

TRADYCJA
I NOWOCZESNOŚĆ
W BIBLIOTECE
NAUKOWEJ
XXI WIEKU

TRADYCJA
I NOWOCZESNOŚĆ
W BIBLIOTECE
NAUKOWEJ
XXI WIEKU

REDAKCJA NAUKOWA
ANETA JANUSZKO-SZAKIEL

Kraków 2012

Rada Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego:
Klemens Budzowski, Maria Kapiszewska, Zbigniew Maciąg, Jacek M. Majchrowski

Recenzje: dr hab. Wanda Pindel, em. prof. UJ,
prof. dr hab. Barbara Sosińska-Kalata

Projekt okładki: Aleksandra Fajfer, Karolina Imiołek

Adiustacja i korekta: zespół

ISBN 978-83-7571-228-5

Copyright© by Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Kraków 2012

Wszystkie materiały ilustracyjne zostały przygotowane przez autorów
i są zamieszczone na ich odpowiedzialność

Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani magazynowana
w sposób umożliwiający ponowne wykorzystanie,
ani też rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie
za pomocą środków elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających
i innych, bez uprzedniej pisemnej zgody właściciela praw autorskich

Na zlecenie:

Krakowskiej Akademii
im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
www.ka.edu.pl

Wydawca:

Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o. – Oficyna Wydawnicza AFM
Kraków 2012

Sprzedaż prowadzi:

Księgarnia u Frycza

Kampus Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

ul. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego 1, 30-705 Kraków

tel./faks: (12) 252 45 93

e-mail: ksiegarnia@kte.pl

Skład: Joanna Sroka

Druk i oprawa: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o.

Spis treści

Aneta Januszko-Szakiel

Słowo wstępne.....7

CZEŚĆ I

NOWE TECHNOLOGIE A WSPÓŁCZESNA BIBLIOTEKA NAUKOWA

Urszula Knop

Elektroniczne bazy danych a polityka gromadzenia czasopism
w Bibliotece Głównej Politechniki Częstochowskiej..... 13

Danuta Patkaniowska

Opracowanie rzeczowe książki tradycyjnej i książki elektronicznej.
Wybrane problemy..... 29

Danuta Domalewska

Zasoby elektroniczne w działalności promocyjnej Biblioteki Głównej
Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie 49

Dorota Magdalena Grabowska

Promowanie usług bibliotek naukowych Polskiej Akademii Nauk
przez serwisy WWW. Przegląd form i postulaty..... 61

Agata Bożek, Lena Kamińska-Mazur

Wykorzystanie telefonii mobilnej w dystrybucji
usług bibliotecznych 71

Lidia Lewicka

Czynniki sprzyjające pozyskiwaniu czytelników przez biblioteki
w dobie rozwoju techniki i nowych technologii 85

Monika Curyło

Prawo autorskie w bibliotece cyfrowej..... 93

Anna Bolisęga-Szeliga, Karolina Imiótek

Ile waży e-book? O możliwościach czytelników
książek elektronicznych 103

Izabela Oleaszewska-Porzycka

Coś starego, coś nowego...
Analiza procesu digitalizacji zbiorów bibliotek muzealnych..... 113

Spis treści

Aneta Januszko-Szakiel

- Archiwizacja elektronicznych zasobów bibliotecznych.
Przegląd stosowanych metod ochrony..... 131

CZEŚĆ II

UŻYTKOWNIK BIBLIOTEKI NAUKOWEJ – OCZEKIWANIA I STOPIEŃ SATYSFAKCJI Z USŁUG BIBLIOTECZNYCH

Dagmara Bubel

- E-odbiorca czy czytelnik? Zbiory biblioteczne a oczekiwania
użytkowników bibliotek uczelni technicznych..... 153

Aleksandra Sidło

- Książka vs nowe technologie. Uzupelnienie, współistnienie
czy konkurencja? 169

Justyna Buczyńska-Łaba

- Oczekiwania a satysfakcja użytkowników korzystających
z zasobów bibliotecznych sieci bibliotek
Uniwersytetu Pedagogicznego w świetle badań ankietowych..... 179

Renata Patela

- Wykorzystanie źródeł tradycyjnych i elektronicznych w Bibliotece
Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego 193

Urszula Anna Wojtasik

- Satysfakcja użytkownika z korzystania z komercyjnych serwisów
zagranicznych książek elektronicznych 211

Katarzyna Stachnik

- Treści naukowe w formie drukowanej i cyfrowej. Przegląd
preferencji nadawców i odbiorców komunikatów naukowych 221

Marek Szepski

- Polskie biblioteki cyfrowe z punktu widzenia internauty..... 233

Marzanna Baś

- Tradycyjne i nowe formy organizacji kształcenia
w Bibliotece Jagiellońskiej..... 249

Anna Chadaj, Danuta Turecka

- Efektywność szkoleń z zakresu źródeł informacji w opinii
studentów AGH. Komunikat z badań..... 265

Słowo wstępne

Przekazujemy w ręce czytelników dwuczęściowy zbiór tekstów składający się na monografię zatytułowaną *Tradycja i nowoczesność w bibliotece naukowej XXI wieku*.

Zebrane w części pierwszej artykuły pt. *Nowe technologie a współczesna biblioteka naukowa* stanowią przegląd opinii bibliotekarzy i pracowników informacji¹ na temat wpływu rozwoju technologicznego na otoczenie instytucji bibliotecznych. Z wypowiedzi autorek wyłania się obraz współczesnej biblioteki naukowej czerpiącej z najnowszych osiągnięć technologii informacyjno-komunikacyjnych.

Część pierwsza rozważań składa się z dziesięciu artykułów, odnoszących się kolejno do podstawowych procesów zachodzących w bibliotekach. Otwiera ją tekst poświęcony tematyce gromadzenia zbiorów, autorstwa Urszuli Knop. Autorka skupia uwagę na polityce organizacji dostępu do kolekcji czasopism elektronicznych oraz na uwarunkowaniach gromadzenia czasopism drukowanych. Następny artykuł, autorstwa Danuty Patkaniowskiej, dotyczy wybranych problemów rzeczowego opracowania książki drukowanej i książki elektronicznej. Autorka zwraca uwagę na konieczność zmian organizacyjnych w bibliotekach oraz przyjęcie przez bibliotekarzy nowych zadań w celu przygotowania nowoczesnej, wszechstronnej informacji rzeczowej o zasobach gromadzonych w bibliotekach.

W kolejnych dwóch tekstach, zaproponowanych przez Danutę Domalewską oraz Dorotę Magdalenę Grabowską, zostaje podniesiona kwestia wykorzystania zasobów cyfrowych oraz serwisów internetowych jako narzędzi promowania usług i zasobów bibliotek naukowych.

W prezentowanym zeszycie znajdują się trzy teksty dotyczące różnych aspektów udostępniania zbiorów oraz dystrybucji usług biblio-

¹ Autorzy tekstów powołują się na doświadczenia własne, zgromadzone w toku codziennej działalności zawodowej i podejmowanych prac badawczych oraz na doświadczenia innych przedstawicieli środowiska prezentowane podczas licznych konferencji organizowanych w latach 2003–2010. Wybrane z nich: Czytelnik czy klient?, Ogólnopolska konferencja bibliotekarzy, Toruń 2003; Dygitalizacja zbiorów bibliotecznych, Warszawa 2005; Biblioteki XXI wieku. Czy przetrwamy?, Łódź 2006; Mobilność usług informacyjnych, Zakopane 2007; Książka czy plik, tradycja czy nowoczesność?, Kraków 2010.

tecznych. Agata Bożek i Lena Kamińska-Mazur, Lidia Lewicka oraz Monika Curyło w swych artykułach zwracają uwagę na rolę nowych technologii, zadania człowieka oraz na konieczność przestrzegania prawa w procesach udostępniania zasobów bibliotecznych.

Trzy ostatnie artykuły poświęcone są technologiom zapisu, odczytu i archiwizacji zbiorów bibliotecznych. Możliwości, zalety i wady czytników książek elektronicznych analizują w swym tekście Anna Bolisęga-Szeliga oraz Karolina Imiołek. Tematyka zabezpieczania zbiorów bibliotek muzealnych stanowi przedmiot rozważań Izabeli Oleaszewskiej-Porzyckiej. Artykuł mojego autorstwa, który zamyka pierwszą część książki, prezentuje uwarunkowania długoterminowej ochrony użyteczności bibliotecznych zasobów cyfrowych.

Druga część tomu nosi tytuł *Użytkownik biblioteki naukowej – oczekiwania i stopień satysfakcji z usług bibliotecznych*. Jest to zbiór dziewięciu tekstów. Autorzy, w przeważającej mierze bibliotekarze–praktycy, prezentują wyniki oraz wyprowadzają wnioski z podejmowanych prac badawczych. Dotyczą one kompetencji i zachowań informacyjnych użytkowników bibliotek akademickich w kontekście stosowania w bibliotekarstwie nowych technologii. Prezentowane artykuły odnoszą się także do oczekiwań współczesnych użytkowników bibliotek oraz stopnia ich satysfakcji z jakości usług świadczonych przez bibliotekarzy.

W artykule otwierającym drugą część tomu Dagmara Bubel, zwraca uwagę na ścisły związek rosnących wymagań użytkowników bibliotek z postępem technicznym i rozwojem technologii informacyjno-komunikacyjnych. Autorka podkreśla potrzebę poznawania opinii użytkowników jako narzędzia pomiaru jakości usług bibliotecznych.

Następne wypowiedzi to komunikaty z prac badawczych, podjętych w celu oceny satysfakcji użytkowników bibliotek akademickich, korzystających zarówno z tradycyjnych, jak i elektronicznych zasobów. Aleksandra Sidło, Justyna Buczyńska-Łaba, Renata Patela, Anna Wojtasik oraz Katarzyna Stachnik przedstawiają, jak, w świetle wyników prowadzonych badań, kształtują się preferencje użytkowników, dotyczące wykorzystania tradycyjnych i elektronicznych materiałów bibliotecznych.

Zagadnieniem oczekiwań i satysfakcji użytkownika treści naukowych, tym razem w odniesieniu do zasobów i usług bibliotek cyfrowych, zajmuje się również Marek Szepski. Autor w swym artykule podejmuje próbę oceny polskich bibliotek cyfrowych z punktu widzenia internauty. Wskazuje na rozczarującą zawartość, diagnozuje problemy i proponuje kierunki poszukiwania rozwiązań.

Część drugą zamykają dwa teksty, w których autorzy koncentrują się na problematyce kompetencji informacyjnych użytkowników oraz działalności edukacyjnej bibliotek naukowych. Marzanna Baś analizuje w swym arty-

Słowo wstępne

kule materiały dydaktyczne prezentowane na stronach WWW bibliotek na przykładzie witryny internetowej Biblioteki Jagiellońskiej. O umiejętnościach korzystania z zasobów elektronicznych oraz efektywności szkoleń dotyczących metodyki poszukiwań bibliograficznych piszą Anna Chadaj i Danuta Turecka w komunikacie z badań prowadzonych wśród studentów Biblioteki Głównej Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie.

Tradycja i nowoczesność... odnosi się do praktycznego wymiaru bibliotekarstwa naukowego w dobie wszechobecnych technologii i wywołanych nimi zmian w postawie użytkowników. Pomimo że zgromadzone w monografii teksty, nie wyczerpują tematyki zastosowania nowych technologii w bibliotekach, oddajemy je w ręce czytelników z nadzieją, że staną się inspiracją badawczą bądź zachętą do podjęcia działań praktycznych.

Aneta Januszko-Szakiel

CZEŚĆ I

NOWE TECHNOLOGIE A WSPÓŁCZESNA BIBLIOTEKA NAUKOWA

Urszula Knop

magister
Politechnika Częstochowska
Biblioteka Główna

Elektroniczne bazy danych a polityka gromadzenia czasopism w Bibliotece Głównej Politechniki Częstochowskiej

Słowa kluczowe: gromadzenie czasopism, bazy danych, czasopisma, biblioteki naukowe

Abstrakt: w artykule przedstawiono proces gromadzenia czasopism w Bibliotece Głównej Politechniki Częstochowskiej. Uwzględniono proporcje między elektronicznymi bazami danych i zbiorami tradycyjnymi. Wymieniono możliwości pozyskiwania nowych tytułów czasopism z różnych źródeł (np. wymiana międzybiblioteczna, dary). Przedstawiono zmiany w polityce gromadzenia czasopism, porównując nabytki tytułów zagranicznych i polskich, przede wszystkim w latach 2001 i 2009. Uwagę skupiono na elektronicznych bazach danych dostępnych online. Zasygnalizowano nową politykę organizowania dostępu do baz zagranicznych czasopism naukowych w bibliotekach szkół wyższych. Podkreślono tendencje zwiększania wirtualnych zasobów poprzez udostępnianie czasopism w Internecie na zasadzie wolnego dostępu. Podjęto próbę odpowiedzi na pytanie: czy pojawienie się w Internecie elektronicznych wersji czasopism, prenumerowanych dotąd przez bibliotekę w formie drukowanej, wpływa na zmianę jej zasobu.

Wstęp

Przedstawiając politykę gromadzenia czasopism w Bibliotece Głównej Politechniki Częstochowskiej (BG PCz), łatwo ulec pokusie subiektywnej oceny poprawności działania w tym zakresie. Trudność polega na tym, że po pierwsze, gromadzenie nabiera nowego wymiaru - nie wszystko co kupujemy jest przechowywane w bibliotece i nie wszystko co udostępniamy należy do zasobów własnych biblioteki¹. Po drugie, odmienność kolekcji oferowanych przez wiodące zagraniczne wydawnictwa czasopism naukowych, zmieniła podaż i popyt na te zasoby na rynku wydawniczym. Oferowane poprzez komputerową sieć uczelnianą zasoby elektroniczne umacniają pozycję biblioteki we wspomaganiu procesu naukowo-dydaktycznego, realizowanego w macierzystej uczelni.

¹ Por. H. Ganińska, *Gromadzenie a bibliotekarz dziedzinowy w bibliotekach politechnik w Polsce* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB, 2000, nr 8 (16) [dostęp: 16.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.oss.wroc.pl/biuletyn/ebib18/ganinska.html>.

Pracownicy naukowcy, studenci i inni użytkownicy biblioteki mają zdalny dostęp do pełnych tekstów czasopism z wielu dziedzin nauki, zakupionych przez bibliotekę w ramach konsorcjum oraz do abstraktów lub spisów treści wszystkich czasopism wydawanych przez wydawnictwa, z którymi podpisana została umowa. Permanentnie wzrasta rola publikacji online w ofercie biblioteki politechniki. Zdalny dostęp do dużej liczby zagranicznych czasopism online zwiększa prestiż biblioteki w zakresie jakości świadczonych usług a elektroniczny dostęp czyni bazy atrakcyjne dla użytkowników. Z tego punktu widzenia zakup dostępu do elektronicznych pełnotekstowych baz czasopism ma coraz większe znaczenie w polityce gromadzenia, a zarazem udostępniania zbiorów, spychając na dalszy plan inne – drukowane czasopisma zagraniczne, dawniej stanowiące podstawę udostępnianych zasobów bibliotecznych. Zakup dostępu do zagranicznych czasopism elektronicznych zwiększa zasoby publikacji naukowych biblioteki na skalę, niemożliwą do osiągnięcia przy modelu prenumeraty czasopism w formie tradycyjnej².

W dziedzinie gromadzenia i przetwarzania wiedzy obserwujemy prawdziwą rewolucję technologiczną, dlatego w literaturze przedmiotu podkreśla się, że jakkolwiek domeną współczesnej hybrydowej biblioteki szkoły wyższej, w odróżnieniu od biblioteki cyfrowej, są zbiory tradycyjne, to ich wersje cyfrowe muszą funkcjonować obok nich, stanowiąc różne opcje dostępu do zewnętrznych repozytoriów³. Efekt tych przemian stanowi coraz większy zasięg wieloaspektowego procesu organizowania przez bibliotekę dostępu do czasopism online, oferowanych w formie baz danych: bibliograficznych, bibliograficzno-abstraktowych, pełnotekstowych. Termin bazy danych zdefiniowano jako uporządkowany zbiór *wiarygodnych danych dostępnych dla licznych użytkowników, w których to zbiorach można prowadzić efektywne wyszukiwanie i aktualizowanie informacji*⁴.

Natomiast za art. 2 ust. 1 pkt 1 ustawy o ochronie baz danych *baza danych oznacza zbiór danych lub jakichkolwiek innych materiałów i elementów zgromadzonych według określonej systematyki lub metody, indywidualnie dostępnych w jakikolwiek sposób, w tym środkami elektronicznymi, wymagający istotnego, co do jakości lub ilości, nakładu inwestycyjnego w celu sporządzenia, weryfikacji lub prezentacji jego zawartości*⁵.

Indywidualna dostępność dowolnych składników zbioru elektronicznej bazy danych możliwa jest bez konieczności przeglądania całej zawartości, co w tradycyjnych bazach danych ustala następstwo odpowiedniej prezentacji

² Ł. Maciejewska, K. Moskwa, *Konsorcja czasopism elektronicznych w środowisku akademickim* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB, 2007, nr 3 (84) [dostęp: 16.08.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/2007/84/a.php?maciejewska_moskwa.

³ A. Trembowiecki, *Digitalizacja zbiorów bibliotecznych. Teoria i praktyka*, Warszawa 2006, s. 43.

⁴ M. Muraszewicz, H. Rybiński, *Bazy danych*, Warszawa 1993, s. 2.

⁵ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o ochronie baz danych, Dz. U. 2001, Nr 128, poz. 1402, art. 2, ust. 1, pkt 1.

graficznej zebranych danych⁶. Dlatego na elektroniczną bazę danych składa się zawartość bazy danych, którą tworzą dane oraz oprogramowanie z mechanizmami wspierającymi wyszukiwanie danych – tj. indeksami i tezaurusami – określane jako system wyszukiwawczy, dzięki któremu użytkownicy uzyskują większe możliwości szybkiego przeszukiwania danych, w porównaniu ze zbiorami tradycyjnymi⁷. Zgodnie z definicją zawartą w „Encyklopedii współczesnego bibliotekarstwa polskiego”, polityka gromadzenia zbiorów to *ustalenie na dłuższy lub krótszy okres zasad pomnażania oraz doboru odpowiednich metod działania właściwych dla danej biblioteki materiałów bibliotecznych*⁸. W kontekście zmian formy wydawniczej publikacji naukowych oraz nowych form komunikacji społecznej, termin polityka gromadzenia czasopism rozumiany jako zasady gromadzenia, polityka doboru zbiorów, wymaga szerokiego spojrzenia na zagadnienie, jako politykę rozwoju zbiorów, organizowania dostępu do zasobów własnych i obcych posadowionych na serwerach zewnętrznych⁹. Co zamówić i jak udostępnić - to kwestie coraz częściej występujące w gromadzeniu zbiorów, przy zmieniającej się podaży czasopism drukowanych i dostępnych online¹⁰.

Polityka i realizacja procesu gromadzenia czasopism w Bibliotece Głównej Politechniki Częstochowskiej

Obowiązek gromadzenia i udostępniania zbiorów bibliotecznych (w tym czasopism) nakłada na uczelnię Ustawa Prawo o Szkolnictwie Wyższym art. 13 ust. 5¹¹, z kolei w Ustawie o bibliotekach w art. 4 zdefiniowano je jako podstawowe zadanie dla biblioteki¹². Zadania i zakres działania oraz strukturę biblioteki określają regulaminy uchwalane przez senat na wniosek rektora¹³. BG PCz gromadzi czasopisma na podstawie prenumeraty, wymiany międzybibliotecznej, darów od instytucji i osób prywatnych oraz poprzez organizowanie dostępu do elektronicznych baz danych. Proces gromadzenia czasopism realizowany jest w Oddziale Wydawnictw Ciągłych i Oddziale Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów. Podział czynności nabywania czasopism

⁶ Por. S. Stanisławska-Kloc, *Ochrona baz danych*, Kraków 2002, s. 42.

⁷ M. Bryska, *Bazy danych w Dyrektywie Unii Europejskiej*, „Przegląd Prawa Handlowego”, 1997, nr 8, s. 1.

⁸ *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, Wrocław 1976, s. 246.

⁹ Por. H. Ganińska, *Gromadzenie a bibliotekarz...*, *op. cit.*

¹⁰ J. Wojciechowski, *Z problemów organizacji zasobów bibliotecznych*, „Przegląd Biblioteczny”, 1998, nr 1, s. 6.

¹¹ Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r., Prawo o Szkolnictwie Wyższym, Dz. U. 2005, Nr 164, poz. 1365 z późn. zm. art. 13 ust. 5.

¹² Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, Dz. U. 1997, Nr 85, poz. 539, art. 4.

¹³ Zgodnie ze Statutem Politechniki Częstochowskiej wprowadzonym w życie uchwałą senatu 80/2006 z dn. 31.05.2006 ze zmianą uchwałą senatu 120/2008/2009 z dn. 28.09.2009 r., § 43.

pism w dwóch komórkach organizacyjnych ma swe uzasadnienie w zakresie organizacji współpracy Oddziału Gromadzenia i Uzupelniania Zbiorów z działem Wydawnictw Politechniki Częstochowskiej. Racjonalna gospodarka publikacjami macierzystej uczelni w wymianie wydawnictw między biblioteką, a uczelniami w kraju i za granicą, jest efektywna przy zespoleniu zarządzania zasobami w jednej komórce organizacyjnej. Kompletowanie czasopism w drodze prenumeraty, zakupu dostępu do elektronicznych baz danych, jak i w drodze darów i uzupełniania luk w kolekcji, m. in. poprzez gospodarkę druków zbędnych i dubletów (sporządzanie wykazów czasopism, współpracę z bibliotekami w tym zakresie) należy do zadań Oddziału Wydawnictw Ciągłych. Proces zamawiania prenumeraty czasopism i elektronicznych baz danych, realizowany jest we współpracy z Działem Zamówień Publicznych PCz. Zdezaktualizowana bądź zniszczona część zbiorów czasopism podlega okresowej selekcji przeprowadzanej także przez Oddział Wydawnictw Ciągłych. Zamawianie i usuwanie czasopism należy łączyć, ponieważ razem stanowią proces tworzenia kolekcji, którą w sposób ciągły trzeba uaktualniać¹⁴. Rozwój dostępu do elektronicznych baz danych, widocznych na stronie domowej biblioteki powoduje zwiększenie obowiązków bibliotekarzy, związanych z obsługą zasobów cyfrowych, np. dobór umieszczanych baz, testowanie baz, przygotowanie ostatecznej oferty dla użytkowników, sprawdzanie aktywności adresów. Niektóre z ww. czynności wykonywane są w Oddziale Systemów Komputerowych.

Zasady gromadzenia czasopism w BG PCz ustala Dyrektor przy współpracy Rady Bibliotecznej. Profil gromadzonych zbiorów dostosowany jest do kierunków nauczania rozwijanych w uczelni. Aktualnie Politechnika Częstochowska kształci studentów na wydziałach: Inżynierii Mechanicznej i Informatyki, Inżynierii Procesowej, Materiałowej i Fizyki Stosowanej, Elektrycznym, Inżynierii i Ochrony Środowiska, Budownictwa oraz Zarządzania. Uzupelnienie tematyczne zbiorów stanowi problematyka: bibliotekoznawstwa, filozofii, pedagogiki, psychologii, prawa oraz nauki języków obcych. Reguły doboru zasobu czasopism dla biblioteki stanowią istotny składnik polityki gromadzenia. Kształtowane są w zależności od środków finansowych biblioteki oraz potrzeb jednostek organizacyjnych, decydujących o zakupie i ich możliwości finansowych.

W każdym roku biblioteka zwraca się do władz poszczególnych wydziałów i innych jednostek organizacyjnych uczelni z prośbą o aktualizację (kontynuację i propozycje) przewidzianych do prenumeraty tytułów polskich i zagranicznych na rok następny. W roku akademickim na bieżąco prowadzona jest wymiana informacji między biblioteką a władzami wydziałów w zakresie ofert nowych tytułów przesyłanych przez wydawców.

¹⁴ J. Wojciechowski, *Z problemów organizacji...*, *op. cit.*, s. 7–8.

Typowanie tytułów czasopism zagranicznych do prenumeraty należy wyłącznie do kompetencji pracowników naukowych. Oferta czasopism polskich również merytorycznie kształtowana przez pracowników naukowych politechniki, stosownie do kierunków rozwoju procesu dydaktycznego uczelni oraz prowadzonych badań naukowych, uzupełniana jest przez Bibliotekę Główną. W zakresie możliwości finansowych, biblioteka typuje do zakupu polskie czasopisma o tematyce uniwersalnej, bibliotecznej oraz inne tytuły poszukiwane przez użytkowników, sygnalizowane np. przez Kierownika Oddziału Udostępniania Zbiorów i Oddziału Informacji Naukowej. Zgłoszone propozycje czasopism do prenumeraty muszą być zaakceptowane przez Dyrektora biblioteki. W BG PCz zdecydowana większość subskrybowanych tytułów finansowana jest ze środków wydzielonych na prenumeratę czasopism z dotacji MNiSW. Wydatki przewidziane na prenumeratę czasopism i zakup dostępu do elektronicznych baz danych, ujęte w planie finansowym biblioteki na rok następny, przedstawia Senacka Komisja ds. Mienia i Finansów w budżecie Uczelni do akceptacji przez Senat - zgodnie z art. 44, ust. 1, pkt 3 ustawy o finansach publicznych¹⁵.

Źródło finansowania prenumeraty czasopism stanowią także fundusze poszczególnych wydziałów składających dezyderaty. Środki finansowe przewidziane w bibliotece na prenumeratę czasopism, muszą być wydatkowane przez bibliotekę racjonalnie, w sposób celowy i oszczędny, zgodnie z Ustawą o finansach publicznych art. 44, ust. 3¹⁶. Wszystkie aspekty gromadzenia czasopism wymagają analizy oraz muszą odpowiadać ogólnym tendencjom rozwoju bibliotekarstwa¹⁷. W praktyce oznacza to dla biblioteki, działanie zorganizowane merytorycznie i skorelowane z bieżącą analizą ekonomiczną wszelkich działań podejmowanych w procesie gromadzenia czasopism, m.in. przedstawianie władzom uczelni i wydziałów ofert alternatywnych. Określenie priorytetów rozwoju zasobu czasopism stanowi istotny element zarządzania zbiorami. *Zdecydowanie przeważa opinia, że zbiory bibliotek oraz ich uzupełnienia powinny odpowiadać oczekiwaniom*¹⁸, w bibliotece politechniki przede wszystkim oczekiwaniom środowiska akademickiego.

Obecnie na szczególną uwagę zasługują oczekiwania faktycznych oraz potencjalnych użytkowników biblioteki, określanych jako „pokolenie sieci” (ang. *Net generation*). Wypracowanie polityki gromadzenia czasopism w bibliotece naukowej, to umiejętność dostosowania strategii działania do zmieniających się okoliczności, wpływających na strukturę kolekcji, co oznacza analizę zawartości elektronicznych baz danych biblioteki, niezbędną dla określenia

¹⁵ Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych, Dz. U. 2009, Nr 157, poz. 1240, art. 44, ust. 1, pkt 3.

¹⁶ *Ibid.*, art. 44, ust. 3.

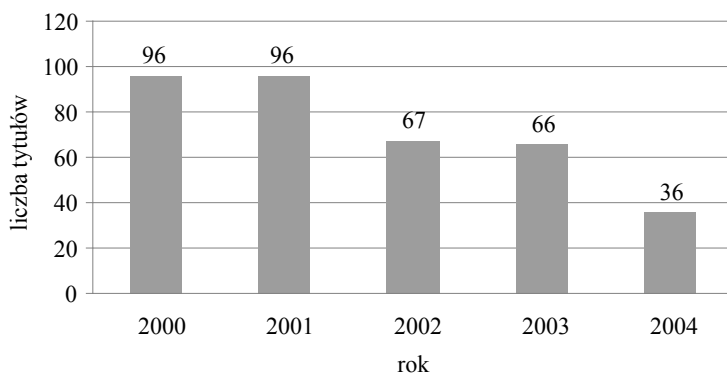
¹⁷ J. Wojciechowski, *Z problemów organizacji...*, *op. cit.*, s. 9.

¹⁸ *Ibid.*

stanu udostępnianych zasobów i zapotrzebowania na tytuły drukowane oraz inne bazy danych. Rezultat efektywności przyjętej polityki kompletowania nabytków pozostaje w wysokim stopniu uzależnienia od: znajomości przez bibliotekarzy oferty czasopism na rynku wydawniczym, współpracy z poszczególnymi jednostkami uczelni, uwzględnienia aktualnych preferencji użytkowników biblioteki oraz od posiadanych środków finansowych.

Czasopisma zagraniczne

Polityka gromadzenia czasopism w BG PCz w ostatnim dziesięcioleciu uległa dość dużym zmianom na skutek nowego produktu – elektronicznych baz danych w ofercie zagranicznych wydawców. Błyskawiczny rozwój komercyjnych czasopism zagranicznych dostępnych online, spowodował konieczność wypracowania nowego modelu współpracy bibliotek naukowych w zakresie gromadzenia tego typu materiałów bibliotecznych. Dzięki podjętej współpracy międzybibliotecznej, w ramach konsorcjów, począwszy od 2001 roku, PCz posiada dostęp do elektronicznej bazy danych *Science Direct* wydawnictwa *Elsevier* oraz *Ebsco* w ramach projektu *EIFL Direct (Electronic Information for Libraries – Elektroniczna Informacja dla Bibliotek)*, utworzonego przez Fundację Sorosa i *Ebsco Publishing*. Duże obciążenie uczelni kosztami udziału w ww. projektach spowodowało ograniczenie wydatków na prenumeratę drukowanych, zagranicznych tytułów innych wydawców.

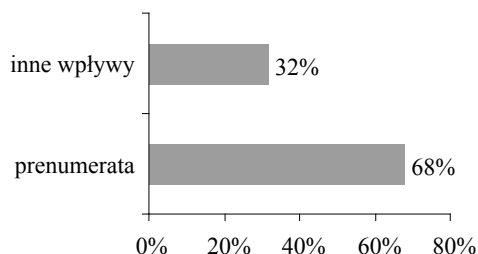
Wykres 1. Prenumerata drukowanych czasopism zagranicznych w latach 2000–2004

Źródło: opracowanie własne na podstawie wykazów czasopism zagranicznych prenumerowanych przez BG PCz.

Widoczny w kolejnych latach spadek prenumeraty drukowanych czasopism zagranicznych w bibliotece, spowodowany funkcjonowaniem w środowisku akademickim elektronicznych baz danych renomowanych, światowych wydawców, wraz z możliwością przeglądania, kopiowania artykułów naukowych poprzez ogólnouczelnianą sieć komputerową oraz dostępem do nowych, elektronicznych tytułów, wcześniej nie prenumerowanych przez bibliotekę, wykreował nową sytuację w gromadzeniu tego rodzaju materiałów bibliotecznych.

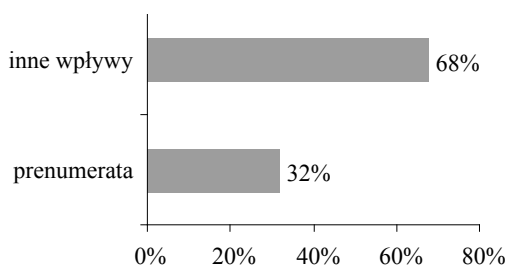
Liczba zaprenumerowanych przez bibliotekę czasopism uzależniona jest przede wszystkim od produktów polecanych w ofercie wydawców. W 2007 roku Wydział Zarządzania PCz zgłosił dezyderat na prenumeratę 5 tytułów czasopism z dziedziny biznesu i finansów wydawnictwa *Emerald*. Kalkulacja kosztów: średnia cena 1 zgłoszonego tytułu drukowanego – 24 418,00 PLN, natomiast średnia cena 1 tytułu w elektronicznej bazie *Emerald Management* – 191,00 PLN, zdecydowała o zakupie bazy danych *Emerald Management EMX 80*. Obecnie PCz posiada dostęp do 120 tytułów elektronicznych czasopism wydawnictwa *Emerald* oraz do archiwum *Emerald Backfile*.

Wybór modelu prenumeraty czasopism elektronicznych niewspółmiernie do modelu wersji drukowanej zwiększa liczbę oferowanych tytułów. Należy jednak podkreślić, że tańsze czasopisma elektroniczne oferowane są przez wydawcę tylko w postaci gotowych produktów – baz danych. Biblioteka nie ma możliwości zakupu kilku, wybranych przez siebie tytułów, lecz zmuszona jest ponieść koszt wszystkich czasopism oferowanych przez wydawcę w elektronicznej bazie. Względy ekonomiczne i praktyczne skłaniają z jednej strony do wyboru elektronicznych baz danych, z drugiej zaś – ograniczają ich zakup (zbyt wysoki koszt dostępu do całej bazy). Elektroniczne bazy danych zwiększają zasoby biblioteki na zasadach określonych w umowie licencyjnej. Zakup przez bibliotekę dostępu do licencjonowanych zasobów elektronicznych radykalnie zmniejsza prenumeratę czasopism w wersji drukowanej. W następstwie zmienia się proporcja wpływów zasobu drukowanych tytułów zagranicznych pozyskanych z prenumeraty w stosunku do zasobu czasopism z wymiany i darów – określanymi jako inne wpływy.

Wykres 2. Wpływy drukowanych czasopism zagranicznych w 2001 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy rejestru wpływu nabytków.

Wykres 3. Wpływy drukowanych czasopism zagranicznych w 2009 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy rejestru wpływu nabytków BG PCz.

Od 2001 roku liczba drukowanych czasopism zagranicznych – 45 tytułów pozyskanych przez bibliotekę w drodze wymiany i darów, pozostaje bez większych zmian w porównaniu z rokiem 2009 – 46 tytułów. Z kolei prenumerata zagranicznych tytułów systematycznie uległa zmniejszeniu – od 2007 roku do chwili obecnej, liczba drukowanych czasopism zagranicznych – 22 tytuły, utrzymuje się na jednakowym poziomie, niewielkie zmiany dotyczą poszczególnych tytułów – część przestała się ukazywać, natomiast inne, nowe – Wydziały zgłosiły do prenumeraty.

Organizacja dostępu do utrwalonego w formie cyfrowej dorobku naukowego, w postaci serwisów czasopism elektronicznych (*e-journals*) na zasadach *Open Access*, stanowi o wypracowanym i ciągle rozwijającym się modelu komunikacji naukowej przy użyciu Internetu¹⁹. Wychodząc naprzeciw potrzebom środowiska naukowego, światowe wydawnictwa publikacji

¹⁹ Np. baza danych DOAJ-Directory of Open Access Journal – największy serwis na licencji Open Access zawierający ok. 5299 czasopism naukowych z wszystkich dyscyplin naukowych [online], Lund University Libraries [dostęp: 18.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.doaj.org/>.

naukowych permanentnie rozbudowują ofertę elektronicznych baz danych, zawierających dużą liczbę tytułów (np. *Elsevier*, ok. 2020 tyt., *Springer*, ok. 2597 tyt.)²⁰.

Wzrastające zainteresowanie użytkowników formą elektroniczną informacji naukowej wyznacza nowy wymiar realizacji gromadzenia czasopism²¹. Zachowanie właściwych standardów działalności naukowej szkół wyższych może zapewnić jedynie stworzenie warunków finansowych w celu zapewnienia ciągłości dostępu do elektronicznych źródeł informacji naukowej²². Dlatego kluczowe decyzje w zakresie dostępu do światowej literatury naukowej – komercyjnych, elektronicznych baz danych, uzależnia się przede wszystkim od sposobu finansowania rozwoju nauki w skali całego kraju. Na mocy Zarządzenia Nr 41 Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego, powołano specjalistyczny Zespół w celu merytorycznego wyboru elektronicznych baz danych w ramach Biblioteki Wirtualnej Nauki, przewidzianych do sfinansowania centralnego licencji krajowej²³.

Decyzją MNiSW wdrożono ogólnokrajowy projekt, w którym centralnie sfinansowano zakup na 2010 rok. baz: *Science Direct* wydawnictwa *Elsevier*, *Ebsco*, *Springer* i *Web of Knowledge* dla bibliotek państwowych szkół wyższych i innych jednostek naukowych w kraju. Wykupienie dodatkowej licencji dostępu do zasobów – opcji *Springer Open Choice/Open Access*, autorom polskim publikującym prace w wydawnictwie *Springer* stwarza jednocześnie możliwość umieszczania prac w repozytoriach instytucjonalnych, co oznacza elektroniczne udostępnianie dzieła w taki sposób, aby każdy użytkownik sam decydował o czasie i miejscu odbioru²⁴. Bezpłatny dostęp do pełnych tekstów artykułów z czasopism online, znajdujących się jednocześnie w komercyjnych elektronicznych bazach danych, sytuuje biblioteki szkoły wyższej w e-udostępnianiu zasobów na zasadach *Open Access*. *Open Access rozumie się jako: darmowy dostęp do literatury naukowej, nieograniczony żadnymi restrykcjami, pozwalający użytkownikom sieci czytać, zapisywać, kopiować, rozpowszechniać, drukować*

²⁰ Dane statystyczne udostępnianych czasopism baz Elsevier i Springer na bieżąco aktualizowane na stronie ICM [online], ICM Interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego i Komputerowego [dostęp: 17.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://vls.icm.edu.pl/zasady/index.html#elsevier>.

²¹ M. Nahotko, *Metadane biblioteczne w XXI wieku*, „Przegląd Biblioteczny” 2010, nr 2, s. 171.

²² Problem omówiony m.in. w Dokumentie nr 13/V Konferencji Rektorów Akademickich Szkół Polskich. Uchwała Prezydium z dnia 17 kwietnia 2009 r. dotyczy finansowania dostępu do elektronicznych źródeł informacji i stanowi o konieczności stworzenia stabilnych warunków finansowych dla dostępu i zachowania infrastruktury zasobów informacyjnych dla środowiska naukowego szkół wyższych [online], Biblioteka Główna Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie [dostęp: 16.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://kangur.uek.krakow.pl/biblioteka/konferencja/Aktualnosci/079.pdf>.

²³ Zarządzenie nr 41 Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 7 sierpnia 2009 r. w sprawie powołania Zespołu specjalistycznego do spraw przygotowania propozycji modyfikacji zakresu tematycznego Biblioteki Wirtualnej Nauki, Dz. U. MNiSW 2009, nr 4, poz. 61.

²⁴ Narodowy program publikacji naukowych Springer Open Choice/ Open Access w Polsce [online], ICM Interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego i Komputerowego [dostęp: 17.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://vls.icm.edu.pl/zasady/2010/krajowe/SpringerOpenChoice.html>.

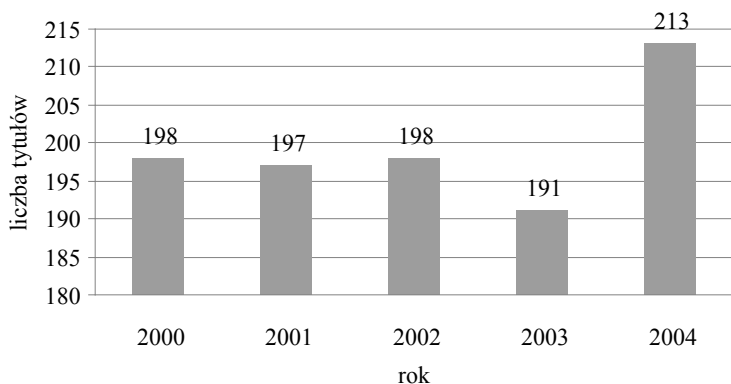
*przeszukiwać prace naukowe czy indeksować, tworzyć odsyłacze do nich bez ograniczeń prawnych, technicznych czy finansowych. Jedyną rzeczą, jaka krępuje dystrybucję czy wykorzystanie takich prac jest kontrola autora nad integralnością jego dzieła i prawa do cytowania czy oceny*²⁵.

Zgodnie z zasadami licencjonowania posiadanych przez bibliotekę komercyjnych, elektronicznych baz danych – umowy licencyjne, określają szczegółowo upoważnionego (autoryzowanego) użytkownika, autoryzowane miejsca oraz autoryzowane komputery. Natomiast umieszczanie wybranych publikacji w repozytorium instytucjonalnym na licencji Open Access niweluje wszelkie ograniczenia w dostępie do ich pełnych tekstów. Na skutek zaistnienia i rozwoju ww. licencjonowanych, elektronicznych baz danych w ofercie biblioteki, proces gromadzenia będzie podlegać nowej ewaluacji efektywności. Coroczna opłata obejmuje koszt dostępu (utrzymania) baz danych – nie wykazuje się przyrostu wartościowego zasobów za dany rok według zasad stosowanych dla pozostałych materiałów bibliotecznych; z kolei w ramach licencji krajowych biblioteka nie ponosi kosztów udostępnianych baz danych. Inwentarze biblioteczne (ewidencja szczegółowa) nie rejestrują zasobów czasopism w postaci baz danych dostępnych zdalnie, zakupionych na określony czas, chyba, że są otrzymywane na własność i mają wymiar fizyczny w postaci nośników CD-ROM lub DVD-ROM. Efektywność działalności biblioteki w zakresie organizowania zdalnego dostępu do zasobów biblioteki, można wykazać liczbą sieciowych baz danych, subskrybowanych przez bibliotekę, z wyszczególnieniem źródeł finansowania oraz liczbą baz danych tworzonych i współtworzonych przez bibliotekę.

Czasopisma polskie

Dominująca na początku ubiegłego dziesięciolecia oferta czasopism drukowanych na polskim rynku wydawniczym, stanowiła o tradycyjnym dostępie do zasobów udostępnianych przez bibliotekę. Z analizy wykazów prenumerowanych czasopism polskich dla BG PCz wynika, że ponoszone przez uczelnię od 2001 roku wysokie koszty związane z zakupem dostępu do elektronicznych baz danych, nie wpłynęły ujemnie na liczbę prenumerowanych drukowanych tytułów polskich.

²⁵ B. Bednarek-Michalska, *Światowy ruch open access na rzecz otwartej nauki* [online], Koalicja Otwartej Edukacji [dostęp: 17.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://koed.org.pl/wp-content/uploads/2010/01/oa-2009.doc>.

Wykres 4. Prenumerata drukowanych czasopism polskich w latach 2000–2004

Źródło: opracowanie własne na podstawie wykazów czasopism polskich prenumerowanych przez BG PCz.

Obecnie ofertę biblioteki w zakresie polskich czasopism, stanowią także tytuły drukowane. Zgodnie z Ustawą Prawo zamówień publicznych, realizacji zamówienia na czasopisma nie wolno dzielić²⁶. Wartość zamówienia na tytuły polskie w BG PCz poprzedza więc rozeznanie rynku wydawniczego. Prenumeratę czasopism polskich zdecydowanej większości wydawnictw, instytucji rządowych, towarzystw naukowych, instytucji branżowych można zrealizować przez głównych dostawców prasy i czasopism np. Ruch, Kolporter, Garmond. Zamówienie większej liczby tytułów u jednego dostawcy zwiększa możliwość uzyskania korzystnych rabatów cenowych. Ze względu na sposób dystrybucji czasopism polskich przez niektóre podmioty działające na rynku wydawniczym, nie ma możliwości wykonania całkowitego zamówienia tytułów dla biblioteki u jednego dostawcy. Na przykład Wydawnictwo Sigma Not zastrzega sobie prawo do dystrybucji własnych czasopism.

Uruchomiony na początku 2007 roku przez Wydawnictwo Sigma Not, Portal Informacji Technicznej oferuje w ramach prenumeraty papierowej dostęp do wydań cyfrowych, podobne praktyki w dostępie do czasopism online stosuje większość polskich wydawców²⁷. Oferta alternatywnych e-wydań w pakiecie prenumerowanych, drukowanych czasopism polskich, zwiększa dostępność do zasobów biblioteki, jednak pozostaje bez wpływu na proces gromadzenia czasopism, tj. na stan zasobów drukowanych oraz wysokość ponoszonych kosztów. Na rynku wydawniczym obserwuje się inne tendencje

²⁶ Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 roku. Prawo Zamówień Publicznych, Dz. U. 2007, Nr 223, poz. 1655 z późn. zm., art. 32, ust. 1, pkt. 2.

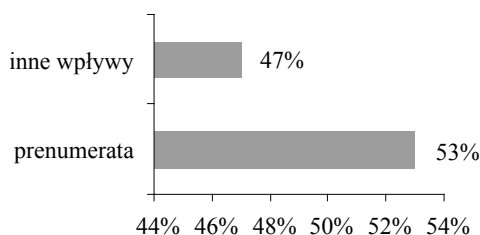
²⁷ U. Knop, *Zmiany w udostępnianiu zbiorów w bibliotekach naukowych*, „Bibliotekarz” 2008, nr 2, s. 10–14.

zmian oferty wydawniczej polskich czasopism. Część tytułów drukowanych dostępnych w płatnej prenumeracie obecnie dystrybuuje się:

- bezpłatnie
- jako ogólnodostępne w Internecie.

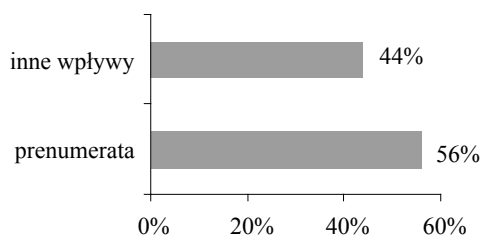
Czasopisma pozyskiwane w drodze bezpłatnej prenumeraty, czyli z darów – zwiększają zasoby biblioteki z innych wpływów. Z kolei zmiana formy wydawniczej drukowanej na ogólnodostępną w Internecie, wpływa na ofertę tytułową czasopism biblioteki.

Z analizy wykazu tytułów czasopism polskich, przewidzianych do prenumeraty na 2009 rok dla biblioteki wynika, że 5 tytułów przestało się ukazywać, 2 tytuły przeszły z formy płatnej na bezpłatną, 1 tytuł zmienił formę publikacji na online, natomiast 2 tytuły na formę online ogólnodostępną. W efekcie, w 2009 roku dla BG PCz zaprenumerowano 165 tytułów czasopism polskich – ogółem 183 egzemplarze, co stanowi spadek prenumeraty względem 2001 roku – oferta zawierała ogółem 206 tytułów (dane obejmują tytuły zaprenumerowane tylko dla Biblioteki Głównej i bibliotek wydziałowych).

Wykres 5. Wpływy drukowanych czasopism polskich – 2001 rok

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy rejestru nabytków BG PCz.

Wykres 6. Wpływy drukowanych czasopism polskich – 2009 rok

Źródło: opracowanie własne na podstawie analizy rejestru nabytków BG PCz.

Widoczny w 2009 roku niewielki wzrost tytułów pozyskanych przez bibliotekę z prenumeraty, w stosunku do liczby tytułów z innych wpływów – w porównaniu z rokiem 2001, należy tłumaczyć spadkiem wpływów uzyskanych przez bibliotekę z wymiany i darów. W roku 2001 nabyto 186 tytułów, natomiast w roku 2009 tylko 146 tytułów. Biblioteka otrzymuje czasopisma i wydawnictwa ciągle w drodze wymiany dzięki współpracy z partnerami – głównie bibliotekami szkół wyższych z 43 instytucji w kraju oraz 18 instytucji zagranicznych (dane statystyczne na 31 grudnia 2009 roku). Czynniki spadku wpływu czasopism mogą być następujące:

- nieregularny sposób ukazywania się wydawnictw ciągłych, co skutkuje zmienną liczbą pozyskanych tytułów w danym roku sprawozdawczym
- wycofanie się z wymiany międzybibliotecznej Biblioteki Głównej Politechniki Śląskiej
- różne wpływy czasopism otrzymywanych z darów w danym okresie sprawozdawczym.

Jako przyczynę spadku wpływu drukowanych czasopism polskich, należy wymienić także mniejszą liczbę tytułów przesyłanych przez biblioteki w ramach wymiany oraz postępującą cyfryzację czasopism (w ramach wymiany międzybibliotecznej Biblioteka Główna AGH oferuje dostęp sieciowy do własnych czasopism, Biblioteka Główna Politechniki Krakowskiej do tytułu „Czasopismo Techniczne”).

Dostępne w otwartym Internecie czasopisma elektroniczne (*e-journals*), wcześniej stanowiące ofertę biblioteki, jako subskrybowane tytuły drukowane, np. bazy danych Biblioteki Narodowej – Centralny Katalog Czasopism Zagranicznych, Centralny Katalog Czasopism Polskich, Artykuły z Czasopism Polskich od 1996, Czasopisma Polskie Nowe, Przewodnik Bibliograficzny, bazy danych Portalu Ośrodka Przetwarzania Informacji (OPI) – np. Rozprawy Doktorskie i Habilitacyjne, Ludzie Nauki oraz Katalog Polskich Norm itp. – obecnie umieszczane są na portalach bibliotecznych. Wskazanie dostępu np. do ww. e-zasobów, traktuje się jako formę doskonalenia gromadzenia, albowiem *Dobór polega na tym, żeby po rozpoznaniu podaży oraz stanu posiadania rozstrzygnąć o uzupełnieniu kolekcji. W tym celu trzeba odpowiedzieć (...) na pytania, co zakwalifikować do kolekcji, a czego nie...*²⁸, ale koniecznie należy ułatwić zdalny dostęp, gdyż będzie permanentnie wykorzystany. Linkowanie baz ogólnodostępnych na stronie WWW biblioteki, jedynie umożliwia użytkownikom przejście do poszukiwanych źródeł informacji, jednak te bazy danych nie stanowią zasobów biblioteki²⁹.

²⁸ J. Wojciechowski, *Z problemów organizacji...*, op. cit., s. 9.

²⁹ M. Furgał, *Oferta usług informacyjnych biblioteki akademickiej oparta na nowych technologiach* [online], Biblioteka Politechniki Poznańskiej [dostęp: 13.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.ml.put.poznan.pl>.

Inne bibliograficzne, bibliograficzno-abstraktowe bazy danych, widoczne na stronie WWW biblioteki, spełniające funkcje przeglądu zawartości czasopism dostępnych w bibliotece oraz innych bibliotekach, np. Biblio, Sympo, BazTech, pozostają bez wpływu na proces gromadzenia czasopism oraz na zasoby biblioteki.

Podsumowanie

Rozwój cyfrowych zasobów - elektronicznych baz danych, stopniowo wymusza zmiany w sposobie myślenia i realizacji procesu gromadzenia czasopism w bibliotece szkoły wyższej. Zasadnicze znaczenie w kształtowaniu struktury zbiorów czasopism w BG PCz odgrywają komercyjne, elektroniczne bazy czasopism zagranicznych. Wspólne w skali kraju organizowanie dostępu do światowych baz danych, stanowi nową politykę gromadzenia zagranicznych czasopism naukowych w zakresie doboru tytułów i źródła finansowania. Tendencja ukazywania się elektronicznych wersji czasopism dostępnych online, prenumerowanych dotąd przez bibliotekę w formie drukowanej, zmienia jej zasoby, powodując jednocześnie zmiany w ofercie tytułowej. Wirtualizacja udostępniania czasopism obejmuje stopniowo zbiory biblioteczne i staje się koniecznym sposobem na istnienie biblioteki w Webie. Powstają jednak pytania: w jaki sposób będzie dokonywany wybór elektronicznych baz danych dla bibliotek szkół wyższych w przyszłości oraz jaka forma publikacji zdominuje kolekcje biblioteki szkoły wyższej? Czas pokaże.

Bibliografia

1. Bednarek-Michalska B., *Światowy ruch open access na rzecz otwartej nauki* [online], Koalicja Otwartej Edukacji [dostęp: 17.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.koed.org.pl/wp-content/uploads/2010/01/oa-2009.doc>.
2. Byrska M., *Bazy danych w Dyrektywie Unii Europejskiej*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1997, nr 8, s. 1–9.
3. *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, Wrocław 1976.
4. Furgał M., *Oferta usług informacyjnych biblioteki akademickiej oparta na nowych technologiach* [online], Biblioteka Politechniki Poznańskiej [dostęp: 13.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.ml.put.poznan.pl>.
5. Ganińska H., *Gromadzenie a bibliotekarz dziedziny w bibliotekach politechnik w Polsce* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB, 2000, nr 8(16) [dostęp: 16.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.oss.wroc.pl/biuletyn/ebib18/ganinska.html>.
6. Knop U., *Zmiany w udostępnianiu zbiorów w bibliotekach naukowych*, „Bibliotekarz” 2008, nr 2, s. 10–14.

7. Maciejewska Ł., Moskwa K., *Konsorcja czasopism elektronicznych w środowisku akademickim* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB, 2007, nr 3(84) [dostęp: 16.08.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/2007/84/a.php?maciejewska_moskwa.
8. Muraszkiewicz M., Rybiński H., *Bazy danych*, Warszawa 1993.
9. Nahotko M., *Metadane biblioteczne w XXI wieku*, „Przegląd Biblioteczny” 2010, nr 2, s. 166–177.
10. Narodowy program publikacji naukowych Springer Open Choice/ Open Access w Polsce [online], ICM, Interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego i Komputerowego [dostęp: 17.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://vls.icm.edu.pl/zasady/2010/krajowe/SpringerOpenChoice.html>.
11. Stanisławska-Kloc S., *Ochrona baz danych*, Kraków 2002.
12. Trembowiecki A., *Digitalizacja zbiorów bibliotecznych. Teoria i praktyka*, Warszawa 2006.
13. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, Dz. U. 1997, Nr 85, poz. 539.
14. Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o ochronie baz danych, Dz. U. 2001, Nr 128, poz. 1402.
15. Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. Prawo Zamówień Publicznych, Dz. U. 2007, Nr 223, poz. 1655.
16. Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o Szkolnictwie Wyższym, Dz. U. 2005, Nr 164, poz. 1365.
17. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych, Dz. U. 2009, Nr 157, poz. 1240.
18. Wojciechowski J., *Z problemów organizacji zasobów bibliotecznych*, „Przegląd Biblioteczny” 1998, nr 1, s. 5–15.
19. Zarządzenie nr 41 Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 7 sierpnia 2009 r. w sprawie powołania Zespołu specjalistycznego do spraw przygotowania propozycji modyfikacji zakresu tematycznego Biblioteki Wirtualnej Nauki, Dz. U. MNiSW, 2009, Nr 4, poz. 61.

Danuta Patkaniowska

doktor
Biblioteka Jagiellońska

Opracowanie rzeczowe książki tradycyjnej i książki elektronicznej. Wybrane problemy

Słowa kluczowe: opracowanie rzeczowe piśmiennictwa, języki informacyjno-wyszukiwawcze, informacja rzeczowa, książka elektroniczna, biblioteki cyfrowe

Abstrakt: w artykule przedstawiono wybrane aktualne problemy opracowania rzeczowego książki tradycyjnej i książki elektronicznej, związane ze stosowaniem języków informacyjno-wyszukiwawczych (organizacja piśmiennictwa w układzie systematycznym, języki haseł przedmiotowych, języki słów kluczowych) oraz z rozwojem współczesnej technologii i zmianami oczekiwań użytkowników. Zwrócono również uwagę na trwającą dyskusję nad przyszłością opracowania rzeczowego oraz przemiany współczesnej informacji rzeczowej. Do istotnych zmian należą: opis jednostki informacji w miejsce opisu całego dokumentu, malejąca rola języków haseł przedmiotowych oraz rosnąca rola słów kluczowych i informacji słownej, poszerzanie źródeł informacji oraz scalanie informacji rzeczowej, współtworzenie informacji rzeczowej przez bibliotekarza, wydawcę i użytkownika, potrzeba stworzenia jednolitych standardów opracowania zasobów bibliotek cyfrowych, nowe kompetencje bibliotekarzy i in.

Wstęp

Różnica między książką elektroniczną a książką drukowaną tkwi w formie zapisu treści. Książka elektroniczna (inaczej: książka digitalna, książka zdigitalizowana, książka cyfrowa, e-book, publikacja elektroniczna, e-książka) to *treść zapisana w formie elektronicznej, przeznaczona do odczytania za pomocą odpowiedniego oprogramowania zainstalowanego w urządzeniu komputerowym (np. komputer osobisty, specjalne urządzenie do czytania książek, telefon komórkowy czy palmtop)*¹.

Biblioteki cyfrowe posiadają trzy rodzaje zbiorów: zdigitalizowane zbiory własne lub innych tradycyjnych bibliotek, licencjonowane zasoby elektroniczne udostępniane przez wydawców i dostawców, linki do polecanych zasobów Internetu, w tym publikacji „open access”².

¹ *E-book* [online], Wikipedia. Wolna Encyklopedia [dostęp: 01.09.2011], dostępny w World Wide Web: http://pl.wikipedia.org/wiki/Ksi%C4%85%C5%BCka_elektroniczna.

² J. Stępnia, *Koegzystencja bibliotek cyfrowych i tradycyjnych w akademickich systemach biblioteczno-informacyjnych w perspektywie najbliższych 10 lat* [online], [w:] *Biblioteki XXI wie-*

Celem opracowania rzeczowego³ dokumentu jest – jak wiadomo – odzwierciedlenie treści, nazwanie tematów oraz aspektów i sposobów ich ujęcia oraz formy dokumentu. Generalnie takie same cele służą opracowaniu książki tradycyjnej, jak i elektronicznej. Efektem opracowania jest informacja rzeczowa, która może być dostępna tak w katalogach kartkowych czy elektronicznych, jak i w bibliotekach cyfrowych, bazach danych, serwisach, portalach i repozytoriach dziedzinowych.

Wydawałoby się, że w przypadku opracowania rzeczowego, a więc opracowania treści książki, rodzaj zapisu, tj. forma drukowana bądź elektroniczna publikacji ma znaczenie drugorzędne. Często ta sama publikacja ukazuje się jednocześnie drukiem i w formie elektronicznej, a więc jej opracowanie rzeczowe nie powinno się różnić. Jednak informacja rzeczowa zawarta w książkach elektronicznych ma często odmienny charakter, a opracowanie rzeczowe dokumentu elektronicznego wymaga rozwiązania innych problemów.

Informacja rzeczowa dokumentu tradycyjnego i elektronicznego jest zawarta w organizacji całej kolekcji, w hasłach języków informacyjno-wyszukiwawczych (języki haseł przedmiotowych, języki deskryptorowe, słowa kluczowe), a także w informacji słownej o dokumencie (np. streszczenie).

Układ systematyczny

Układ piśmiennictwa według dziedzin wiedzy stanowi najstarszy sposób budowy rzeczowej informacji bibliotecznej. Istotne są tu relacje hierarchiczne, logiczny porządek w grupowaniu piśmiennictwa według określonych działów wiedzy i klas tematycznych. Układ systematyczny⁴ np. Klasyfikacja Dziesiętna Deweya (KDD), Klasyfikacja Biblioteki Kongresu (KBK), Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiętna (UKD), wykorzystywany w tradycyjnych kartkowych katalogach bibliotecznych i w katalogach księgozbiorów podręcznych, znalazł również zastosowanie w katalogach elektronicznych bibliotek, w Polsce – zwłaszcza w katalogach bibliotek technicznych.

ku. Czy przetrwamy? Łódź 19–21 czerwca 2006. Politechnika Łódzka, [dostęp: 15.12.2010] dostępny w World Wide Web: http://ebib.oss.wroc.pl/pub/Biblioteki_XXI_wieku_Czy_przetrwamy_2006.pdf; Zob. też: *Dygitalizacja zbiorów bibliotecznych: materiały z ogólnopolskiej konferencji pt. Dygitalizacja zbiorów bibliotecznych. Warszawa 3–4 czerwca 2005 r.*, Warszawa 2006; *Elektroniczny wizerunek biblioteki*, pod red. M. Wojciechowskiej, Gdańsk 2008.

³ Zob. A. Stopa, *O treści książek: opracowanie rzeczowe piśmiennictwa*, Warszawa 2002; T. Głowacka, *Analiza dokumentu i jego opis przedmiotowy*, Warszawa 2003; J. Ćwiekowa, *Opracowanie tematyczne piśmiennictwa*, Warszawa 1988, i in.

⁴ Zob. B. Sosińska-Kalata, *Klasyfikacja: struktury organizacji wiedzy, piśmiennictwa i zasobów informacyjnych*, Warszawa 2002.

W bibliotekach cyfrowych stosuje się podział kolekcji na działy tematyczne, ale nie występują tu klasyfikacje biblioteczne, bibliograficzne czy dokumentacyjne sensu stricto. W bibliotekach cyfrowych nie stosuje się generalnie organizacji systematycznej (układu systematycznego opartego na wielopoziomowych podziałach tematycznych), występują natomiast płytkie układy działowe, czyli podział na względnie niedużą grupę ogólnych działów dziedzinowych lub formalnych, czasami poddawanych dalszemu podziałowi na kolejnych (jednym lub dwóch) szczeblach. Jeśli w bibliotece cyfrowej wykorzystuje się do organizacji kolekcji KBK, KDD czy UKD, robi się to w bardzo ograniczonym zakresie, upraszczając strukturę tej klasyfikacji i stosując podział na kilku tylko pierwszych poziomach jej rozbudowy.

W bibliotekach cyfrowych stosuje się grupowanie dokumentów według dziedzin wiedzy. Przy poszczególnych dokumentach często spotyka się określenie dziedziny, do której należy dokument oraz istnieje możliwość wyszukiwania, sortowania i grupowania dokumentów według określonej dziedziny. Typologia materiałów cyfrowych – zróżnicowana w zależności od rodzaju i wielkości biblioteki – jest oparta najczęściej na podziale dziedzinowym, podziale według formy/typu dokumentu oraz według rodzaju zasobu.

Na przykład Biblioteka Wirtualna Opoki, zawierająca publikacje z dziedziny religioznawstwa, chrześcijaństwa i filozofii, posiada zestawienie plików według następujących dziedzin: Nauczanie Kościoła, Teologia, Filozofia, Inne nauki (Psychologia, Pedagogika, Religioznawstwo, Historia i in.), Literatura, Życie Kościoła, Liturgia, modlitwa, sakramenty, Struktury Kościoła, Dziś w Kościele, Katecheza (materiały i propozycje praktyczne).

Pedagogiczna Biblioteka Cyfrowa dzieli swoje kolekcje na związane z Uniwersytetem Pedagogicznym w Krakowie oraz inne: Dziedzictwo kulturowe (książki z lat 1801–1945 związane z historią wychowania i nauczania oraz czasopisma), Materiały dydaktyczne oraz Miscellanea (w tym exlibrisy i autografy).

Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego dzieli swoje kolekcje na: Dziedzictwo kulturowe (Czasopisma, Dokumenty życia społecznego, Książki wydane w latach 1800–1945, Rękopisy, Stare druki, Zbiory Bibliologiczne, Zbiory Graficzne, Zbiory kartograficzne, Zbiory Muzyczne), e-książki, Kolekcje specjalistyczne (Publikacje archiwum i muzeum Uniwersytetu Wrocławskiego, Ogródu Botanicznego, Prawnicza Biblioteka Cyfrowa), Multimedia, Materiały edukacyjne, Regionalia związane z Dolnym Śląskiem.

E-biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego zawiera następujące kolekcje: Czasopisma, Dziedzictwo kulturowe (Dokumenty życia społecznego, Grafika i rysunki, Kartografia, Rękopisy, Stare druki), e-publicacje z cyfrowymi publikacjami pracowników UW, Historia UW i BUW, Nauka i dydaktyka, Varsaviana i in.

Zasób Małopolskiej Biblioteki Cyfrowej Wrota Małopolski jest uporządkowany w sposób następujący: Czasopisma, Dziedzictwo kulturowe (zawiera najcenniejsze zabytki piśmiennictwa oraz publikacje wydane przed rokiem 1939, czasopisma dawne, inkunabuły, książki (1801–1939), mapy dawne, muzykalia do 1945 roku, rękopisy, cymelia, starodruki), Nauka i dydaktyka, Regionalia (związane z Krakowem i Tarnowem i in.), Zbiory archiwalne, Zbiory specjalne (dokumenty życia społecznego, ikonografia, kartografia, wydawnictwa urzędowe).

Kolekcje tematyczne Wielkopolskiej Biblioteki Cyfrowej to: Albumy z fotografiami i pocztówkami, Akta Braci Czeskich, Akta miasta Konina, Dokumenty miasta Poznania, Księgi adresowe i listy nazwisk, Wojsko Polskie i in.⁵ Biblioteka dzieli swoje publikacje według następujących dziedzin: Dziedzictwo kulturowe, Wiosna Ludów 1848, Materiały dydaktyczne, Materiały regionalne (grupujące dokumenty związane z Poznaniem i Wielkopolską), Muzykalia i in.

Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa (JBC) jest siecią wirtualnych czytelni: czytelni rękopisów, czytelni starych druków, czytelni muzycznej, czytelni ikonograficznej, czytelni kartograficznej, czytelni dokumentów życia społecznego, czytelni książki nowej, czytelni zbiorów rzadkich, czytelni gazet, czytelni naukowej UJ, czytelni dydaktycznej. Szczególne znaczenie będzie mieć unikatowy zasób XIX-wiecznych i XX-wiecznych czasopism. Do Jagiellońskiej Biblioteki Cyfrowej są włączone powstałe wcześniej zasoby cyfrowe Biblioteki Jagiellońskiej np. zbiory specjalne e-Skryptorium, Baza Ikonografii Teatralnej, Wirtualny Gabinet Rycin i in. W JBC, w odniesieniu do zbiorów nowszych zastosowano także układ systematyczny oparty na klasyfikacji występującej w tradycyjnych katalogach kartkowych.

Dziedzinowy podział kolekcji występuje także w innych bibliotekach cyfrowych opartych na programie dLibra np. w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej, Jeleniogórskiej Bibliotece Cyfrowej, Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej i in.

W Akademickiej Bibliotece Internetowej istnieje indeks tematyczny według dziedzin: Chemia, Etyka informatyczna, Film i Telewizja, Filologia polska, Filozofia, Historia sztuki, Media cyfrowe, Politologia, Software Engineering.

W Bibliotece Cyfrowej Politechniki Krakowskiej książki są klasyfikowane dziedzinowo według Polskiej Klasyfikacji Tematycznej.

⁵ Zob. E. Dobrzyńska-Lankosz, A. Jazdon, *Dygitalizacja w polskich bibliotekach akademickich*, [w:] *Dygitalizacja zbiorów bibliotecznych...*, op. cit., s. 22–48; C. Mazurek, *Rozwój Wielkopolskiej Biblioteki Cyfrowej a zmiany funkcjonalności systemu Libra*, [w:] *Dygitalizacja zbiorów bibliotecznych...*, op. cit., s. 49–59.

Języki haseł przedmiotowych

Innym podejściem do opracowania treści dokumentu jest opracowanie przedmiotowe.

Podejście przedmiotowe do dokumentów bibliotecznych ma ponad pięćsetletnią tradycję – pisała w 2006 roku J. Woźniak-Kasperek, przypominając historię tego typu opracowania dokumentów i zastanawiając się nad przyszłością katalogowania przedmiotowego w dobie nowych technologii i bibliotek cyfrowych⁶. Istotą opracowania przedmiotowego jest wyodrębnienie z dokumentu i opisanie przedmiotów głównych, pobocznych czy równorzędnych, a także określenie ich własności, aspektów i ujęć w oparciu o reguły gramatyki pozycyjnej. Wyodrębnione w ten sposób tematy i określniki tworzą charakterystyki wyszukiwawcze dokumentów i są szeregowane alfabetycznie. Opis przedmiotowy może mieć różny stopień uogólnienia i szczegółowości, a także obiektywizmu i subiektywności; powinien być jednak adekwatny do treści dokumentu, poprawny, czyli zgodny z danym językiem informacyjno-wyszukiwawczym oraz użyteczny dla czytelnika.

W polskich elektronicznych katalogach bibliotecznych znalazły zastosowanie: język haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej (Biblioteka Narodowa, biblioteki publiczne, biblioteki pedagogiczne, biblioteki szkolne i niektóre biblioteki akademickie) oraz język haseł przedmiotowych KABA (większość bibliotek akademickich). Wśród bibliotek cyfrowych, jhp BN zastosowano w Cyfrowej Bibliotece Narodowej POLONA, Jeleniogórskiej Bibliotece Cyfrowej i in., natomiast język haseł przedmiotowych KABA – w Polskiej Bibliotece Internetowej, e-bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej i in.

Opracowanie rzeczowe w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej przebiega dwutorowo. Z jednej strony każdy dokument jest opatrzony hasłami przedmiotowymi w języku KABA i/lub tematami formalnymi; z drugiej strony – jak wspomniano powyżej – dokumenty są uporządkowane w układzie systematycznym, opartym na podziałach dawnego kartkowego Katalogu systematycznego⁷.

⁶ M. Kisilowska, J. Woźniak-Kasperek, *Czy katalogowanie ma przyszłość? Dwugłos względnie uporządkowany. Głos drugi: J. Woźniak-Kasperek, Czy katalogowanie przedmiotowe ma przyszłość?*, [w:] *Biblioteki XXI wieku...*, op. cit., s. 75–76.

⁷ Referat: *Opracowanie rzeczowe w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej* przedstawiłam na konferencji *Cyfrowość bibliotek i archiwów* zorganizowanej przez Bibliotekę Narodową w Warszawie w dniach 26–27.11.2009. Referat *Druga Biblioteki Jagiellońskiej do Jagiellońskiej Biblioteki Cyfrowej* przedstawiła A. Cieślak-Korfel (współautor: prof. dr hab. Z. Pietrzyk) na seminarium zorganizowanym przez BJ i NASK pt. *Digitalizacja zbiorów bibliotecznych* (Biblioteka Jagiellońska, 15.09.2010).

W niektórych bibliotekach cyfrowych, np. w Katalogu Skarby Dziedzictwa Narodowego.Polska.pl występują kategorie tematyczne, które są zarówno nazwami dziedzin wiedzy, jak i nazwami działów gospodarki, kategorii osób i nazwami pojedynczych wydarzeń, osób, tytułów, instytucji i organizacji i in. Większość tematów to tematy jednowyrazowe, rzadziej – wielowyrazowe. Katalog tematyczny jest nieustannie wzbogacany o nowe hasła przedmiotowe, które w bazie określono jako tematy jednostkowe oraz tematy łączone. W katalogu tym istnieje jakaś forma kontroli słownictwa (np. istnienie odsyłaczy całkowitych), niemniej jednak trudno do końca określić, czy są to hasła przedmiotowe czy raczej słowa kluczowe.

Od kilku lat toczy się dyskusja nad przyszłością i aktualnym znaczeniem języków haseł przedmiotowych oraz ich przydatnością w nowoczesnych katalogach elektronicznych i w bibliotekach cyfrowych. Sztuczność słownictwa oraz struktur gramatycznych języków haseł przedmiotowych (gramatyka pozycyjna) sprawia, iż są one często niezrozumiałe dla użytkowników, trudne przy formułowaniu konkretnych zapytań informacyjnych, niedostosowane do oczekiwań czytelników, szukających łatwej i szybkiej informacji. Jednak nowoczesne systemy biblioteczne pozwalają na formułowanie pytań informacyjnych w formie słów kluczowych, wybieranych z tytułów, haseł przedmiotowych i innych pól opisu bibliograficznego oraz kierują użytkownika bezpośrednio od prostego zapytania informacyjnego do odpowiednich fragmentów indeksu przedmiotowego lub tytułów wyszukiwanych dokumentów. Stałe szkolenia użytkowników (np. w Bibliotece Jagiellońskiej w ramach wykładów „Ars Quaerendi”), ankiety (przeprowadzone w Krakowie np. w BJ, w Bibliotece AGH, Bibliotece PAT) z pewnością przyczyniają się do lepszego wykorzystania języków haseł przedmiotowych, jednak nadal są one wykorzystywane głównie przez bardziej doświadczonych czytelników, przy pisaniu prac naukowych itp.

Języki haseł przedmiotowych, tak jak wszystkie języki informacyjno-wyszukiwawcze, podlegają permanentnej i koniecznej modyfikacji i aktualizacji, uszczegółowieniu i powiększeniu. Przeprowadzane modyfikacje zmierzają w stronę uproszczenia i ujednoczenia słownictwa oraz gramatyki, bliskości z wyrażeniami języka naturalnego, a także dostosowania do standardów i norm międzynarodowych, jak również do coraz nowocześniejszych systemów komputerowych. Modyfikacje polegają także na skróceniu długich „zdań” tematów i określników. Na przykład przeprowadzane w NUKAT liczne modyfikacje języka KABA wiążą się z koniecznością przeprowadzania modyfikacji w lokalnych bazach; prace te są czasochłonne, nie w pełni zautomatyzowane i stanowią aktualnie istotną część pracy w poszczególnych bibliotekach.

Jak pisała M. Kisilowska (...) *terminologia używana w katalogowaniu dokumentów musi spełniać dwa warunki: publicznej dostępności oraz „maszy-*

nowej czytelności” czyli dostosowania do potrzeb przetwarzania komputerowego⁸. J. Woźniak-Kasperek wskazuje na dwa rozwiązania, które mogą zbliżyć języki haseł przedmiotowych do użytkownika: 1 – zaopatrywanie haseł przedmiotowych rozwiniętych o „nienaturalnej” budowie w odsyłacze całkowite, uzupełniające, wyliczające i orientacyjne, 2 – stworzenie zmodyfikowanego interfejsu wyszukiwawczego do istniejących baz z opisami przedmiotowymi, który sam układałby z pytań hasła przedmiotowe⁹. Autorka nie przychyliła się do opinii o *rychłym upadku wszelkich form kontroli słownictwa na rzecz swobodnych słów kluczowych; rozsądna kontrola słownictwa jest potrzebna i pożądana*, a słowa kluczowe stanowią rozwiązanie komplementarne¹⁰.

Stosowanie języków deskryptorowych, w których słownictwo jest kontrolowane i zawarte w tezaurusach, rodzi podobne problemy, jak stosowanie języków haseł przedmiotowych (np. arbitralna semantyka, czasami sztuczna składnia).

Słowa kluczowe

W bibliotekach cyfrowych stosuje się najczęściej języki słów kluczowych¹¹, czyli słowa i wyrażenia dowolnie określające treść dokumentów. Słowa kluczowe mogą mieć formę pojedynczych wyrazów albo wyrażen (nazw pospolitych lub własnych), mogą także przybierać formę tematów z określnikami lub dopowiedzeniami. Języki słów kluczowych operują słownictwem niekontrolowanym. Słowa kluczowe występują np. w bibliotekach cyfrowych polskich bibliotek akademickich skupionych w Federacji Bibliotek Cyfrowych, Księgozbiornie Wirtualnym FIDES, Pedagogicznej Bibliotece Cyfrowej oraz w innych bibliotekach cyfrowych np. Cieszyńskiej Bibliotece Wirtualnej.

Wyświetlające się na ekranie „słowa kluczowe” w niektórych bibliotekach cyfrowych opartych na oprogramowaniu dLibra to często nie „słowa kluczowe” sensu stricto, ale słowa i wyrażenia występujące w językach haseł przedmiotowych. Czasami obok indeksu słów kluczowych w języku polskim istnieje indeks słów kluczowych w języku angielskim np. w bazie BazTech.

⁸ M. Kisiłowska, J. Woźniak-Kasperek, *Czy katalogowanie ma przyszłość? Dwugłos względnie uporządkowany. Głos pierwszy: M. Kisiłowska, Katalogować czy nie? Oto jest pytanie*, [w:] *Biblioteki XXI wieku...*, op. cit., s. 74.

⁹ *Ibid.*, s. 79.

¹⁰ *Ibid.*, s. 80.

¹¹ Zob. W. Babik, *Słowa kluczowe*, Kraków 2010.

Forma dokumentu

W opracowaniu rzeczowym dokumentu ważne jest także określenie formy piśmienniczej i wydawniczej publikacji, jej gatunku czy rodzaju literackiego, muzycznego itd., a także jej poziomu, stylistyki, przeznaczenia czytelniczego, charakteru naukowego czy popularnego. Formę publikacji określa tzw. temat formalny lub określnik formy, umieszczany na końcu hasła przedmiotowego. Tematy formalne, wskazujące czasami także na język dzieła lub przeznaczenie czytelnicze, są stosowane do ogólnych wydawnictw encyklopedycznych i słowników, czasopism, utworów literackich i z pogranicza literatury, starych druków i rękopisów, dokumentów audiowizualnych, muzycznych, kartograficznych, życia społecznego i in. Tematy formalne występują w języku haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej oraz w języku haseł przedmiotowych KABA. Często spotykamy je w bibliotekach cyfrowych, jednak terminologia dotycząca formy/gatunku dokumentu jest tu stosowana dość dowolnie, a typologia formalna dokumentów – w różnych bibliotekach cyfrowych – zróżnicowana. Zamieszczona w e-bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego kategoria – typ źródła – to faktycznie określenie formy/typu dokumentu (książka, rękopis, pocztówka itd.).

Podział formalny bibliotek i kolekcji cyfrowych zależy od ich rodzaju i wielkości. Cyfrowa Biblioteka Narodowa POLONA posiada podział formalny na: Czasopisma polskie XIX i I połowy XX w., Grafiki, rysunki, fotografie, Książki, Muzykalia, Rękopisy, Stare druki, Ulotki i odezwy.

Podział formalny stosują też portale wydawnicze, np. Literatura.net.pl. zawiera katalog przedmiotowy według następującego bardziej szczegółowego podziału formalnego: literatura piękna, dramat, poezja, proza, albumy, antykwariat, leksykony, literatura popularnonaukowa, literatura faktu, poradniki. Inny podział formalny ma baza: Polskie Dzieła Literackie w Nowozelandzkich Zasobach Internetowych H. Antoszewskiego: Klasycy, Starodruki biologiczne, Poezja emigracyjna 1939–1946, Poezja nowozelandzka, Inne.

Przyszłość opracowania rzeczowego

W przyszłości opracowanie rzeczowe dokumentów może ulec radykalnym zmianom. *Czy nie należałoby zastąpić, przynajmniej w opracowaniu rzeczowym, opisu jednostki fizycznej opisem jednostki informacji? Opis np. książki jako całości miał uzasadnienie, gdy system umożliwiał dostęp jedynie do całej książki. Dziś w rzeczywistości bibliotek cyfrowych dostępne stają się fragmenty, porcje treści (zawartości), z których część z pewnością warta jest zaopatrzenia we własną identyfikację metadanową wspieraną potencjałem*

słów kluczowych – pisze J. Woźniak-Kasperek, dodając, iż *istnieje pilna potrzeba rewizji poglądów na istotę, mechanizmy i narzędzia opracowania rzeczowego oraz sposoby zapisu charakterystyk rzeczowych*¹². Konieczna jest „współpraca z lingwistami formalnymi, psycholingwistami, specjalistami od sztucznej inteligencji czy sieci neuronowych”.

Innym problemem związanym ze zmianą oczekiwań czytelników, jest możliwość współtworzenia produktów i usług informacyjnych przez bibliotekarza i użytkownika, wspólne opracowanie treściowe dokumentu. Niektóre biblioteki cyfrowe zachęcają czytelnika: „Zaproponuj słowa kluczowe, które twoim zdaniem dobrze opisują publikację”. Zacieranie różnic między producentem a odbiorcą, widoczne na przykład w tworzeniu niektórych źródeł informacji (jak np. w encyklopedii Wikipedia) może stać się również przyszłością bibliotek. Niektóre niebezpieczeństwa z tym związane to m.in. współlistnienie terminologii potocznej i naukowej w katalogach, brak kontroli słownictwa, niejednolite opracowanie rzeczowe tych samych lub podobnych treściowo publikacji, współkatalogowanie dokumentów przez specjalistów i niespecjalistów, nieuchronność pomyłek, dowolność tworzonych opisów rzeczowych itp. Tagowanie czyli możliwość dodania dowolnych słów kluczowych powoduje powstanie folksonomii, niekontrolowanej struktury informacji zbudowanej przez nieprofesjonalistów¹³. Wprowadzanie dowolnego, niekontrolowanego słownictwa może spowodować obniżenie poziomu i jakości opracowania rzeczowego oraz wiarygodności informacji. Promocyjny charakter działań biblioteki, w tym usług informacyjnych i katalogów musi wiązać się z troską nie tylko o użytkownika – klienta biblioteki, ale również o to, aby zamieszczana informacja o książkach (w tym informacja rzeczowa) była w pełni wartościowa i o niekwestionowanej jakości: szybka, kompletna, kompleksowa, rzetelna, adekwatna, użyteczna, obiektywna, wiarygodna, aktualna.

Innym problemem jest potrzeba stworzenia jednolitych standardów opracowania bibliotek cyfrowych, ujednoliconej terminologii oraz systemu koordynacji działań w tym zakresie. Mówiła o tym na konferencji *Uniwersum piśmiennictwa wobec komunikacji elektronicznej* J. Woźniak-Kasperek, podkreślając, jak *daleka od doskonałości jest organizacja informacji, nawigacji, systemu etykietowania i wyszukiwania informacji oraz funkcjonalność współczesnych bibliotek cyfrowych*¹⁴.

¹² M. Kisilowska, J. Woźniak-Kasperek, *Czy katalogowanie ma przyszłość...*, op. cit., s. 80.

¹³ Zob. J. Woźniak-Kasperek, *System organizacji wiedzy czy folksonomia?*, [w:] *Książka, biblioteka, informacja w kręgu kultury i edukacji*, pod red. E.B. Zybort, D. Grabowskiej, Warszawa 2008, s. 117–124.

¹⁴ Zob. J. Woźniak-Kasperek, *Funkcjonalności i dostępność bibliotek cyfrowych*, [w:] *Uniwersum piśmiennictwa wobec komunikacji elektronicznej*, pod red. K. Migonia, M. Skalskiej-Złat, Wrocław 2009, s. 393–405. Zob. też K. Lapis, *Efektywne metody pozyskiwania i przekazywania informacji za pośrednictwem witryny internetowej*, [w:] *Przeźrenie informacji*, pod red. W. Krzemińskiej i P. Nowaka, Poznań 2002, s. 47–51.

Kompetencje bibliotekarza

Opis rzeczowy dokumentu jest wynikiem interpretacji tekstu i wyboru elementów treści książki, a jego jakość w dużej mierze zależy od wiedzy, predyspozycji i doświadczenia katalogującego. W zależności od profilu biblioteki, a także rodzaju języka informacyjno-wyszukiwawczego i kompetencji bibliotekarza różny może być stopień głębokości i szczegółowości opracowania rzeczowego.

Duże znaczenie mają kwalifikacje bibliotekarzy, w tym bibliotekarzy opracowania formalnego i rzeczowego czy bibliotekarzy dziedzinowych, tworzących charakterystyki wyszukiwawcze dokumentów oraz organizujących księgozbiory. O zmianie roli współczesnego bibliotekarza i usług informacyjnych w bibliotekach, znaczeniu tzw. bibliotekarzy dziedzinowych, zaniku pracy rutynowej w bibliotekach, potrzebie kreatywności i ciągłego dokształcania się bibliotekarzy, roli biblioteki akademickiej jako „organizacji uczącej się” mówiono i pisano wielokrotnie.

Bibliotekarz dodaje wartość do istniejącej (w książce, w katalogu, bibliotece cyfrowej, w Internecie) informacji, a jednocześnie odpowiada na oczekiwania użytkowników poprzez tworzenie charakterystyk wyszukiwawczych dokumentów, tworzenie dziedzinowych portali i repozytoriów wiedzy, porządkowanie zasobów informacyjnych Internetu. Wiedza, doświadczenie i kompetencja bibliotekarza w nowoczesnych bibliotekach – pomimo rosnącej roli nowych technologii i automatyzacji procesów bibliotecznych – ma coraz większe znaczenie. Dotyczy to zarówno wiedzy ogólnobibliotecznej, jak i specjalistycznej: dziedzinowej, informatycznej, związanej z informacją naukową, edycją tekstów itp. Bardzo ważna jest znajomość języków obcych. Część dokumentów dotyczy wąskich zagadnień i problemów naukowych, opisywanych specjalistycznym, często hermetycznym językiem; w opracowaniu rzeczowym tego typu książek tradycyjnych i elektronicznych kompetencja i wiedza dziedzinowa bibliotekarza-specjalisty jest szczególnie cenna. Specjalistyczna wiedza jest konieczna także przy cyfrowym formalnym i rzeczowym opracowaniu zbiorów specjalnych: zbiorów muzycznych, kartograficznych, starych druków, rękopisów, dokumentów życia społecznego. W opracowaniu dokumentów cyfrowych, zwłaszcza w postaci plików komputerowych, istotna jest wiedza informatyczna i biegłość w obsłudze komputera. Kompetencja i wiedza bibliotekarza w procesie opracowania rzeczowego dokumentów zawsze miała i ma nadal wielkie znaczenie, choć we współczesnym świecie jakość informacji rzeczowej jest zależna także od innych czynników, np. wyboru języka informacyjno-wyszukiwawczego, rozwoju i ograniczeń technologii i systemów komputerowych czy też zachowań i przyzwyczajzeń użytkowników (np. upraszczanie języków wyszukiwawczych stosownie do ich oczekiwań, stosowanie tagów).

Rozwój technologii i informacja od wydawców

Na jakość opracowania rzeczowego i sposób wykorzystania języków informacyjno-wyszukiwawczych wpływa rozwój technologii. Zastosowanie nowych technologii, przeglądark i wyszukiwarek stwarza użytkownikowi nowe możliwości wyszukiwawcze, także w zakresie informacji rzeczowej, np. aktywny spis treści, aktywny indeks, przeszukiwanie tekstu przez tzw. słowa kluczowe (także w streszczeniach), opcja tzw. Look inside; możliwość połączenia książki z plikami audio, video np. filmami i in. Dla użytkownika ważne jest, aby zasób był dostępny bez ograniczeń. Czytelnik chce szukać informacji z jednego miejsca i w jednym czasie, przeszukiwać jednocześnie: katalogi biblioteczne, biblioteki cyfrowe, bazy danych, serwisy wydawnicze i księgarskie.

Katalogi biblioteczne są kontrolowane kartotekami haseł wzorcowych, które pomagają w poszukiwaniach piśmiennictwa na dany temat poprzez nazwy pospolite i własne z różnych dziedzin, a także terminy nadrzędne, podrzędne, kojarzące się, obcojęzyczne odpowiedniki haseł. Kartoteki wzorcowe w bibliotecznych katalogach elektronicznych – obok podstawowej funkcji kontroli słownictwa w systemie komputerowym oraz ułatwiania poszukiwań użytkownikowi - stanowią same w sobie kopalnię wiedzy z różnych dziedzin; rodzaj podręcznej encyklopedii zawierającej informacje o osobach i ich dziełach, instytucjach i organizacjach, jednostkach geograficznych, poszczególnych działach i przedmiotach wiedzy i ich wzajemnych relacjach. Z drugiej strony dla użytkownika cenny jest – zawarty w serwisach wydawniczych i dokumentach cyfrowych – aparat naukowy (przypisy, aktualne opracowanie krytyczne dokumentu, zwłaszcza starego dokumentu itp.).

Często informacja rzeczowa o zamieszczonej w bibliotece cyfrowej książce pochodzi także od wydawcy i księgarza. Wydawcy zamieszczają informację prospektywną i retrospektywną związaną z daną publikacją, planami wydawniczymi itd., publikują fragmenty książki, opinie krytyków, recenzje, rekomendacje zakupu innych tytułów, rekomendacje książek o podobnej tematyce. Poprzez funkcje: *Look inside*, *Search inside*, proste i zaawansowane wyszukiwanie według słów kluczowych, możliwe jest zapoznanie się z treścią książki, sortowanie książek według daty wydania, trafności wyszukiwań itd.

Niektóre serwisy księgarskie lub wydawnicze zamieszczają opis hybrydowej publikacji tworzony przez profesjonalistę i użytkownika (współkatalogowanie, katalogowanie książek posiadanych przez użytkownika, zarządzanie osobistą bibliografią) – mówił o tym A. Jachimczyk na konferencji *Przestrzeń informacyjna książki*, przytaczając przykład hybrydowego ser-

wisu księgarskiego Amazon.com.¹⁵ W opisie publikacji można więc wyróżnić strefę księgarni i strefę użytkownika, przedstawiającego własne słowa kluczowe, „chmury Tagów” oraz opinie o publikacji. W. Klenczon z Biblioteki Narodowej na tej samej konferencji w dyskusji podkreśliła, iż istotne jest nawiązanie współpracy bibliotek z wydawcami i księgarzami. Biblioteki mogą wykorzystywać zamieszczane przez wydawców (księgarzy) streszczenia książek. W przyszłości hiperłącza będą odsyłały biblioteki do wydawców, a internetowe księgarnie – do katalogów bibliotecznych. Ocena i sortowanie dokumentów w serwisach księgarskich i katalogach bibliotecznych będzie zautomatyzowana. Autorka wypowiedzi zwróciła jednocześnie uwagę na problem rzetelności informacji o książkach w serwisach księgarskich oraz subiektywności informacji dodawanej przez użytkownika.

Oprócz odniesień do katalogów bibliotecznych, wydawnictw oraz do innych bibliotek cyfrowych, internetowych portali i repozytoriów wiedzy, treści zawarte w bibliotekach cyfrowych w coraz większym stopniu będą miały hipertekstualny, interaktywny i multimedialny charakter.

W bibliotekach cyfrowych informacja rzeczowa o publikacji jest często powiązana z informacją o całej bibliotece i zawarta z jednej strony – w opisie publikacji, a z drugiej – w opisie kolekcji.

Biblioteki cyfrowe – opis kolekcji

Poszczególne biblioteki cyfrowe przedstawiają zwykle opis kolekcji, który zawiera: informację o kolekcjach, o historii ich powstania, uczestnikach i twórcach projektu, podział formalny, spis książek „najczęściej czytanych”, „ostatnio dodanych” czy „najlepiej ocenianych”; statystyki oraz plany wprowadzania kolejnych publikacji czy typów publikacji. Istotna jest strona graficzna zamieszczonej informacji słownej, a informacja rzeczowa o konkretnej książce rysuje się na tle informacji słownej o całej kolekcji. O organizacji systematycznej i podziałach dziedzinowych w bibliotekach cyfrowych była już mowa powyżej. Szczególnie rozbudowana słowna informacja rzeczowa znajduje się w Cyfrowej Bibliotece Narodowej POLONA. Obok podziału formalnego zbiorów istnieje tu podział według kolekcji tematycznych np. „Demony” Grzegorza Morycińskiego, Adam Mickiewicz, Cyprian Kamil Norwid, Fryderyk Chopin, Kresy Wschodnie, Kroniki polskie, Literatura dla dzieci i młodzieży, Literatura jidysz,

¹⁵ Zob. A. Jachimczyk, *Informacja o książce w księgarniach internetowych*; K. Dankiewicz, J. Radzicka, *Przestrzeń informacyjna książki elektronicznej na przykładzie bazy Knovel*; M. Krynicka, *OPAC kontra Google – informacja o książkach*; H. Bort-Nowak, *Multimedialna przestrzeń informacyjna, [w:] Przestrzeń informacyjna książki*, pod red. J. Koniecznej, S. Kurek-Kokocińskiej, H. Tadeusiewicz przy współpracy R. Kępy i M. Przybysz-Sławskiej, Łódź 2009.

Powstanie styczniowe, Skarby Biblioteki Narodowej, Warszawa w słowie i obrazach, Wolne lektury, Wydawnictwa konspiracyjne i in.

Opis każdej kolekcji w bibliotece POLONA zawiera informację o budowie kolekcji oraz szczegółową informację słowną o temacie, jakiej jest poświęcona. Np. opis kolekcji „Jan Kochanowski” zawiera prezentację kolekcji, biografię i bibliografię poety oraz szczegółowe omówienie jego twórczości. Kolekcja poświęcona św. Jadwidze prezentuje rękopisy, stare druki i książki z XIX i XX w. o tej postaci, a także kilkunastostronicową biografię świętej oraz omówienie dokumentów jej poświęconych.

Katalog Skarby Dziedzictwa Narodowego w portalu Polska.pl posiada katalog chronologiczny, katalog typologiczny, katalog tematyczny, spis kolekcji, indeks geograficzny, indeks osobowy, kalendarium, spis instytucji.

Biblioteki cyfrowe – opis publikacji

Szczegółowa informacja o książce elektronicznej występuje w opisie publikacji, który zawiera – w zróżnicowanej formie graficznej – krótki opis słowny publikacji, czasem omówienie w punktach treści książki, słowa kluczowe, streszczenie, abstrakty obcojęzyczne wraz ze słowami kluczowymi w danym języku, informację o autorze, inne adnotacje i uwagi, informację o języku publikacji, zdjęcie okładki, zakwalifikowanie do danej kolekcji, przynależność do dziedziny.

Na przykład opis publikacji (opis wydania) w Bibliotece Cyfrowej Uniwersytetu Wrocławskiego zawiera oprócz opisu bibliograficznego także tematy i słowa kluczowe (będące w istocie tematami w języku haseł przedmiotowych KABA) oraz – przy niektórych książkach – słowny opis publikacji. Biblioteka Literatury Staropolskiej i Nowołacińskiej, stworzona przez badaczy Ośrodka badań nad Renesansem przy Wydziale Polonistyki UJ zawiera internetowe edycje dzieł – głównie zgromadzonych w Bibliotece Jagiellońskiej – powstałych w okresie od X do XVIII w., głównie w języku łacińskim oraz polskim. Opis każdej publikacji zawiera wstęp edytorski i biogram autora w wersji polskiej i angielskiej, jak również podstawowe informacje bibliograficzne. W bazie tej istotniejsza od wyboru języka informacyjno-wyszukiwawczego jest słowna informacja rzeczowa o publikacji. Przedmiotem opisu rzeczowego w Księgozbiornym Wirtualnym Federacji FIDES są nawet drobne teksty, które nie posiadają tematu formalnego (np. modlitwy, rozważania), ale słowa kluczowe związane z treścią dokumentu. W opisach publikacji innych bibliotek zastosowano zarówno słowa kluczowe (nazwy pospolite, nazwy własne), jak i tematy formalne czy nazwy kolekcji, do których przypisana jest dana publikacja; określono daty wydania i modyfikacji publikacji, liczbę

wyświetleń treści, dostęp do wszystkich wydań oraz wprowadzono zdjęcie (Miniatura).

Opis publikacji w Cyfrowej Bibliotece Narodowej POLONA obok opisu bibliograficznego oraz typu i identyfikatora zasobu zawiera powiązania między publikacjami i rozbudowaną informację słowną o dokumencie. W opisie publikacji w e-bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego obok haseł przedmiotowych KABA są zamieszczane adnotacje [uwagi]. Opis publikacji zawiera także rodzaj źródła (książka, rękopis, pocztówka itd.), język, format, identyfikator dokumentu cyfrowego, miejsce digitalizacji, sygnaturę oryginału i lokalizację oryginału oraz możliwość dodania słów kluczowych przez użytkownika. Opis wydania zawiera także moduł eksportu danych, a także fotografię okładki książki tradycyjnej. Zdjęcie okładki jest miłą zachętą dla czytelnika do skorzystania z publikacji, a zarazem dodatkowym źródłem informacji rzeczowej.

Opis publikacji w Bibliotece Cyfrowej Politechniki Krakowskiej zawiera słowa kluczowe według tezaury, słowa kluczowe w języku angielskim, streszczenie pracy w języku polskim, streszczenie w języku angielskim, klasyfikację wg Polskiej Klasyfikacji Tematycznej, symbol UKD, uwagi indeksowane, opis słowny rozprawy lub omówienie w punktach treści publikacji, rodzaj kolekcji (np. doktoraty PK). Czytelnik może na kilka sposobów przeszukiwać zawartość biblioteki i przeglądać publikacje.

Także w innych bibliotekach cyfrowych obok słów kluczowych znajdują się często adnotacje słowne i zdjęcia okładek książek tradycyjnych. Inną formą informacji rzeczowej zawartej na poziomie opisu publikacji jest – w bibliotekach cyfrowych – streszczenie książki, często także obcojęzyczne, zwłaszcza angielskie. Tak więc informacja rzeczowa w bibliotekach cyfrowych jest bardzo rozbudowana, wykracza poza języki informacyjno-wyszukiwawcze, które dominowały w opracowaniu rzeczowym książki tradycyjnej. Współczesna informacja rzeczowa o książce jest wielostronna, przybiera często dodatkowo – obok wyrażeń konkretnego języka informacyjno-wyszukiwawczego – formę słowną, obrazkową czy multimedialną oraz jest uzależniona od nowych technologii. Czasem użytkownik otrzymuje dodatkowe informacje po zalogowaniu do bazy np. ma możliwość osobistego ustawienia strony, dodania własnych słów kluczowych i in.

Informacja rzeczowa dotycząca publikacji w księgarniach internetowych zawiera – co zrozumiale – elementy promocji i reklamy oraz zbiór recenzji.

Opracowanie rzeczowe a praca nad tekstem

Opracowując rzeczowo książkę często czyni się to w odniesieniu do innych pozycji o analogicznej treści i problematyce. Zasadę tę stosuje się zarówno w odniesieniu do książek tradycyjnych, jak i książek elektronicznych; jed-

nak możliwości przeszukiwania katalogów i bibliografii oraz porównywania opisów rzeczowych i tekstów poszczególnych dokumentów w bibliotekach cyfrowych są dużo większe. Nie ma potrzeby zamawiania poszczególnych publikacji z magazynu czy „ściągnięcia książki” z półki; dostęp do katalogu, indeksu przedmiotowego bądź tekstu danej publikacji, jej poprzedniego wydania czy też książek o podobnej treści jest ułatwiony i szybki.

Podstawą opracowania rzeczowego dokumentu jest treść wyrażana przez tekst, ale istotna jest też szata zewnętrzna książki, jej format, tytuł, podtytuł, cel i przeznaczenie czytelnicze, forma, rodzaj wydawnictwa i serii wydawniczej, a także – obok tekstu głównego – słowo wstępne, posłowie, spis treści, noty redakcyjne, streszczenia, abstrakty obcojęzyczne, indeksy rzeczowe i osobowe, tytuły i streszczenia rozdziałów i podrozdziałów, słowa kluczowe przy abstraktach i in. Wszystkie te elementy znajdujemy zarówno w książce tradycyjnej, jak i w książce elektronicznej. Stanowią one podstawę pierwszego oglądu książki. Jednak pierwsze spojrzenie na całość dokumentu ciągle jeszcze wydaje się prostsze w książce tradycyjnej aniżeli w książce elektronicznej. Znalezienie spisu treści, indeksów oraz przegląd poszczególnych rozdziałów czy artykułów w książce elektronicznej, zwłaszcza w zeskanowanej książce dawnej, publikacji o dużej objętości czy w multimedialnym pliku komputerowym wymaga od katalogującego więcej czasu, dużego skupienia, wiedzy informatycznej i wielu żmudnych operacji komputerowych. Pojawiają się problemy typu: np. nie zawsze numery skanów odpowiadają numerom stron, potrzebne jest dodatkowe oprogramowanie do otwarcia niektórych plików komputerowych itd.

Tradycyjne „przekartkowanie” całości publikacji jest nadal procesem szybszym aniżeli dogłębne poznanie treści obszernej książki elektronicznej czy pliku komputerowego. Wiele zależy od rodzaju publikacji, jej objętości, daty wydania, przeznaczenia czytelniczego, ale przede wszystkim – od technologii, stopnia przyjazności i możliwości wyszukiwawczych systemu komputerowego.

W Bibliotece Jagiellońskiej – w związku z wielkością zbiorów (EO i inne źródła gromadzenia zbiorów) – opracowanie bibliograficzne i przedmiotowe zbiorów nowych i zbiorów specjalnych odbywa się w odrębnych oddziałach. W Oddziale Dokumentów Audiowizualnych (ODA)¹⁶ opracowuje się i udostępnia zarówno tekstowe dokumenty elektroniczne (w formie pdf), jak i pliki komputerowe (multimedia, bazy danych, programy, gry komputerowe itd.) oraz dokumenty dźwiękowe (tzw. audioksiążki, w tym liczne materiały konferencyjne) i filmy. Aktualnie dokumenty elektroniczne katalogują w ODA cztery osoby.

¹⁶ Na podstawie informacji udzielonych przez pracownika Oddziału Dokumentów Audiowizualnych BJ.

Praca nad katalogowaniem elektronicznych dokumentów tekstowych (w formacie pdf) jest zbliżona do opracowania książki tradycyjnej (często książki ukazują się w obu wersjach: tradycyjnej i elektronicznej). Dokumenty są opracowywane bibliograficznie i przedmiotowo w jhp KABA w katalogu NUKAT. Gdy istnieje wcześniejszy opis bibliograficzny egzemplarza drukowanego, dla egzemplarza elektronicznego tworzy się tylko rekord egzemplarza z lokalizacją ODA. Opracowanie pozostałych dokumentów elektronicznych (plików komputerowych) wymaga wielu dodatkowych czynności, instalacji programów, wiedzy informatycznej itd. Informacja o treści dokumentu elektronicznego i jego autorze jest czerpana z różnych elementów i zakładek programów, a następnie wyrażona poprzez język haseł przedmiotowych KABA. Charakterystyki wyszukiwawcze w jhp KABA są budowane w NUKAT przez pracowników ODA w oparciu o słownik jhp KABA, jednak w razie konieczności tworzą oni nowe hasła wzorcowe i hasła przedmiotowe rozwinięte. Pracujący w ODA bibliotekarze przeszli szkolenie w Oddziale Opracowania Przedmiotowego Zbiorów Nowych; tu również odbywa się wstępna walidacja nowo tworzonych w ODA wzorcowych haseł przedmiotowych. Przy opracowaniu dokumentów dźwiękowych informację o treści dokumentu katalogujący czerpią z etykiety dysku i z pojemnika oraz w oparciu o nawigację między poszczególnymi rozdziałami dokumentu (np. przy opracowaniu materiałów konferencyjnych). Przy opracowaniu audiobooków często tworzy się hasła formalne. Warto przypomnieć, że początkowo w jhp KABA istniały określniki formy: CD-ROM-y, płyty kompaktowe i in. Jednak zostały one w NUKAT usunięte, a informacja o nośniku jest zawarta w innych polach opisu bibliograficznego.

Postęp technologiczny, wynalezienie e-czytników i e-papieru z pewnością ułatwią opracowanie, także rzeczowe, dokumentów elektronicznych. Kilka lat temu przy katalogowaniu przedmiotowym niektórych zeskanowanych dzieł do Polskiej Biblioteki Internetowej, zwłaszcza dzieł dawno wydanych, o treści mieszanej i dużej objętości, wiele czasu i wysiłku wymagało prześledzenie na ekranie komputera treści poszczególnych rozdziałów publikacji, znalezienie spisu treści, indeksu itd. Często uzupełnienie informacji o treści danej publikacji elektronicznej katalogujący bibliotekarze znajdowali w książkach tradycyjnych: w encyklopediach i słownikach specjalistycznych, w Przewodniku Bibliograficznym, w streszczeniach dzieł zawartych w Polskim Słowniku Biograficznym i in.

Szybki rozwój technologii sprawia, iż jednoczesne, szybkie i nieuciążliwe przeszukiwanie tekstu e-booka, wyszukiwanie konkretnych słów czy fraz, sprawdzenie części czy całości bazy w celu uzyskania danej informacji, natychmiastowa nawigacja po tekście, wyszukiwanie pełnotekstowe – stają się ważnymi elementami w opracowaniu tekstu elektronicznego w porów-

naniu z książką tradycyjną. Na przykład na podstawie Elektronicznej Bazy Bibliografii Estreichera oraz innych polskich i zagranicznych baz danych i repozytoriów elektronicznych możliwe jest wyszukiwanie najbardziej skomplikowanych informacji bibliograficznych i rzeczowych, szybkie tworzenie zestawień tematycznych, chronologicznych i innych kwerend bibliotecznych. Przy opracowaniu rzeczowym nowszych publikacji cyfrowych np. rozpraw doktorskich czy prac naukowych, wielką pomocą są zamieszczone przy nich abstrakty, także abstrakty obcojęzyczne, słowa kluczowe itp., rzadziej spotykane w książce tradycyjnej. Wreszcie – w pracy nad tekstem – zarówno książki tradycyjnej, jak i publikacji elektronicznej, istotne znaczenie dla określenia treści mają informacje od wydawcy zawarte na okładce, we wstępie książki, w notatce reklamowej itp.

Trzeba wspomnieć o komforcie czytania tekstów tradycyjnych i elektronicznych; ciągle jeszcze tekst drukowany ma pod tym względem przewagę. Książki elektroniczne nie zawsze są przyjazne dla użytkownika, wymagają znajomości szybko zmieniającej się technologii; jednak czas, gdy nowoczesne i coraz lepsze e-czytniki pojawią się w bibliotekach i będą służyć także bibliotekarzom, wydaje się nieodległy¹⁷.

Podsumowanie

Przyszłość bibliotek akademickich wiąże się ze scalaniem zbiorów, łączeniem zasobów tradycyjnych i elektronicznych. Użytkownik chce mieć szybki i nieograniczony dostęp zarówno do książki tradycyjnej, jak i książki elektronicznej; preferuje wyszukiwania oparte na intuicji, niewymagające wcześniejszego przygotowania. Konsekwencją tego jest scalanie różnych informacji o zbiorach bibliotecznych: tradycyjnych i cyfrowych – w jednym katalogu bibliotecznym.

Istotne jest poszerzenie źródeł informacji rzeczowej, a więc połączenie informacji zawartej w hasłach języka informacyjno-wyszukiawczego z informacją słowną o publikacji, z informacją z innych baz danych, z informacją od wydawców i księgarzy, a także z informacją o danej książce, pochodzącą od samych użytkowników: klientów księgarń internetowych i bibliotek. Równie ważny jak sama informacja rzeczowa, staje się dostęp do różnorodnej informacji o książce. Katalogi i indeksy rzeczowe zmieniają swoją funkcję, w coraz większym stopniu pełnią rolę uzupełniającą; pozostają jedną z form informacji rzeczowej, tworzonej przez różne podmioty w różnych miejscach. Najistotniejsze są możliwości

¹⁷ Zob. A. Pulikowski, *Przyszłość książek i bibliotek w świetle wyników badań nad elektronicznym papierem*, [w:] *Uniwersum piśmiennictwa wobec komunikacji elektronicznej*, pod red. K. Migonia i M. Skalskiej-Złat, Wrocław 2009.

wyszukiwawcze systemów komputerowych i nowoczesna technologia¹⁸ oraz wszechstronna wiedza i kompetencja bibliotekarzy, porządkujących rozmaite informacje, ich źródła i systemy. Przygotowanie nowoczesnej, wszechstronnej informacji rzeczowej o różnorodnych zasobach biblioteki wiąże się ze zmianami organizacyjnymi w bibliotekach, a także z nowymi funkcjami bibliotekarzy. Niezbędna staje się współpraca bibliotekarzy z informatykami i wydawcami, a także - rozwijanie wiedzy specjalistycznej, informatycznej, edytorskiej oraz brokerskiej bibliotekarzy i innych twórców informacji.

Bibliografia

1. Babik W., *Słowa kluczowe*, Kraków 2010.
2. *Biblioteki cyfrowe: projekty, realizacje, technologie*, pod red. J. Woźniak-Kaspepek i J. Franke, Warszawa 2007.
3. *Biblioteki XXI wieku. Czy przetrwamy?*, II Konferencja Biblioteki Politechniki Łódzkiej, Łódź, 19–21 czerwca 2006 r. [online], Politechnika Łódzka. [dostęp: 15.12.2010], Dostępny w World Wide Web: http://ebib.oss.wroc.pl/pub/Biblioteki_XXI_wieku_Czy_przetrwamy_2006.pdf
4. Ćwiekowa J., *Opracowanie tematyczne piśmiennictwa*, Warszawa 1988.
5. *Dygitalizacja zbiorów bibliotecznych*. Materiały z ogólnopolskiej konferencji pt. „Dygitalizacja zbiorów bibliotecznych”, Warszawa 3–4 czerwca 2005 r., pod red. Elżbiety Stefańczyk, Warszawa 2006.
6. *Elektroniczny wizerunek biblioteki*, pod red. M. Wojciechowskiej, Gdańsk 2008.
7. Głowacka T., *Analiza dokumentu i jego opis przedmiotowy*, Warszawa 2003.
8. Kisilowska M., *Biblioteka w sieci – sieć w bibliotece: wybrane społeczne i kulturowe aspekty współczesnego bibliotekarstwa*, Warszawa 2010.
9. Kowalska M., *Dygitalizacja zbiorów bibliotek polskich*, Warszawa 2007.
10. *Książka, biblioteka, informacja w kręgu kultury i edukacji*, pod red. E.B. Zybert, D. Grabowskiej, Warszawa 2008.
11. Łysakowski A., *Katalog przedmiotowy, cz. 1 Teoria*. Wstęp: Jadwiga Woźniak, oprac. i red. tekstu Marianna Banacka, wyd. 2., Warszawa 2002.
12. Nicholas D., *Ocena potrzeb informacyjnych w dobie internetu: idee, metody, środki*, tł. Jadwiga Woźniak, Małgorzata Kisilowska, Warszawa 2001.
13. Nahotko M., *Opis dokumentów elektronicznych: teoretyczny model i możliwości jego aplikacji*, Kraków 2006.
14. Nahotko M., *Komunikacja naukowa w środowisku cyfrowym: globalna biblioteka cyfrowa w informatycznej infrastrukturze nauki*, Warszawa 2010.
15. Nahotko M., *Metadane: sposób na uporządkowanie Internetu*, Kraków 2004.

¹⁸ Zob. *Elektroniczny wizerunek biblioteki*, pod red. M. Wojciechowskiej, Gdańsk 2008, zwłaszcza artykuły: A. Pyry, *Standardy sieciowe w tworzeniu bibliotecznych witryn internetowych*; M. Starzyńskiego, G. Gogacza, *Rola narzędzi Web 2.0 w budowaniu wizerunku nowoczesnej biblioteki*; M. Wojciechowskiej, *Wykorzystanie Internetu i mediów elektronicznych w badaniach marketingowych biblioteki*; A. Antoniewicz, *System Wiki jako nowe narzędzie warsztatu bibliotekarskiego* i in. Zob. też M. Nahotko, *Organizacja wiedzy w bibliotekach. Ontologie dokumentów bibliotecznych*, [w:] *Opis dokumentów elektronicznych: teoretyczny model i możliwości jego aplikacji*, Kraków 2006, s. 65–118.

16. *Opracowanie rzeczowe*, pod red. J. Woźniak-Kasperek, P. Bierczyńskiego, Warszawa 2006.
17. *Przestrzeń informacji*, pod red. W. Krzemińskiej i P. Nowaka, Poznań 2002.
18. *Przestrzeń informacyjna książki*, pod red. J. Koniecznej, S. Kurek-Kokocińskiej, H. Tadeusiewicz przy współpracy R. Kępy i M. Przybysz-Sławskiej, Łódź 2009.
19. Sadowska J., *Język haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej: studium analityczno-porównawcze*, Warszawa 2003.
20. Sadowska J., Turowska T., *Języki informacyjno-wyszukiawcze, katalogi rzeczowe*, Warszawa 1990.
21. Sosińska-Kalata B., *Klasyfikacja: struktury organizacji wiedzy, piśmiennictwa i zasobów informacyjnych*, Warszawa 2002.
22. Stopa A., *Opracowanie rzeczowe literatury pięknej*, Warszawa 2008.
23. Stopa, A., *O treści książek: opracowanie rzeczowe piśmiennictwa*, Warszawa 2002.
24. Ścibor E., *Klasyfikacja piśmiennictwa: przewodnik metodyczny*, Olsztyn 1994.
25. *Uniwersum piśmiennictwa wobec komunikacji elektronicznej*, pod red. K. Migonia i M. Skalskiej-Zlat, Wrocław 2009.
26. Woźniak, J., *Kategoryzacja: studium z teorii języków informacyjno-wyszukiawczych*, Warszawa 2000.
27. Woźniak-Kasperek, J., *Wiedza i język informacyjny w paradygmacie sieciowym*, Warszawa 2011.

Danuta Domalewska

magister
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Biblioteka Główna

Zasoby elektroniczne w działalności promocyjnej Biblioteki Głównej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie

Słowa kluczowe: Biblioteka Główna Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, promocja biblioteki, zasoby elektroniczne, informacja elektroniczna

Abstrakt: biblioteka akademicka pełniąc swoje rozliczne funkcje, upowszechnia dostęp do nauki, wykorzystując w tym celu wszelkie dostępne metody i środki. Zasobami biblioteki są zainteresowani zarówno studenci, jak i pracownicy naukowcy, liczną grupę stanowią też osoby nie związane z macierzystą instytucją. Komputeryzacja, Internet i cyfrowe zbiory przybliżają użytkownikom coraz cenniejsze zasoby biblioteczne, dodatkowo promują bibliotekę w szerokim gronie nowych czytelników. W tekście przedstawiono doświadczenia Biblioteki Głównej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie w zakresie cyfrowej informacji i cyfrowych zbiorów; zwrócono także uwagę na ich promocyjną rolę.

Wstęp

Współczesne biblioteki, w tym również biblioteki akademickie koncentrują wiele sił i środków na zapewnieniu odpowiednio wysokiej pozycji swojej instytucji. Konkurowanie uczelni, coraz wyższy poziom oferowanych usług edukacyjnych, to również wyzwanie dla bibliotek stanowiących integralną część uczelni. Dobra, licząca się biblioteka, wysoko oceniana przez użytkowników, to niewątpliwie ważny element promocji szkoły i z tego też powodu władzom uczelni powinno zależeć na dobrze funkcjonującej bibliotece. Małgorzata Jaskowska podkreśla znaczenie i rolę biblioteki naukowej w budowaniu wizerunku instytucji. *Silny wpływ na wizerunek instytucji naukowych wywierają też działające w ich strukturze biblioteki. Są one pomostem w komunikacji naukowej między instytucjami naukowymi a otoczeniem*¹. Autorka wskazuje na potencjał bibliotek w działaniach PR macierzystych instytucji.

Od wielu lat biblioteki akademickie dowodzą, że potrafią sprostać, w zakresie gromadzonych i udostępnianych źródeł informacji, zarów-

¹ M. Jaskowska, *Public relations bibliotek naukowych w Internecie*, Kraków 2007, s. 37.

no oczekiwaniom studentów, jak i pracowników naukowych. Inicjatywy podejmowane przez biblioteki niejednokrotnie zaskakiwały i nadal zaskakują nowoczesnością i wysokim standardem. Należy pamiętać, że to właśnie biblioteki akademickie w Polsce były inicjatorem komputeryzacji i wprowadzania zintegrowanych systemów bibliotecznych. Środowisko, w jakim funkcjonują inspiruje do podejmowania wciąż nowych, ambitnych wyzwań.

Znaczenie promocji

Instytucje non-profit, w tym też biblioteki, podlegają prawom rynku i prawom konkurencji. Stąd potrzeba stałego wychodzenia do użytkownika, obecnie coraz częściej klienta, z nowymi propozycjami i ofertami. Biblioteki akademickie muszą pilnie obserwować kierunki rozwoju nauki, aby móc szybko reagować na nowe potrzeby naukowców, nie mogą już tylko czekać na zamówienia na informację naukową i dopiero wtedy poszukiwać do nich źródeł.

Znajomość praw reklamy, promocji, public relations stała się nieodzownym elementem nowoczesnego, marketingowego zarządzania biblioteką. Jedną z definicji promocji określa ją jako *zespół działań i środków, za pomocą których przedsiębiorstwo przekazuje na rynek informacje charakteryzujące produkt i/lub firmę, kształtuje potrzeby nabywców, pobudza i ukierunkowuje popyt*². Podstawowe funkcje systemu promocji to: informowanie, perswadowanie i konkurowanie. Wszystkie te działania, przez lata przynależne rynkowi, zostały zaimplementowane do codziennej działalności naszych bibliotek, które z niełatwym wysiłkiem informują i zachęcają do korzystania z cennych zasobów, pozyskiwanych z wielkim zaangażowaniem. Od lat można obserwować w ich pracy rozwijającą się konkurencyjność, ale jednocześnie biblioteki akademickie organizują się na wielu płaszczyznach do szerokiej współpracy. Liczne podejmowane inicjatywy stały się szansą na prężny rozwój, jednocześnie uświadomiły, że na wybranej drodze nie można zwalniać ani się zatrzymywać. Tym dynamicznym zmianom sprzyjają zapewne nowe, ciągle unowocześniane media, nowe technologie i narzędzia oraz coraz łatwiejszy do nich dostęp, przyczyniając się też do stosowanych metod promocji. Biblioteki zawsze prowadziły działalność mającą na celu promowanie zbiorów i usług swoim czytelnikom, realizowaną różnie w zależności od kategorii użytkowników, do których była kierowana. Najbardziej powszechne przykłady to spotkania autorskie, szkolenia i lekcje biblioteczne, wystawy poświęcone różnym wydarzeniom, plakaty i kiermasze, wydawanie

²J.W. Wiktor, *Promocja: system komunikacji przedsiębiorstwa z rynkiem*, Warszawa 2001, s. 40.

informatorów, gazet i biuletynów. Działania promocyjne prowadzone „na zewnątrz” to współpraca z lokalnymi stacjami radiowymi i telewizyjną, z lokalną prasą, jednak dopiero rozwój Internetu otworzył nowe możliwości na stosowanie e-promocji i tym samym docieranie do szerokiej rzeszy odbiorców.

*Promocja pozwala na przezwyciężenie bariery nieznaności firmy i jej produktów oraz zmniejszenie dystansu pomiędzy oferowanym produktem a potencjalnym nabywcą*³. Takie same znaczenie mają działania promocyjne w odniesieniu do użytkowników bibliotek.

Pierwszym etapem nowoczesnej promocji stało się tworzenie stron WWW, na których zamieszcza się informacje dotyczące działalności i oferowanych zasobów. Te strony stale ewoluują, zamieszcza się na nich coraz wartościowsze i wszechstronniejsze informacje. Stają się źródłem danych przydatnych we wszelkiego rodzaju poszukiwaniach.

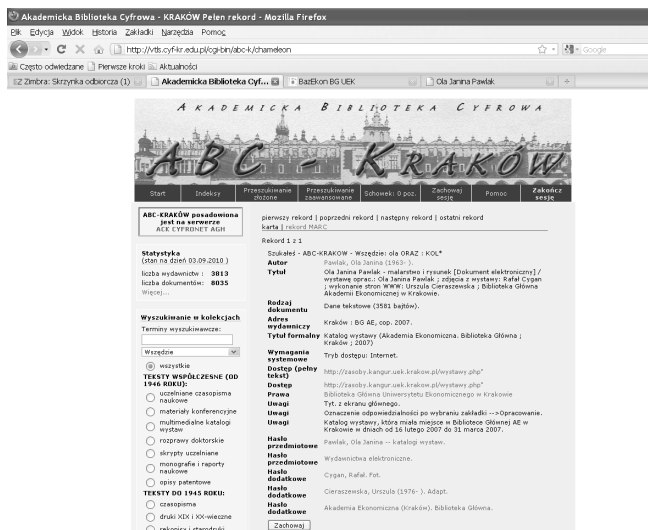
Wybrane działania promocyjne w BG UEK

W Bibliotece UEK od wielu lat wykorzystywane są liczne sposoby i środki promocyjne w celu informowania obecnych i przyszłych użytkowników o tym, co nowego pojawiło się w ofercie biblioteki. Są to działania niezbędne, bowiem jak uczą doświadczenia tylko nieliczna grupa czytelników sama radzi sobie z dotarciem do nowych, proponowanych przez bibliotekę źródeł informacji.

W 1997 roku podjęto wydawanie elektronicznego „Biuletynu Biblioteki Głównej Uniwersytetu Ekonomicznego” (wcześniejsza drukowana wersja ukazywała się w latach 1993-1997), którego celem jest przybliżenie działalności Biblioteki i przekazywanie wiedzy o pojawiających się w niej nowościach. Coraz doskonalsza wersja *Biuletynu* kontynuowana jest z powodzeniem do chwili obecnej. Ukazuje się on dwa razy w roku i poza kilkoma artykułami z pogranicza bibliotekoznawstwa i ekonomii informuje o dostępie do nowych baz, o nowych narzędziach informacyjnych, nowych przedsięwzięciach, prezentuje dokonania bibliotekarzy, ich udział w konferencjach, szkoleniach i stażach, zamieszcza sprawozdania z posiedzeń Rady Bibliotecznej.

Działalność wystawiennicza, prowadzona przez niemal wszystkie biblioteki, to również skuteczna i ciekawa forma promocji. Cykl wystaw odbywający się w BG UEK jest starannie dokumentowany i opracowywany w formie e-katalogu wystaw. Opisy wprowadzane są także do katalogu VIRTUA i do wspólnej biblioteki cyfrowej ABC Kraków.

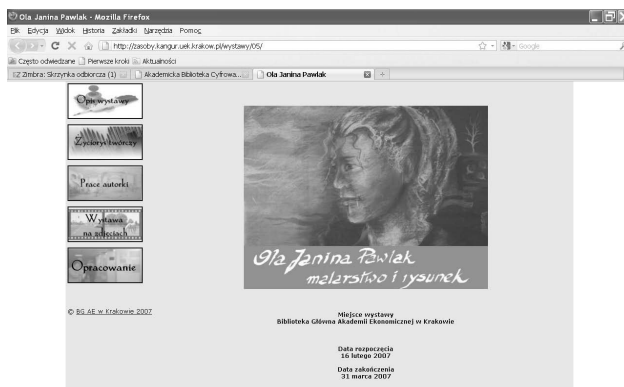
³ *Ibid.*, s. 50.

Rysunek1. Rekord bibliograficzny wystawy w ABC–Kraków

Źródło: Akademia Biblioteka Cyfrowa [online], ACK Cyfronet AGH [dostęp: 10.09. 2010] <http://vtls.cyf-kr.edu.pl/cgi-bin/abc-k/chameleon>.

Oprócz wystaw typowych dla uczelni i biblioteki ekonomicznej, organizowane są też wystawy mające charakter promocyjny Uczelni i jej pracowników, którzy prezentują swoje oryginalne pasje i zainteresowania. Taką rolę pełniła m.in. wystawa pt. „Ola Janina Pawlak – malarstwo i rysunek”.

Rysunek 2. Ekran z katalogu wystaw

Źródło: Biblioteka Główna Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie [online], Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie [dostęp: 10.09. 2010] <http://zasoby.kangur.uek.krakow.pl/wystawy/05/>.

Od 2009 r. działa, powołany przy Oddziale Informacji Naukowej, Zespół ds. Promocji. Do jego zadań należą m.in.

- przygotowanie materiałów promocyjno-informacyjnych (w tym folderów Biblioteki),
- promocja i udział w przygotowaniu wystaw,
- udział w Dniach Otwartych UEK, na których prezentuje się Bibliotekę potencjalnym studentom.

Aby Biblioteka stała się bliższa i jeszcze bardziej przyjazna studentom i pracownikom, zaczęto też prezentować cykliczne artykuły w „Kurierze UEK”, poświęcone zagadnieniom bibliotecznym.

Działalność promocyjną stanowią też cykle szkoleń przeprowadzane dla grup seminaryjnych, które zgłaszają promotorzy. W 2009 roku w różnych formach szkoleń (przysposobienie biblioteczne, informacja naukowa, wycieczki) uczestniczyło 1800 osób, przy czym większość studentów I roku zalicza szkolenie biblioteczne online. Spotkania, na których przekazywana jest wiedza przede wszystkim o bogatych e-źródłach cieszą się coraz większym zainteresowaniem; wspomnieć należy też o planie prowadzenia na studiach doktoranckich cyklu zajęć z informacji naukowej, obejmującego dziesięć spotkań.

Cyfrowe zbiory

Cyfrowa biblioteka to zarówno cyfrowa informacja, jak i cyfrowe zbiory, a wśród nich i tradycyjne dokumenty poddane digitalizacji, jak i zorganizowany dostęp do dokumentów funkcjonujących wyłącznie w sieci, a także zbiory na nośnikach cyfrowych. Marek Nahotko w książce *Komunikacja naukowa w środowisku cyfrowym: globalna biblioteka cyfrowa w informatycznej infrastrukturze nauki* podkreśla, że biblioteką cyfrową może być instytucja lub kilka (wiele) instytucji, bądź też zespół rozwiązań technologicznych, służących digitalizacji. Biblioteki cyfrowe można także potraktować jako nowy sposób realizacji komunikacji naukowej i rozprzestrzeniania wiedzy, poprzez jej globalne gromadzenie, organizowanie, informowanie o niej i udostępnianie. Wówczas rozumienie biblioteki cyfrowej wybiega daleko poza procesy polegające na digitalizacji publikacji drukowanych, nawet jeżeli towarzyszą jej pewne działania organizacyjne, służące uzupełnieniu dotychczasowych zasobów ich wersjami elektronicznymi⁴.

⁴ M. Nahotko, *Komunikacja naukowa w środowisku cyfrowym: globalna biblioteka cyfrowa w informatycznej infrastrukturze nauki*, Warszawa 2010, s. 55.

Pierwsze działania podjęte w bibliotekach w latach dziewięćdziesiątych związane z wykorzystaniem nowoczesnych technologii i wprowadzające do cyfryzacji a jednocześnie integrujące grupy bibliotek współpracujących to tworzenie kartotek haseł wzorcowych (KHW) i katalogów komputerowych. Pojawienie się tych katalogów (początkowo bibliotek akademickich) w sieci już stanowiło wielki przełom w działalności bibliotek. Kolejne etapy następowały coraz szybciej. Na stronach WWW bibliotek można było zauważyć informacje o zbiorach cyfrowych dostępnych na nośnikach cyfrowych, ale też o dokumentach poddanych digitalizacji.

Następnym etapem stało się tworzenie bibliotek cyfrowych o charakterze lokalnym, regionalnym i środowiskowym, wśród których wybijające się projekty to: Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa, Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa, Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, ABC Kraków. Obecnie lista tych bibliotek jest znacznie dłuższa i stale przybywa nowych.

Dla użytkowników cyfrowe biblioteki to przede wszystkim szybki, łatwy dostęp do informacji, do literatury, niewymagający wychodzenia z domu, nie ograniczony godzinami otwarcia biblioteki, koniecznością stosowania się do regulaminu, legitymowania się uprawnieniami do korzystania. Ale też pojawiają się inne aspekty, o których wspomina M. Nahotko: *W obliczu globalnej biblioteki cyfrowej, tradycyjna biblioteka naukowa w mniejszym stopniu staje się właścicielem i depozytariuszem zasobu, a bardziej organizatorem dostępu: płaci za usługi online w imieniu swoich użytkowników, którzy nie chcą już do niej przychodzić*⁵. Do zasobów cyfrowych docierać można poprzez różne ścieżki dostępu, wymieniają je autorzy artykułu *Przyszłość bibliotek akademickich: podejście definicyjne: E-czasopismo może być dostępne bezpośrednio u wydawcy albo za pośrednictwem licznych producentów baz danych. Z kolei każda z tych platform agregacyjnych jest w stanie zaoferować kilka sposobów znajdowania i odszukiwania artykułów, a także zapewne kilka formatów, w których można je odczytywać. Pojedyncze artykuły mogą być umieszczane w więcej niż jednym repozytorium instytucjonalnym. Dalej – biblioteka nie może kontrolować, w jaki sposób użytkownik odkrywa zbiory cyfrowe, albo w jakim kontekście je czyta. Użytkownik może jakiś tytuł zapisać w zakładkach, może zarejestrować się jako odbiorca komunikatów RSS, może podążyć za linkiem hipertekstowym zawartym w otrzymanym e-mailu, wybrać informację ze strony internetowej lub innego e-dokumentu albo wyszukać artykuł poprzez Google*⁶.

⁵ *Ibid.*, s. 206.

⁶ P. Senneyey, L. Ross, C. Mills, *Przyszłość bibliotek akademickich: podejście definicyjne* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB, 2009, nr 7(107) [dostęp:05.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/2009/107/a.php?rek>.

Inne zagrożenia i „pułapki”, które warto mieć na uwadze tworząc cyfrowe zasoby zostały omówione w przytoczonym wyżej artykule. *Doszło do paradoksalnej sytuacji, w której starania bibliotek o rozwój zasobów cyfrowych, które miały przynieść zwiększenie zbiorów, z perspektywy użytkownika prowadzą do zmniejszenia zbiorów i znaczenia biblioteki. Wątpliwe jest, aby bibliotekom udało się odwrócić bieg rzeczy, kiedy wydawcy przy wsparciu wyszukiwarek potwierdzają ten pogląd każdego dnia. Być może biblioteki staną przed potrzebą przededefiniowania swych zasobów cyfrowych i stopnia swego zaangażowania w ich utrzymywanie. Autorzy zadają też pytania: Czy materiały łatwo odnajdywane i dostępne w sieci należy w ogóle gromadzić, a jeżeli tak, to w jakiej mierze? Czy biblioteki powinny skupiać uwagę na potrzebach informacyjnych właściwych dla swej instytucji oraz na tych, które nie są łatwo osiągalne przy użyciu szeroko dostępnych wyszukiwarek internetowych? Czy więcej uwagi należy poświęcać zbiorom cyfrowym wytwarzanym i publikowanym przez biblioteki nawet, jeżeli grono ich potencjalnych użytkowników jest niewielkie? Jaką rolę powinny biblioteki odgrywać w archiwizowaniu zbiorów cyfrowych?*⁷.

Warto też zdać sobie sprawę z tych opinii w momencie, gdy biblioteki skupiają się na aspektach technicznych, organizacyjnych i prawnych, gdy z trudem zdobywa się środki i przekonuje zwierzchników do swoich pomysłów, mających przybliżyć zasoby informacji i wiedzy zainteresowanym użytkownikom.

Przed tymi pytaniami i zagadnieniami biblioteki stają każdego dnia, bowiem to wszystko stanowi zupełnie nowe pole doświadczalne, a pracy w tym zakresie nauczyć muszą się wszyscy.

Proces cyfryzacji w BG UEK

Początki cyfryzacji zbiorów w BG UEK to czas, kiedy Biblioteka i jej użytkownicy przywykli już do katalogu komputerowego, do posługiwania się nim w codziennej pracy. W tym czasie intensywnie prowadzone były prace nad uzupełnianiem baz: Nauki Społeczne i Gospodarka⁸ opisami artykułów z wiodących czasopism ekonomicznych i zeszytów naukowych o tematyce ekonomicznej. W chwili obecnej Biblioteka posiada zgodę na zamieszczanie pełnych tekstów artykułów z Zeszytów Naukowych UE (na najnowsze numery wprowadzone zostało roczne embargo). Dodatkowo udzielona została zgoda wydawców „Rynku Pracy” (od numeru 1/2003), „Banku i Kredytu”

⁷ *Ibid.*

⁸ Obecnie bazy zostały połączone w jedną bazę BAZEKON.

(od numeru 3/2007), a także „Wiadomości Statystycznych” (od numeru 5/2009) na zamieszczanie pełnych tekstów⁹.

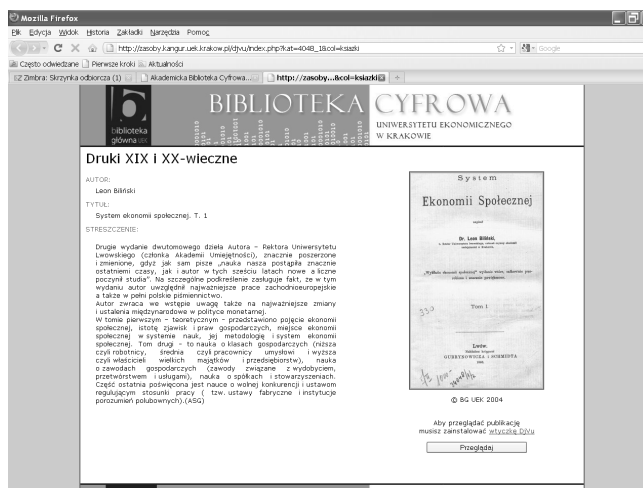

Rysunek 3. Rekord artykułu w BazEkon

Źródło: Biblioteka Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie [online], Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie [dostęp: 10.09.2010] http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/szczegoly.php?numer=152398371&ter=adamczyk.

W Bibliotece opracowuje się od ponad dziesięciu lat serwis *Ekonomia online*, przekierowujący do sprawdzonych źródeł internetowych o szeroko pojętej tematyce ekonomicznej. Zmiany w naukach ekonomicznych, zapoczątkowane w Polsce po 1989 roku wymusiły na bibliotekach działania zmierzające do zapewnienia ogromnej luki w zasobach literatury aktualnymi informacjami, dostępem do wiedzy uznawanej przez światową naukę. Pojawiła się też refleksja, że warto przybliżyć literaturę ekonomiczną i dorobek polskich naukowców z czasów, kiedy polska myśl ekonomiczna była ceniona na świecie. Stąd zrodziła się idea digitalizowania starych, wybranych księzek z dziedziny ekonomii. Takie były początki biblioteki cyfrowej, obecnie włączonej do ABC Kraków posadowionej na serwerze AGH w Krakowie, a także do światowych zasobów cyfrowych (EUROPEANA). Ten wspólny projekt z pewnością pełni również funkcję promocyjną obydwu bibliotek i ich zbiorów. Stare, cenne zbiory ukryte w zapewniających odpowiednie warunki przechowywania magazynach, mają niewielkie szanse na wykorzystanie przez czytelników, a umieszczenie ich w bibliotece cyfrowej daje im nowe „drugie” życie, bibliotekarzom natomiast satysfakcję ze słusznie dokonanego wyboru.

⁹ Strona domowa Biblioteki Głównej UEK [online], Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie [dostęp: 10.09.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://kangur.uek.krakow.pl>.

Rysunek 4. Strona z Biblioteki Cyfrowej UEK

Źródło: Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie [online], Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie [dostęp: 10.09.2010] http://zasoby.kangur.uek.krakow.pl/djvu/index.php?kat=4048_1&col=ksiazki.

W celu dokumentowania wszystkich publikacji naukowych pracowników UEK, w Bibliotece funkcjonuje baza DOROBEK, stale udoskonalana i zmieniana.

Od 1 marca 2010 roku, zgodnie z Zarządzeniem Rektora Nr 15/2010, pełne teksty rozpraw doktorskich obronionych w Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie zamieszczane są w Akademickiej Bibliotece Cyfrowej ABC-Kraków. Obecnie Biblioteka ta tworzona jest przez Bibliotekę Główną UEK i Bibliotekę Główną AGH. Dotychczas prace doktorskie z UEK umieszczane tam były fragmentarycznie (spisy treści, wstępy lub autoreferaty)¹⁰.

Kolekcje specjalne w BG UEK

Znaczącą rolę w promowaniu Biblioteki UEK mają też kolekcje specjalne, które zgromadzono na specjalnie określonych warunkach. Już w 1993 roku biblioteka UEK przejęła z Centrum Zadłużenia i Rozwoju depozyt, który obecnie stanowi Bibliotekę Depozytową Banku Światowego.

W skład kolekcji wchodzi serie wydawnicze, monografie, czasopisma oraz dokumenty elektroniczne. Kolejne kolekcje to depozyt IMF (International Monetary Fund) – Biblioteka Depozytowa Międzynarodowego Funduszu

¹⁰ *Ibid.*

Walutowego, (dzięki aneksowi do umowy udostępnia się też niektóre publikacje IMF w formie elektronicznej w sieci lokalnej) i Biblioteka Depozytowa EBOR (Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju) obejmująca tematy związane z bieżącą działalnością EBOR.

W 1995 roku na mocy porozumienia między Dyrektorem Generalnym Komisji Europejskiej a Rektorem Akademii Ekonomicznej powołano Centrum Dokumentacji Europejskiej, które otrzymuje publikacje WE, książki, czasopiśma, opracowania, raporty, statystyki itd. Dostęp do zbiorów jest nieograniczony dla wszystkich chętnych użytkowników, a informacje szczegółowe zawierają bazy: EURO, WORLD BANK, IMF, EBOR, do których dostęp zapewnia strona domowa Biblioteki.

Rysunek 5. Kolecje specjalne w BG UEK

Źródło: *Biblioteka Główna Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie* [online], Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie [dostęp: 10.09.2010] http://kangurtest.uek.krakow.pl/biblioteka/ez_informacje.php.

Katalogi BG UEK

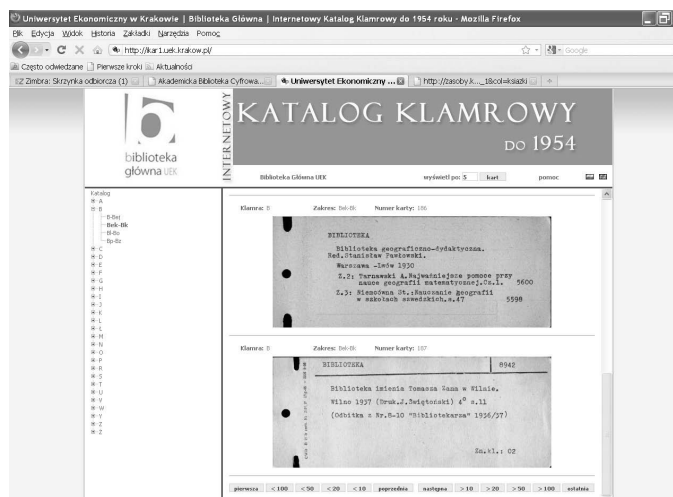
Do procesu cyfryzacji biblioteki z pewnością zaliczyć też należy udostępnienie w sieci katalogów, zarówno katalogu prowadzonego w systemie VTLs/VIRTUA i umieszczanie opisów w Katalogu NUKAT, jak i niedawno udostępnione zdigitalizowane katalogi kartkowe (alfabetyczny katalog klamrowy i alfabetyczny katalog kartkowy). Obecnie prowadzone są prace mające na celu przygotowanie i udostępnienie indeksów ułatwiających przeszukiwanie tych katalogów. Planuje się zakończenie pierwszego etapu prac (katalog klamrowy) na koniec 2010 roku.

Mamy nadzieję, że udostępnienie tych katalogów w sieci zintensyfikuje korzystanie ze zbiorów, które do Biblioteki trafiły wiele lat temu. Być może będzie to jedyne źródło informacji dla osób poszukujących określonych publikacji.

Rysunek 6. Katalog kłamrowy druków do 1954 r.

Źródło: Biblioteka Główna Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie [online], Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie [dostęp: 10.09.2010] <http://ikar1.uek.krakow.pl/>.

Rysunek 7. Skany kart z Katalogu kłamrowego

Źródło: Biblioteka Główna Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie [online], Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie [dostęp: 10.09.2010] <http://ikar1.uek.krakow.pl/>.

Podsumowanie

W chwili pojawienia się narzędzi służących do cyfryzacji dokumentów, a także do cyfrowej informacji o zbiorach, pojawiła się też nowa możliwość promowania bibliotek akademickich, ich usług i zasobów. Można zauważyć, że proces promocji przebiega w dwóch kierunkach: biblioteki promują swoje cyfrowe zasoby i odwrotnie – cyfrowe biblioteki promują macierzyste instytucje i ich tradycyjne zasoby. Nowoczesne technologie, jak dowodzi praktyka, stały się cennym narzędziem promocji, reklamy i wszelkich działań marketingowych w bibliotece. Umożliwiły rozpowszechnianie wiedzy o bibliotece szerokim rzeszom odbiorców, również poza macierzystą jednostką. Cyfrowe zbiory, o których powszechność i dostęp zabiegają bibliotekarze stykający się każdego dnia z użytkownikami i ich potrzebami wzbogacają tradycyjne kolekcje gromadzone w bibliotekach, jednak nie należy spodziewać się, że wyprą je lub zastąpią. Jako słuszną należy podkreślić tezę mówiącą o potrzebie tworzenia bibliotek hybrydowych, które w sposób niekonfliktowy łączą w sobie tradycję i nowoczesność.

Bibliografia

1. *Biblioteki cyfrowe: projekty, realizacje, technologie*, pod red. J. Woźniak-Kasperek, J. Franke, Warszawa 2007.
2. Jaskowska M., *Public relations bibliotek naukowych w Internecie*, Kraków 2007.
3. Kisilowska M., *Biblioteka w sieci – sieć w bibliotece: wybrane społeczne i kulturowe aspekty współczesnego bibliotekarstwa*, Warszawa 2010.
4. Nahotko M., *Komunikacja naukowa w środowisku cyfrowym: globalna biblioteka cyfrowa w informatycznej infrastrukturze nauki*, Warszawa 2010.
5. Senneyey P., Ross L., Mills C., *Przyszłość bibliotek akademickich: podejście definicyjne* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB, 2009, nr 7(107) [dostęp: 05.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/2009/107/a.php?rek>.
6. Wiktor J.W., *Promocja systemu komunikacji przedsiębiorstwa z rynkiem*, Warszawa 2001.

Dorota Magdalena Grabowska

magister

Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk

Biblioteka Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie

Promowanie usług bibliotek naukowych Polskiej Akademii Nauk przez serwisy WWW. Przegląd form i postulaty

Słowa kluczowe: biblioteki naukowe – metody, Internet – stosowanie – bibliotekarstwo, zbiory biblioteczne – digitalizacja

Abstrakt: celem artykułu jest zaprezentowanie sposobów promowania usług bibliotek naukowych przez serwisy WWW jednostek organizacyjnych Polskiej Akademii Nauk. W tekście dokonano przeglądu rodzajów usług wykorzystywanych w serwisach WWW. Zwrócono uwagę na możliwości cyfrowego udostępniania zasobów z księgozbiorów specjalistycznych bibliotek instytutowych PAN. Opisano, w jakim stopniu, poprzez oferowane usługi instytucje biblioteczne mogą dostosować się do wymagań i potrzeb współczesnego użytkownika. Zaprezentowano możliwości budowania pozytywnych relacji biblioteka-klient poprzez interaktywne narzędzia nowoczesnej techniki internetowej. Wskazano na przydatność oferowanych usług do realizacji funkcji informacyjnych i edukacyjnych. Za istotne uznano wykazanie nowych sposobów i form realizacji zadań bibliotek naukowych należących do Ustawy o PAN i Ustawy o bibliotekach.

Proces informatyzacji określony w ideach spisanych w europejskim Raporcie Bangemanna¹ z 1994 roku i amerykańskim raporcie z 1997 roku pn. „Struktura Światowej Elektronicznej Gospodarki”², wyznaczyły kierunki rozwoju społeczeństwa informacyjnego w wymiarze globalnym. Polska posiada również własny plan rozwoju społeczeństwa informacyjnego pn. „ePolska” pierwotnie nakreślony na lata 2000–2006. Zmiany te wymusiły na bibliotekach określenie współczesnych funkcji i zadań, co pociąga za sobą nowe jakości, wśród których informacja jawi się dominującą wartością.

Biblioteki Polskiej Akademii Nauk, jako biblioteki instytucji naukowych, obsługiwały dotychczas głównie tylko swoich pracowników.

¹ *Zalecenia dla Rady Europejskiej. Europa i społeczeństwo globalnej informacji* [online], Republika. Serwis poświęcony badaniom społecznym i kulturowym aspektów internetu i nowych technologii [dostęp: 01.08.2010], dostępny w World Wide Web: http://cyberbadacz.republika.pl/raport_bangemanna.html.

² W.J. Clinton, A. Gore, *A Framework For Global Electronic Commerce*, Washington 1997 [online], W3C [dostęp: 01.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.w3.org/TR/NOTE-framework-970706>.

Obecnie biblioteki naukowe nie mogą być tylko miejscami gromadzenia i udostępniania, często w ograniczonym dostępie, dokumentów piśmienniczych, ale muszą stać się centrami zarządzającymi informacjami z całego świata. Winny wypełniać rolę polegającą na służeniu rozwojowi nauki, postępowi technicznemu oraz na zaspakajaniu kultury umysłowej społeczeństwa informacyjnego. Coraz częściej oprócz pracowników naukowych po informacje i sprawdzone źródła wiedzy chcą sięgać użytkownicy ze środowisk związanych z innowacyjną gospodarką³. Wzrost poziomu kształcenia powoduje konieczność poszukiwania różnych źródeł wiedzy przez coraz większe rzesze studentów. Ron Oliver⁴ określił różnice między dawnym a obecnym udostępnianiem informacji użytkownikom na kilku płaszczyznach: rodzaj zapisanych informacji, sposób organizacji informacji, dostęp do informacji, aktualność informacji. Powiększenie świadomości i zainteresowania źródłami elektronicznymi ze strony użytkowników wymusza od współczesnego bibliotekarza inne podejście do warsztatu informacyjnego. Maria Próchnicka zwróciła uwagę, że *tak jak różnica między elektronicznymi i tradycyjnymi źródłami informacji nie polega jedynie na sposobie zapisu informacji, tak różnice w strategiach wyszukiwania w obu tych rodzajach źródeł nie dotyczą tylko rozszerzenia możliwości wyszukiwawczych i przyspieszenia procesów wyszukiwania. Jakościowa zmiana, jaka zachodzi w zakresie wyszukiwania w źródłach elektronicznych, wiąże się głównie z wykształceniem się specyficznej relacji użytkownik-źródło. Najważniejszymi cechami tej relacji jest interaktywność oraz indywidualizacja, która sprzyja spersonalizowanemu dostarczaniu informacji, adresowanej do konkretnego użytkownika realizującego określone zadanie*⁵.

By zaspokoić w pełni potrzeby użytkowników bibliotekarze mają do dyspozycji nowoczesne technologie oraz Internet i Web 2.0. Wykorzystanie ich, to nie tylko ułatwienia i wzrost efektywności prac okołobibliotecznych, ale i konieczność. Zapewnienie wysokiej jakości usług staje się dla bibliotek naukowych strategicznym działaniem mających na celu wykreowanie pozytywnego wizerunku zarówno biblioteki, jak i macierzystej instytucji. Jacek Wojciechowski zwrócił uwagę bibliotekarzom, że *od dawna wiadomo, że nie wystarczy być, istnieć, realizować usługę i stwarzać po temu okazje. Potrzebna jest jeszcze aktywność wobec rzeczywistych oraz potencjalnych adresatów, klientów, odbiorców. Mianowicie aktywna, więc zachęcająca, prezentacja. Przeważnie nazywana promocją*⁶.

³ *Przestrzeń informacji w komunikacji społecznej*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 2004.

⁴ R. Oliver, *Information access and retrieval from electronic information systems: What do our students need to learn?* [online], The College of Information Sciences and Technology, The Pennsylvania State University, [dostęp: 25.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.28.2049>.

⁵ M. Próchnicka, *Pojęcie i specyfika elektronicznych źródeł informacji*, [w:] *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 2004, s. 58–59.

⁶ J. Wojciechowski, *Idee i rzeczywistość: bibliotekarstwo pragmatyczne*, Warszawa 2002, s. 117.

Odbiorca usług bibliotecznych, mając do wyboru coraz większą różnorodność zarówno środków przekazu, jak i instytucji oferujących informację, uzależnia swoją decyzję o skorzystaniu z danej usługi od jej dostępności, jakości i relewantności oraz atrakcyjności. Żyjemy w czasach „cywilizacji obrazkowej” i biblioteki muszą podporządkować się temu. Stwierdzenie, że jak coś nie istnieje w Internecie tego nie ma, może nas bibliotekarzy razić, ale winno być dla nas wyzwaniem i mobilizacją.

Nowoczesne technologie determinują możliwość oferowania nowych form usług informacyjno-bibliotecznych oraz określają metody komunikacji między czytelnikiem a bibliotekarzem. Wyróżniamy dwa rodzaje komunikacji z użytkownikiem: statyczna i interaktywna.

W ramach komunikacji statycznej dotarcie do szerokiego kręgu odbiorców daje przede wszystkim strony WWW. Truizmem jest stwierdzenie, że instytucja, która nie istnieje w sieci jest zupełnie niezauważalna. W literaturze bibliotecznej coraz częściej poruszane są wartości tego sposobu prezentacji bibliotek i wykorzystywania ich do celów promocyjnych⁷. Promocja definiowana jest jako sposób komunikowania się oraz przekazanie informacji. Podkreśla się zmianę form komunikowania użytkownik-bibliotekarz oraz dodatkowe role stron WWW w kształtowaniu wizerunku biblioteki naukowej.

Warto podkreślić, że *promocja witryny WWW (lub serwisu) jest jednym z elementów procesu zarządzania. (...) Na proces promocji składa się wiele działań, takich jak reklama, marketing bezpośredni, public relations, itp. W odniesieniu do działań w Internecie (online), mających na celu promocję serwisu, można wskazać kilka podstawowych obszarów aktywności:*

1. *Zapewnienie dobrej wyszukiwalności serwisu i jego poszczególnych usług.*
2. *Bezpośrednie dystrybuowanie informacji i materiałów reklamowych do potencjalnych użytkowników z wykorzystaniem różnych usług internetowych.*
3. *Budowa „lojalności” użytkownika.*
4. *Przygotowywanie i udostępnianie materiałów informacyjnych w trybie online.*
5. *Reklama w Internecie*⁸.

⁷ Zob. M. Kocójowa, Jakość stron WWW. Znaczenie informacji „o serwisie”, [w:] *Profesjonalna informacja w Internecie*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 2005; Ż. Szerkisznis, H. Kozak, Witryna domowa bibliotek a użytkownik – sposoby przyjaznej komunikacji, [w:] *Profesjonalna informacja w... , op. cit.*, s. 67–71; *Elektroniczna przyszłość bibliotek akademickich*, pod red. W. Pindlowej, Kraków 1997; M. Jaskowska, *Public Relation bibliotek naukowych w Internecie*, Kraków 2007; M. Wojciechowska, *Elektroniczny wizerunek biblioteki*, Gdańsk 2008.

⁸ R. Sapa, *Zarządzanie bibliotecznym serwisem WWW* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB, 2000, nr 8 (16) [dostęp: 25.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.oss.wroc.pl/biuletyn/ebib16/sapa.html>.

Niestety większość bibliotek instytutów naukowych PAN, nie tylko nie posiada własnej strony, ale i dostęp do zbiorów, czy chociażby elementarnej informacji o bibliotece ze strony głównej instytucji macierzystej pozostawia wiele do życzenia⁹. Ciekawe badania na temat skuteczności wykorzystywania stron WWW przez biblioteki naukowe przedstawiła Małgorzata Jaskowska w publikacji pt. *Public Relations bibliotek naukowych w Internecie*. Badania ankietowe przeprowadzono w roku 2005. *Przeszukiwanie stron internetowych polskich instytucji naukowych w zasobach sieciowych, przeprowadzone przez autorkę w trakcie badań, pozwoliło na wysunięcie wniosku, że pozycjonowanie stron należy do czynności zaniedbywanych przez twórców i opiekunów serwisów naukowych. Znalezione przez wyszukiwarki dokumenty nie odwoływały do głównych, reprezentacyjnych stron serwisów WWW¹⁰*. Z przykrością muszę stwierdzić, że dokonany przeze mnie przegląd stron WWW bibliotek naukowych PAN w roku 2010 skłania mnie do potwierdzenia tych wniosków. Tworzenie w pełni funkcjonalnej strony WWW i jej doskonalszej postaci serwisu WWW nie jest proste. Warto skorzystać z doświadczeń bibliotekarzy, którzy już tę drogę przeszli i stworzyć nowoczesną platformę komunikacji z użytkownikiem¹¹.

W tym wypadku, raczej postulatywnie skupiając się na możliwych usługach oferowanych poprzez strony WWW bibliotek naukowych, potencjalnymi narzędziami do wykorzystania w komunikacji statycznej są:

- design, informacje teleadresowe, aktualności, szukaj w serwisie, pomoc, mapa strony
- katalogi własne dostarczające informacji o zasobach biblioteki, katalogi rozproszone (OPAC) umożliwiające przeszukiwanie w zasobach innych ośrodków naukowo-badawczych
- bazy danych (w tym pełnotekstowe i abstraktowe)
- wykazy nowości, prenumerowanych czasopism
- wykazy publikacji własnych ze spisami treści, zdjęciami okładek
- bibliografie zagadnieniowe, bibliografie dorobku pracowników
- wykazy nowości, wykazy czasopism, wykazy dubletów
- wystawy i prezentacje zbiorów własnych
- zasoby cyfrowe, udostępnianie publikacji własnych i obcych
- *quick links, ready reference* oraz informacje o innych instytucjach naukowych.

⁹ Na podstawie oglądu przez autorkę blisko dziewięćdziesięciu stron WWW instytutów i placówek naukowych PAN oraz ośrodków badawczych, także zagranicznych.

¹⁰ M. Jaskowska, *Public Relation...*, *op. cit.*, s. 162–163.

¹¹ Porównaj m.in.: G. Piotrowicz, *Kreowanie serwisów informacyjnych w hybrydowej bibliotece uczelnianej*, [w:] *Profesjonalna informacja w bibliotece*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 2005, s. 188–192; L. Maciejewska, B. Urbańczyk, J. Wróbel, *Strona domowa biblioteki czy biblioteka wirtualna. Koncepcja twórcy, zasoby, usługi, użytkownik*, [w:] *Profesjonalna informacja w bibliotece ...*, *op. cit.*, s. 193–198, G. Kiwała, A. Wietecha, *Doświadczenia projektowania i modernizacji strony domowej Biblioteki Głównej Politechniki Warszawskiej*, [w:] *Profesjonalna informacja w bibliotece...*, *op. cit.*, s. 199–205.

Większość z wymienionych usług oferowana była już dawno w bibliotekach. Obecnie przyjęły one postać elektroniczną. Z jednej strony nowoczesne technologie ułatwiają zarówno udostępnianie, jak i aktualizację informacji. Z drugiej strony obligują do rzetelności prezentowanych danych. Nic tak nie zraża użytkownika jak nieaktywne linki, nieczytelna nawigacja na stronie czy zdezaktualizowane wiadomości. By utrzymać użytkownika i pozyskać jego lojalność, informacja dostarczana musi być pełna i satysfakcjonująca odbiorcę. *W bibliotece jakość usługi jest określana poprzez niezawodność, szybkość jej zapewniania, kompetencje personelu i indywidualne podejście do obsługi każdego klienta*¹². W związku z tym przed bibliotekarzami stawia się nowe wyzwania. Wanda Pindlowa zwróciła uwagę, że *oczekiwane umiejętności to, m.in.: sztuka negocjacji, zdolność do pracy w grupie, dobra znajomość języków obcych, umiejętność analityczna potrzebna do analizowania wiedzy, zdolność do podsumowywania kompleksowej informacji, znajomość baz danych, znajomość elektronicznej dokumentacji i archiwizowania, umiejętność wyszukiwania informacji w różnorodnych źródłach, umiejętność komunikowania się z ludźmi oraz świetna znajomość techniki komputerowej, jako narzędzia pracy*¹³.

Poprawę relacji biblioteki naukowej z jej użytkownikami wewnętrznymi (pracownicy naukowcy) oraz poszerzenie kręgów klientów zewnętrznych ze środowiska naukowego polskiego i zagranicznego oraz innych instytucji naukowych w komunikacji interaktywnej umożliwiają:

- fora dyskusyjne, blogi, chaty, wideokonferencje
- poczta elektroniczna, usługa zapytaj eksperta/bibliotekarza, FAQ, formularz WWW
- samouczki *on-line*, *e-learning*.

Forum dyskusyjne, blogi i chaty służą do wymiany informacji i poglądów między osobami o podobnych zainteresowaniach, co sprzyja wymianie informacji i pogłębianiu wiedzy. Poczta elektroniczna, czy zyskująca coraz szerszą rzeszę zwolenników, usługa „zapytaj bibliotekarza” dają możliwość personalizowania odpowiedzi i przesyłania ich w szybkim czasie. Zestawy odpowiedzi na najczęściej zadawane pytania (FAQ) stały się wygodnymi dokumentami ułatwiającymi standaryzację wielu rozwiązań nie tylko technicznych.

¹² M. Kuczkowski, *Klient w bibliotece-trudne wyzwanie?*, [w:] *Czytelnik czy klient?*, Ogólnopolska konferencja bibliotekarzy (Toruń 4–6 grudnia 2003) [online], Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, K[omisa] W[ydawnictw] E[lektronicznych], Redakcja „Elektronicznej Biblioteki”, 2003, Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB. Materiały konferencyjne nr 7 [dostęp: 25.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/matkonf/torun/kuczkowski.php>.

¹³ W. Pindlowa, *Jakość usług informacyjnych jako warunek tworzenia nowoczesnego społeczeństwa informacyjnego w Unii Europejskiej* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB, 2002, nr 31 [dostęp: 25.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/2002/31/pindlowa.php>.

Ustawa o bibliotekach z dnia 27 czerwca 1997 r. w art. 21. określa zadania bibliotek naukowych, które *służą potrzebom nauki i kształcenia, zapewniając dostęp do materiałów bibliotecznych i zasobów informacyjnych niezbędnych do prowadzenia prac naukowo-badawczych oraz zawierających wyniki badań naukowych*¹⁴. Również w Ustawie o Polskiej Akademii Nauk z dnia 30 kwietnia 2010 r. położony jest nacisk na aspekt edukacyjny. W art. 2 czytamy *Akademia służy rozwojowi, promocji, integracji i upowszechnianiu nauki oraz przyczynia się do rozwoju edukacji i wzbogacania kultury narodowej*¹⁵. Nowoczesną usługą, jaką mogą zaoferować biblioteki naukowe PAN jest *e-learning*. Większość Instytutów PAN w swojej działalności dydaktycznej może wykorzystywać tę metodę nauczania z zastosowaniem mediów elektronicznych, elementów audio/video, CD-ROM'ów i Internetu; może ona stanowić także doskonałe uzupełnienie tradycyjnego procesu nauczania doktorantów. Jedną z zalet *e-learningu* jest możliwość samodzielnego wybrania preferowanego formatu dostarczania wiedzy i tempa jej przekazywania. Dostęp do zautomatyzowanych narzędzi oraz materiałów dydaktycznych umożliwia typowe środowisko *e-learningowe* Virtual Learning Environment (VLE) z menu nawigacyjnym i ikonami. Coraz częściej jest to oprogramowanie darmowe pomocne w tworzeniu podstaw społeczeństwa opartego na wiedzy. Usługą pomocną w zdalnym nauczaniu może być także FTP (File Transfer Protocol) pozwalający użytkownikom na zdalne wejście do systemu i pobranie na swój komputer danych.

Kolejna grupa usług, jaką mogą oferować biblioteki naukowe PAN, związana jest z technologią Web 2.0 udostępnioną po raz pierwszy w roku 2001. Web 2.0 są serwisami, których treść współtworzona jest przez użytkowników. Usługi oferowane przez Web 2.0 należą do narzędzi komunikacji interaktywnej. Pozwalają one nie tylko na tworzenie portali społecznościowych (np. My Space, Facebook, Nasza-Klasa, Twitter, Second-Life), wykorzystywanie zbiorowej inteligencji (np. Serwis Wiki), prezentację filmów (np. You Tube, Video), publikację fotografii (np. Flickr), publikację prezentacji (np. SlideShare), udostępnianie zakładki internetowej (np. Delicious), ale także umożliwiają wprowadzenie dodatkowych funkcji w katalogach bibliotecznych i repozytoriach cyfrowych. Są to:

- komentarze
- rankingi
- tagowanie
- propozycje podobnych materiałów
- recenzje.

Wymienione funkcje dając możliwości interaktywnego uczestnictwa użytkowników, pozwalają bibliotekarzowi poznać jego propozycje i oczekiwania, by móc im sprostać, ku zadowoleniu i satysfakcji obu stron.

¹⁴ Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 roku o bibliotekach. Dz. U. 1997, Nr 85, poz. 539.

¹⁵ Ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 roku o Polskiej Akademii Nauk. Dz. U. 2010, Nr 96, poz. 619.

Usługą ostatnio najszybciej rozwijającą się są repozytoria cyfrowe. Biblioteki cyfrowe (zwane także: internetowymi, wirtualnymi, elektronicznymi) umożliwiają udostępnianie w sieci publikacji cyfrowych takich jak czasopiśma elektroniczne lub *e-booki*, oraz tradycyjne publikacje papierowe w formie zdigitalizowanej. Większość oprogramowania wykorzystywanego do publikowania w bibliotekach cyfrowych daje możliwość wprowadzenia dodatkowych, oprócz prezentacji zdigitalizowanych publikacji, usług dla użytkowników:

- kanały RSS
- tworzenie własnych kolekcji
- tagowanie, proponowanie słów kluczowych
- zakładanie spersonalizowanych kont użytkownika
- tworzenie rankingu publikacji najczęściej przeglądanych
- tworzenie listy publikacji planowanych lub proponowanych do zdigitalizowania.

Wyżej wymienione narzędzia umożliwiają współdziałanie bibliotekarzy i użytkowników w tworzeniu zasobów cyfrowych.

Misją każdej biblioteki jest rozpoznawanie, rozwijanie i zaspokajanie potrzeb użytkowników. Wynikają z niej podstawowe funkcje m.in. informacyjna i edukacyjna. Na pracownikach bibliotek naukowych działających przy instytutach Polskiej Akademii Nauk powinna spoczywać odpowiedzialność za kreowanie społeczeństwa informacyjnego, które opiera się na wykształconym i stale kształcącym się użytkowniku, pozyskującym wiedzę poprzez biblioteczne serwisy informacyjne. Współczesne technologie dają bibliotekarzom do dyspozycji metody i nowoczesne narzędzia. W poniższej tabeli zestawiono wykaz narzędzi możliwych do wykorzystania w promocji usług bibliotek naukowych na stronach WWW.

Tabela 1. Wykaz wybranych narzędzi promowania usług bibliotek naukowych

Funkcje	Usługi / narzędzia – (wybrane przykłady)
PROMOCYJNA	dane teleadresowe, o serwisie, oferta dla sponsorów, współpracowników, FAQ, tagowanie, blogi, czaty
INFORMACYJNA	katalogi OPAC, bazy danych, bibliografie, quick link, serwisy informacyjne tematyczne i polecające
EDUKACYJNA	e-learning, samouczki, kwerendy, wideokonferencje, fora dyskusyjne

FAKTOGRAFICZNA	zdigitalizowane publikacje (m.in. własne źródła, wyniki) badań, kanały RSS, przesyłanie danych FTP
UŻYTKOWA	e-mail, zapytaj bibliotekarza, wypożyczenia międzybiblioteczne, dostarczanie dokumentów, formularze WWW

Źródło: opracowanie własne.

Biblioteki naukowe instytutów PAN, jako instytucje społeczne nie mogą działać w oderwaniu od przeobrażeń społecznych, cywilizacyjnych, technologicznych. Obecnie funkcjonalność bibliotecznych stron WWW jest niestety ograniczona. Skupiają się one przede wszystkim na funkcji informacyjno-użytkowej, i to często w ograniczonym zakresie. Rzadziej spełniają rolę świadomego kształtowania pozytywnego wizerunku biblioteki w otoczeniu społecznym.

Chociaż strony WWW bibliotek naukowych PAN pozostawiają niedosyt, widać próby zmiany tej sytuacji. Przykładem mogą być: Warszawskie Porozumienie Bibliotek Naukowych PAN tworzące wspólny katalog OPAC i Biblioteka Cyfrowa Instytutów Naukowych [B@CIN]¹⁶, jako platforma udostępniania dorobku naukowego Polskiej Akademii Nauk. Najnowszą inicjatywą podjętą przez konsorcjum 16 instytutów naukowych Polskiej Akademii Nauk, w oparciu o środki unijne, jest Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych¹⁷. RCIN, wykorzystując nowoczesne technologie digitalizacyjne i platformę cyfrową dLibra, tworzy wielod dziedzinową bazę danych, która zapewnia wszystkim użytkownikom udostępnianie w wolnym dostępie przez Internet, oraz długoterminowość przechowywania i archiwizowania dorobku polskich naukowców.

Pamiętajmy, my bibliotekarze, o piątym prawie – ogłoszonym w 1931 r. przez Shiyali Ramamnitha Ranganathana, że *biblioteka jest żywym, rozwijającym się organizmem*¹⁸ i dążmy do stworzenia przyjaznej użytkownikowi platformy dostępu do wiedzy przez nowoczesne elektroniczne narzędzia, takie jak strony WWW, a może nawet serwisy informacyjne.

¹⁶ Uwaga: baza wchłonięta przez Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych.

¹⁷ *Informacje o projekcie RCIN* [Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych] [online], RCIN [dostęp: 25.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://rcin.org.pl/dlibra/text?id=aboutRCIN>.

¹⁸ *Pięć praw Ranganathana* [online], [dostęp: 25.08.2010], dostępny w World Wide Web http://pl.wikipedia.org/wiki/Pi%C4%99%C4%87_praw_Ranganathana.

Bibliografia

1. Clinton W.J., Gore A., *A Framework For Global Electronic Commerce*, Washington, 1997 [online], W3C, [dostęp: 01.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.w3.org/TR/NOTE-framework-970706>.
2. *Elektroniczne publikacje w bibliotekach*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 2002.
3. *Elektroniczna przyszłość bibliotek akademickich*, pod red. W. Pindlowej, Kraków 1997.
4. *Elektroniczny wizerunek biblioteki*, pod red. M. Wojciechowskiej, Gdańsk 2008.
5. *Informacje o projekcie RCIN* [Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych] [online], RCIN, [dostęp: 01.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://rcin.org.pl/dlibra/text?id=aboutRCIN>.
6. Jaskowska M., *Public Relations bibliotek naukowych w Internecie*, Kraków 2007.
7. Kiwała G., Wietecha A., Doświadczenia projektowania i modernizacji strony domowej Biblioteki Głównej Politechniki Warszawskiej, [w:] *Profesjonalna informacja w bibliotece*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 2005, s. 199–205.
8. *Kształtowanie wizerunku biblioteki*, pod red. M. Czyżewskiej, Białystok 2007.
9. Kocójowa M., Jakość stron WWW. Znaczenie informacji „o serwisie”, [w:] *Profesjonalna informacja w Internecie*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 2005.
10. Kuczkowski M., *Klient w bibliotece – trudne wyzwanie?*, [w:] *Czytelnik czy klient?* Ogólnopolska konferencja bibliotekarzy (Toruń 4–6 grudnia 2003) [online], Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, K[omisja] W[ydawnictw] E[lektronicznych], Redakcja „Elektronicznej Biblioteki”, 2003, Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB. Materiały konferencyjne nr 7, [dostęp: 25.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/matkonf/torun/kuczkowski.php>.
11. Maciejewska L., Urbańczyk B., Wróbel J., Strona domowa biblioteki czy biblioteka wirtualna. Koncepcja twórcy, zasoby, usługi, użytkownik, [w:] *Profesjonalna informacja w bibliotece*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 2005, s. 193–198.
12. Oliver R., *Information access and retrieval from electronic information systems: What do we our students need to learn?* [online], The College of Information Sciences and Technology. The Pennsylvania State University, [dostęp: 25.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/summary?doi=10.1.1.28.2049>.
13. *Pięć praw Ranganathana* [online], Wikipedia. Wolna Encyklopedia, [dostęp: 25.08.2010], dostępny w World Wide Web http://pl.wikipedia.org/wiki/Pi%C4%99%C4%87_praw_Ranganathana.
14. Pindłowa W., *Jakość usług informacyjnych jako warunek tworzenia nowoczesnego społeczeństwa informacyjnego w Unii Europejskiej* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB, 2002, nr 31 [dostęp: 25.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/2002/31/pindlowa.php>
15. Piotrowicz G., *Bibliotekarz a użytkownik-klient we współczesnej bibliotece uczelnianej*, [w:] *Czytelnik czy klient?*, Toruń 4–6 grudnia 2003 roku, Warszawa, 2003 [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB, Materiały konferencyjne nr 7 [dostęp: 25.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/matkon/torun/piotrowicz.php>.
16. Piotrowicz G., *Kreowanie serwisów informacyjnych w hybrydowej bibliotece uczelnianej*, [w:] *Profesjonalna informacja w bibliotece*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 2005, s. 188–192.

17. Próchnicka M., Pojęcie i specyfika elektronicznych źródeł informacji, [w:] *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej*, Kraków 2004, s. 58–59.
18. *Przestrzeń informacji i komunikacji społecznej*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 2004.
19. Sapa R., *Zarządzanie bibliotecznym serwisem WWW* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB 2000, nr 8 (16) [dostęp: 25.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.oss.wroc.pl/biuletyn/ebib16/sapa.html>.
20. Szerksznis Ż., Kozak H., Witryna domowa bibliotek a użytkownik – sposoby przyjaznej komunikacji, [w:] *Profesjonalna informacja w Internecie*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 2005, s. 67–71.
21. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 roku o bibliotekach, Dz. U. 2010, Nr 85, poz. 539.
22. Ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 roku o Polskiej Akademii Nauk, Dz. U. 1997, Nr 96, poz. 619.
23. Wojciechowski J., *Idee i rzeczywistość: bibliotekarstwo pragmatyczne*, Warszawa 2002.
24. *Zalecenia dla Rady Europejskiej. Europa i społeczeństwo globalnej informacji* [online], Republika. Serwis poświęcony badaniom społecznym i kulturowym aspektów internetu i nowych technologii [dostęp: 01.08.2010], dostępny w World Wide Web: http://cyberbadacz.republika.pl/raport_bangemanna.html.

Agata Bożek¹, Lena Kamińska-Mazur²

¹ magister

Akademia im Jana Długosza w Częstochowie
Biblioteka Główna

² magister

Akademia im Jana Długosza w Częstochowie
Biblioteka Główna

Wykorzystanie telefonii mobilnej w dystrybucji usług bibliotecznych

Słowa kluczowe: biblioteka 2.0, biblioteka mobilna, telefonia komórkowa, konwergencja usług, m-learning, kody QR

Abstrakt: artykuł prezentuje możliwości wykorzystania w bibliotekach nowoczesnych technologii pozwalających użytkownikom na permanentny dostęp do ich zasobów. Telefonia mobilna usprawnia maksymalnie usługi biblioteczno-informacyjne, zwiększa skuteczność bibliotecznego marketingu partnerskiego. Mobilny katalog, interfejs, SMS-owy kanał komunikacji, kody QR – poszerzają możliwości promocji biblioteki i kontaktu z jej użytkownikiem. Dla bibliotek akademickich tak zmodyfikowany dostęp do zasobów, może stać się jednym z elementów uczelnianych platform m-learningowych.

Wstęp

Od kilku lat funkcjonuje w bibliotekoznawstwie i informacji naukowej termin biblioteka mobilna. Rozumiany pierwotnie jako zbiory biblioteczne przemieszczające się w przestrzeni – „biblioteki obwoźne” docierające do odległych bądź trudno dostępnych miejsc, w których nie ma bibliotek tradycyjnych. Odmiennego znaczenia nabrał na skutek intensywnego rozwoju technologii teleinformatycznych, a przede wszystkim mobilnego Internetu. Biblioteka mobilna to zasoby i usługi biblioteczne dostępne za pośrednictwem przenośnych urządzeń z bezprzewodowym łączem internetowym (takich jak laptop, notebook, palmtop, smartfon, telefon komórkowy)¹. Korzystanie z sieci za pośrednictwem telefonii komórkowej wymusza dostosowanie Internetu i jego zasobów do wymogów zminiaturyzowanych urządzeń elektro-

¹ K. Materska, *Mobilność usług informacyjnych* [online], IX Krajowe Forum Informacji Naukowej i Technicznej, Zakopane, 25–28 września, 2007 r., Polskie Towarzystwo Informacji Naukowej [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.ptin.org.pl/konferencje/9forum/repoz/materska.pdf>.

nicznych oraz tworzenie odpowiedniego oprogramowania. Z tego powodu w terminologii informatycznej określenie *mobilny* stosuje się najczęściej do Internetu dostępnego przy pomocy telefonów komórkowych, smartfonów². Również dlatego w niniejszym artykule sformułowanie *biblioteka mobilna* oznaczać będzie bibliotekę dostępną głównie przy użyciu telefonii mobilnej.

Współzałożyciel *Googla* Sergey Brin podczas wizyty w Krakowie w czerwcu 2008 roku przewidywał, że przyszłość należy do mobilnego Internetu. Symptodem tych zmian według niego są nowoczesne telefony komórkowe, które za sprawą dobrych przeglądark internetowych umożliwiają dostęp do Internetu oraz korzystanie z sieci w każdym miejscu i czasie³. Opinię tę zdają się potwierdzać na gruncie polskim raporty i statystyki dotyczące urzędzeń i sposobów korzystania z sieci. Urząd Komunikacji Elektronicznej podał, że między 2008 a 2009 rokiem liczba użytkowników mobilnego Internetu zwiększyła się o 98% i wyniosła 2,1 mln, z czego większość korzystała z usług operatorów sieci komórkowych. Udostępnienie klientom Internetu przez telefon to na dzień dzisiejszy najbardziej dochodowe źródło operatorów telefonii komórkowej – wartość krajowego rynku tej usługi wynosi 1,3 mld złotych i według przewidywań w ciągu dwóch lat podwoi się⁴.

Rosnąca mimo globalnej recesji liczba komórek napędza branżę, które jeszcze kilka lat temu nie istniały: internetowe usługi mobilne, nawigacyjne, reklamy w telefonach czy cały rynek programów na komórki⁵. Urządzenia telefonii trzeciej generacji dzięki zabiegom ich producentów i dystrybutorów stają się coraz bardziej nowoczesne, coraz tańsze a tym samym powszechne. Telefon komórkowy to urządzenie, które może stać się w niedalekiej przyszłości komputerem prawdziwie mobilnym, pozwalającym na dostęp do globalnych zasobów informacji, tym samym wspomagającym pracę umysłową człowieka wszędzie – w każdym miejscu⁶.

W rozwoju technologii mobilnych można zauważyć nasilające się tendencje do miniaturyzacji i łączenia wielu funkcji w jednym urządzeniu (konwergencji usług). W przypadku rynku europejskiego i japońskiego telefon komórkowy spełnia najczęściej funkcje komputera czy palmtopa, zaś na rynku amerykańskim popularne są w zasadzie *PDA* (*Personal Digital Assistant*) z funkcjami telefonicznymi (np. *iPhony* firmy *Apple*).

² *Mobile Web* [online], Wikipedia. Wolna Encyklopedia [dostęp 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: http://en.wikipedia.org/wiki/Mobile_Web.

³ M. Minta, *Jak wygląda człowiek wart 18 miliardów* [online], *dziennik.pl* [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://wiadomosci.dziennik.pl/opinie/artykuly/77402,jak-wyglada-czlowiek-wart-18-miliardow.html>.

⁴ *Raport o stanie rynku telekomunikacyjnego w Polsce w 2009* [online], Urząd Komunikacji Elektronicznej [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.uke.gov.pl/_gAllery/32/77/32772/Raport_rynek_telekomunikacyjny_2009_zm.pdf.

⁵ T. Boguszewicz, *Globalna komórka*, „Rzeczpospolita” 2010, nr 55, s. B6.

⁶ P. Gawrysiak, *Cyfrowa rewolucja. Rozwój cywilizacji informacyjnej*, Warszawa 2008, s. 275–276.

Tomasz Goban-Klas uważa, że obecni studenci są pierwszym pokoleniem ekranowym (*screen generation*), które przyswaja obraz szybciej i łatwiej niż słowo drukowane. To generacja, która nie pamięta czasów bez telewizora i komputera oraz nie wyobraża sobie życia bez telefonu komórkowego, służącego jej nie tylko do rozmowy, ale także do czytania i pisania, a coraz częściej do surfowania po Internecie. Człowiek współczesny jest medialny i mobilny⁷. Nie powinny tego faktu ignorować biblioteki akademickie, które z przedstawicielami „Pokolenia Y” mają do czynienia na co dzień⁸.

Rozwój mobilnego dostępu do Internetu jest niezaprzeczalnie następnym, ważnym etapem w dziejach techniki, życia społecznego i biznesu, ponieważ zmienia sposób komunikacji, pracy i spojrzenie na procesy gospodarcze. Możliwości obecnie wykorzystywanej technologii mobilnej są zasługą producentów urządzeń oraz operatorów telefonii GSM. Bezprzewodowa technologia mobilna opiera się na eksploatacji sieci bezprzewodowych oraz ich integracji z systemami informacyjnymi⁹. Integracja ta wymaga od firm i instytucji stworzenia mobilnych wersji ich stron WWW, które ułatwią użytkownikom telefonów komórkowych dostęp do poszukiwanej informacji, bądź usługi.

Biblioteczna oferta dla użytkowników telefonii mobilnej

Organizacje reprezentujące różne dziedziny gospodarki (media, ekonomia, bankowość, edukacja) poprzez mobilne strony WWW chcą swoją ofertę skierować także do użytkowników telefonii komórkowej. W tym celu dostosowują ją w sposób optymalny do wymogów telefonów czy smartfonów (odpowiednia rozdzielczość, sposób nawigacji). Jest to dynamiczny trend, coraz więcej firm komercyjnych oraz instytucji publicznych tworzy tzw. wersje „lajt” swoich witryn.

Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że zastosowanie technologii mobilnych nie ma na celu zastąpienia istniejących rozwiązań czy wyparcie starych systemów, ale rozszerzenie ich możliwości, stworzenie szans na znalezienie nowych obszarów tworzących wartość dodaną dla organizacji i jej klientów¹⁰. Dla bi-

⁷ T. Goban-Klas, *Cywilizacja medialna. Geneza, ewolucja, eksplozja*, Warszawa 2005, s. 246.

⁸ W publikacjach z zakresu psychologii społecznej i socjologii w odniesieniu do urodzonych w latach 1980-1995 funkcjonuje również określenie „Pokolenie Y” potocznie zwane „generacją kłapek i iPodów”; zob. Jan A. Fazlagić, Charakterystyka pokolenia Y, *e-mentor*, 2008, nr 3, s. 13–16 [online], *e-mentor* [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.e-mentor.edu.pl/artykul/index/numer/25/id/549>; zob. J. Solska, *Młodość idzie w kłapkach*. Raport: Pokolenie Y na rynku pracy, „Polityka” 2008, nr 42, s. 40–42, 44–45.

⁹ I. Pawełoszek-Korek, *Technologie mobilne w dostarczaniu wiedzy*, Częstochowa 2009, s. 32.

¹⁰ *Ibid.*, s. 54–55.

bliotek oznacza to z jednej strony utrzymanie się w modelu hybrydalnym zasobów, a z drugiej - uwzględnienie w ofercie (w miarę możliwości) odbiorców z mobilnymi oraz zminiaturyzowanymi urządzeniami elektronicznymi¹¹. Systemy informacyjno-biblioteczne wychodzące naprzeciw potrzebom użytkownika mobilnego są powszechne w Japonii, Stanach Zjednoczonych i Europie Zachodniej, w Polsce za taki można uznać System Biblioteczny Mateusz.

Biblioteki mobilne prezentują i udostępniają użytkownikom zasoby oraz informację poprzez:

- przystosowany do przeglądania za pomocą zminiaturyzowanych urządzeń katalog zasobów OPAC, AirPAC
- „lekkie” wersje bibliotecznej strony internetowej wraz z katalogiem
- mobilne aplikacje, kolekcje, przewodniki i instrukcje
- SMS-owe kanały komunikacji z użytkownikiem
- kody QR¹².

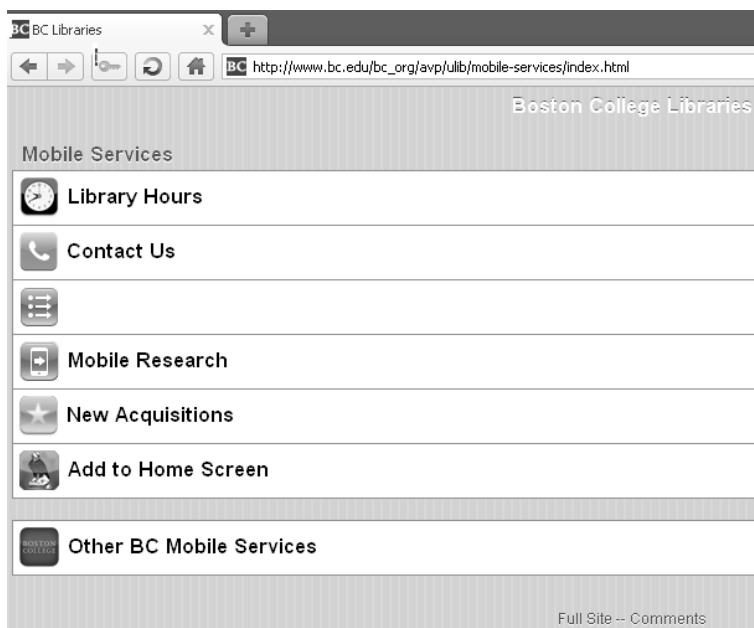
Interfejs i katalog biblioteczny dla mobilnych

Biblioteki chcąc poszerzyć liczbę użytkowników o korzystających z niewielkich urządzeń przenośnych mogą dostosować istniejącą stronę WWW lub stworzyć osobną, mobilną witrynę. Przykłady zagraniczne pokazują, że czasami biblioteki przystosowują tylko katalog do „obsługi” za pomocą urządzeń mobilnych¹³. Coraz częściej biblioteki zachodnioeuropejskie, amerykańskie czy japońskie otwierają się na potrzeby użytkowników mobilnych i tworzą wersję strony internetowej uwzględniającą specyfikę smartfonów. Strony takie przeznaczone do odczytu na niewielkich gabarytowo urządzeniach charakteryzują się lekkością i umiejętnym doбором wyświetlanych informacji. Prezentują istotne dla funkcjonowania biblioteki i czytelnika treści oraz dają mu możliwość przeszukiwania katalogu zasobów bibliotecznych. Tworząc strony dla urządzeń mobilnych ma się na uwadze minimalizm przesyłanych danych (aby nie narazić użytkownika na wysokie koszty połączenia) oraz dobór i wyświetlenie najważniejszych informacji.

¹¹ J. Wojciechowski, *Z lektur zagranicznych. Usługi na dystans*, „Przegląd Biblioteczny” 2010, nr 1, s. 122.

¹² *M-Libraries* [online], Library Success: A Best Practices Wiki [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.libsuccess.org/index.php?title=M-Libraries>.

¹³ *Mobilny katalog Georgetown University Library* [online], Georgetown University [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://catalog.library.georgetown.edu/airpac/>.

Rysunek 1. Strona mobilna Boston College University Libraries

Źródło: *Boston College University Libraries* [online], Boston College University [dostęp: 01.09.2010] http://www.bc.edu/bc_org/avp/ulib/mobile-services/index.html.

Mobilne aplikacje, kolekcje, przewodniki i instrukcje

Istotne znaczenie dla rozwoju „Internetu w komórce” mają aplikacje mobilne. Są to programy dedykowane konkretnym urządzeniom, a właściwie systemom operacyjnym, w które te urządzenia są wyposażone (np. *Symbian* dla *Noki*, *iPhon OS* dla telefonów *Apple*) lub platformom na bazie których działają (*Windows Mobile*, *Android Googla*). Można je podzielić na dwie grupy: aplikacje niezależne, zaimplementowane wewnątrz telefonu czy smartfonu oraz aplikacje klienckie, umiejscowione na serwerze, służące użytkownikowi jako interfejs. Umożliwiają one uzyskiwanie informacji od użytkownika, ich przetwarzanie oraz odsyłanie na jego telefon wiadomości zwrotnej (przykładem są bankowe systemy mobilne, System Biblioteczny Mateusz). Aplikacje mobilne zapewniają użytkownikowi telefonu komórkowego możliwość interakcji z serwisem oraz korzystanie z niego w sposób intuicyjny i przypominający korzystanie z komputera osobistego. Mogą funkcjonować także wraz z tradycyjnymi serwisami internetowymi.

Mobilny użytkownik biblioteki może skorzystać z zasobów cyfrowych za pośrednictwem dostosowanej witryny internetowej lub pobrać wybraną pozycję bezpośrednio na swój telefon. Czytelnicy *mo-booków* (*e-booków* na komórki) mają do swojej dyspozycji darmowe aplikacje pozwalające ściągnąć książkę na telefon komórkowy. Użytkownicy *iPhonów* mogą korzystać z programów *Stanza*, *iBooks* natomiast posiadacze urządzeń z systemami *Windows Mobile*, *Symbian* z aplikacji *Mobipocet Reader*. *Mo-booki* oferowane są również w przyjaznych formatach *ePub*, *Mobipocet*, *iLiad*, *Sony Reader*. Dzięki nim tekst może być dopasowywany do wielkości ekranu oraz w różny sposób edytowany (rozmiar czcionki) i formatowany. Posiadacze smartfonów mogą również czytać książki z poziomu przeglądarki internetowej. Jako przykład można podać *Google Book Search*, oferujący poprzez przeglądarkę 1,5 mln *e-booków*. Warto w tym miejscu wymienić jeszcze inne serwisy zawierające zdigitalizowane publikacje dla czytających za pośrednictwem telefonów komórkowych: Projekt Gutenberg – *Gutenberg.org*, *Bezkartek.pl*, *Feedbooks.com*, *Ebooks.pl*, *Bookini.pl*, *E-books.com.pl*¹⁴.

W kolekcjach mobilnych biblioteki prezentują *audiobooki*, *e-booki*, filmy, muzykę, kursy językowe, zdjęcia¹⁵. Udostępnianie zdigitalizowanych kolekcji oraz naukowych baz danych jest bowiem współcześnie istotną częścią usług informacyjnych bibliotek akademickich. Pośredniczą one w dostępie do baz publikacji książkowych, pełnotekstowych artykułów naukowych, abstraktów, bibliografii. Komercyjni dostawcy baz (np. *Ebscohost*, *Scopus*, *PubMed*, *Worldcat*) dostrzegają nowe kierunki rozwoju Internetu i oferują swoje produkty użytkownikom telefonów komórkowych¹⁶. Dla nich tworzą mobilne portale, a biblioteki zamieszczają linki do zawartych na tych stronach zasobów.

¹⁴ P. Kowalczyk, *Czytajcie książki na komórkach* [gościnny artykuł] [online], *JestemMobilny.pl* [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://jestemmobilny.pl/2009/05/czytajcie-ksiazki-na-komorkach-goscinnie-artykul/>.

¹⁵ New York Public Library oferuje audiobooki i e-booki za pośrednictwem serwisu OverDrive [online], New York Public Library [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://ebooks.nypl.org/3BB3ECA0-9795-41E6-9E90-32AAF5ED8731/10/257/en/Default.htm>. Duke University Libraries prezentuje zdigitalizowaną kolekcję obrazów [online], Duke University Libraries [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://library.duke.edu/digitalcollections/>. Crouch Fine Arts Library at Baylor University oferuje pliki muzyczne [online], Baylor University [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.baylor.edu/lib/FineArts/index.php?id=52075>.

¹⁶ *Ebscohost* [online], EBSCO Industries [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.ebscohost.com/thisTopic.php?marketID=1&topicID=1336>; *Scopus* [online], SciVerse [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.info.sciverse.com/scopus/mobile/>; *Pubmed* [online], National Library of Medicine [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://pubmedhh.nlm.nih.gov/>; *Worldcat* [online], WorldCat [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.worldcatmobile.org/?site=www>.

W bibliotekach wychodzących naprzeciw oczekiwaniom czytelników tworzone są informatory mobilne w różnych formach (audio, video, tekst), które uczą korzystania z usług i zasobów bibliotecznych¹⁷. Mobilne instrukcje spotykamy na stronach amerykańskich i brytyjskich bibliotek. Polskim przykładem informatora przeznaczanego dla posiadaczy telefonów komórkowych jest mInformator Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa w Poznaniu. Aplikacja prezentuje informacje na temat szkoły, ofertę edukacyjną, interaktywną mapę z lokalizacją jednostek uczelni, formularz rekrutacyjny¹⁸.

Ciekawą propozycją bibliotek przeznaczoną dla posiadaczy komórek i odtwarzaczy MP3 i MP4 jest audioprzewodnik, który zapoznaje czytelnika z historią, organizacją i topografią biblioteki. Dostępny w różnych językach ułatwia poruszanie się w bibliotece studentom z zagranicy i nie tylko. Wykorzystywany jest głównie w bibliotekach o rozbudowanej infrastrukturze i wieloletniej historii¹⁹.

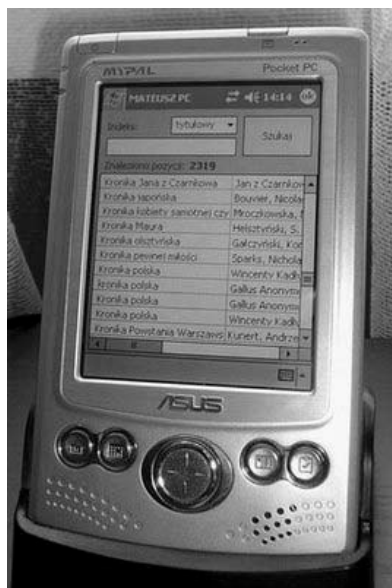
SMS-owe kanały komunikacji z użytkownikiem

Mówiąc o mobilnych usługach bibliotecznych należy dłużej zatrzymać się nad zagadnieniem wykorzystania krótkich wiadomości tekstowych (SMS-ów) w komunikacji z użytkownikiem. Możemy zaprezentować ten kanał dystrybucji usług bibliotecznych na polskim przykładzie, a mianowicie na wykorzystywanym przeważnie przez biblioteki publiczne Systemie Bibliotecznym Mateusz.

¹⁷ *Open University Library* oferuje tekstowe instrukcje [online], The Open University [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://digilab.open.ac.uk/testarea/mobileSafari/>; *Washington State University Libraries* instruktażowe podcasty [online], Washington State University [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.wsulibs.wsu.edu/science/podcast.html>.

¹⁸ *mInformator Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa w Poznaniu* [online], Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://m.wsb.net.pl/>.

¹⁹ C.V. STarr East Asian Library at Columbia University udostępnia przewodniki audio w językach angielskim, chińskim, japońskim, koreańskim, tybetańskim [online], Columbia University [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.columbia.edu/cu/lweb/indiv/eastasian/tours.html>. Oxford Brookes University Library, United Kingdom, użytkownicy mogą ściągnąć przewodnik na swój telefon lub skorzystać z urządzenia bibliotecznego [online], Oxford University [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.brookes.ac.uk/library/tours-audio.html>.

Rysunek 2. Katalog mobilny w Systemie Bibliotecznym Mateusz

Źródło: Biblioteka Publiczna w dzielnicy Bemowo m. st. Warszawy [online], Biblioteka Publiczna w dzielnicy Bemowo m. st. Warszawy [dostęp: 01.09.2010] <http://www.bemowo.e-bp.pl/bemowo/makowe.php>.

System ten oprócz oferowania mobilnego katalogu, umożliwia zdalną obsługę konta bibliotecznego poprzez komendy sterujące SMS:

- aktywacja konta – BIB.AKT z numerem karty i PIN-em
- dezaktywacja konta – BIB.DAKT – informacje SMS nie będą wysyłane na telefon czytelnika, do momentu ponownej aktywacji
- blokowanie (BIB.BLK) i odblokowanie (BIB.OBLK) karty biblioteczej (usługa konieczna w przypadku jej utraty)
- sprawdzanie stanu konta użytkownika – BIB.KONTO – wiadomość zwrotna rozpoczyna się od nr placówki, następnie skrócony tytuł wypożyczonych pozycji oraz termin zwrotu. Po znaku # wyświetlony jest kolejny tytuł lub symbol placówki. W zależności od ilości książek wysyłanych jest od 1–4 SMS-ów
- prolongowanie wypożyczonych pozycji – BIB.PROL – system dokonuje automatycznej prolongaty wszystkich pozycji, których termin zwrotu nie upłynął, na które nie ma rezerwacji i nie były już wcześniej prolongowane
- edycja rezerwacji
- kontrola historii wypożyczeń.

Wysłanie odpowiedniej komendy SMS powoduje aktywację usługi w systemie i generowanie wiadomości zwrotnych na telefon użytkownika. Program automatycznie powiadamia czytelnika o możliwości odebrania zarezerwowanej pozycji oraz informuje o zbliżającym się terminie zwrotu („przypominajka” jest wysyłana dwukrotnie siedem dni przed przypadającym terminem i dzień przed zwrotem)²⁰.

Kody QR

Inną metodą komunikacji z czytelnikiem mobilnym wartą szerszego rozpropagowania są Kody 2D inaczej zwane Kodami QR lub fotokodami²¹. To informacje zapisane w postaci dwuwymiarowej (2D) w niewielkich czarno-białych obrazkach zbudowanych z kwadratów, umieszczanych zarówno w pionie, jak i poziomie. Kod 2D stanowi rozbudowaną alternatywę dla powszechnie stosowanego w bibliotekach jednowymiarowego kodu kreskowego.

Rysunek 3. Budowa kodu QR względem jednowymiarowego kodu kreskowego

Źródło: Ł. Jeszke, Kod 2D w prezentacji źródeł naukowych [online], Jeszke.com.pl [dostęp: 08.09.2010] http://www.jeszke.com.pl/jeszke_kod2d.pdf.

Główne zalety fotokodów to:

- możliwość umieszczenia na małej powierzchni dużej ilości danych nadających się do automatycznego odczytu

²⁰ Komendy SMS do obsługi konta bibliotecznego w Bibliotece Publicznej Dzielnicy Bemowo M. St. Warszawy [online], Biblioteka Publiczna w dzielnicy Bemowo m. st. Warszawy [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.bemowo.ebp.pl/bemowo/archiwum.php?ln=7>.

²¹ Ł. Jeszke, Kod 2D w prezentacji źródeł naukowych [online], Jeszke.com.pl, Łukasz Jeszke – informacje & publikacje [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.jeszke.com.pl/jeszke_kod2d.pdf.

- doskonalsza ochrona oraz kodowanie informacji metodą pozwalającą na wykrywanie i korygowanie błędów
- odczyt kodów częściowo uszkodzonych
- mobilność i uniwersalność – kody interpretowane są przez aplikacje zainstalowane w telefonach komórkowych
- możliwość zakodowania hiperłączy do informacji zawartych w Internecie, wiadomości SMS i plików tekstowych.

Kody dwuwymiarowe można skanować przy pomocy aparatu fotograficznego z telefonu komórkowego, wyposażonego w odpowiednie oprogramowanie. Wystarczy zrobić zdjęcie kodu, aby dostać się do informacji multimedialnej.

Fotokody można znaleźć w czasopismach, na plakatach, billboardach, ulotkach, wizytówkach, biletach cyfrowych. W bibliotekach wykorzystywane są najczęściej jako hiperłącze do wersji mobilnej katalogu i serwisu bibliotecznego. Istnieje poza tym wiele możliwości wykorzystania kodów QR w bibliotece:

- łączy z hasłami przedmiotowymi bądź innymi pozycjami wybranego autora
- mobilne poradniki w różnych formatach (informacje dotyczące wypożyczeń, obsługi katalogu, wyszukiwania)
- pomoc w korzystaniu z tradycyjnych zasobów (termin zwrotu, prolongata, topografia księgozbioru)
- informacja o zasobach cyfrowych (tematyczne bazy *online*, *e-booki*).

Stosując kody 2D możemy dowolnie aktualizować informacje, utrzymując stały kontakt z czytelnikiem. Przykładem na zastosowanie kodów 2D w praktyce biblioteczej jest projekt „Snap & Go” („zrób zdjęcie i idź”) kalifornijskiej biblioteki Contra Costa County Library. Dzięki niemu użytkownik otrzymuje nową możliwość dostępu do zasobów bibliecznych. Kody QR znajdują się na różnych materiałach bibliecznych; książkach, plakatach, DVD, kartach bibliecznych i w katalogu. Czytelnik robi zdjęcie kodu i za pomocą odpowiedniej aplikacji odczytuje zawarte w nim informacje, tym samym uzyskuje dostęp do wersji mobilnej serwisu ze specjalnie przygotowanymi działami, do aktualnych wiadomości o funkcjonowaniu biblioteki, jej nowych zasobach, wystawach²².

²² Projekt „Snap & Go” („zrób zdjęcie i idź”) kalifornijskiej biblioteki *Contra Costa County Library* [online], *Contra Costa County Library* [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <https://snapngo.cclib.org/>.

Podsumowanie

Można zaryzykować stwierdzenie, że istotnym powodem wzrostu popularności bezprzewodowej łączności są nowoczesne telefony komórkowe, których głównym środowiskiem pracy jest Internet i bez dostępu do niego tracą dużą część swojej użyteczności. Stały dostęp do skrzynki pocztowej, z każdego miejsca, możliwość szybkiego sprawdzenia informacji czy dostęp do ulubionego portalu społecznościowego z poziomu telefonu komórkowego to rzeczy, bez których coraz więcej użytkowników nie wyobraża sobie komórki (nie tylko smartfonów). Bardzo ważnym czynnikiem, który umożliwił wzrost liczby użytkowników Internetu mobilnego są działania operatorów sieci komórkowych. To dzięki ciągle malejącym stawkom za transfery danych, nawet osoby młode, pozbawione stałego źródła dochodu, mogą pozwolić sobie na wykupienie za parę złotych pakietu danych, który wykorzystają na aktualizacje i sprawdzanie swojego profilu na portalach społecznościowych, czy rozmowę przy użyciu komunikatorów korzystających z VoIP. Powyższych zmian w rozwoju technologii teleinformatycznych biblioteka, będąca ważnym ogniwem społeczeństwa informacyjnego, nie może zignorować.

Nowoczesne technologie wykorzystywane w bibliotekach powinny zapewnić użytkownikom wygodę, oszczędność czasu oraz dostępność przez całą dobę i z każdego miejsca. Dystrybucję usług biblioteczno-informacyjnych może maksymalnie usprawnić wykorzystanie w niej technologii związanych z telefonią cyfrową trzeciej generacji (w przyszłości telefonii 4G). Zastosowanie telefonii mobilnej w bibliotece wpisuje się w model biblioteki 2.0, która zakłada „ewaluację i dostosowanie usług do potrzeb użytkowników, sprawną komunikację, adaptowanie narzędzi i technologii *Web 2.0* na potrzeby biblioteki”²³. Być może dostosowanie systemu bibliotecznego do wymogów telefonii mobilnej nie zrewolucjonizuje działalności bibliotek, nie mniej nie można przejść obojętnie wobec zjawiska, które ma wpływ na coraz więcej dziedzin życia. Wdrażanie nowych form komunikowania się z użytkownikiem przyczynia się do zwiększenia efektywności oferowanych usług (zwiększa stopień wykorzystania zasobów bibliotecznych). Nowa technologia może być wykorzystana jako skuteczne narzędzie bibliotecznego marketingu partnerskiego (relacyjnego). Mobilna wersja interfejsu poszerzy możliwości kontaktu biblioteki z użytkownikiem i odwrotnie. Nowoczesny użytkownik będzie mógł za pomocą swojego telefonu wejść na zawierającą

²³ A. Koszowska, *Biblioteka 2.0 usługi biblioteczne z wykorzystaniem technologii i narzędzi Web 2.0. Biblioteki a telefonia komórkowa – mobilne usługi*, (prezentacja), s. 27 [online], VIII Ogólnopolska Konferencja Automatyzacja Bibliotek Publicznych, Warszawa, 26–28 listopada 2008 r., Śląska Biblioteka Cyfrowa [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.sbc.org.pl/Content/10970/06_Koszowska_Biblioteka20.pdf.

szereg istotnych informacji mobilną stroną internetową biblioteki, przeglądać katalog, dokonywać rezerwacji, wypożyczeń i prolongat. Również biblioteka mobilna może przekazywać na te urządzenia (w formie SMS-ów, wiadomości *e-mail*) szereg komunikatów dotyczących udostępniania zasobów analogowych i cyfrowych, działalności wystawienniczej i promocji. W przypadku bibliotek akademickich tak zmodyfikowany dostęp do zasobów może stać się jednym z elementów uczelnianych platform *m-learningowych*.

Bibliografia

1. Boguszewicz T., *Globalna komórka*, „Rzeczpospolita” 2010, nr 55.
2. *Crouch Fine Arts Library at Baylor University* [online], Baylor University [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.baylor.edu/lib/FineArts/index.php?id=52075>.
3. *Duke University Libraries* [online], Duke University Libraries [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://library.duke.edu/digitalcollections/>.
4. *Ebscohost* [online], EBSCO Industries [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.ebscohost.com/thisTopic.php?marketID=1&topicID=1336>.
5. Fazlagić J.A., *Charakterystyka pokolenia Y*, „e-mentor” 2008, nr 3, s. 13–16 [online], e-mentor [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/25/id/549>.
6. Gawrysiak P., *Cyfrowa rewolucja. Rozwój cywilizacji informacyjnej*, Warszawa 2008.
7. Goban-Klas T., *Cywilizacja medialna. Geneza, ewolucja, eksplozja*, Warszawa 2005.
8. *Informacja mobilna w nauce i gospodarce*, pod red. P. Gawrysiak i K. Materskiej, Warszawa 2007.
9. Jeszke Ł., *Kod 2D w prezentacji źródeł naukowych* [online], Jeszke.com.pl, Łukasz Jeszke – informacje & publikacje [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.jeszke.com.pl/jeszke_kod2d.pdf.
10. Koszowska A., *Biblioteka 2.0 usługi biblioteczne z wykorzystaniem technologii i narzędzi Web 2.0. Biblioteki a telefonia komórkowa – mobilne usługi*, (prezentacja), s. 27 [online], VIII Ogólnopolska Konferencja Automatyzacja Bibliotek Publicznych, Warszawa, 26–28 listopada 2008 r., Śląska Biblioteka Cyfrowa [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.sbc.org.pl/Content/10970/06_Koszowska_Biblioteka20.pdf.
11. Koszowska A., *Biblioteki a telefonia komórkowa – mobilne usługi* [online], Biblioteka 2.0 usługi biblioteczne z wykorzystaniem technologii i narzędzi Web 2.0. Blog [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.sbc.org.pl/Content/10970/06_Koszowska_Biblioteka20.pdf.
12. Kowalczyk P., *Mobile e-books, writer 2.0, geek fiction* [online], Blog. Password incorrect [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.passwordincorrect.com/>.

13. Kowalczyk P., *Czytanie książki na komórkach*, (gościnny artykuł) [online], Jestem mobilny-blog [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://jestem-mobilny.pl/2009/05/czytanie-ksiazki-na-komorkach-gosciny-artykul/>.
14. Levinson P., *Telefon komórkowy. Jak zmienił Świat najbardziej mobilny ze środków komunikacji*, Warszawa 2006.
15. Materska K., *Mobilność usług informacyjnych* [online], IX Krajowe Forum Informacji Naukowej i Technicznej, Zakopane, 25–28 września, 2007r., Polskie Towarzystwo Informacji Naukowej [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.ptin.org.pl/konferencje/9forum/repoz/materska.pdf>.
16. Minta M., *Jak wygląda człowiek wart 18 miliardów* [online], dziennik.pl [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://wiadomosci.dziennik.pl/opinie/artykuly/77402.jak-wyglada-czlowiek-wart-18-miliardow.html>.
17. *M-Libraries* [online], Library Success: A Best Practices Wiki [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.libsuccess.org/index.php?title=M-Libraries>.
18. *Mobile Web* [online], Wikipedia. Wolna Encyklopedia [dostęp 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: http://en.wikipedia.org/wiki/Mobile_Web.
19. Mobilny katalog Georgetown University Library [online], Georgetown University [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://catalog.library.georgetown.edu/airpac/>.
20. *New York Public Library* [online], New York Public Library [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://ebooks.nypl.org/3BB3ECA0-9795-41E6-9E90-32AAF5ED8731/10/257/en/Default.htm>.
21. *Open University Library* [online], The Open University [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://digilab.open.ac.uk/testarea/mobileSafari/>.
22. Pawłoszek-Korek I., *Technologie mobilne w dostarczaniu wiedzy*, Częstochowa 2009.
23. *Pubmed* [online], National Library of Medicine [dostęp 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://pubmedhh.nlm.nih.gov/>;
24. *Raport o stanie rynku telekomunikacyjnego w Polsce w 2009* [online], Urząd Komunikacji Elektronicznej [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.uke.gov.pl/_gAllery/32/77/32772/Raport_rynek_telekomunikacyjny_2009_zm.pdf.
25. *Scopus* [online], SciVerse [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.info.sciverse.com/scopus/mobile>.
26. Wojciechowski J., *Z lektur zagranicznych. Usługi na dystans*, „Przegląd Biblioteczny” 2010, nr 1, s. 122.
27. *Worldcat* [online], WorldCat [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.worldcatmobile.org/?site=www>.
28. *Washington State University Libraries instruktażowe podcasty* [online], Washington State University [dostęp: 08.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.wsulibs.wsu.edu/science/podcast.html>.

Lidia Lewicka

magister
Uniwersytet Szczeciński
Biblioteka Ekonomiczna

Czynniki sprzyjające pozyskiwaniu czytelników przez biblioteki w dobie rozwoju techniki i nowych technologii

Słowa kluczowe: czytelnik, klient, udostępnianie

Abstrakt: otaczający nas świat w bardzo szybkim tempie sięga po coraz nowsze zdobycze techniki. W tej rzeczywistości funkcjonują biblioteki, które powinny iść z duchem czasu. Użytkownik biblioteki to klient. Można go przyciągnąć i zatrzymać stawiając na: profesjonalną obsługę, działania marketingowe, inwestycje w nowoczesny sprzęt, aktualne wydawnictwa, bazy danych (także własne), usprawnienie procesu udostępniania, polegające na wprowadzeniu bibliotecznych systemów komputerowych. Mimo zmiany nośników informacji, zbiory wciąż udostępnia się prezencyjnie i wypożycza na zewnątrz. Upowszechniają się też formy udostępniania związane z digitalizacją zbiorów, czyli *offline* i *online*. Jednak elementem przyciągającym lub zniechęcającym do biblioteki jest człowiek – bibliotekarz.

Wstęp

Otoczający nas świat w bardzo szybkim tempie sięga po nowinki i zdobycze techniki. Stosunkowo niedawno (przełom lat 80 i 90. ubiegłego wieku) do przedmiotów z kategorii luksusowych należały komputery czy telefony komórkowe, luksusem było też posiadanie telefonu stacjonarnego w domu. Dziś trudno w to uwierzyć, gdyż co chwilę rozlega się wokół dźwięk dzwonka „komórki” a użytkownika najnowocześniejszych wersji komputerów w postaci laptopów możemy spotkać np. na ławce w parku, na nadmorskiej plaży czy górskim szlaku. Wokół nas rozgrywa się też nieustająca walka. Firmy i potężne koncerny walczą o klientów, o rynek zbytu na rozmaite dobra. Na tym tle i w tej rzeczywistości funkcjonują również biblioteki, które stają przed niełatwym zadaniem, by iść z duchem czasu. Konieczność ta wynika z tego, że użytkownicy bibliotek, zwłaszcza naukowych, przychodzą z takiego właśnie rozpedzonego i pełnego nowinek technicznych zewnętrznego świata. Dobrze

by więc było, gdyby nie czuli się po przekroczeniu bibliotecznych progów, jak bohaterowie filmu typu „powrót do przeszłości”.

Na początku warto może zdać sobie sprawę, iż odwiedzający bibliotekę czytelnik to klient. Niektórzy teoretycy problematyki bibliotekoznawczej używają wprost – na określenie użytkowników bibliotek – zamiennie dwóch pojęć: czytelnik i klient¹. Jest to bowiem bezpośredni odbiorca zawartości książek, czasopism, materiałów audiowizualnych, informacji zawartych w różnorodnych bazach danych, czy dość często jeszcze kartkowych katalogach bibliotecznych, który korzystając ze zbiorów bibliotecznych jako osoba fizyczna lub reprezentant różnych instytucji, staje się partnerem bibliotekarza z agend udostępniania zbiorów. Czytelnik zgłasza zapotrzebowanie na różne informacje i materiały oferowane przez bibliotekę a odpowiedzią na to zapotrzebowanie jest udostępnianie zbiorów bibliotecznych (analogia kupno-sprzedaż; zapotrzebowanie-udostępnianie)². Tak więc do nadania współczesnemu bibliotekarstwu charakteru tzw. nowego bibliotekarstwa³ można i należy wykorzystywać, wypracowane i sprawdzone, techniki pracy nad klientem i dla klienta.

Na pierwszy plan w gradacji znaczenia czynników powodujących przyciągnięcie i zatrzymanie na dłużej czytelnika, wysuwa się moim zdaniem zdecydowanie kwestia profesjonalnej obsługi. Bowiem na bibliotekarzach obsługujących użytkowników biblioteki w agendach udostępniania zbiorów, ciąży ogromna odpowiedzialność. To przez pryzmat oceny ich staranności i skuteczności w obsłudze klientów-czytelników, powstaje opinia o bibliotece w określonym środowisku. „Kontakt z każdym użytkownikiem trwa krótko, czynności usługowe wykonuje się w pośpiechu. Praca ta wymaga zatem bystrości

¹ Zobacz: J. Wojciechowski, *Organizacja i zarządzanie w bibliotekach*, Kraków 1997, s. 199–200.

² Porównaj z definicjami. Wg *Encyklopedii wiedzy o książce czytelnik* to: „1. Bezpośredni odbiorca zawartości książki lub czasopisma. 2. Korzystający ze zbiorów bibliotecznych”. Natomiast w zdefiniowaniu pojęcia *klient* pomocny będzie *Leksykon marketingu*, gdzie klient to: „Osoba fizyczna lub instytucja występująca w charakterze partnera sprzedawcy w transakcjach kupna-sprzedaży dóbr lub usług. Termin ten może być utożsamiany z „nabywcą” lub „kupującym”, ale jest tylko pokrewny w stosunku do terminów ogólniejszych „odbiorca”, „kontrahent”. Pojęcie to jest jedną z podstawowych kategorii w marketingu, kategorii wyznaczających najbardziej charakterystyczną cechę myślenia i działania marketingowego – orientację na k[lienta]. Jest więc najwyższą wartością dla każdego przedsiębiorstwa, wartością określającą misję przedsiębiorstwa, decydującą o jego ostatecznym sukcesie na rynku”. Przy definiowaniu pojęcia *klient*, pomocna będzie również *Wielka Encyklopedia PWN*, gdzie ukazana jest etymologia tego terminu z historią w tle. „Klientela [łac.]: 1) ogół nabywców (klientów) np. sklepu, przedsiębiorstwa hand[lowego]; 2) hist[orycznie] inaczej klientelizm, rzadziej patronaż, nieformalny, względnie trwały układ między osobami nierównymi sobie, w którym mocniejszy (możniejszy) partner, czyli patron, dysponujący znacznymi zasobami, zapewnia słabszemu, czyli klientowi, osłonę i za to może domagać się od niego różnorodnych świadczeń”.

³ Zob. J. Wojciechowski, *Organizacja i zarządzanie...*, *op. cit.*, s. 26.

i dobrej pamięci, bo na tym opiera się ciągłość kontaktów i trafność udzielanych objaśnień. Potrzebna jest również wszechstronność zainteresowań, uniwersalny charakter wiedzy i znaczne walory intelektualne, umożliwiające partnerstwo wobec różnych klientów. No i potrzeba też dobrej prezencji, bo i w tej perspektywie publiczność ocenia całą bibliotekę: *jaki personel usługowy, taka biblioteka*⁴. Pracownicy agend usługowych mają wpływ na atmosferę w jakiej odbywa się korzystanie z biblioteki. Bezcenny jest więc życzliwy stosunek do użytkowników i postawa otwarcia na zaspokojenie ich oczekiwań oraz uznanie i zapewnienie należnych im praw. Ważną rolę odgrywa wobec tego wrodzona niektórym cecha bycia kontaktowym, związana z chęcią porozumienia oraz umiejętność traktowania użytkownika biblioteki jako partnera. Od tego bowiem zależy, czy czytelnicy będą lubili przebywać w bibliotece i zechcą korzystać z całej jej oferty, czy tylko z tej części, z której muszą. Nasuwa się więc mocno postulat ustawicznego szkolenia pracowników działów udostępniania, by potrafili sprostać wymaganiom w obsłudze klienta „standardowego” jak i tego następczącego pewnych trudności w procesie obsługi.

Następnie, zważywszy na kondycję finansową bibliotek, która chyba od zawsze nie była i nie jest najlepsza, warto czerpać – przy wykorzystaniu już dostępnego nam zaplecza w postaci pewnych elementów wyposażenia i księgozbioru – ze zdobyczy takiej dziedziny wiedzy jak marketing. Niektóre wypracowane przez technikę działania można z powodzeniem przenieść na grunt biblioteczny. Należy zatem przygotowywać ulotki informacyjne dotyczące usług oferowanych przez bibliotekę. Czerpiąc wzór z kampanii reklamowych (np. różnych sieci sklepów), warto może wprowadzić do materiałów reklamowych pewną dozę humoru i satyry (w postaci rysunków z komentarzem), by zrobiło się mniej sztywno, bardziej swojsko. Nowe nabytki możemy eksponować wykorzystując marketingową technikę merchandisingu wizualnego⁵:

- w przeszklonych gablotach
- przez prezentację na wyróżniającym się regale, w dobrze eksponowanym miejscu, by nie dało się przejść obok niego obojętnie.

By pokazać „ludzką twarz” bibliotek o ścisłym profilu z jakiejś konkretnej dziedziny nauki (biblioteki wydziałowe w szkołach wyższych), można zadać sobie trud przejrzania zawartości magazynów i wyłączenia z nich do wolnego dostępu w czytelni „lżejszej” literatury, czy nawet beletrystyki. W Bibliotece Ekonomicznej Uniwersytetu Szczecińskiego jest sporo książ-

⁴ *Ibid.*, s. 199–200.

⁵ Jest to „zespół działań, środków i technik związanych z aranżacją i wystrojem wewnętrznym sklepu, dekoracją, prezentacją towarów, technicznymi nośnikami informacji o towarze w punkcie sprzedaży. Jest ważnym elementem merchandisingowej strategii oddziaływania na klienta i kształtowania metody sprzedaży”. Źródło: *Leksykon marketingu*, Warszawa 1998, s. 156.

żek dotyczących historii (także w popularnym ujęciu) oraz geografii (w postaci np. przewodników po różnych krajach i zakątkach świata). Można je wyłożyć na półce opisanej np. w sposób „coś lekkiego, do poczytania” itp. w dobrze widocznym miejscu. Jako kolejny punkt, można wymienić reklamowanie się i przypominanie o swojej obecności w strukturach uczelni przez pisanie i zamieszczanie artykułów dotyczących życia biblioteki w czasopiśmie wydawanych przez uczelnię⁶. Jako wydarzenia promujące „ludzką twarz” biblioteki, mogą służyć akcje typu np. „cukierek dla wszystkich” z okazji Dnia Bibliotekarza i Bibliotek⁷. W nurt ten będą wpisywały się także takie działania jak organizowanie wystaw tematycznych, niekoniecznie związanych z książkami, organizowanie spotkań z autorami ciekawych książek, organizowanie kiermaszów i imprez charytatywnych (np. zbiórka pieniędzy na leczenie chorych dzieci przez sprzedaż ciast upieczonych przez biblioteczne talenty kulinarne, zbiórka pieniędzy na rzecz powodzian przez loterię fantową)⁸. Otoczenie będzie wówczas odbierało sygnały o tym, że biblioteka jest blisko codziennego życia i tętni życiem.

Kolejna bardzo istotna sprawa, lecz już trochę trudniejsza w realizacji, właśnie ze wspomnianych wcześniej względów finansowych, to inwestycja w nowoczesny sprzęt oraz najaktualniejsze wydawnictwa, bazy danych, staranne tworzenie własnych baz. Chodzi bowiem o to, by czytelnik miał poczucie, że przychodząc z konkretną potrzebą, zapytaniem, nie zostanie odprawiony z kwitkiem, by wyrabiać w sobie przekonanie, że warto tu wrócić, bo jest po co. Nie potrafimy sobie już raczej wyobrazić biblioteki bez obecności w Internecie, czy to za pośrednictwem własnej strony www, czy też przez obecność w portalach społecznościowych (np. Facebook).

Kolejne spostrzeżenia dotyczą już samego procesu udostępniania zbiorów. By uatrakcyjnić ten proces, ważne jest takie jego zorganizowanie, aby przebiegał on jak najsprawniej i by udostępnić książki jak największej liczbie użytkowników⁹. Służy temu niewątpliwie powszechne wprowadzenie bibliotecznych systemów komputerowych. Dzięki nim student nawet nie wychodząc z domu, może zapoznać się z katalogiem bibliotecznym czy zamówić do wypożyczalni wybrane książki. Za pomocą komunikatora GG, czy poczty elektronicznej, może na odległość zadać bibliotekarzowi nurtujące go pytania. Znamienny jest jednak fakt, iż mimo obecności w sieci, są osoby, które i tak pewne informacje wolą zweryfikować podczas bezpośredniego kontaktu z bibliotekarzem „twarzą w twarz”, a część informacji przyswajają sobie

⁶ Na Uniwersytecie Szczecińskim jest to *Przegląd Uniwersytecki*, ukazujący się od 1991 roku. Opublikowano w nim dotychczas około 20 artykułów o tematyce dot. biblioteki US.

⁷ Obchodzimy go 8 maja.

⁸ Takie akcje podejmowane były w 2010 roku w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Szczecińskiego.

⁹ Porównaj: *Bibliotekarstwo*. Wyd. 2, uzup. i rozszerz., pod red. Z. Żmigrodzkiego, Warszawa 1998, s. 56.

dopiero po usłyszeniu ich od bibliotekarza, mimo iż niewątpliwie miały już z nimi styczność przez np. biblioteczną stronę www. Wróćmy jednak do bibliotecznych systemów komputerowych. Dzięki systemowi, użytkownik ma orientację kiedy z danej pozycji książkowej będzie mógł skorzystać, jeżeli zdarzy się, iż aktualnie jest wypożyczona. W odniesieniu do zapewnienia dostępu do książek jak największej liczbie użytkowników, decydujące są uregulowania dotyczące systemu wypożyczeń, zawarte w regulaminie biblioteki, na którego tworzenie mamy bezpośredni wpływ. Otóż pamiętam czasy (w Bibliotece Ekonomicznej US pracuję szesnaście lat), gdy do wypożyczalni książek ustawiały się gigantyczne kolejki na początku roku akademickiego (by wypożyczyć książki), na przełomie semestrów (by oddać/wypożyczyć) i na końcu roku akademickiego (by oddać książki). Książki wypożyczano w systemie na semestr lub nawet w odniesieniu do podręczników na cały rok akademicki, a później przez kolejne miesiące obsługa wypożyczalni informowała przychodzących czytelników, że „nie ma”. Cały ciężar obsługi przerzucony był na czytelnię książek, w której wymieszane były funkcje czytelnicy i wypożyczalni, gdyż co wieczór przed zamknięciem ustawiała się długa kolejka chętnych do skorzystania z tzw. „wypożyczeń nocnych”. Obecnie maksymalny termin wypożyczenia książek rzadziej wypożyczanych to miesiąc czasu, z możliwością jednokrotnego przedłużenia na okres kolejnego miesiąca. Książki bardziej pożądane, wypożyczane są na tzw. „krótki termin” – do dwóch tygodni oraz jest część pozycji udostępnianych w tzw. trybie weekendowym, tzn. na okres maksymalnie trzech dni. Zmieniły się zdecydowanie proporcje odwiedzin i celu tych odwiedzin w poszczególnych agendach udostępniania i wszyscy są zadowoleni: przede wszystkim użytkownicy a także pracownicy agend udostępniania. *Wszak biblioteka spełnia należycie swoją rolę tylko wtedy, kiedy zgromadzone i opracowane przez nią zbiory są użytkowane. Biblioteka jako zorganizowany zbiór materiałów bibliotecznych, jako instytucja społeczna, dopiero wtedy realizować może swoją społeczną funkcję, kiedy w jak najszerszym zakresie i za pomocą różnych form udostępnia czytelnikom (użytkownikom) swoje zbiory*¹⁰. Udostępnianie to, mimo zmiany nośników informacji, wciąż odbywa się w oparciu o ugruntowane wieloletnią praktyką *udostępnianie prezencyjne*, czyli *na miejscu* w czytelniach biblioteki oraz *udostępnianie poza bibliotekę*, na zewnątrz, czyli *wypożyczanie* zbiorów bibliotecznych. I to chyba wszystko co można zrobić w zakresie tradycyjnego udostępniania zasobów biblioteki (w postaci książek drukowanych i mikrofilmów). W celu usprawnienia dostępu jak największej liczby czytelników do materiałów znajdujących się w zasobach bibliotek, mając na uwadze kondycję finansową bibliotek, warto zwrócić się ku formom udostępniania powiązanych z nowoczesną technologią i najnowszymi zdobyczami techni-

¹⁰ *Bibliotekarstwo*, Wyd. 2, uzup. i rozszerz., pod red. Z. Żmigrodzkiego, Warszawa 1998, s. 156.

ki. Te formy udostępniania są ściśle związane z problematyką digitalizacji zbiorów bibliotecznych¹¹. Będzie to więc udostępnianie cyfrowe typu *offline* i *online*.

Udostępnianie offline polega na udostępnianiu źródłowych plików wysokiej jakości w czytelniach bibliotek i archiwów, które są wyposażone w stanowiska komputerowe. Jest to więc unowocześniona odmiana udostępniania prezencyjnego. Aby z powodzeniem doszło ono do skutku, sprzęt komputerowy musi być odpowiednio skonfigurowany pod kątem korzystania ze zbiorów w postaci cyfrowej, mieć odpowiednią ilość pamięci operacyjnej i procesory, oprogramowanie do sprawnego przeglądania plików graficznych¹². Istotną rolę odgrywa też przy tego typu udostępnianiu wielkość monitora. Zaleca się by miały one 21", gdyż daje to możliwość przeglądania dużych plików¹³.

Udostępnianie *online* polega na udostępnianiu z wykorzystaniem Internetu skompresowanych¹⁴ plików niskiej jakości z możliwością zamówienia przez użytkownika plików źródłowych wysokiej jakości. Jest to alternatywne rozwiązanie dla utrudnionego w praktyce i mało celowego udostępniania przez Internet wysokiej jakości plików źródłowych. Na serwerach umieszcza się mocno skompresowane pliki niskiej jakości, dzięki którym czytelnik może pobieżnie zapoznać się z dziełem oraz złożyć zamówienie na przygotowanie plików do oglądania *offline*¹⁵. *„Digitalizowane zbiory można również udostępniać w postaci wydruków na papierze lub odbitek fotograficznych wykonanych bezpośrednio z plików. Ponadto zdigitalizowane zbiory mogą posłużyć do przygotowania różnych wydawnictw czy wystaw multimedialnych i następnie być udostępniane wraz z opracowaniami, przygotowanymi przez specjalistów w danej dziedzinie, jako osobne*

¹¹ Często też zdarza się, iż sami wydawcy do drukowanej książki dołączają jej wersję elektroniczną na płycie CD.

¹² Np. przeglądarka ACDSsee – prosta w obsłudze a jednocześnie bardzo funkcjonalna. Przy jej wykorzystaniu przeglądanie określonego dzieła sprowadza się do wciskania dwóch klawiszy na klawiaturze („Page Up” lub „Page Down”) albo do obracania kółka w myszce. Ponadto możliwe jest przygotowanie opisu każdego pliku słowami kluczowymi, dzięki czemu bardzo szybko można dotrzeć do konkretnej części dzieła wykorzystując bardzo prosty i intuicyjny system wyszukiwawczy. Indeks ze słowami kluczowymi tworzony jest w pliku tekstowym „descript.ion”. Można więc go edytować w dowolnym edytorze plików tekstowych i wykorzystywać zapisane informacje do tworzenia nowych dokumentów czy baz danych, które następnie można udostępnić w Internecie jako indeksy gromadzonych zbiorów. Zobacz: T. Kalota, *Digitalizacja. Propozycja zorganizowania systemu udostępniania zbiorów specjalnych w postaci elektronicznej* [online], Tomasz.Kalota.pl [dostęp: 15.06.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.tomasz.kalota.pl/digitalizacja-propozycja-zorganizowania-systemu-udostępniania-zbiorow-specjalnych-w-postaci-elektronicznej>.

¹³ Por. T. Kalota, *Digitalizacja. Propozycja zorganizowania..., op. cit.*

¹⁴ Kompresja (compression-pakowanie): zgniecenie (lub upchanie) pliku tak, aby zajmował mniej miejsca. Służą do tego programy kompresji. D. Gookin, W. Wang, Ch. Van Buren, *Ilustrowany słownik komputerowy dla opornych*, Warszawa 1994, s.160.

¹⁵ Por. T. Kalota, *Digitalizacja. Propozycja zorganizowania..., op. cit.*

*dzieło. Oczywiście wymaga to pewnych uregulowań związanych z prawami autorskimi*¹⁶.

Porównując udostępnianie tradycyjne z udostępnianiem cyfrowym M. Buckland podaje następujące wyróżniki, przemawiające na korzyść tego drugiego:

- korzystanie z dokumentu papierowego wymaga, by użytkownik znajdował się w tym samym miejscu co dokument
- pojedynczy dokument może być w danym momencie wykorzystany tylko przez jedną osobę
- kolekcja papierowych dokumentów staje się nieporęczna z powodu swoich rozmiarów, trudno nią operować
- papierowej kolekcji nie można zostawić bez opieki bibliotekarzy, a skoro bibliotekarze nie pracują cały czas, biblioteka przez większość czasu jest niedostępna.

Ta ostatnia uwaga warta jest rozwinięcia. Nawet najdłużej otwarte biblioteki są w rzeczywistości przez większość czasu zamknięte. (...) Natomiast idea biblioteki elektronicznej zakłada w znaczeniu czasowym stuprocentową dostępność do zbiorów biblioteki¹⁷. Oczywiście do tej ich części, która została zdigitalizowana i umieszczona na serwerze¹⁸.

Podsumowanie

Chociaż wykorzystanie najnowszych zdobyczy techniki, zdecydowanie ułatwia codzienne funkcjonowanie bibliotek, to jednak myślę, że niezależnie od tego jak bardzo nowoczesne będą czasy, i tak najistotniejszym ogniwem przyciągającym lub odpychającym od kontaktu z biblioteką, pozostanie jej pracownik – bibliotekarz. Wynika to z faktu, iż człowiek jest istotą społeczną. Dlatego bardzo ważne są predyspozycje psychiczne oraz merytoryczne przygotowanie do pracy z czytelnikiem. Na pytanie: *Tradycja czy nowoczesność?* moja odpowiedź brzmi: *Nowoczesność w symbiozie z tradycją, bez zatracania potencjalnego bogactwa wynikającego z możliwości kontaktu człowieka z człowiekiem.* Warto, by jednak biblioteka, podążając z duchem czasu, została oazą normalności i dawała w swoim zaciszu możliwość odbudowania równowagi wewnętrznej, zmęczonym pośpiechem użytkownikom. By była miejscem, gdzie można wykorzystać komputer i dane zgromadzone

¹⁶ T. Kalota, *Digitalizacja. Propozycja zorganizowania...*, op. cit.

¹⁷ W rzeczywistości i tak jest to niemożliwe, gdyż będą przecież potrzebne przerwy techniczne na konserwację czy ulepszanie parametrów technicznych sprzętu obsługującego przedsięwzięcie, nie wspominając już o kwestiach możliwych awarii.

¹⁸ D. Grygorowski, *Dokumenty nieksiążkowe w bibliotece*, Warszawa 2001, s. 177.

na płycie CD, ale też miejscem, gdzie można poczuć zapach nowej i tej z bogatymi tradycjami książki.

Bibliografia

1. *Bibliotekarstwo*, wyd. 2, uzup. i rozszerz., pod red. Z. Żmigrodzkiego, Warszawa 1998.
2. *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971.
3. Gookin D., Wang W., Van Buren Ch., *Ilustrowany słownik komputerowy dla opornych*, Warszawa 1994, s.160.
4. Grygorowski, D., *Dokumenty nieksiążkowe w bibliotece*, Warszawa 2001.
5. Jędrzejczak J., *Profesjonalna obsługa klienta w urzędzie. Poradnik dobrych praktyk*, Gdańsk 2007.
6. Kalota, T., *Digitalizacja. Propozycja zorganizowania systemu udostępniania zbiorów specjalnych w postaci elektronicznej* [online], Tomasz.Kalota.pl [dostęp: 15.06.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.tomasz.kalota.pl/digitalizacja-propozycja-zorganizowania-systemu-udostępniania-zbiorów-specjalnych-w-postaci-elektronicznej>.
7. Kowalska M., *Dygitalizacja zbiorów bibliotek polskich*, Warszawa 2007.
8. *Leksykon marketingu*, Warszawa 1998.
9. *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 14, Warszawa 2003.
10. Wojciechowski J., *Organizacja i zarządzanie w bibliotekach*, Kraków 1997.

Monika Curyło

magister
Uniwersytet Jagielloński
Biblioteka Katedry UNESCO
do Badań nad Przekładem i Komunikacją Międzykulturową

Prawo autorskie w bibliotece cyfrowej

Słowa kluczowe: prawo autorskie, bibliotekarz cyfrowy, Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych, Ustawa o ochronie baz danych, Ustawa o bibliotekach

Abstrakt: biblioteka, rozumiana jako miejsce gromadzenia, przechowywania i udostępniania zbiorów, pełni szczególną funkcję we współczesnym świecie. Umożliwia dotarcie do dóbr kultury coraz liczniejszym odbiorcom. Stwarza możliwość pozyskania informacji w formie elektronicznej. Obecnie każdy może zarówno znaleźć, jak i zamieścić informacje w Internecie. Jednak to biblioteki, uczestnicząc w budowaniu społeczeństwa informacyjnego, współtworzą to społeczeństwo poprzez umożliwienie mu korzystania z zasobów cyfrowych. Wykorzystują do tego najnowsze technologie komunikacyjne. Docierają do nowych czytelników, którzy zainteresowani są dostępem do zbiorów cyfrowych.

Biblioteka cyfrowa udostępnia swoje zbiory w sposób szczególny, wymagający dobrej znajomości prawa. Artykuł dotyczy zagadnień prawnych związanych z funkcjonowaniem biblioteki cyfrowej, a w szczególności: autorskich praw osobistych i majątkowych, prawa użytkownika, ochrony baz danych, licencji dla bibliotek, dzieci osieroconych.

Wstęp

Jedna z gazet codziennych¹ w artykułach publikowanych w kolejnych wydaniach omawiała temat dotyczący współczesnej młodzieży polskiej (głównie w wieku gimnazjalnym), która jest pierwszym pokoleniem w szkole nieznającym świata bez Internetu. Jedno z zagadnień, które chcieli omówić autorzy artykułów, dotyczyło zmian w mentalności młodych ludzi, dla których głównym (a często jedynym) źródłem wiedzy o świecie stał się Internet, z którego czerpią wprawdzie wiedzę bardzo umiejętnie pod względem technicznym, ale bez refleksji nad merytorycznymi treściami dostępnymi tą drogą, a także bez świadomości, iż treści tam zawarte mogą do kogoś należeć, a co za tym idzie są chronione prawami autorskimi.

W 1994 roku Umberto Eco pisał: *Dawniej ktoś, kto musiał zająć się jakimś badaniem, szedł do biblioteki, znajdował dziesięć tytułów*

¹ „Gazeta Wyborcza”, maj 2010.

*na dany temat i czytał, dzisiaj naciska klawisz swojego komputera, otrzymuje bibliografię złożoną z dziesięciu tysięcy tytułów, więc rezygnuje albo jeśli jest mądry, wyrzuca ją i wraca do biblioteki*². Niezależnie od tego, czy zgadzamy się z Umberto Eco czy też nie, powstaje pytanie: skąd w komputerze te dziesięć tysięcy tytułów? Skąd się tam wzięły i czy to możliwe, że zamieścił je tam jakiś bibliotekarz (albo bibliotekarka)? Czy bibliotekarze cyfrowi to bibliotekarze pracujący w bibliotece tradycyjnej, którzy wykonują takie same czynności jak pozostali pracownicy (gromadzą, udostępniają, opracowują zbiory), a tylko nośnik, na którym działają, jest inny? Czy rola biblioteki w pierwszej dekadzie XXI jest taka sama, jak dziesięć czy dwadzieścia lat temu?

Biblioteka XXI wieku

Biblioteka, rozumiana jako miejsce zapewniające dostęp do dóbr kultury, dalej pełni swoją rolę, ale w inny sposób – ponieważ to miejsce nie musi oznaczać dostępu ograniczonego w czasie i przestrzeni do konkretnego budynku. Ograniczonego w czasie – do godzin otwarcia biblioteki; w przestrzeni – do budynku, do którego należy się udać osobiście. Biblioteka, oznaczająca kiedyś konkretne miejsce obecnie może mieścić się „wszędzie”, a to „wszędzie” zapewnia nam Internet. Oprócz więc tradycyjnego dostępu do swoich zbiorów biblioteka zapewnia dostęp bezpośredni z każdego miejsca na świecie. Może proponować swojemu użytkownikowi dostęp wieloraki:

- zbiory wyłącznie w formie tradycyjnej (drukowanej na papierze);
- zbiory zdigitalizowane (początkowo istniejące w formie drukowanej, następnie udostępniane w formie elektronicznej);
- zbiory wyłącznie w formie elektronicznej.

Ponieważ zasadnicze funkcje biblioteki cyfrowej nie ulegają poważnej zmianie w stosunku do tradycyjnej, również zadania bibliotekarzy cyfrowych nie zmieniają się zasadniczo. Wymienić wśród nich można takie, jak:

- organizacja wiedzy;
- zwiększenie wiarygodności i autorytarności informacji;
- badanie potrzeb użytkowników;
- doradztwo;
- zachowanie dorobku ludzkości, w tym materiałów o niskiej wartości rynkowej;
- przetwarzanie danych w wiedzę i organizacja dostępu do tej wiedzy³.

² U. Eco, *To filozofia nauczy nas, jak korzystać z informacji*, [w]: *Trzecie zapiski na pudełku od zapalek*, Poznań 1997.

³ M. Nahotko, *Bibliotekarze cyfrowi w środowisku cyfrowej nauki, biblioteki i cyfrowych publikacji* [on-

Wspomniano wcześniej, że bibliotekarze cyfrowi wykonują takie same czynności jak bibliotekarze tradycyjni: gromadzą, udostępniają, opracowują zbiory, jednakże obecnie wzrasta znaczenie jednych czynności, a inne nie wydają się już tak istotne i angażują w mniejszym stopniu siły i środki personelu współczesnej biblioteki cyfrowej. Konieczność gromadzenia i przechowywania dorobku ludzkości nie będzie już podstawową rolą bibliotek, nie będzie może nią nawet samo udostępnianie, lecz praca z systemami komputerowymi, pomoc online, pomoc w nawigacji po rozproszonych zasobach oraz konwersja danych w informację, a informacji w wiedzę⁴. Bibliotekarz cyfrowy, mimo posiadanych wysokokwalifikowanych umiejętności, odczuje potrzebę dalszego kształcenia się, nabywania nowych umiejętności, nie tylko związanych z dosłownym traktowaniem zawodu bibliotekarza (a więc wiedzy praktycznej, zawodowej, której uczą podręczniki bibliotekarstwa), ale przede wszystkim odczuje potrzebę ciągłego uczenia się rzeczy nowych, poszukiwania nowych rozwiązań, otwartości na zmiany, uczenia się na błędach. Co więcej będzie te zmiany inicjował, tak aby biblioteka w której pracuje stała się inkubatorem nowoczesności, centrum wiedzy, miejscem będącym inspiracją do nowych działań i wdrażania nowatorskich pomysłów.

Nowym wyzwaniom technicznym, organizacyjnym, merytorycznym towarzyszą nowe wyzwania prawne związane z tworzeniem i funkcjonowaniem bibliotek cyfrowych. Skuteczny bibliotekarz musi posiadać podstawową wiedzę na temat uwarunkowań prawnych swojego zawodu, szczególnie bibliotekarz pracujący w środowisku cyfrowym, wymagającym specjalnej ostrożności w poruszaniu po tak różnorodnym polu działania, jakim jest Internet.

Pośród podstawowych aktów prawnych, z którymi powinien zapoznać się bibliotekarz cyfrowy, na pewno można wymienić: Ustawę o bibliotekach, Ustawę o prawie autorskim i prawach pokrewnych, Ustawę o ochronie baz danych.

Ustawa o bibliotekach

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 roku o bibliotekach, Dz. U. 1997, nr 85, poz. 539.

Według Ustawy o bibliotekach do podstawowych zadań bibliotek należy:

- 1) *gromadzenie, opracowywanie, przechowywanie i ochrona materiałów bibliotecznych;*
- 2) *obsługa użytkowników, przede wszystkim udostępnianie zbiorów oraz prowadzenie działalności informacyjnej, zwłaszcza informowanie*

line], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB, 2006, 10(80) [dostęp: 1.10.2010], dostępny w Word Wide Web: <http://www.ebib.info/2006/80/a.php?nahotko>.

⁴ *ibid.*

o zbiorach własnych, innych bibliotek, muzeów i ośrodków informacji naukowej, a także współdziałanie z archiwami w tym zakresie (art. 4).

Natomiast art. 5 tej ustawy definiuje pojęcie materiału bibliotecznego: *Materiałami bibliotecznymi są w szczególności dokumenty zawierające utrwalony wyraz myśli ludzkiej, przeznaczone do rozpowszechniania, niezależnie od nośnika fizycznego i sposobu zapisu treści, a zwłaszcza: dokumenty graficzne (piśmiennicze, kartograficzne, ikonograficzne i muzyczne), dźwiękowe, wizualne, audiowizualne i elektroniczne.*

Na podstawie cytowanych artykułów należy przyjąć, iż zdigitalizowane materiały biblioteczne udostępniane w systemie cyfrowym stanowią bibliotekę w rozumieniu tej ustawy, a ich rozpowszechnianie w Internecie jest formą rozpowszechniania zbiorów. Toteż wszystkie przepisy dotyczące bibliotek tradycyjnych wymienione w Ustawie o bibliotekach będą miały zastosowanie również do bibliotek cyfrowych.

Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych

Ustawa z dnia 4 lutego 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych (tekst jednolity Dz. U. 2006, nr 90, poz. 631 ze zm.).

Na podstawie tej ustawy ochronie podlega każdy przejaw działalności twórczej o indywidualnym charakterze, ustalony w jakiejkolwiek postaci, niezależnie od wartości, przeznaczenia i sposobu wyrażenia (art. 1). Twórcy przysługują prawa od momentu stworzenia dzieła (autorskie prawa majątkowe), trwają przez cały okres życia autora, a następnie 70 lat po jego śmierci. Zgodnie z artykułem 17 autor ma prawo do korzystania z utworu na każdym polu eksploatacji, rozporządzania utworem na każdym polu eksploatacji oraz do wynagrodzenia za korzystanie z utworu. Po wygaśnięciu autorskich praw majątkowych można dowolnie korzystać z utworu (dokonywać zwielokrotniania i rozpowszechniania) pod warunkiem przestrzegania autorskich praw osobistych.

Autorskie prawa osobiste (art. 16) są nieograniczone w czasie i dotyczą prawa do:

- autorstwa utworu
- oznaczenia utworu swoim nazwiskiem lub pseudonimem albo do udostępniania go anonimowo
- nienaruszalności treści i formy utworu oraz jego rzetelnego wykorzystania
- decydowania o pierwszym udostępnieniu utworu publiczności
- nadzoru nad sposobem korzystania z utworu.

Rozpowszechnianie utworu wg Ustawy o prawie autorskim oznacza udostępnienie tego utworu publicznie (w każdej formie) za zgodą autora. Rów-

niez udostępnianie elektronicznych wersji dzieł za pomocą Internetu oraz sieci komputerowych stanowi działanie ograniczone prawem autorskim. Aby rozpowszechnić dzieła publicznie, należy uzyskać zgodę autora.

Następnym przejawem działalności objętym domeną prawa autorskiego jest digitalizacja dzieł poprzez np. skanowanie. Podstawę do dokonania digitalizacji może stanowić albo zgoda autora, albo uprawnienie do dokonania zwielokrotnienia (czyli digitalizacji) w ramach licencji dozwolonego użytku.

Instytucja dozwolonego użytku pozwala na ograniczenie zakresu praw autorskich poprzez ustanowienie:

- 1) użytku osobistego (art. 23). Zakres własnego użytku osobistego obejmuje korzystanie z pojedynczych egzemplarzy utworów przez krąg osób pozostających w związku osobistym, w szczególności pokrewieństwa, powinowactwa lub stosunku towarzyskiego;
- 2) użytku publicznego (art. 27 i dalsze). Biblioteki, archiwa i szkoły mogą:
 - udostępniać nieodpłatnie, w zakresie swoich zadań statutowych, egzemplarze utworów rozpowszechnionych
 - sporządzać lub zlecać sporządzanie egzemplarzy rozpowszechnionych utworów w celu uzupełnienia, zachowania lub ochrony własnych zbiorów
 - udostępniać zbiory dla celów badawczych lub poznawczych za pośrednictwem końcówek systemu informatycznego (terminali) znajdujących się na terenie tych jednostek.

Biblioteki mogą więc korzystać z dzieł bez konieczności uzyskiwania zgody podmiotu uprawnionego z tytułu prawa autorskiego ze względu na wymienione powyżej artykuły.

Artykuł 50 Ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych wprowadza pojęcie użyczenia egzemplarza utworu (tj. przekazanie do ograniczonego czasowo korzystania, nie mające na celu bezpośredniego lub pośredniego uzyskania korzyści majątkowej) czyli stanowi podstawę do prowadzenia działalności statutowej każdej biblioteki tj. udostępniania czytelnikom egzemplarzy już rozpowszechnionych utworów. W sytuacji sporządzania kopii posiadanych zbiorów ustawodawca nie precyzuje rodzaju kopii, a więc dopuszczalne jest sporządzenie kopii cyfrowych dokumentów z własnej biblioteki lub też wypożyczonych z innych bibliotek. Na podstawie cytowanego wyżej artykułu 28 Ustawy biblioteki mogą udostępniać zbiory dla celów badawczych lub poznawczych za pośrednictwem końcówek systemu informatycznego (terminali) znajdujących się na terenie tych jednostek.

Art. 15a. Ustawy o prawie autorskim wypowiada się na temat publikacji prac magisterskich lub licencjackich: *Uczelni w rozumieniu przepisów o szkolnictwie wyższym przysługuje pierwszeństwo w opublikowaniu pracy dyplomowej studenta. Jeżeli uczelnia nie opublikowała pracy dyplomowej*

w ciągu 6 miesięcy od jej obrony, student, który ją przygotował, może ją opublikować, chyba że praca dyplomowa jest częścią utworu zbiorowego. Student zachowuje autorskie prawa majątkowe i osobiste do swojej pracy dyplomowej, a całość autorskich praw zawsze przysługuje twórcy. Stwierdzenie to ma istotne znaczenie dla bibliotekarzy cyfrowych tworzących bazy prac magisterskich, z takim zastrzeżeniem, że student może udzielić uniwersytetowi nieodpłatnej licencji niewyłącznej na korzystanie z pracy magisterskiej bez ograniczeń czasowych i terytorialnych w zakresie publicznego rozpowszechniania pracy w Internecie.

Ustawa o ochronie baz danych

Ochronę prawną baz danych reguluje Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o ochronie baz danych, Dz.U. 2001, nr 128, poz. 1402.

Ochronie podlegają wszystkie bazy danych, zarówno tradycyjne, jak i elektroniczne ze względu na prawa autorskie (dotyczy to baz posiadających tzw. cechy twórczości odnoszące się do materiałów, ich doboru lub układu), oraz ze względu na Ustawę o ochronie baz danych (bazy danych nie spełniające cech utworu). Producentom baz (a więc między innymi bibliotekom) przysługuje prawo do ochrony bazy i uprawnienie do zakazu pobierania i wtórnego wykorzystania: *pobieranie danych oznacza stałe lub czasowe przejęcie lub przeniesienie całości lub istotnej, co do jakości lub ilości, części zawartości bazy danych na inny nośnik, bez względu na sposób lub formę tego przejęcia lub przeniesienia* (artykuł 2). Przez wtórne wykorzystanie rozumie się *publiczne udostępnienie bazy danych w dowolnej formie, a w szczególności poprzez rozpowszechnianie, bezpośrednie przekazywanie lub najem, z zastrzeżeniem art. 3.* Wspomniany artykuł 3 dotyczy wypożyczania baz danych, a według ustawy o ochronie baz danych wypożyczanie nie stanowi pobierania danych lub wtórnego ich wykorzystania.

Dozwolony użytek baz danych dotyczy:

- 1) wypożyczania baz (artykuł 3)
- 2) pobierania lub wtórnego wykorzystania w jakimkolwiek celu nieistotnej, co do jakości lub ilości, części jej zawartości (artykuł 7)
 - a. do własnego użytku osobistego, ale tylko z zawartości nonelektro- nicznej bazy danych
 - b. w charakterze ilustracji, w celach dydaktycznych lub badawczych, ze wskazaniem źródła, jeżeli takie korzystanie jest uzasadnione nieko- mercyjnym celem, dla którego wykorzystano bazę
 - c. do celów bezpieczeństwa wewnętrznego, postępowania sądowego lub administracyjnego (artykuł 8).

Okres ochrony bazy danych trwa 15 lat i liczony jest od sporządzenia bazy lub jej publicznego udostępnienia, jednakże wprowadzenie istotnej zmiany do treści bazy oznacza, iż jej okres ochronny zaczynamy liczyć od początku.

Podsumowanie

Bibliotekarz musi więc znać prawo przynajmniej w zakresie dotyczącym bezpośrednio wykonywanych przez niego obowiązków zawodowych. Prawo autorskie jest tak skonstruowane, że chroni autora i jego pracę, ale przede wszystkim zabezpiecza interesy posiadacza praw, który czerpie z nich zyski. Niestety, z racji wykonywanego zawodu bibliotekarze mogą nieświadomie łamać te zasady, postępując wprawdzie w dobrej wierze, ale w razie konfliktu interesów to bibliotekarz (a właściwie instytucja, którą reprezentuje) będzie ponosić odpowiedzialność.

Dla uporządkowania zagadnienia warto przypomnieć obowiązujące zasady:

- 1) Jakie materiały są wolne od ochrony prawa autorskiego (majątkowego)?
 - a. te, które ich autorzy udostępnili w domenie publicznej. *Domena publiczna* (ang: *public domain*) – w najwęższym znaczeniu jest to twórczość, z której można korzystać bez ograniczeń wynikających z uprawnień, jakie mają posiadacze autorskich praw majątkowych, gdyż prawa te wygasły lub twórczość ta nigdy nie była lub nie jest przedmiotem prawa autorskiego⁵
 - b. te, których ochronny czas minął. Upłynęło 70 lat od śmierci autora i utwór może być wykorzystany. Natomiast w przypadku utworów, których twórca nie jest znany, prawa majątkowe wygasają po 70 latach od daty pierwszego rozpowszechnienia (art. 36 pkt. 2)
 - c. te, które nigdy nie podlegały ochronie. Art. 4. Ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych wyjaśnia: *Nie stanowią przedmiotu prawa autorskiego: 1) akty normatywne lub ich urzędowe projekty, 2) urzędowe dokumenty, materiały, znaki i symbole, 3) opublikowane opisy patentowe lub ochronne, 4) proste informacje prasowe*
 - d. te, co do których mamy podpisaną umowę tzw. licencyjną zawartą z autorem lub jego spadkobiercą albo z wydawcą. Umowa powinna mieć formę pisemną

⁵ *Domena publiczna* [online], Wikipedia. Wolna encyklopedia [dostęp: 1.10.2010], dostępny w World Wide Web: http://pl.wikipedia.org/wiki/Domena_publiczna.

- e. te, co do których mamy podpisaną umowę zawartą z organizacją zbiorowego zarządzania prawami autorskimi
- f. te, które zostały opublikowane wg zasad licencji typu Creative Commons. Creative Commons to amerykańska organizacja pozarządowa non-profit działająca na rzecz ułatwień w zakresie dzielenia się wiedzą i wymiany materiałów zgodnie z zasadami prawa autorskiego. Organizacja daje autorom, artystom, muzykom i innym twórcom łatwy sposób na określenie w jaki sposób ich dzieła mają być dostępne i pod jakimi warunkami, użytkownikom zaś łatwo identyfikowalne warunki, na których dzieło może zostać wykorzystane⁶. Obecnie kilka milionów stron WWW działa na licencji CC, a rodzaj licencji wybiera autor, określając taki zakres ochrony jaki go interesuje. Autor wybiera między:

- uznaniem autorstwa (wolno kopiować, rozprowadzać, przedstawiać i wykonywać chroniony prawem autorskim utwór oraz opracowane na jego podstawie utwory zależne pod warunkiem, że zostanie przywołane nazwisko autora pierwowzoru)
- użyciem niekomercyjnym (wolno kopiować, rozprowadzać, przedstawiać i wykonywać chroniony prawem autorskim utwór oraz opracowane na jego podstawie utwory zależne jedynie dla celów niekomercyjnych)
- bez utworów zależnych (wolno kopiować, rozprowadzać, przedstawiać i wykonywać utwór jedynie w jego oryginalnej postaci – tworzenie utworów zależnych nie jest dozwolone)
- na tych samych warunkach (wolno rozprowadzać utwory zależne jedynie na licencji identycznej do tej, na jakiej udostępniono utwór oryginalny).

Licencje Creative Commons dotyczą bibliotek, które: albo posiadają prawa autorskie do jakichś dzieł, albo wykorzystują dokumenty udostępniane na podstawie tych licencji. Creative Commons działa w ponad 30 krajach, w tym od kwietnia 2005 roku w Polsce.

- 2) Jakie prawa nigdy nie wygasają? Nigdy nie wygasają autorskie prawa osobiste.
- 3) Jakiemu prawu podlegają utwory chronione? Utwory chronione podlegają polskiemu prawu autorskiemu. Art. 5. Ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych wyjaśnia: *Przepisy ustawy stosuje się do*

⁶ B. Szczepańska, *Podręcznik prawa autorskiego dla bibliotekarzy*. Przekład i przystosowanie do polskiego prawa Barbara Szczepańska [online], Electronic Information for Libraries [dostęp: 1.10.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.eifl.net>.

utworów: 1) których twórcą lub współtwórcą jest obywatelem polskim lub 2) których twórcą jest obywatelem państwa członkowskiego Unii Europejskiej, lub 3) które zostały opublikowane po raz pierwszy na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej albo równocześnie na tym terytorium i za granicą, lub 4) które zostały opublikowane po raz pierwszy w języku polskim, lub 5) które są chronione na podstawie umów międzynarodowych, w zakresie, w jakim ich ochrona wynika z tych umów.

- 4) Co to są dzieła osierocone? Dzieła osierocone to utwory dla których nie można ustalić autora, albo nie wiemy kim jest, albo nie możemy nawiązać z nim kontaktu w celu zawarcia z nim umowy – a co za tym idzie nie wiemy, czy trwają autorskie prawa majątkowe.

Bibliografia

1. *Domena publiczna* [online], Wikipedia. Wolna encyklopedia [dostęp: 1.10.2010], dostępny w Word Wide Web: http://pl.wikipedia.org/wiki/Domena_publiczna.
2. Eco U., *To filozofia nauczy nas, jak korzystać z informacji*, [w:] *Trzecie zapiski na pudełku od zapalek*, Poznań 1997.
3. Nahotko M., *Bibliotekarze cyfrowi w środowisku cyfrowej nauki, biblioteki i cyfrowych publikacji* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB, 2006, 10(80) [dostęp: 1.10.2010], dostępny w Word Wide Web: <http://www.ebib.info/2006/80/a.php?nahotko>.
4. Szczepańska B., *Podręcznik prawa autorskiego dla bibliotekarzy*. Przekład i zastosowanie do polskiego prawa Barbara Szczepańska [online], Eifl.[dostęp: 1.10.2010], dostępny w Word Wide Web: <http://www.eifl.net>.

Anna Bolisęga-Szeliga¹, Karolina Imiołek²

¹ magister

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Biblioteka

² magister

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Biblioteka

Ile waży e-book? O możliwościach czytelników książek elektronicznych

Słowa kluczowe: e-book, czytnik książek elektronicznych, biblioteka

Abstrakt: w artykule zaprezentowane zostały możliwości dostępnych na rynku czytników książek elektronicznych, perspektywy ich rozwoju oraz szanse i zagrożenia dla bibliotek wynikające z upowszechnienia e-booków. Czytniki e-książek już stanowią konkurencję dla książki tradycyjnej. Rozwój e-booków na polskim rynku wydawniczym hamowany jest ceną czytników, mnogością formatów zapisu i ciągle jeszcze niewielką ofertą książek w wersji elektronicznej. Jednak przy obecnym tempie zmian ograniczenia te wydają się tylko chwilowe.

Rozwój techniki, upowszechnienie Internetu i dostępu do źródeł elektronicznych wywołały rewolucję na rynku muzycznym – czy taki sam los czeka książki? Czy papierowa książka może być atrakcyjna dla nowego pokolenia użytkowników, które nie wyobraża sobie już życia bez komputera, Internetu, telefonu komórkowego?

Najprostsza definicja e-książki brzmi: treść zapisana w formie elektronicznej, przeznaczona do odczytania za pomocą odpowiedniego oprogramowania zainstalowanego w urządzeniu, np. komputerze, telefonie, palmtopie czy czytniku książek elektronicznych. Ten ostatni to przenośne urządzenie cyfrowe, umożliwiające wyświetlanie i czytanie zarówno książek elektronicznych, jak i czasopism (e-gazeta) oraz wszelkich innych dokumentów. Jest on wyposażony w wyświetlacz oraz pamięć wewnętrzną. Czym zatem różni się czytanie z ekranu czytnika od czytania z ekranu komputera czy telefonu? Czytniki wykorzystujące technologię e-papieru, w odróżnieniu od pozostałych, są kontrastowe, dobrze widoczne, nawet w pełnym słońcu, i nie męczą wzroku bardziej niż zwykły papier. Technologia e-papieru polega na tym, że ekran czytnika nie emituje światła, a raz wyświetlona stro-

na nie jest odświeżana, aż do momentu wyświetlenia kolejnej strony. Dzieje się tak dzięki wykorzystaniu e-atramentu, czyli miliona małych mikrokapsulek, o średnicy ludzkiego włosa. Każda mikrokapsułka zawiera dodatkowo naładowane białe cząstki i ujemnie naładowane czarne cząstki, zawieszone w przezroczystej cieczy. W czasie wyświetlania strony zostaje przyłożony potencjał elektryczny w taki sposób, że ładunek dodatni jest przyciągany do góry, a ujemny do dołu – białe cząstki przemieszczają się w górę mikrokapsułki, a czarne do dna mikrokapsulek, gdzie są one niewidoczne. W efekcie tego na ekranie pojawia się obraz strony¹. Czytniki są bardzo energooszczędne, ponieważ pobierają energię tylko w momencie zmiany strony (od 7 do 10 tys. zmian strony bez konieczności ładowania).

Ekrany wykorzystujące technologię e-papieru nie posiadają własnego źródła światła, co zapewnia lepszy kontrast i widoczność, ale – tak jak zwykły papier – wymagają zewnętrznego oświetlenia. Dostępne obecnie na rynku czytniki są oferowane w różnych wielkościach: od bardzo małych, po te, które są w stanie odwzorować całą stronę A4. Ich waga nie jest większa niż pół kilograma, są zatem równie poręczne, jak przeciętna książka papierowa. Jednocześnie są w stanie pomieścić w sobie całą biblioteczkę. Pamięć dołączana do czytników jest coraz większa. Najczęściej spotykane są czytniki z 6-calowymi ekranami. Nie są to jedyne zalety czytników. Oferują one również możliwość personalizacji: tworzenia zakładek, notatek, zaznaczeń, podkreśleń i wszystko to bez uszczerbku dla publikacji. Wszelkie zmiany są odwracalne.

Na przykład:

- *Kindle* firmy *Amazon* – najbardziej znany czytnik na świecie, współpracuje z księgarnią *Amazon*, z której książki wysyłane są bezpośrednio na czytnik (można go kupić także w Polsce);
- *Onyx Boox* – popularny czytnik zawierający dodatkowe funkcje – notatki, zegar, przeglądarkę internetową, rozbudowany interfejs i łączność WiFi;
- *BeBook* – oferujący dostęp do Internetu za pośrednictwem WiFi, dotykowy interfejs, obsługa notatek².

Producenci pomyśleli nawet o emitowaniu przez czytnik szelestu przy przewracaniu stron czy naklejce na czytniki o zapachu nowej bądź starej książki. Większość dostępnych obecnie czytników jest czarno-biała, jednak powstają już projekty kolorowych wyświetlaczy. Większość z nich wyświetla obraz w 4 do 8 odcieniach szarości, a np. czytniki *iRex* w 16 odcieniach. Wyniki prac nad kolorowym wyświetlaczem pokazała firma *iRex Technologies* już w czerwcu

¹ *Nowa biblioteka* [online], Libranova [dostęp: 19.10.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.nowabiblioteka.pl>.

² K. Młynarczyk, *E-książki na e-papierze* [online], CHIP.pl [dostęp: 4.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.chip.pl/artykuly/trendy/2010/03/e-ksiazki-na-e-papierze>.

2009 roku, jednak od stworzenia prototypu w laboratorium do uruchomienia masowej produkcji droga jest daleka. Premierę czytnika z kolorowym ekranem zapowiedziano na 2011 rok. Innym przykładem kolorowego wyświetlacza jest *Flepia* wytwarzana przez *Fujitsu Siemens*. Czytnik tej firmy jest jednak bardzo drogi i poza Japonią nie jest dostępny w sprzedaży. Na październik 2010 r. planowano premierę czytnika *Literati Sharper Image* zaprojektowanego przez firmę *MerchSource*, który miał być skierowany do osób preferujących dziecięce książki z ilustracjami, komiksy czy czasopisma.

Producenci testują także taką wersję e-papieru, którą można zwinąć jak gazetę i wcisnąć do torebki. E-papier firmy *E Ink* jest bardzo podatny na uszkodzenia, przede wszystkim na punktowy nacisk oraz na uderzenia. Pozbawiony tych wad ma być e-papier stosowany w urządzeniach *Plastic Logic*. Będzie go można swobodnie wyginać³.

Co zatem powstrzymuje nas od zmiany książki tradycyjnej na elektroniczną? Jak podaje portal *wirtualnywydawca.pl*, największa internetowa księgarnia *Amazon* na każde 100 tradycyjnych książek w twardej oprawie sprzedaje średnio 134 e-booki, a liczby te stale rosną.

W październiku 2010 roku *Amazon* podał, że w okresie ostatnich 30 dni sprzedaż klasycznych tytułów z listy Top 10 w twardej i miękkich oprawach nie doścignęła sprzedaży odpowiadających im e-booków. Sprzedają się one dwa razy lepiej. W pierwszych dziewięciu miesiącach 2010 roku internetowa księgarnia sprzedała trzy razy więcej książek elektronicznych, niż w tym samym okresie w roku poprzednim. Tradycyjna książka kosztuje średnio 26 dol., a elektroniczna mniej niż 10 dol. W październiku 2010 roku Amerykańskie Stowarzyszenie Wydawców ogłosiło raport sprzedaży, z którego wynika, że sprzedaż e-książek miała aż 9% udział w ogólnej sprzedaży książek w Stanach Zjednoczonych, a w 2010 roku sprzedaż e-booków wzrosła o 193%⁴. Czemu zatem na polskim rynku nie mamy takich wyników? W 2010 r. oceniano, że handel e-bookami w Polsce przynosi kilkanaście milionów złotych rocznie, co jest zaledwie ułamkiem szacowanego na ok. 2 mld rynku wydawniczego. Można jednak dostrzec pewne zmiany, sklep *Virtualo* odnotował czterokrotnie większą sprzedaż niż w 2009 r., a serwis *ibuk.pl* prowadzony przez PWN miał w tym roku ok. 100 tys. użytkowników miesięcznie, co daje 40% więcej niż rok wcześniej⁵. Serwis ten umożliwia płatny dostęp do e-booków z możliwością drukowania, z czego coraz chętniej korzystają nie tylko studenci, ale też specjaliści. Największym wrogiem są wysokie ceny czytników. Co prawda, od kiedy

³ *Wirtualny wydawca* [online], Book Marketing Research [dostęp: 30.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://wirtualnywydawca.pl>.

⁴ *Ibid.*

⁵ P. Wilk, *Atak e-książek, papier w odwrocie?* [online], „Rzeczpospolita” 2010 [dostęp: 28.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.rp.pl/artukul/523662.html>.

obniżono cenę czytnika *Kindle* (z 260 na 190 dol.), jego sprzedaż wzrosła trzykrotnie, jednak na rynku polskim ceny nadal są wysokie. Wahają się od 700 zł do 2 tys.⁶ Zależą one od parametrów czytnika, ilości pamięci, typu wyświetlacza itp. Dla polskiego czytelnika są to nadal zbyt wygórowane ceny. Ponadto zagraniczne czytniki nie zawsze są przystosowane do wyświetlania polskich znaków. Jest, co prawda, polski czytnik *eClicto* w cenie 900 zł, i – można by rzec – dobre, bo polskie, jednak w porównaniu z pozostałymi wypada tak, jak model komórki sprzed kilku lat w porównaniu z dostępnymi obecnie modelami telefonów. Nadzieją jest wprowadzana właśnie oferta *Empiku* – czytnik *OYO* z 6-calowym wyświetlaczem, 2 gigabajtami wewnętrznej pamięci, WiFi, ekranem dotykowym – czyta wszystkie standardowe formaty e-booków – PUB, PDF, TXT, obsługuje pliki zabezpieczone powszechnie stosowanymi systemami DRM i ma kosztować ok. 500 zł. Warto dodać, że za pośrednictwem zainstalowanej na urządzeniu aplikacji ma oferować możliwość bezpośredniego pobierania publikacji z księgarni *empik.com*⁷.

Niestety nie ma obecnie jednego formatu zapisu książek elektronicznych. Może się zatem okazać, że czytnik nie jest w stanie wyświetlić wybranej przez nas publikacji. W Stanach Zjednoczonych Amerykańskie Stowarzyszenie Wydawców ogłosiło standardy plików dla książek elektronicznych, jednak na rynku nadal dostępnych jest wiele formatów, nie licząc tych, które można znaleźć w Internecie. Z kolei zabezpieczenia cyfrowych książek to uciążliwa konieczność. Chronią przed nielegalnym powielaniem i dlatego większość wydawców życzy sobie, aby ich utwory były w ten sposób zabezpieczone. Jednak każde zabezpieczenie ogranicza w pewnym stopniu wygodę korzystania z utworu. Istnieje kilka systemów zabezpieczeń. Nie każdą książkę można przeczytać na każdym czytniku. Niektóre mogą być czytane tylko na jednym modelu. Na każdym czytniku można przeczytać własne dokumenty i niezabezpieczone e-booki, ale książki z e-księgarni – tylko na niektórych.

Systemy zabezpieczeń możemy podzielić na dwie kategorie: związane z jednym dostawcą treści oraz uniwersalne, w których jest wielu dostawców treści i wiele współpracujących urządzeń. Należy wspomnieć, że istnieją także urządzenia nie obsługujące żadnych zabezpieczeń. Kupując taki e-czytnik, ograniczamy swoje prawa: nigdy nie przeczytamy na nim żadnego zabezpieczonego e-booka⁸. Największym problemem jest jednak oferta e-booków. Nawet najlepszy czytnik pozostanie tylko gadżetem, jeśli nie będziemy mogli wyświetlić na nim pożądaných publikacji. Na chwilę obecną na czytnik trzeba wydać około tysiąc złotych, a w ofercie mamy zaledwie 2 tys. polskich tytułów.

⁶ *Wirtualny wydawca...*, *op. cit.*

⁷ *Ibid.*

⁸ *Nowa biblioteka...*, *op. cit.*

Do tej pory rynek polski wydawał się pod tym względem dosyć ubogi, ale wygląda na to, że powoli budzi się do życia. Jesienią 2010 r. czołowe polskie wydawnictwa wprowadziły do swojej oferty e-booki w formacie ePUB. Pierwszym wydawnictwem, które oficjalnie ruszyło ze sprzedażą e-booków na czytelniki, jest Świat Książki. Dołączy do niego w sumie około 55 wydawnictw, w tym: W.A.B., Zys i S-ka, Nasza Księgarnia, Znak, Czarna Owca, Harlequin, Prószyński i S-ka, Wydawnictwo Literackie, Fabryka Słów, Insignis, Fox Publishing. Akcją koordynuje *Virtualo*, które zdecydowało się wprowadzić początkowo 800 tytułów, a następnie sukcesywnie poszerzać ofertę – do końca roku zaplanowano ofertę obejmującą ponad 7 tys. tytułów. Do *Virtualo* dołączyli także partnerzy sieci dystrybucji e-księgarnie empik.com i Amazonka.pl oraz portal społecznościowo-księgarski NaKanapie.pl. Portal empik.com, zdecydował się na konwersję 2 tys. tytułów. Do końca 2010 roku planowane jest wprowadzenie 5,5 tys. tytułów. Dostępne będą one w otwartym formacie, który powinien być możliwy do odczytu na większości czytelników. Dzieła z klasyki literatury mają być dostępne za ok. 5 zł, a współczesne pozycje za ok. 25 zł⁹.

Sprzedaż e-booków zwiększyła się w ciągu ostatniego roku czterokrotnie. Część wydawnictw, w tym np. W.A.B. i Świat Książki, postanowiło publikować nowości wydawnicze jednocześnie w formie tradycyjnej i elektronicznej. W.A.B. było pierwszym polskim wydawnictwem, które zdecydowało się na jednoczesne premiery wydań papierowych i elektronicznych, wprowadzając na rynek 260 e-booków. Stało się tak, ponieważ wydawnictwo już z kilkuletnim wyprzedzeniem zaczęło pozyskiwać prawa do wydań elektronicznych i archiwizować książki w formacie pozwalającym na łatwe przekształcenie ich w e-booki. W ich ofercie znalazły się utwory Grażyny Plebanek, Marka Krajewskiego, Krystyny Kofty i Erica-Emmanuela Schmidta¹⁰. Inne wydawnictwa zdecydowały się na wydawanie mniejszej liczby e-booków, ale za to najbardziej znanych autorów, np. Znak planuje jedną lub dwie premiery miesięcznie takich autorów jak np. Marek Krajewski czy Joanna Olech. Wydawnictwo Czarna Owca zaplanowało przedsprzedaż e-booka „Między tęsknotą lata a chłodem zimy” Leifa Perssona na dwa tygodnie przed premierą papierową.

Problemem dla wydawnictw są umowy z autorami, jeśli wydawnictwo nie zadbało wcześniej o prawa do wersji elektronicznej, to musi ponownie zawierać umowę, a reakcje autorów są bardzo różne – od entuzjastycznych po bardzo ostrożne – z obawy przed piractwem. Analitycy rynku książki przewidują, że w ciągu pięciu lat ponad połowa przychodów rynku książki może pochodzić z e-booków, najszybciej format książki elektronicznej przyjęty zostanie

⁹ P. Wilk, *Atak e-książek...*, *op. cit.*

¹⁰ *Ibid.*

przez wydawnictwa specjalistyczne, a książka papierowa najdłużej przetrwa w sektorze literatury pięknej¹¹. Zmiany na rynku e-booków zachodzą praktycznie każdego dnia. Jeszcze w styczniu 2010 roku przedstawiciele wydawnictw, które obecnie wprowadzają na rynek e-booki, wypowiadali się sceptycznie. W artykule „Narodziny e-książki” przytoczono wypowiedź między innymi:

- Aleksandry Majdan z wydawnictwa Świat Książki: „Przygotowujemy się do wydawania e-booków. Ale nie sądzę, by mogły one przejąć rynek. Raczej będą tylko dodatkiem, kolejną formą wydawniczą.”
- Agnieszki Jedlińskiej z wydawnictwa Sonia Draga: „Czas pokaże, czy to obiecująca forma. Jeśli tak, to na pewno tym się zainteresujemy.”
- Iwony Haberny z Wydawnictwa Literackiego: „W kwestii e-booków jesteśmy na bieżąco. Prowadzimy badania rynku i obserwujemy, jak zmienia się świat. Na razie nie jest to coś, na czym wydawnictwo może zarobić.”

Choć pojawiały się już głosy optymistyczne, np.:

- Piotra Bagińskiego z W.A.B.: „E-booki to jeszcze całkowita nowość. Być może już niedługo ta forma stanie się silną konkurencją dla tradycyjnych książek. Ale dobra literatura, której czytanie jest przyjemnością, a nie obowiązkiem, raczej nie zostanie zastąpiona e-bookiem.”
- Marka Korczaka z wydawnictwa Czarna Owca: „Rozpoczęliśmy wydawanie książek w formacie PDF. To ma sens w przypadku poradników i podręczników. Ściągnięcie konkretnej pozycji jest dużo wygodniejsze i tańsze, niż poszukiwanie i kupowanie książki papierowej.”¹²

Prawdziwy przełom na rynku e-booków nastąpi prawdopodobnie wtedy, gdy cena książki elektronicznej będzie znacznie niższa od ceny książki drukowanej. Obecnie różnica w cenie wynosi ok. 3 zł. Stanieć muszą również czytniki. Sprzedaż wzrośnie, gdy będą dostępne za kwotę 300 zł lub, jak to w przypadku telefonów, za złotówkę.

Wydawać by się mogło, że e-book to gadżet młodego pokolenia, jednak nawet dla starszych osób czytniki mogą być atrakcyjne. Nie zastąpią, co prawda, prawdziwego papieru, jednak pozwalają, np. na zmianę wyświetlanego tekstu na większy, co ułatwia czytanie. Jedno kliknięcie umożliwia łatwą i szybką zmianę strony. Wbrew pozorom obsługa takiego urządzenia nie powinna też stanowić większego problemu, niż nauka obsługi telefonu komórkowego. Istnieją również czytniki posiadające dodatkową funkcję głośnego czytania tekstu¹³.

Cytując Łukasza Gołębińskiego: *Jaki będzie sens istnienia bibliotek publicznych, uniwersyteckich czy szkolnych w sytuacji, gdy każdy tytuł będzie*

¹¹ *Wirtualny wydawca...*, op. cit.

¹² P. Stanisławski, *Narodziny e-książki*, „Przekrój” 2010, nr 3, s. 37–41.

¹³ M. Schroeder, *Świat książek w wersji e*, Kostrzyn 2009, s. 29.

*dostępny on-line? Czy tradycyjne biblioteki zostaną wyparte przez dostawców treści elektronicznych? Czy już dziś powinniśmy się obawiać, że całkowicie sieciowa biblioteka nie będzie potrzebowała ani książek, ani bibliotekarzy?*¹⁴

Naszym zdaniem rozwój książek elektronicznych nie musi oznaczać końca bibliotek. Trzeba się jednak przygotować na zmiany. Już dziś tradycyjne biblioteki oferują dostęp do elektronicznych baz danych. Nawet jeśli spora część publikacji będzie dostępna w Internecie, to nie oznacza to, że dostęp będzie bezpłatny. Może się tak stać w przypadku książek pozostających w domenie publicznej, czyli takich, do których wygasły już majątkowe prawa autorskie. Jednak biorąc po uwagę wciąż wzrastającą produkcję nowych tytułów, zasób nowych książek będzie ogromny. O ile biblioteka może sobie pozwolić na zakup licencji dla baz danych, to zwykły czytelnik nie. Możliwe jest zatem, że w przyszłości biblioteki będą wykupywać dostęp do baz e-booków, zamiast kupować książki papierowe. Dostęp do takich zasobów może być oferowany zarówno na miejscu w czytelni, jak i zdalnie, po zalogowaniu się w katalogu biblioteki. Być może będzie istniała możliwość wypożyczenia publikacji na swój czytnik poprzez czasowe licencje. Już dziś istnieją czytniki, które pozwalają użytkownikom na pożyczanie nawzajem publikacji. Po upływie np. 2 tygodni publikacja automatycznie znika z czytnika drugiej osoby, wracając do właściciela. Dlaczego takich rozwiązań nie mogłaby stosować biblioteka? Już dziś powstają takie projekty zapoczątkowane przez wydawnictwa lub uczelnie, głównie w Stanach Zjednoczonych, np. The University of Michigan Press rozpoczął program wypożyczania e-booków. Planowanych jest 250 tytułów, które student będzie mógł wypożyczyć na okres miesiąca lub semestru. Odbywać się to będzie jednak za opłatą – 40% ceny e-booka za wypożyczenie miesięczne, lub 75% za semestr. Po upływie tego czasu można dopłacić resztę kwoty i kupić e-booka. Inne rozwiązanie zostało zastosowane przez Wirginia State University – uczelnia zdecydowała się na kupowanie elektronicznych podręczników i udostępnianie studentom. W Fairleigh Dickinson University prowadzono program pilotażowy, dzięki któremu studenci, ale również pracownicy bibliotek, mogli testować na czytnikach korzystanie z e-booków i prasy pochodzącej z uniwersyteckich bibliotek¹⁵.

Można zapytać po co biblioteki, skoro koszt e-booka jest mniejszy od publikacji drukowanej? Nie zawsze chcemy mieć książkę na stałe, a dla jej jednokrotnego przeczytania lepiej ją wypożyczyć, niż wydawać pieniądze. Podobnie jest z publikacjami naukowymi – często trzeba sięgnąć od kilku do kilkunastu źródeł. Nie można także przegapić faktu, że według badań przeprowadzonych w maju 2010 roku przez firmę *Marketing and Research*

¹⁴ Ł. Gołębiowski, *Śmierć książki = No future book*, Warszawa 2008, s. 77.

¹⁵ K. Mizera, *E-publishing w świecie edukacji* [online], Litera lubi cyfrę [dostęp: 15.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://blog.versita.pl/2010/08/31/e-publishing-w-swiecie-edukacji>.

Resources Inc. na zlecenie *Sony* wynika, iż z grupy 1200 badanych osób 40% zadeklarowało, że czyta więcej książek, odkąd zaczęło korzystać z czytników książek elektronicznych. W przyszłości może się okazać, że większość użytkowników, zamiast przychodzić do biblioteki, będzie z niej korzystała zdalnie. Nie zastąpią jej jednak same biblioteki cyfrowe, czy też dostawcy treści elektronicznych, oferujący za niedużą opłatą ściągnięcie na swój czytnik dowolnej publikacji.

Biblioteki to przecież nie tylko same publikacje, to również ośrodki kultury. Odbywają się w nich spotkania autorskie, odczyty, wystawy, konkursy, spotkania dla dzieci i młodzieży. Zmienia się zatem funkcje biblioteki, a – co za tym idzie – także sam zawód bibliotekarza. Rola bibliotekarzy stanie się ważniejsza niż kiedykolwiek, bowiem zadaniem bibliotekarzy w XXI wieku powinno być dbanie o zachowanie tej informacji, która w sieci WWW znika bezpowrotnie bądź jest zastępowana nową treścią¹⁶. Według Marice B. Line, biblioteka powinna stać się „supermarketem informacyjnym”. Podkreśla ona również, że biblioteka to „luksus zindywidualizowanej obsługi – dostarczenie informacji skrojonej na miarę potrzeb indywidualnego użytkownika”¹⁷.

Zmianie powinien zatem ulec także sposób kształcenia bibliotekarzy, którzy teraz powinni być bardziej pracownikami informacji niż tradycyjnymi bibliotekarzami. Zastąpienie publikacji tradycyjnych przez elektroniczne nie oznacza przecież, że użytkownicy automatycznie nabędą wiedzę, jak i przede wszystkim, gdzie poszukiwać informacji. Bibliotekarz stanie się zatem bardziej infobrokerem, potrafiącym wskazać odpowiednie źródła, nauczyć użytkownika korzystania z baz danych i precyzyjnego wyszukiwania. Bibliotekarz będzie nie tylko pozyskiwał dostęp do baz danych, e-booków, e-czasopism, szkolił użytkowników, wykonywał kwerendy, ale również odpowiadał za wydarzenia kulturalne, odbywające się w jego bibliotece. Będzie to tym trudniejsze, że wraz z rozwojem technologii i nowych mediów coraz trudniej przyciągnąć użytkownika zwykłą wystawą czy konkursem. Trzeba będzie zatem umiejętności marketingowych i kreatywności. Biblioteki i zawód bibliotekarza nie są skazane na wyginięcie wraz z upowszechnieniem się elektronicznych publikacji, lecz to, jaki przybiorą kształt, zależy tylko i wyłącznie od nas i szybkich reakcji na następujące zmiany.

¹⁶ Ł. Gołębiowski, *E-książka = E-book. Szerokopasmowa kultura*, Warszawa 2009, s. 81.

¹⁷ M.B. Line. *Biblioteka przyszłości* [online], Forum akademickie [dostęp: 27.09.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.forumakad.pl/archiwum/2001/11/artykuly/22-on-biblioteka_przyszlosci.htm.

Bibliografia

1. Bendyk E., *E-atrament*, „Polityka” 2009, nr 46, s. 52–54.
2. Błaszczak M., Rybski R., *Virtualo. Empik jest bardzo zainteresowany rozwojem rynku e-booków w Polsce* [online], eKsiążki.org [dostęp: 10.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.eksziazki.org/2010/08/31/virtualo-empik-jest-bardzo-zainteresowany-rozwojem-rynku-e-bookow-w-polsce-wywiad>.
3. Chuchro E., *Czas na e-book*, „Nowe Książki” 2008, nr 5, s. 79–80.
4. *Dokąd zmierzamy? Książka i jej czytelnik*, Materiały z II ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej przez Bibliotekę Główną Uniwersytetu Szczecińskiego. Międzyzdroje, 20–22 września 2007 r., pod red. R. Gazińskiego, Szczecin 2008.
5. Gołębiewski Ł., *E-książka = E-book. Szerokopasmowa kultura*, Warszawa 2009.
6. Gołębiewski Ł., *Śmierć książki = No future book*, Warszawa 2008.
7. Krzemiński A., *Szelest z ekranu*, „Polityka” 2008, nr 45, s. 68–70.
8. Line M.B., *Biblioteka przyszłości* [online], Forum akademickie [dostęp: 27.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.forumakad.pl/archiwum/2001/11/artykuly/22-on-biblioteka-przyszlosci.htm>.
9. Młynarczyk K., *E-książki na e-papierze* [online], CHIP.pl [dostęp: 4.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.chip.pl/artykuly/trendy/2010/03/e-ksiazki-na-e-papierze>.
10. *Nowa biblioteka* [online], Libranova [dostęp: 19.10.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.nowabiblioteka.pl>.
11. Schroeder M., *Świat książek w wersji e*, Kostrzyn 2009.
12. Sopyło M., *Estetyka książki elektronicznej*, Gdynia 2008.
13. Stanisławski P., Narodziny e-książki, „Przekrój” 2010, nr 3, s. 37–41.
14. Wilk P., *Atak e-książek, papier w odwrocie?* [online], „Rzeczpospolita” 2010 [dostęp: 28.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.rp.pl/artykul/523662.html>.
15. *Wirtualny wydawca* [online], Book Marketing Research [dostęp: 30.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://wirtualnywydawca.pl>.
16. Mizera K., *E-publishing w świecie edukacji* [online], Litera lubi cyfrę [dostęp: 15.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://blog.versita.pl/2010/08/31/e-publishing-w-swiecie-edukacji>.

Izabela Oleaszewska-Porzycka

magister
Muzeum Śląskie
Biblioteka

Coś starego, coś nowego... Analiza procesu digitalizacji zbiorów bibliotek muzealnych

Słowa kluczowe: biblioteka muzealna, zbiory dawne, digitalizacja zbiorów, komputeryzacja bibliotek

Abstrakt: biblioteki muzealne są najmniej zbadanymi i opisanymi w literaturze bibliotecznoznawczej placówkami. Posiadają często bardzo cenne księgozbiory zabytkowe wymagające specjalistycznej ochrony konserwatorskiej. Jednocześnie borykają się z wieloma trudnościami natury finansowej i organizacyjnej. Nie wszystkie są skomputeryzowane i nie prowadzą digitalizacji zbiorów. Po przeprowadzeniu badań ankietowych przedstawiono obecny stan komputeryzacji bibliotek muzealnych w Polsce oraz ich zaawansowanie w utrwalaniu zbiorów starych na nośnikach cyfrowych.

Wstęp

Biblioteki muzealne zajmują szczególne miejsce wśród bibliotek specjalistycznych. Muzeum i biblioteka działają bowiem w oparciu o te same założenia programowe: ich rola polega na kolekcjonowaniu, przechowywaniu i odnawianiu oraz upowszechnianiu materiałów związanych z historią kraju i narodu. Dużą część księgozbiorów bibliotek muzealnych stanowią zbiory dawne, które całkowicie lub częściowo przestały pełnić funkcje zgodne ze swym pierwotnym przeznaczeniem, a stały się przede wszystkim świadectwami, bezcennymi źródłami wiedzy o przeszłości. Bardzo istotnym elementem ich zabezpieczenia jest przenoszenie na nośniki wtórne, metodami reprograficznymi (mikrofilmowanie) czy elektronicznymi (skanowanie, digitalizacja).

Po przeprowadzeniu badań ankietowych wśród bibliotek muzeów polskich współpracujących z Biblioteką Muzeum Śląskiego, przedstawiono obecny stan zaawansowania utrwalania zbiorów starych na nośnikach cyfrowych.

Biblioteki muzealne i ich zbiory

W toku historycznego rozwoju wykształciło się wiele rodzajów bibliotek. Biblioteki muzealne, ogólnie trudne do sklasyfikowania według współczesnej typologii, posługując się różnymi kryteriami można zaliczyć do:

- fachowych i naukowych ze względu na charakter i potrzeby użytkowników
- specjalnych, gromadzących i udostępniających materiały biblioteczne dotyczące określonej dziedziny wiedzy, często o wąskim zakresie tematycznym
- o lokalnym zasięgu terytorialnym, chociaż często gromadzone zbiory mają wartość narodową a nawet międzynarodową
- niesamoistnych, biorąc pod uwagę formalno-prawną podstawę istnienia
- prezencyjnych, nie wypożyczających zbiorów poza bibliotekę
- w większości ogólnie dostępnych, służą bowiem pomocą nie tylko pracownikom macierzystej instytucji.

Wśród bibliotek specjalistycznych biblioteki muzealne zajmują szczególne miejsce. Muzeum i biblioteka działają bowiem w oparciu o te same założenia programowe: ich rola polega na kolekcjonowaniu, przechowywaniu, ochronie i odnawianiu oraz upowszechnianiu materiałów związanych z historią kraju i narodu.

Główne zadania bibliotek muzealnych to:

- gromadzenie, opracowywanie i udostępnianie materiałów bibliotecznych pracownikom muzeum
- pełnienie roli ośrodka informacji specjalistycznej, związanej z profilem muzeum
- dokumentowanie działalności naukowej i zawodowej pracowników oraz upowszechnianie i promocja osiągnięć naukowych i praktycznych własnej instytucji
- propagowanie i promocja działalności biblioteki w środowisku
- umożliwianie pracownikom muzeum dostępu do źródeł informacji bibliotek innych rodzajów poprzez wypożyczenia międzybiblioteczne
- gromadzenie i ochrona zbiorów specjalnych, będących świadectwami i źródłami wiedzy o kulturze swoich czasów.

Biblioteki muzealne przede wszystkim służą pomocą w studiach prowadzonych przez pracowników naukowych muzeum (kustoszą, naukowcom, historykom i konserwatorom), ale także stanowią warsztat naukowy dla pracowników instytucji pokrewnych, studentów (historii, kulturoznawstwa, historii sztuki, akademii sztuk pięknych) oraz hobbystów i wszystkich tych, których zainteresowania lub potrzeby są tematycznie zgodne z profilem

gromadzonego księgozbioru. Zbiory bibliotek udostępniane są więc praktycznie wszystkim, jednakże tylko prezencyjnie, w czytelni. Pewnemu ograniczeniu podlega wypożyczanie zbiorów specjalnych, obejmujących rozmaite typy dokumentów wymagających nadzwyczajnej opieki. Należą do nich dokumenty, które całkowicie lub częściowo przestały pełnić funkcje zgodne ze swym pierwotnym przeznaczeniem, a stały się przede wszystkim źródłami wiedzy o przeszłości (rękopisy, stare druki, ikonografia, kartografia, muzykalia, cymelia). Są to zbiory dawne, określane także jako zbiory historyczne czyli zespoły materiałów bibliotecznych wytworzonych do 1945 lub 1950 roku, ważne dla kultury narodowej. Są wśród nich często obiekty rangi światowej, są też skromniejsze, zachowujące tylko fragmentaryczne, jednostkowe świadectwa ludzkich działań w określonym miejscu i czasie. Wszystkie składają się na ogólny obraz przeszłości. Ich wartość jest niepowtarzalna. Powinny być wydzielone z ogólnego zasobu z racji swoich wartości i odrębnych cech morfologicznych. Konserwatorzy przekonują, że podstawą zachowania egzemplarzy we właściwym stanie jest profilaktyka, czyli zapobieganie zniszczeniu. Bardzo istotnym elementem zabezpieczania zabytków piśmienniczych jest ich przenoszenie na nośniki wtórne, metodami reprograficznymi (mikrofilmowanie) czy elektronicznymi (skanowanie, digitalizacja). Są to zabiegi kosztowne. W miarę możliwości biblioteki przeprowadzają je we własnym zakresie. Niestety kondycja finansowa bibliotek muzealnych jest zazwyczaj słaba. Nie wszystkie są skomputeryzowane, a tym bardziej nie są w stanie zakupić i prowadzić pracowni digitalizacyjnych.

Biblioteki muzealne w świetle przeprowadzonych badań ankietowych

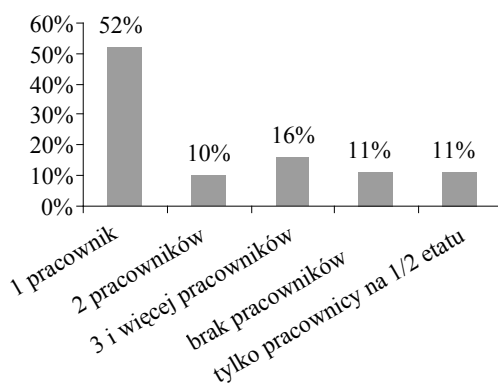
Badaniu ankietowemu poddano biblioteki współpracujące z Biblioteką Muzeum Śląskiego w ramach wymiany wydawnictw. Drogą elektroniczną wysłano 151 formularzy. Pytania ankietowe podzielono na 4 bloki dotyczące wielkości księgozbioru, komputeryzacji, mikrofilmowania i digitalizacji. Do ankiety dołączono metryczkę pozwalającą na określenie struktury zatrudnienia bibliotekarzy.

Na prośbę o wypełnienie ankiety odpowiedziało 85 placówek, co stanowi 56% wysłanych formularzy, z czego 5 placówek nie prowadzi bibliotek, a 6 z różnych powodów nie podało danych. Uznano, że próba badawcza pod względem statystycznym jest poprawna.

Podczas analizy zebranych informacji napotkano wiele trudności związanych z różnymi sposobami opracowywania zbiorów w poszczególnych bibliotekach.

Biblioteki muzealne to placówki niewielkie, zatrudniające przeważnie 1 osobę na etacie bibliotekarza. Jedynie 16% zatrudnia 3 i więcej pracowników. Jednocześnie 11% placówek zrezygnowało z zatrudnienia wykwalifikowanego pracownika w swojej bibliotece, powierzając jej prowadzenie pracownikom innych działów.

Obowiązki bibliotekarzy w bibliotekach muzealnych często znacznie przekraczają zakresy przyjęte we współczesnym bibliotekarstwie. Oprócz prac standardowych zaangażowani są w prace muzealne, wystawiennicze, archiwizacyjne, redakcyjne i wydawnicze.

Wykres 1. Struktura zatrudnienia w bibliotekach muzealnych

Źródło: opracowanie własne.

Należy dodać, że 7 bibliotek nie funkcjonuje jako samoistne działy, tylko podlega pod różne struktury muzealne, takie jak: Dział Naukowo-Oświatowy, Dział Dokumentacji Naukowej, Archiwum Historyczne i Dokumentacja Muzealna, Dział Oświaty Marketingu i Pracy Naukowo – Badawczej, Dział Ekspozycji i Edukacji.

Średnio, na jednego pracownika biblioteki muzealnej przypada opieka nad 16890 wolumenami zbiorów, choć są placówki, w których jedna osoba zajmuje się ponad stutysięcznym księgozbiorem. Powyższe dane traktować można jako jedną z przyczyn i jednocześnie usprawiedliwienie obecnego złego stanu bibliotek muzealnych.

Niewątpliwie duży wpływ na kondycję biblioteki, wielkość i jakość zbiorów ma muzeum, którego jest częścią integralną. Sposób jej prowadzenia i funkcjonowania wynika z nadanego statutu muzeum.

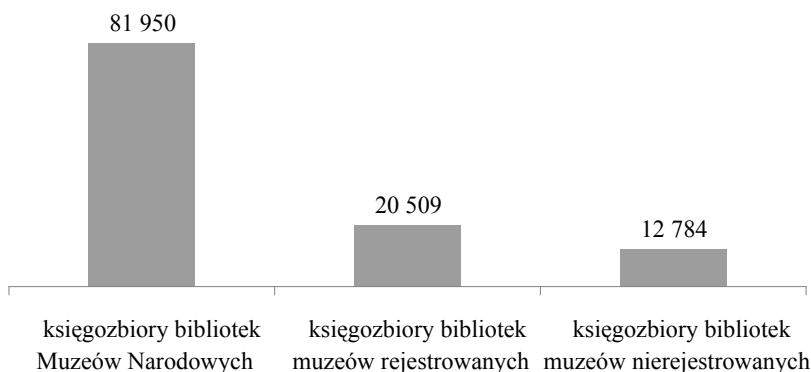
W latach 1945–1990 muzea były prowadzone według jednolitych zasad, wynikających z polityki ówczesnego państwa. Nie istniały muzea prywatne. W 1990 roku zaczęła się transformacja, którą ostatecznie potwierdziła

reforma samorządowa z 1999 roku dzieląc muzea na prowadzone przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego i samorzady terytorialne wszystkich szczebli. Równolegle rozpoczęły działalność muzea powoływane przez instytucje i osoby prywatne. Zasady te są usankcjonowane ustawą o muzeach z 1996 roku. Największe muzea otrzymały rangę muzeów narodowych, większe, o znaczeniu ponadregionalnym nazwano muzeami okręgowymi, których zadaniem poza prowadzeniem zwykłej działalności muzealnej była opieka nad mniejszymi muzeami, określanymi mianem regionalnych.

Obecnie, zgodnie z ustawą muzea są tworzone i prowadzone przez naczelne i centralne organy administracji rządowej, wojewodów, gminy, związki komunalne, osoby fizyczne i organizacje. Finansują je: budżet państwa, samorzady i osoby fizyczne. Muzeami państwowymi są nieliczne muzea będące pod bezpośrednim nadzorem i finansowane przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Większość muzeów w Polsce należy do samorządów różnego szczebla. Zarówno muzea państwowe jak i samorządowe, o najwyższym poziomie merytorycznej działalności i znaczeniu zbiorów, mogą ubiegać się o wpis do Państwowego Rejestru Muzeów. Noszą wtedy miano muzeum rejestrowanego.

Wśród przebadanych bibliotek 57% należy do muzeów rejestrowanych. Do celów badawczych uzyskano dane z 8 na 10 bibliotek Muzeów Narodowych istniejących w Polsce, 34 bibliotek muzeów rejestrowanych i 32 bibliotek muzeów nierejestrowanych.

Porównując średnią wielkość zgromadzonych zbiorów w różnego typu muzeach, nie trudno zauważyć, że największe księgozbiory posiadają Muzea Narodowe.

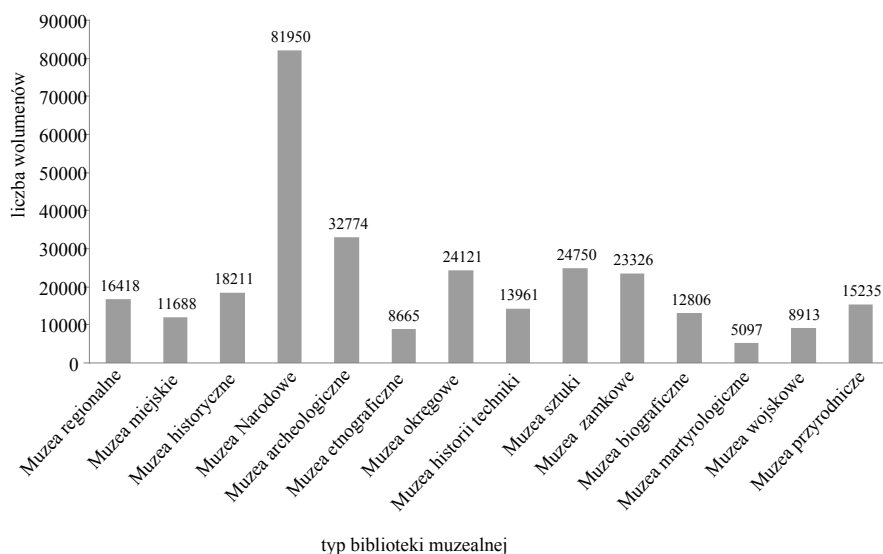

Wykres 2. Średnia wielkość księgozbiorów bibliotek ze względu na źródło finansowania muzeum

Źródło: opracowanie własne.

Charakter i tematyka gromadzonych w bibliotece zbiorów ściśle wiąże się z rodzajem muzeum, którego są częścią. Obecnie muzea możemy podzielić na: Muzea Narodowe, posiadające najbogatsze zbiory, głównie z dziedziny sztuki i rzemiosła artystycznego. Muzea te często prowadzą samodzielne badania naukowe np. w zakresie sztuk pięknych, historii, etnografii, archeologii czy też konserwacji. Zbiory biblioteczne tych muzeów są najbardziej zróżnicowane, a jednocześnie najbogatsze wśród bibliotek muzealnych. Pozostałe muzea to muzea miejskie, okręgowe i regionalne należące do samorządu. Ich zbiory są przeważnie związane z historią regionu, w którym funkcjonują. Ma to swoje odzwierciedlenie w gromadzonym księgozbiorze. Osobną grupę stanowią muzea archeologiczne, gromadzące i udostępniające zabytki związane z prehistorią i okresem wczesnego średniowiecza. Liczne w Polsce są muzea biograficzne ukazujące życie i twórczość artystów, uczonych i bohaterów narodowych. Specjalne miejsce w polskim muzealnictwie zajmują muzea etnograficzne i skanseny. Poza skansenami etnograficznymi w Polsce istnieją także skanseny dawnej techniki w miejscach, gdzie znajdowały się obiekty przemysłowe, oraz muzea techniki, w których gromadzone są zabytki związane z przemysłem i transportem.

Do celów badawczych udało się uzyskać informacje statystyczne z bibliotek prawie wszystkich rodzajów muzeów.

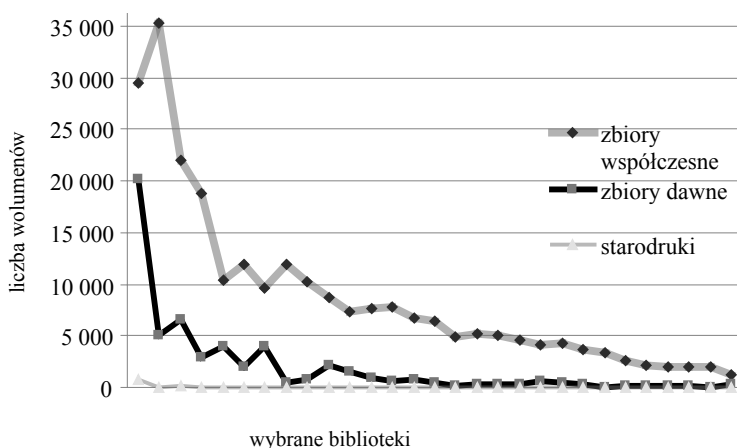

Wykres 3. Typy i średnia wielkość zbiorów bibliotek muzealnych w Polsce

Źródło: opracowanie własne.

Niniejsze badanie miało na celu między innymi określenie udziału w zbiorach bibliotek muzealnych kolekcji o wartości historycznej. Niestety nie wszystkie biblioteki muzealne wyodrębniają ze swojego księgozbioru zbiory dawne, choć układ taki wydaje się być potrzebny, a nawet konieczny w tego typu placówkach. Ochrona takiego zasobu jest znacznie łatwiejsza i efektywniejsza, kiedy jest wydzielony zarówno fizycznie (specjalne magazyny posiadające określone warunki, lub choćby oddzielne regały, do których nie sięga się tak często i gdzie delikatna struktura dokumentów nie jest narażona na kontakt z wyjmowanymi często pozycjami ze zbiorów współczesnych), jak w dokumentacji bibliotecznej (co pozwala na łatwiejsze ich wyselekcjonowanie w przypadku przygotowywania do konserwacji czy digitalizacji). Najczęściej w bibliotekach wydzielone są starodruki, ale należałoby odgraniczyć również całą kolekcję druków historycznych. Problem niewyodrębnienia zbiorów dawnych może wynikać także z kwestii, iż muzealnicy traktują księgozbiór jako permanentne narzędzie badawcze oraz jako jedno ze źródeł do tworzenia ekspozycji.

Spśród przebadanych bibliotek tylko 29 wyodrębnia zbiory dawne, a 37 podało sprecyzowaną liczbę starodruków. Średni udział zbiorów dawnych w księgozbiorach bibliotek muzealnych kształtuje się na wysokości 18,3%. Starodruki stanowią średnio 0,36% ogółu zbiorów. Trzeba jednak pamiętać o ich bezcennej wartości dla kultury i nauki polskiej.

Wykres 4. Udział księgozbioru historycznego w zbiorze druków zwartych bibliotek muzealnych

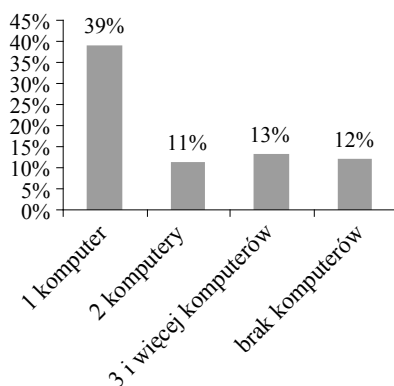
Źródło: opracowanie własne.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że zgodnie z rozporządzeniem Ministra Kultury i Sztuki z dnia 24 listopada 1998 roku w sprawie wykazu bibliotek, których zbiory tworzą narodowy zasób biblioteczny, określenia organizacji tego zasobu oraz zasad jego szczególnej ochrony, do budowania Narodowego Zasobu Bibliotecznego zaproszono 8 bibliotek muzealnych. Na podstawie obserwacji wynikających ze współpracy z bibliotekami muzeów zagranicznych, np. z Biblioteką Muzeum Śląskiego w Opawie (Czechy) wykaz ten wymagałby weryfikacji, a jako podstawową zasadę przy jego kreacji należałoby przyjąć tradycję historyczną danego księgozbioru.

Informatyzacja i automatyzacja bibliotek, polegająca na zastosowaniu komputerów do realizowania procesów bibliotecznych właściwych i pomocniczych (gromadzenia zbiorów, ich ewidencji i opracowania, budowy katalogów, rejestracji udostępniania oraz wyszukiwania i przekazywania informacji – a ponadto administracji i zarządzania), jest obecnie na całym świecie głównym czynnikiem postępu organizacyjnego i technicznego w bibliotekarstwie.

Placówki mniejsze, takie jak biblioteki muzealne, potrzebują komputerów między innymi do rejestracji własnych księgozbiorów w specjalistycznych programach bibliotecznych, ewidencji wypożyczeń oraz uczestnictwa w wypożyczeniach międzybibliotecznych, budowy baz danych związanych z wymianą międzyinstytucjonalną publikacji. Ponadto korzystają w niezbędnym zakresie z baz danych w celu obsługi informacyjnej środowiska.

Mimo że współczesnego bibliotekarstwa nie wyobrażamy już sobie bez udziału komputerów, aż 39% z przebadanych placówek nie jest zautomatyzowana. Komputerów nie posiadają głównie biblioteki muzeów nierejestrowanych, borykające się z dużymi problemami finansowymi i kadrowymi. Wspomnieć także trzeba, że jedynie 23% przebadanych bibliotek udostępnia swoje komputery czytelnikom.

Wykres 5. Automatyzacja bibliotek muzealnych

Źródło: opracowanie własne.

Posiadanie elektronicznego katalogu zbiorów znacznie ułatwia pracę bibliotekarzom w każdej bibliotece. Niestety, tylko 77% ze zautomatyzowanych bibliotek muzealnych komputerowo opracowuje swoje zbiory. Spośród 62 placówek dysponujących komputerami 53% wykorzystuje programy biblioteczne, a 14,5% tworzy katalogi w innych środowiskach. Najpopularniejszymi programami jest LIBRA 2000 i MAK. Obydwa bardzo dobrze nadają się do obsługi małych bibliotek, posiadają prosty, przyjazny interfejs i spełniają wszystkie biblioteczne standardy i normy.

Tabela 1. Biblioteczne programy komputerowe w bibliotekach muzealnych

Brak programu		26 bibliotek
Programy biblioteczne	LIBRA2000	11 bibliotek
	MAK	10 bibliotek
	BIBLIOS	3 biblioteki
	PATRON 2	3 biblioteki
	SPARTAKUS	1 biblioteka
	PROLIB	1 biblioteka
	SOWA-2	2 biblioteki
	COLIBER	1 biblioteka
	MATEUSZ	1 biblioteka
Bazy danych tworzone w różnych środowiskach	MUSNET	3 biblioteki
	Q - Line 3000	1 biblioteka
	Q - księgo	1 biblioteka
	Program własny	2 biblioteki
	Microsoft Office Word	1 biblioteka
	Microsoft Office Access	1 biblioteka
Brak danych		6 bibliotek

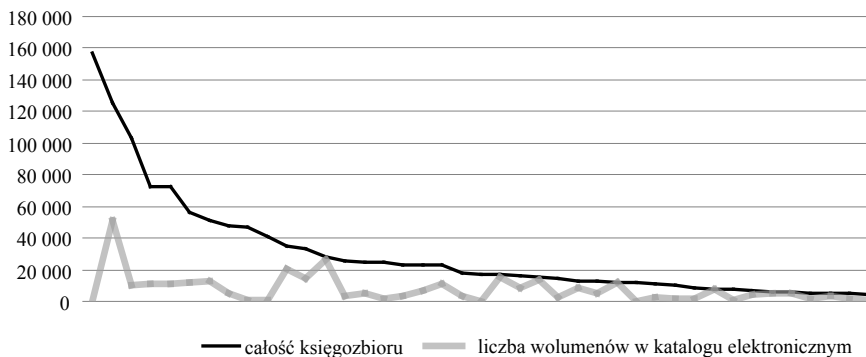
Źródło: opracowanie własne.

Tworzenie katalogu elektronicznego w bibliotece dokonuje się zawsze z wyraźnym określeniem dnia, od którego zaczyna się opracowywać zbio-

ry w trybie zautomatyzowanym. Przez dłuższy czas występują w bibliotece dwa bloki informacyjne odmiennego typu: dokumentacji obejmującej dane w postaci tradycyjnej, zarejestrowane do końca okresu poprzedzającego automatyzację, oraz zautomatyzowanego systemu informacyjno-wyszukiwawczego z danymi, które zostały wprowadzone od dnia przyjętego jako początek automatyzacji.

Z udostępnionych danych wynika, iż z 48 placówek deklarujących tworzenie katalogów cyfrowych tylko 2 placówki zakończyły już proces uzupełniania danych i dysponują pełnym, aktualnym katalogiem elektronicznym, a 2 nie mają wpisanego żadnego rekordu. Pozostałe biblioteki są w trakcie opracowywania zbiorów, prowadząc retrokonwersję równolegle do rejestrowania nabytków.

Ogólnie wprowadzono do komputera 25,6% księgozbioru bibliotek posiadających katalogi elektroniczne, co jednocześnie stanowi zaledwie 18% księgozbioru przebadanych bibliotek muzealnych.

Wykres 6. Postęp wprowadzania zbiorów do elektronicznych baz danych

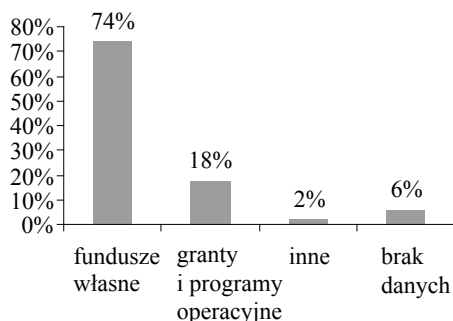
Źródło: opracowanie własne.

Dla czytelników bardzo istotna jest możliwość łatwego i szybkiego uzyskania informacji o zbiorach biblioteki. Biblioteki dysponujące komputerowymi programami bibliotecznymi docelowo zamierzają uruchomić katalogi w sieci WWW. Na dzień dzisiejszy jednak, spośród elektronicznych katalogów bibliotek muzealnych tylko 5 jest dostępnych on-line, a 1 w sieci wewnętrznej macierzystej placówki.

Elementem znacząco ograniczającym dostępność do cyfrowej informacji bibliotecznej, uciążliwym dla pracowników muzeum, jest brak powiązania programów do inwentaryzacji zbiorów muzealnych z programami do inwentaryzacji księgozbioru. Ocena taka wynika z doświadczeń przy funkcjonowaniu programu MUSNET w Muzeum Śląskim.

Utworzenie i prawidłowe funkcjonowanie zautomatyzowanej placówki bibliotecznej wymaga sporych kosztów. W zakres nakładów wchodzi wydatki na sprzęt informatyczny, specjalistyczne programy biblioteczne ale i programy informatyczne typu np. Adobe Reader, Corel Draw etc., które są stosunkowo drogie. Baza komputerowa musi być na bieżąco konserwowana, naprawiana i co pewien czas wymieniana albo aktualizowana. Obecnie coraz większy udział w kosztach ma pozyskiwanie dostępu on-line do płatnych baz danych. Trzeba uwzględnić także ceny energii elektrycznej oraz telekomunikacji informatycznej. W pomieszczeniach biblioteki trzeba zainstalować stanowiska dostępu do zbiorów danych i przewidzieć konieczność przygotowania personelu do obsługi komputera – wszystko to podnosi koszty działania placówki macierzystej.

Komputeryzacja bibliotek muzealnych według informacji respondentów przeprowadzona została w większości przypadków z funduszy własnych muzeów. Jedynie 18% skorzystało z grantów i programów operacyjnych.

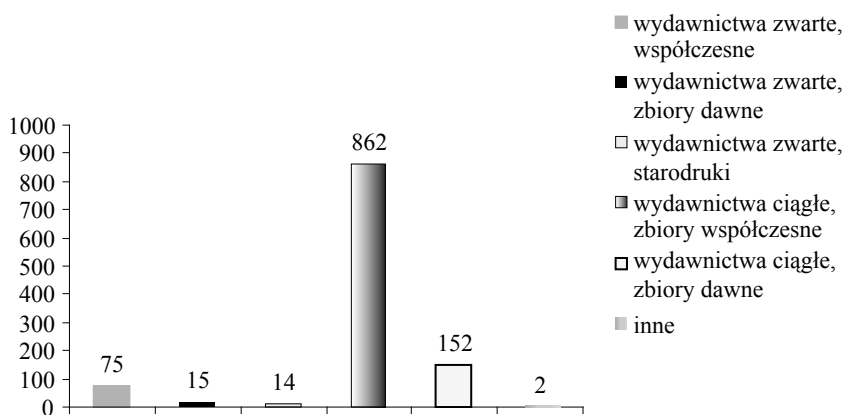

Wykres 7. Rodzaj funduszy z jakich przeprowadzono automatyzację bibliotek muzealnych

Źródło: opracowanie własne.

Utrata i poważne uszkodzenia cennych zbiorów w czasie II wojny światowej, oraz problem kwaśnego papieru, uświadomiły bibliotekarzom wagę i sens posiadania kopii, mogących zastąpić oryginały. Ogrom potrzeb sprawił, że szukano nośnika, pozwalającego na szybkie kopiowanie zbiorów. Okazało się, że takie możliwości dają mikrofilmy. Mają przy tym inne zalety: nadają się do długotrwałej archiwizacji, pozwalają na kilkusetkrotną miniaturyzację tekstu a także umożliwiają łatwe uzyskanie kolejnych, choć gorszych kopii. Dlatego też w drugiej połowie XX wieku duże biblioteki i archiwa zaczęły w sposób systematyczny i planowy przenosić swoje zbiory na taśmę mikrofilmową i dziś wiele z nich dysponuje poważnymi zasobami mikroform o dużej wartości informacyjnej.

Biblioteki muzealne w niewielkim stopniu zdecydowały się przenieść swoje zbiory na taśmę mikrofilmową. Związane było to prawdopodobnie z koniecznością posiadania dość kosztownego, specjalistycznego sprzętu do przeglądania mikroform. Spośród przebadanych placówek 8 posiada niewielką ilość tego rodzaju kopii swoich zbiorów, z czego 3 placówki tworzyły je za własne fundusze, 1 z grantów i programów operacyjnych i 4 z innych źródeł. Zazwyczaj była to forma gratyfikacji za wypożyczenie oryginałów dokumentów innym instytucjom. Wśród kolekcji utrwalonych na mikrofilmach w bibliotekach muzealnych znaleźć można cenne grafiki, zbiory kartograficzne i rękopisy. Najwięcej jest jednak wydawnictw ciągłych ze zbiorów współczesnych i dawnych.

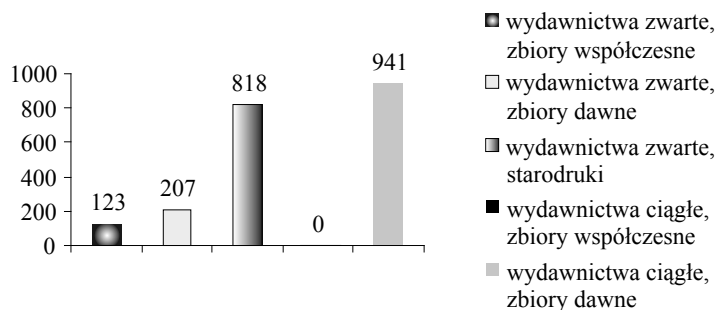
Wykres 8. Rodzaje dokumentów przechowywanych w bibliotekach muzealnych przeniesionych na mikrofiszę

Źródło: opracowanie własne.

Na początku lat osiemdziesiątych, wraz z rozwojem informatyki, nastąpił jakościowy przełom w dziedzinie nośników informacji i sposobów jej zapisu. Rozwój i ekspansja Internetu w ostatnim dziesięcioleciu XX wieku upowszechniły ostatecznie technologię cyfrowego zapisu i odtwarzania danych, obniżając zarazem wysokie koszty wykonywania i przechowywania różnorodnej dokumentacji fotograficznej zbiorów. Digitalizacja zbiorów, której celem jest wyprodukowanie lub skopiowanie dzieła przy użyciu technologii cyfrowej, dała nadzieję na zachowanie dla przyszłych pokoleń dokumentów naszego dziedzictwa narodowego. W dobie narastającej świadomości o nieuchronnej utracie zbiorów opublikowanych na kwaśnym papierze, digitalizacja stała się alternatywą dla konserwacji masowej, odpowiedniej tylko dla niektórych kategorii zbiorów. Księgozbiory w postaci zdigitalizowanej są zarazem najlepsza i uniwersalna forma dla ich udostępniania czytelnikom.

Dzięki temu, nawet unikaty mogą być dostępne bez ograniczeń, także w sieci. Ten fakt zdecydował o sukcesie, jaki technologia cyfrowa odniosła w tworzącym się społeczeństwie informacyjnym.

Wśród przebadanych bibliotek muzealnych zaledwie 16% rozpoczęło proces przenoszenia zbiorów na nośniki cyfrowe, w tym 1 biblioteka ma zdigitalizowany cały księgozbiór. Najczęściej procesowi digitalizacji poddaje się zbiory dawne wydawnictw ciągłych i starodruki, a więc dokumenty najcenniejsze i najbardziej narażone na zniszczenie.

Wykres 9. Rodzaje dokumentów przechowywanych w bibliotekach muzealnych przeniesionych na nośniki cyfrowe

Źródło: opracowanie własne.

Spośród przebadanych bibliotek muzealnych 2 posiadają własne pracownie digitalizacyjne. Fundusze na digitalizację czerpane są głównie ze środków własnych (50%) i z grantów (36%).

Kooperacja z instytucjami tworzącymi Biblioteki Cyfrowe daje małym placówkom, takim jak biblioteki muzealne szansę na znaczne zredukowanie kosztów digitalizacji. Współpracę taką podjęło już 6 bibliotek.

Podsumowanie

Biblioteki muzealne to niewielkie placówki, borykające się z szeregiem problemów finansowych, kadrowych, organizacyjnych i lokalowych. Trudne do sklasyfikowania, uykają zazwyczaj uwadze teoretykom i praktykom bibliotekoznawstwa. W swoich zbiorach często posiadają unikatowe kolekcje, wymagające specjalnej ochrony. Zebrane podczas badania dane świadczą o tym, że biblioteki muzealne są dopiero na początku drogi prowadzącej do nowoczesnego bibliotekarstwa, na miarę XXI wieku. Wynika to nie tyl-

ko z braku jednolitych zasad ale i z uwarunkowań finansowych. Palącym problemem jest szybka automatyzacja tych placówek i uporządkowanie ich księgozbiorów poprzez rejestrację w specjalistycznych programach bibliotecznych. Bez tego bowiem niemożliwe jest określenie rzeczywistego stanu zgromadzonych przez te placówki zbiorów. Proces ten znacznie usprawniłoby objęcie bibliotek muzealnych specjalnymi programami pomocowymi.

Zalecana byłaby ścisła współpraca tych placówek, umożliwiającą wymianę doświadczeń czy informacji o prowadzonych pracach i gromadzonym księgozbiornie, oraz pozyskiwanie i wymianę kopii cyfrowych dokumentów bardzo pomocną przy budowie kolekcji. Dopiero to umożliwi celową i planową digitalizację zbiorów pozwalającą unikać błędów i dublować wysiłki, oszczędzając czas i środki. Łatwiej też realizować konkretne projekty współdziałając ze sobą. Przykładowo, wspólne pozyskiwanie dostępu do baz danych przez jednego centralnego administratora – z uwagi na przyjmowane przez ich właścicieli zasady, iż im więcej użytkowników funkcjonujących na zasadzie *non profit* tym niższe koszty licencji – mogłoby uprościć i przyspieszyć proces ich instalowania w bibliotekach muzealnych. Tylko tak można bowiem tworzyć kolekcje cyfrowe.

Powyższe badania, jakie przeprowadzono w wybranych placówkach należy potraktować panelowo, powtarzając je cyklicznie co kilka lat, w celu określenia dynamiki zmian, którym koniecznie muszą poddać się biblioteki muzealne.

Bibliografia

1. Adamek, A., *Biblioteka Muzealna – z doświadczeń Muzeum Narodowego Nauki i Techniki w Ottawie* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB, 2000, nr 3 (11) [dostęp: 20.08.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.oss.wroc.pl/biuletyn/ebib11/a_adamek.html.
2. *Bibliotekarstwo*, pod red. Zbigniewa Żmigrodzkiego, Warszawa 1998.
3. „Koszalińskie Zeszyty Muzealne. Seria B-9. Muzealnictwo” Koszalin 2006.
4. *Muzea w Polsce* [online], Muzeum Historii Polski. Portal historyczny. [Dostęp: 25.08.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.polishhistory.pl/23.html>.
5. *Vademecum Bibliotekarza. Praktyczne i aktualne informacje dla bibliotekarzy*, pod red. Lucjana Bilińskiego, Warszawa 2002.

Załącznik nr 1

Badanie stanu komputeryzacji i digitalizacji zbiorów w bibliotekach muzealnych w Polsce w 2010 roku

ANKIETA

1. Informacje dotyczące wielkości księgozbioru Biblioteki

	Wydawnictwa zwarne	Wydawnictwa ciągłe	Inne*
Liczba wolumenów współczesnych (od 1950 roku)			
Liczba wolumenów zbiorów dawnych (lata 1800-1950)			
Liczba wolumenów starodruków (do 1800 roku)			
Razem liczba wolumenów w księgozbiorze			

2. Informacje dotyczące komputeryzacji Biblioteki:

	Dla pracowników	Dla czytelników
Liczba stanowisk komputerowych		

3. W jakim komputerowym systemie bibliotecznym ewidencjonowany jest księgozbiór Biblioteki?

4.

	Współczesnych (od 1950 roku)	Zbiorów dawnych (lata 1800- -1950)	Starodruków (do 1800 roku)

Ogólna liczba wolumenów wprowadzonych do bibliotecznego systemu komputerowego			
---	--	--	--

5. Czy katalog Biblioteki dostępny jest dla czytelników poprzez serwis WWW (on-line)?

6. Komputeryzacja Biblioteki była możliwa dzięki funduszom ze środków:
- własnych
 - z grantów i programów operacyjnych
 - innych (jakich?)

7. Informacje dotyczące mikrofilmowania zbiorów w Bibliotece:

	Wydawnictwa zwarte	Wydawnictwa ciągłe	Inne*
Liczba zmikrofilmowanych wolumenów zbiorów współczesnych (od 1950 roku)			
Liczba zmikrofilmowanych wolumenów zbiorów dawnych (lata 1800–1950)			
Liczba zmikrofilmowanych wolumenów starodruków (do 1800 roku)			

8. Przeniesienie zbiorów na taśmę mikrofilmową było możliwe dzięki funduszom ze środków:

- własnych
- z grantów i programów operacyjnych
- innych (jakich?)

9. Informacje dotyczące digitalizacji zbiorów w Bibliotece:

	Wydawnictwa zwarłe	Wydawnictwa ciągłe	Inne*
Liczba zdigitalizowanych wolumenów zbiorów współczesnych (od 1950 roku)			
Liczba zdigitalizowanych wolumenów zbiorów dawnych (lata 1800–1950)			
Liczba zdigitalizowanych wolumenów starodruków (do 1800 roku)			

10. Czy Biblioteka posiada własną pracownię digitalizacyjną?

11. Czy Biblioteka uczestniczy w tworzeniu Biblioteki Cyfrowej?

12. Digitalizacja zbiorów była możliwa dzięki funduszom ze środków:

- a. własnych
- b. z grantów i programów operacyjnych
- c. innych (jakich?)

Metryczka:

Nazwa i adres muzeum prowadzącego Bibliotekę:

Liczba osób zatrudnionych w Bibliotece:

- a. na pełnym etacie:
- b. na niepełnym etacie:

* Inne: druki ulotne, rękopisy, broszury, mapy itp.

Aneta Januszko-Szakiel

doktor
Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Biblioteka

Archiwizacja elektronicznych zasobów bibliotecznych. Przegląd stosowanych metod ochrony

Słowa kluczowe: biblioteki, publikacje elektroniczne, długoterminowa archiwizacja publikacji elektronicznych, archiwistyka cyfrowa, metody archiwizacji publikacji cyfrowych

Abstrakt: elektroniczne materiały gromadzone w bibliotekach wymagają szczególnych warunków przechowywania i powinny być poddawane specjalnym zabiegom konserwatorskim, gwarantującym ich długoterminową dostępność i użyteczność. W artykule wyjaśniono termin długoterminowej archiwizacji publikacji elektronicznych, dokonano opisu nośników danych cyfrowych, wskazano na metody ochrony bibliotecznych zasobów cyfrowych, stosowane w instytucjach bibliotecznych – od metod najstarszych, czyli tworzenia komputerowych muzeów, po najnowsze, polegające na tworzeniu certyfikowanych długotrwałych, stabilnych, wiarygodnych repozytoriów cyfrowych zasobów. Przedstawiono także wyniki i wnioski z przeprowadzonego eksperymentu, którego celem była próba odczytu najstarszych publikacji elektronicznych zgromadzonych w jednej z polskich bibliotek naukowych.

Wstęp

Z analizy rodzimej oraz obcojęzycznej literatury przedmiotu wynika, że długoterminowa archiwizacja oznacza nie tylko zgromadzenie i przechowanie publikacji elektronicznych w długim czasie, ale przede wszystkim zapewnienie ich długoterminowej użyteczności, rozumianej jako możliwość odczytania i prezentacji ich treści w formie zrozumiałej dla użytkownika zarówno obecnie, jak i w najbardziej odległej przyszłości. Dodatkowo procesy archiwizacji służą zabezpieczeniu istotnych cech dokumentów elektronicznych, takich jak autentyczność, integralność, poufność, a także zachowaniu informacji kontekstowych, czyli metadanych archiwizowanych dokumentów. Zabiegi te zapewnić muszą sprostanie oczekiwań użytkowników, którzy tak obecnie, jak i w przyszłości będą chcieli zidentyfikować, wyszukać, odczytać i interpretować interesujące ich zasoby informacji zapisanej w formie elektronicznej. Będą oczekiwać, że zasoby te będą dostępne,

kompletne oraz wiarygodne. Z drugiej strony archiwizacja publikacji elektronicznych musi też spełnić oczekiwania deponentów, którym zależy na długoterminowej użyteczności przekazanych do archiwizowania dokumentów¹.

Dookreślenia słowa *długoterminowy* dostarczają autorzy wypowiedzi na temat systemów archiwalnych, projektowanych i implementowanych w bibliotekach i archiwach narodowych. Zadaniem takich systemów ma być długoterminowa, tj. trwająca ponad sto lat, archiwizacja zbiorów cyfrowych². W wypowiedziach przedmiotu pojawia się również koncepcja, według której archiwizacja długoterminowa oznacza pełnienie zadań ochrony zbiorów elektronicznych przez określony zespół ludzi do czasu, kiedy zadania te przejmie zespół następczy, zdolny do ich kontynuacji³.

Nośniki publikacji elektronicznych

W piśmiennictwie przedmiotu z zakresu informatyki, nośnik danych cyfrowych jest definiowany jako obiekt materialny, w którym lub na którym została utrwalona informacja w postaci powierzchniowych lub przestrzennych zmian właściwości obiektu, przy czym informacja jest reprezentowana za pomocą dwóch stanów mających odmienne, dające się rozróżnić właściwości mechaniczne, elektryczne, magnetyczne lub optyczne. Zgodnie z tą definicją nośnikami danych cyfrowych są między innymi: komputerowy dysk twardy, dysk optyczny (CD, DVD, Blue-ray, HD-DVD), karta magnetyczna, magnetyczna taśma cyfrowa i moduł pamięci półprzewodnikowej (tzw. flash memory)⁴. Prościej, nośnik danych cyfrowych bywa określany jako każde medium, które może przechować dane zapisane w postaci cyfrowej⁵.

¹ *It's about Time. Research Challenges in Digital Archiving and Long Term Preservation. Final Report. Workshop on Research Challenges in Digital Archiving and Long-term Preservation*, April 12–13, 2002. Washington, D.C.: Library of Congress, 2003; *Kriterienkatalog vertrauenswürdige digitale Langzeitarchive. Version 1: Entwurf zur öffentlichen Kommentierung* [online], Frankfurt am Main. Nestor – Materialien 2006, Nr 8 [dostęp: 16.02.2010], dostępny w World Wide Web: <http://edoc.hu-berlin.de/series/nestor-materialien/2006-8/PDF/8.pdf>; A. Januszko-Szakiel, *Archiwizacja publikacji elektronicznych jako wyzwanie dla bibliotek – zarys problematyki*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2003, R. LIII, s. 215–225; eadem, *Wiarygodność archiwów cyfrowych*, „Przegląd Biblioteczny” 2009, nr 3, s. 325; eadem, *Open Archival Information System – standard w zakresie archiwizacji publikacji elektronicznych*, „Przegląd Biblioteczny” 2005, nr 3 (73), s. 341–358.

² U.M. Borghoff, *Vergleich bestehender Archivierungssysteme* [online], Universität der Bundeswehr München. Fakultät für Informatik. „Nestor Materialien” 3, 2005 [dostęp: 21.01.2010], dostępny w World Wide Web: http://files.d-nb.de/nestor/materialien/nestor_mat_03.pdf.

³ *Nestor Handbuch. Eine kleine Enzyklopädie der digitalen Langzeitarchivierung*. Hg.v. H. Neuroth, et al., Version 2.0, Juni 2009 [online], Boizenburg, Verlag Werner Hülsbusch 2009 [dostęp: 15.02.2010], dostępny w World Wide Web: http://nestor.sub.uni-goettingen.de/handbuch/nestor-handbuch_20.pdf.

⁴ T. Bilski, *Pamięć. Nośniki i systemy przechowywania danych*, Warszawa 2008, s. 93.

⁵ A. Freedman, *Encyklopedia komputerów*, Gliwice 2004, s. 522.

Rozróżnia się między innymi nośniki jednorazowego zapisu, tj. takie, na których można zapisać dane, ale ich usunięcie jest niemożliwe i są to na przykład dyski WORM i CD-R, oraz nośniki wielokrotnego zapisu, tj. takie, w przypadku których można wielokrotnie zapisać dane, usuwać je i ponownie zapisywać. Ich przykładem są dyski i taśmy magnetyczne⁶ oraz dyski magnetoptyczne (MO), a także dyski optyczne wielokrotnego zapisu (np. CD-RW, DVD-RW)⁷. Dysk i taśma magnetyczna oraz płyta optyczna są dodatkowo określane jako nośniki pamięci masowej⁸, czyli takie, które służą do trwałego lub półtrwałego magazynowania dużych ilości danych cyfrowych⁹. Ponadto zwraca się uwagę na podział nośników ze względu na ich funkcjonalność; wyróżnia się nośniki stałe, czyli nierozzerwalnie związane z urządzeniem odczytująco-zapisującym i nośniki wymienne, służące do przenoszenia informacji między systemami¹⁰. Nośniki różnią się także niezawodnością. Możliwość odczytu z nośnika stałego zależy od sprawności urządzenia oraz samego nośnika. Natomiast przy użyciu nośnika wymiennego sprawność urządzenia nie jest niezbędna do uzyskania dostępu do informacji; urządzenie można bowiem wymienić¹¹.

Treści najstarszych publikacji elektronicznych przechowywanych w bibliotekach zapisane są najczęściej na dyskietkach, płytach CD, DVD oraz Blue-ray Disc (BD), które wyparły z użycia wymienne nośniki magnetyczne i magnetoptyczne. Najstarsze publikacje elektroniczne w zbiorach bibliotecznych datowane są na lata 1994–1996.

Nośniki optyczne charakteryzują się stosunkowo dużą pojemnością i są odporne na uszkodzenia głowicy i na pola magnetyczne, a ich żywotność szacuje się na ok. 30 lat. Płyty optyczne są też bardziej odporne na wysokie i niskie temperatury niż nośniki magnetyczne¹².

W jednym z pism branży informatycznej przytoczono informacje na temat amerykańskiego rankingu trwałości nośników¹³. Z rankingu wynika, że większość współczesnych nośników, na przykład płyty CD bądź karty pamięci flash, pozostaje daleko w tyle pod względem trwałości za drukowaną na papierze książką lub płytą winylową. Najtrwalszymi nośnikami danych są wszel-

⁶ L. Buczyński, *Komputerowe nośniki informacji – technologie zapisu*, Warszawa 1999, s. 9–64; A. Barczak, T. Sydoruk, *Bezpieczeństwo systemów informatycznych*, Siedlce 2002, s. 253–260; D. Ullrich, *Digitale Speichermedien*, [w:] *Nestor Handbuch. Eine kleine Enzyklopädie...*, op. cit.

⁷ A. Freedman, *Encyklopedia komputerów...*, op. cit., s. 522, 919; L. Buczyński: *Komputerowe nośniki informacji...*, op. cit., s. 67–86.

⁸ A. Freedman, *Encyklopedia komputerów...*, op. cit., s. 522.

⁹ *Ibid.*, s. 571, 819, 193–194, 605.

¹⁰ T. Biłski, *Pamięć. Nośniki i systemy...*, op. cit., s. 95.

¹¹ *Ibid.*, s. 95–96.

¹² A. Freedman, *Encyklopedia komputerów...*, op. cit., s. 605.

¹³ Ranking trwałości nośników sporządzony przez dziennikarzy amerykańskiego magazynu *Wired* na podstawie badań naukowych. Przytoczony w artykule D. Cieślaka: *Ranking nośników* [online], „PC Word”, 25 maja 2002 [dostęp: 15.02.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.pcworld.pl/news/33999/Ranking.nosnikow.html>.

kie skamieliny oraz wystrzelone w przestrzeń kosmiczną tzw. kapsuły czasu; ich trwałość oceniana jest jako „nieskończona”. Do dziesięciu tysięcy lat mogą przetrwać gliniane tabliczki oraz umieszczone w ziemi „kapsuły czasu”; tysiąc lat to maksymalny „okres trwałości” książek oraz danych przechowywanych w umieszczonych pod ziemią ośrodkach przechowywania danych, tzw. storage centers. Zdecydowanie słabiej wypada większość wykorzystywanych współcześnie nośników cyfrowych. Na podstawie rankingu należy przyjąć, że dyskietki raczej mogą służyć nie dłużej niż dziesięć lat, a trwałość dysków twardych oraz nośników ZIP¹⁴ nie przekracza dwóch dekad. Lepiej pod tym względem wypada jedynie płyta CD, która teoretycznie powinna bezpiecznie magazynować dane nawet przez 100 lat. Płyty CD oraz DVD niewątpliwie spełniają swe funkcje nośnika archiwizującego dane cyfrowe, jednak z wypowiedzi Kurta Gerecke – eksperta do spraw pamięci masowych z IBM Deutschland – wynika, że aby uniknąć konieczności wypalania nowych CD co kilka lat, do składowania danych lepiej używać taśm magnetycznych¹⁵. Jego zdaniem, wypalane płyty CD, w przeciwieństwie do tłoczonych, mają relatywnie krótki okres trwałości – od dwóch do pięciu lat, w zależności od jakości płyty. Twierdzi on, że żywot takich płyt można jedynie nieznacznie przedłużyć, przechowując je w chłodnym i zaciemnionym miejscu. Gerecke twierdzi, że większość tanich płyt sprzedawanych w sklepach dyskontowych bądź marketach ma okres trwałości nieprzekraczający dwóch lat. Niektóre, lepszej jakości płyty oferują dłuższy okres trwałości, ale nie przekracza on na ogół pięciu lat. Ponadto odróżnienie płytki CD wysokiej jakości od płytki niskiej jakości jest trudne, ponieważ niewielu dostawców podaje takie informacje. Także dyski twarde mają swoje ograniczenia. Problem z dyskami twardymi nie dotyczy samych powierzchni zapisu, ale tak zwanego łożyskowania dysku. W dyskach gorszej jakości łożysko zużywa się szybciej. Specjalista z IBM Deutschland rekomenduje używanie dysków o obrotach 7200 na minutę, które mają łożyska najwyższej jakości. W związku z ograniczoną trwałością wypalanych płytek CD, Gerecke sugeruje używanie taśm magnetycznych, które, według jego zapewnień, mają trwałość od 30 do 100 lat.

¹⁴ Zgodnie z *Encyklopedią komputerów* A. Freedmana dysk ZIP to napęd obsługujący dyski przenośne formatu 3,5 cala, oparty na rozwiązaniach stosowanych w dyskach twardych, co miało na celu uzyskanie dysków przenośnych o pojemności 100 MB. Do napędu dołączono oprogramowanie służące do katalogowania dysków i blokowania dostępu do plików, s. 197. Należy jednak zaznaczyć, że nośniki ZIP zostały wyparte z rynku przez pojemniejsze nośniki optyczne i półprzewodnikowe.

¹⁵ Wypowiedź Kurta Gerecke przytoczona za: J. Muszyński, *Krótki żywot wypalanych nośników CD* [online], Serwis Storagstandard.pl, Warszawa 11 stycznia 2006 [dostęp: 14.02.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.storagstandard.pl/news/87440/Krotki.zywot.wypalanych.nosnikow.CD.html>.

Do podobnych wniosków dochodzi Z. Borawski¹⁶ analizując rekomendacje organizacji IASA (International Association of Sound Audiovisual Archivers), dotyczące nośników dźwięku. Wynika z nich, że najpopularniejszy obecnie nośnik to optyczna płyta CD (CD-Recordable), jednak niestety, nie spełnia on wszystkich stawianych przed nim wymagań i może być traktowany jedynie jako format przejściowy. W zaleceniach IASA zwraca się również uwagę na dwa dodatkowe problemy. Jednym z nich jest coraz krótszy żywot technologii. Zatem najprawdopodobniej żaden z obecnych nośników dźwięku nie przetrwa równie długo, co płyta długogrająca bądź popularna kasetka. Tym samym formułowany jest postulat niezależnienia się od nośnika, co prowadzi do koncepcji masowych systemów przechowywania danych w formie cyfrowej¹⁷.

Podsumowaniem rozważań o nośnikach danych cyfrowych i ich trwałości niech będzie wypowiedź T. Bilskiego¹⁸, w której autor systematyzuje czynniki mające wpływ na tę trwałość i wyróżnia czynniki wewnętrzne i zewnętrzne. Do wewnętrznych należą: technologia wykonania, jakość materiałów użytych w procesie produkcji oraz jakość procesu produkcyjnego. Natomiast w obrębie czynników zewnętrznych autor wprowadza podział na czynniki systemowe i środowiskowe. Do systemowych zaliczone zostały częstość wykonywania operacji oraz jakość urządzeń odczytujących – zapisujących, a do środowiskowych nadmierna temperatura i duża dynamika zmian temperatury, wysoka względna wilgotność powietrza oraz kondensacja pary wodnej, różne formy promieniowania elektromagnetycznego (ultrafioletowe i widzialne, gamma, kosmiczne), pola magnetyczne i elektrostatyczne, zanieczyszczenia stałe i płynne, zanieczyszczenia unoszące się w powietrzu (opary wydzielane przez środki czyszczące, lakiery, farby, dym tytoniowy, spaliny) oraz oddziaływania mechaniczne.

Metody ochrony publikacji elektronicznych

Muzea komputerowe

Jedną z koncepcji długoterminowej archiwizacji zasobów cyfrowych jest tworzenie tzw. muzeów komputerowych, czyli ochrona treści dokumentów zapisanych na ich oryginalnych nośnikach wraz z platformą sprzętowo-programową potrzebną do ich odczytu¹⁹. Zachowanie oryginalnego oprogramowania i sprzętu bywa też określane mianem strategii zachowania

¹⁶ Z. Borawski, *Zasady ochrony dziedzictwa dźwiękowego według IASA*, [w:] *Biblioteki cyfrowe. Projekty, realizacje, technologie*, pod red. J. Woźniak-Kasperek, J. Franke, Warszawa 2007, s. 200.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ T. Bilski, *Pamięć. Nośniki i systemy...*, *op. cit.*, s. 427–429.

¹⁹ K. Huth, *Computermuseum*, [w:] *Nestor Handbuch. Eine kleine Enzyklopädie...*, *op. cit.*

technologii²⁰. Chociaż rozwiązanie to uchodzi za niepraktyczne i nie jest zalecane jako metoda długoterminowej archiwizacji, głównie z racji ogromnych przestrzeni magazynowych potrzebnych do składowania sprzętu, a także z powodu wysokich kosztów administracyjnych, ograniczeń dostępności dla użytkowników, wreszcie problemów technicznych związanych ze starzeniem się, eksploatacją sprzętów oraz niską trwałością nośników²¹, to jednak w codziennej praktyce instytucje pamięci przechowują przestarzały sprzęt i prawdopodobnie będą to robić do czasu, kiedy będą w stanie wprowadzić strategię bardziej odpowiednią²². Sprzęt służący do odczytu danych cyfrowych ulega zniszczeniu, a jego naprawa i utrzymanie w stanie sprawności technicznej stają się coraz droższe i trudniejsze. Tworzenie replik sprzętu nie stanowi całościowego rozwiązania problemu, gdyż koszty takiej operacji są bez wątpienia wyższe aniżeli próba utrzymania w ruchu oryginalnego urządzenia. Kolejnym minusem tej strategii jest także problem z pozyskaniem nowych nośników danego typu. W związku z tym bardziej uzasadnioną formą zabezpieczenia jest przenoszenie danych na aktualnie wykorzystywane nośniki²³.

Odświeżanie nośnika

Z analizy literatury przedmiotu²⁴ wynika, że w przypadku, gdy strategia długoterminowej archiwizacji danych cyfrowych zakłada zachowanie danych na pierwotnie używanych nośnikach przenośnych, wówczas konieczne staje się planowe, cykliczne przeprowadzanie testów odczytu danych z nośników, w celu wczesnego wykrycia objawów degradacji nośnika. Podobnie jak w ocenie trwałości nośnika, najczęściej jako wskaźnik zachodzenia w nim negatywnych zmian wykorzystywana jest liczba błędów odczytu przypadająca na określoną liczbę danych. Wystąpienie niewielkiej ilości błędów odczytu jest dopuszczalne i nie powoduje żadnych niekorzystnych zmian w za-

²⁰ J. B. Czermiński, *Cyfrowe środowisko współczesnej biblioteki*, Gdańsk 2002, s. 93; *Ochrona dziedzictwa cyfrowego: zalecenia*, oprac. National Library of Australia, Warszawa 2003, s. 140–141.

²¹ G. Fülle, T. Ott, *Langzeiterhaltung digitaler Publikationen. Archivierung elektronischer Zeitschriften (E-Journals)* [online], pagina GmbH, Tübingen. „Nestor Materialien” 2006, Nr 4 [dostęp: 15.02.2010], dostępny w World Wide Web: http://files.d-nb.de/nestor/materialien/nestor_mat_04.pdf.

²² K. Huth, *Computermuseum...*, *op. cit.*

²³ *Digitale Erhaltungsstrategien*, [w:] *Nestor Handbuch. Eine kleine Enzyklopädie...*, *op. cit.*

²⁴ H. Liegmann, *Langzeitverfügbarkeit digitaler Publikationen*, [w:] *Bibliotheken – Portale zum Globalen Wissen. 91*. Deutscher Bibliothekartag in Bielefeld. Hrsg. M. Rützel-Banz, Frankfurt am Main 2001, s. 100–105; *Preserving Digital Information. Report of the Task Force on Archiving of Digital Information* [online], OCLC. The Research Library Group. May 1, 1996 [dostęp: 20.02.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.oclc.org/programs/ourwork/past/digpresstudy/final-report.pdf>; U.M. Borghoff, et al., *Langzeitarchivierung...*, *op. cit.*; *Digitale Erhaltungsstrategien*, [w:] *Nestor Handbuch. Eine kleine Enzyklopädie...*, *op. cit.*; A. Januszko-Szakiel, *Archiwizacja publikacji elektronicznych jako wyzwanie dla bibliotek – zarys problematyki*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, Kraków 2003, s. 216–218.

pisany obiekt cyfrowy, ponieważ obok właściwych danych na nośniku zapisywane są także dodatkowe dane służące do korekcji występujących błędów. Mechanizm ten ma jednak ograniczoną skuteczność – jeżeli ilość błędów jest duża, wówczas mogą zostać przekroczone możliwości systemu korekcyjnego, a w konsekwencji powoduje to powstanie nieodwracalnych zmian w zapisanych danych cyfrowych. Tak więc obok konieczności cyklicznego odczytu danych, konieczne jest także ustalenie maksymalnej ilości wykrytych błędów, której przekroczenie będzie skutkowało podjęciem odpowiednich działań naprawczych. Jeżeli system archiwalny zakłada, że nośniki pozostają w powszechnym użytku, co implikuje łatwy dostęp zarówno do nowych nośników, jak i urządzeń odczytujących, wówczas, w przypadku stwierdzenia oznak degradacji nośnika, konieczne staje się tzw. odświeżenie nośnika, a więc przekopiowanie danych na nowy nośnik tego samego typu. Tę samą operację należy także przeprowadzić w przypadku osiągnięcia przez dany nośnik maksymalnego założonego wieku nośnika, rozumianego jako pesymistycznie pojmowany okres trwałości danego rodzaju nośnika.

Zmiana generacji nośnika

W przypadku, gdy obserwacja zmian technologicznych wskazuje, iż wykorzystywany nośnik staje się przestarzały i wychodzi z powszechnego użytku, wówczas konieczne jest podjęcie działań mających na celu uniknięcie problemów związanych z dostępnością zarówno nowych nośników danego typu, jak i urządzeń służących do ich odczytu. Kopiowanie danych cyfrowych z nośnika, który staje się przestarzały, na nośnik aktualnie i powszechnie wykorzystywany określane jest mianem zmiany generacji nośnika²⁵. Stosowanie zmiany generacji nośnika powinno być uzupełnieniem metody odświeżania nośnika: w przypadku, gdy dany nośnik został zakwalifikowany jako potencjalnie zagrożony, wówczas należy sprawdzić, czy dany typ nośnika jest nadal powszechnie używany; jeżeli tak jest, należy wówczas wykonać jedynie odświeżenie nośnika, natomiast w przypadku nośnika wychodzącego z użytku należy zmienić generację nośnika na aktualnie wykorzystywaną.

Innym przypadkiem wymagającym zmiany generacji są nośniki o bardzo dużej trwałości, których stan nie kwalifikuje ich do podejmowania działań naprawczych, natomiast zmiany technologiczne powodują wypieranie z użytku takich nośników, co w konsekwencji może spowodować problemy z dostępnością urządzeń służących do odczytu zapisanych na nich danych. W przypadku stwierdzenia, że określony rodzaj nośnika staje się przestarzały, wymagane jest podjęcie działań mających na celu przeniesienie danych ze wszystkich nośników określonego typu na nośniki nowszej generacji, nie-

²⁵ Z. Borawski, *Zasady ochrony dziedzictwa...*, op. cit., s. 199; H. Liegmann, *Langzeitverfügbarkeit digitaler Publikationen...*, op. cit., s. 100-105.

zależenie od stanu technicznego poszczególnych egzemplarzy. Skuteczne wykorzystanie strategii opartej na zmianie generacji nośnika pozwala na permanentne zachowanie dostępności do substancji²⁶ przechowywanego dokumentu cyfrowego, przy zachowaniu rozsądnego poziomu kosztów i wykorzystywaniu urządzeń, które w danym momencie są dostępne w powszechnym obrocie.

Migracja

Jedną z proponowanych metod długoterminowego utrzymania użyteczności publikacji elektronicznych jest migracja, definiowana jako konwersja dokumentu z oryginalnego formatu do nowszego, gdy format oryginalny staje się przestarzały i wychodzi z użycia²⁷. Migracja bywa też określana jako „wyciągnięcie” danych cyfrowych z oryginalnego, starzejącego się formatu zapisu, w celu ich konwersji do formatu aktualnie wykorzystywanego²⁸. Mankamentem migracji danych do nowych warunków systemowych jest to, że wyklucza ona użycie publikacji w „pierwotnych” warunkach systemowych. Konwersja danych może z dużym prawdopodobieństwem powodować powstanie przekłamań i odstępstw od oryginalnej wersji dokumentu; przedmiotem odstępstw może być sposób prezentacji dokumentu (wygląd), interaktywne zachowanie, a nawet treść. Ponadto, jeśli kolejnej konwersji dokonuje się na podstawie rezultatu poprzedniej konwersji, to ryzyko przekłamań wzrasta, tym bardziej, że najczęściej nie ma już dostępu do pierwotnego, oryginalnego obiektu cyfrowego²⁹. Migracja do nowszego formatu zapisu powoduje więc powstanie dokumentu, który nie jest identyczny z dokumentem pierwotnym. I choć utrata danych niekoniecznie oznacza utratę bądź zmianę zawartości treściowej, sam plik jednak ulega zmianie³⁰. Główną zaletą migracji jest fakt, że bez szczególnych trudności udostępni publikacje w formatach powszechnie wykorzystywanych i ogólnie dostępnych. Wadą natomiast jest praco- i czasochłonność związana z regularnym konwertowaniem wszystkich danych. Im większe zasoby cyfrowe, tym proces ten jest bardziej kosztowny.

²⁶ Pod pojęciem substancji należy rozumieć ciąg bitów (kod zerojedynkowy), zapisany na medium elektronicznym. Zob: Hans Liegmann, *Langzeitverfügbarkeit digitaler Publikationen...*, *op. cit.*, s. 100–105; A. Januszko-Szakiel, *Archiwizacja publikacji elektronicznych jako wyzwanie dla bibliotek – zarys problematyki*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2003, R. LIII, s. 215–225.

²⁷ U.M. Borghoff et al., *Langzeitarchivierung...*, *op. cit.*, s. 37–55; Stefan E. Funk: *Migration*, [w:] *Nestor Handbuch. Eine kleine Enzyklopädie...*, *op. cit.*

²⁸ G. Fülle, T. Ott: *Langzeiterhaltung digitaler Publikationen...*, *op. cit.*, s. 12.

²⁹ Stefan E. Funk, *Migration*, [w:] *Nestor Handbuch. Eine kleine Enzyklopädie...*, *op. cit.*

³⁰ A. Smith, *Dlaczego przekształcać na postać cyfrową?* [w:] *Archiwa w postaci cyfrowej. Materiały międzynarodowych warsztatów DELOS CEE*, pod red. E. Rosowskiej, Warszawa 2003; s. 109; G. Fülle, T. Ott: *Langzeiterhaltung digitaler Publikationen...*, *op. cit.*, s. 12.

Istota migracji polega zatem na sukcesywnym przenoszeniu danych ze starszych, wychodzących z użycia formatów do formatów nowej generacji. Efektywność procesu migracji wymaga zarówno obserwacji zmian technologicznych w zakresie zmian formatów zapisu danych cyfrowych, jak i stosunkowo szybkiego reagowania na zaistniałe zmiany. W przypadku zbyt późnego podjęcia działań, migracja do nowego formatu może być znacznie utrudniona ze względu na trudności z odtworzeniem dokumentu w jego oryginalnym środowisku sprzętowo-programowym, co jest niezbędne w celu udokumentowania odstępstw dokumentu otrzymanego w procesie migracji w stosunku do migrowanej wersji.

Emulacja

Sposobem na uniknięcie przekłamań i odstępstw kolejnych wersji dokumentów cyfrowych od ich oryginałów, czyli ochrona dokumentów wraz z ich oryginalnym „look and feel” jest użytkowanie dokumentów w ich oryginalnym otoczeniu sprzętowo-programowym, poprzez wyemulowanie ich oryginalnego otoczenia na urządzeniach aktualnie dostępnych³¹. W terminologii specjalistycznej pojęcie *emulacja* jest używane dla określenia procesu naśladowania, symulowania, także imitowania zachowań określonego sprzętu i oprogramowania³². W komputerowej Encyklopedii Microsoftu³³ termin *emulacja* jest definiowany jako proces imitowania przez komputer, urządzenie lub program funkcji, które spełnia inny komputer, urządzenie lub program. Metoda emulacji polega na tworzeniu programów emulujących starsze platformy programowo-sprzętowe na platformach aktualnie wykorzystywanych³⁴. Zadaniem programów emulujących, nazywanych emulatorami jest możliwie dokładne symulowanie architektury systemu, tak by różnica pomiędzy oryginalnym oraz naśladowanym systemem była niezauważalna. Emulator można zrealizować sprzętowo, programowo lub stosując obie te metody³⁵. W przypadku dokumentów cyfrowych emulacja oznacza proces reprodukcji ich pierwotnego fenotypu³⁶. Emulacja jest traktowana

³¹ E. Oltmans, *A Comparison between Migration and Emulation in Terms of Costs* [online], „RLG Digi-News” 2005, Vol. 9, No. 2 [dostęp: 21.02.2010], dostępny w World Wide Web: <http://worldcat.org/arcviewer/1/OCC/2007/08/08/0000070519/viewer/file959.html>.

³² *Attributes of a Trusted Digital Repository. Meeting the Needs of Research Resources. An RLG-OCLC Report. Draft for Public Comment* [online], RLG. The Research Libraries Group, Mountain View, CA 2001 [dostęp: 15.04.2005], dostępny w World Wide Web: <http://www.worldcat.org/arcviewer/1/OCC/2007/08/08/0000070511/viewer/file2172.pdf>; *Lexikon Informatik und Datenverarbeitung*. Hrsg. H. J. Schneider, München–Wien 1997, s. 281.

³³ *Microsoft. Encyklopedia komputerowa*, pod red. J. Woodcock et al., Warszawa 2002, s. 191.

³⁴ J. Rothenberg, *An Experiment in Using Emulation to Preserve Digital Publications.*, „Nedlib Report Series 1”, Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 2000, s. 1–4; U. M. Borghoff, *Langzeitarchivierung...*, *op. cit.*, s. 59–69.

³⁵ A. Freedman, *Encyklopedia komputerów...*, *op. cit.*, s. 218.

³⁶ U.M. Borghoff et al., *Langzeitarchivierung...*, *op. cit.*, s. 59–83.

jako jedyny sposób uniknięcia przekłamań i odstępstw kolejnych wersji dokumentów od oryginałów.

Metoda emulacji stosowana jest głównie w przypadku publikacji elektronicznych, których treść i program ją prezentujący są ze sobą nierozdzielnie powiązane. Często zdarza się, że aplikacja stworzona dla określonego systemu operacyjnego jest z nim tak powiązana, że jej późniejsze przełożenie i zastosowanie w innych warunkach systemowych staje się niemożliwe. Zachodzi wówczas konieczność emulowania oryginalnego środowiska programowo-sprzętowego³⁷. Emulowanie można więc postrzegać jako migrację nie danych cyfrowych lecz otoczenia ich odczytu.

Zaletą emulacji jest fakt, iż jest znaną techniką informatyczną i wypracowała istnienie emulatorów różnych platform i systemów: od najstarszych, tworzonych przez entuzjastów, do systemów nowoczesnych, tworzonych w celach komercyjnych, służących do testowania i uruchamiania oprogramowania na różnych platformach. Przy możliwie najszerszym zastosowaniu tej metody, emulacja umożliwiałaby odtworzenie pełnej funkcjonalności wielu obiektów cyfrowych (w tym oprogramowania) na podstawie oryginalnego, niezmodyfikowanego strumienia danych w połączeniu z oryginalnym oprogramowaniem³⁸. Emulacja pozwala na zapewnienie autentyczności dokumentów elektronicznych, a to z racji zachowania w długim czasie nieziennej struktury oryginalnego dokumentu oraz wiernego odtworzenia pierwotnego otoczenia sprzętowo-programowego. Nie ma również ograniczeń w zakresie typów dokumentów; specjaliści twierdzą, że przy wykorzystaniu emulacji mogą zostać długoterminowo zarchiwizowane nawet dokumenty dynamiczne.

Do wad emulacji natomiast zalicza się fakt, że jest to metoda skomplikowana technicznie, wymaga dużych nakładów pracy i specjalistycznej wiedzy, co pociąga za sobą poważne koszty. Jako metoda długoterminowej ochrony obiektów cyfrowych emulacja wymaga wciąż wielu badań. Konieczne jest systematyczne prowadzenie eksperymentów, potwierdzających możliwość zastosowania tej metody do odczytu określonych typów publikacji elektronicznych. Jej zastosowanie w przyszłości może być znacznie utrudnione, a w przypadku emulacji kompletnego środowiska odczytu i prezentacji dokumentu (sprzętu, systemu i oprogramowania) praktycznie niemożliwe z racji nieodpowiedniej dokumentacji współczesnego oprogramowania, tudzież stosowania niestandardowych formatów. Niemożliwa wydaje się być także emulacja wszystkich funkcji systemu lub aplikacji, a to z uwagi na wzrost

³⁷ H. Liegmann, *Langzeitverfügbarkeit digitaler Publikationen...*, op. cit., s. 104; G. Fülle, T. Ott: *Langzeiterhaltung digitaler Publikationen...*, op. cit., s. 12–14.

³⁸ *Ochrona dziedzictwa cyfrowego ...*, op. cit., s. 149; U.M. Borghoff et al., *Langzeitarchivierung...*, op. cit., s. 59–83; Stefan E. Funk, *Emulation*, [w:] *Nestor Handbuch. Eine kleine Enzyklopädie...*, op. cit.

złożoności systemów. Wreszcie, wraz ze zmianami przyszłych technologii i platform, również emulatory będą wymagały konwersji lub wyemulowania ich własnych środowisk w nowych systemach, co oznacza nakładanie się wielu warstw emulatorów³⁹.

Metoda emulacji, poprzez możliwość odtwarzania oryginalnego technicznego otoczenia obiektu cyfrowego przy użyciu aktualnej technologii, jest traktowana jako istotna strategia permanentnego dostępu do cyfrowego materiału. Metoda ta wciąż jeszcze wymaga wielu badań i testów, potwierdzających jej pełną użyteczność w przypadku elektronicznych dokumentów bibliotecznych, archiwalnych tudzież muzealnych. Trudność polega na tym, że kierunek rozwoju i postępy w zakresie tworzonych narzędzi emulujących, nie są podyktowane potrzebami instytucji pamięci, lecz uzależnione od potrzeb firm informatycznych. Badanie potrzeb bibliotek lub archiwów i opracowywanie rozwiązań, wychodzących im naprzeciw to kosztowne inwestycje. Mogą sobie na nie pozwolić jedynie bogate instytucje.

Repozytoria cyfrowych zasobów

Opisywane powyżej metody odświeżania nośnika oraz zmiany jego generacji wydają się stanowić dobre rozwiązanie problemu zarówno stosunkowo niskiej trwałości nośników cyfrowych jak i ich starzenia, rozpatrywanego z punktu widzenia wykorzystywanych rozwiązań technologicznych. Występowanie bardzo szybko zachodzących zmian technologicznych związanych także ze zmianami w dziedzinie stosowanych nośników danych cyfrowych powoduje, że niemożliwym wydaje się długotrwałe zachowanie oryginalnego rodzaju nośnika, czego implikacją będzie przeprowadzanie kolejnych operacji zmiany generacji nośnika, zgodnie z zachodzącymi zmianami technologicznymi.

Rozpatrując problem z punktu widzenia zachowania formy dokumentu wraz z jego nośnikiem, zmiana generacji nośnika powoduje odejście od pierwotnie stosowanego rodzaju nośnika, a więc odejście w tym aspekcie od pierwotnej postaci zapisu dokumentu. Jednakże ze względu na specyfikę zapisu cyfrowego, (która powoduje, iż dane, zapisane w postaci cyfrowej na nośnikach, muszą zostać odczytane, a następnie zinterpretowane i zaprezentowane odbiorcy przez odpowiednie urządzenie), rodzaj nośnika, na którym zostały zapisane dane cyfrowe ma dla użytkownika drugorzędne znaczenie lub jest zupełnie nieistotny. Opierając się na tym spostrzeżeniu, zaproponowano oddzielenie substancji obiektów cyfrowych od fizycznego nośnika i umieszczenie tych obiektów w repozytoriach danych cyfrowych⁴⁰.

³⁹ U.M. Borghoff et al., *Langzeitarchivierung...*, op. cit., s. 59–83; Stefan E. Funk, *Emulation*, [w:] *Nestor Handbuch. Eine kleine Enzyklopädie...*, op. cit.

⁴⁰ Z. Borawski, *Zasady ochrony dziedzictwa...*, op. cit., s. 200; *Nestor Handbuch. Eine kleine Enzyklopädie...*, op. cit.

Repozytoria cyfrowe oparte są na magazynach danych cyfrowych, zarządzanych przez specjalizowany system wykonany w technologii bazodanowej, natomiast każdy dokument cyfrowy, wraz z niezbędnymi informacjami kontekstowymi, znajdujący się w systemie, traktowany jest jako pojedynczy obiekt. Repozytoria cyfrowe w zależności od ich przeznaczenia oraz objętości przechowywanych danych, wykorzystują do składowania danych głównie macierze dyskowe oraz biblioteki taśmowe⁴¹.

Zastosowanie takiego rozwiązania pozwala na eliminację zadań związanych z utrzymywaniem urządzeń obsługujących poszczególne rodzaje nośników, monitorowaniem stanu technicznego poszczególnych egzemplarzy nośników różnorodnych typów oraz podejmowaniem koniecznych działań naprawczych. Przechowywanie wszystkich dokumentów w jednym systemie repozytoryjnym powoduje jednak postawienie przed takim systemem całej listy wymagań związanych z bezpieczeństwem systemu archiwalnego i zgromadzonych w nim danych. Zapewnienie bezpieczeństwa przechowywanych w repozytorium danych realizowane jest zgodnie z przyjętą przez daną organizację polityką bezpieczeństwa, określaną też jako system bezpieczeństwa. W literaturze przedmiotu system taki jest definiowany jako zestaw praw, zasad i reguł opisanych w formie zaleceń i procedur określających, w jaki sposób dane powinny być zarządzane i zabezpieczane, dystrybuowane wewnątrz instytucji, pomiędzy jej jednostkami organizacyjnymi i jak udostępnianie użytkownikom i partnerom zewnętrznym⁴². Do realizacji polityki bezpieczeństwa wykorzystuje się wiele różnorodnych środków ochrony, tj. kontrolę dostępu do systemu informatycznego, ochronę kryptograficzną, podpis elektroniczny, sieciowe systemy zaporowe, tworzenie kopii zapasowych, ochronę przed oprogramowaniem destrukcyjnym, regulacje prawne dotyczące bezpieczeństwa danych⁴³.

Wymagania związane z bezpieczeństwem systemu repozytoryjnego można podzielić na dwa obszary: ochrona danych przed skutkami deterioracji sprzętu i nośników wykorzystywanych do ich przechowywania oraz zezwalanie na dostęp do zgromadzonych zbiorów zgodnie z uprawnieniami nadanymi poszczególnym użytkownikom.

System zabezpieczeń repozytorium cyfrowego powinien zapewnić także ochronę danych przed fizycznym dostępem do sprzętu osób nieupoważnionych oraz wpływem niekorzystnych warunków mikroklimatycznych, w tym również klęsk żywiołowych.

⁴¹ T. Bilski, *Pamięć. Nośniki i systemy...*, op. cit., s. 443–461; K. Wojtuszkiewicz, *Urządzenia techniki komputerowej*, cz. 2, Warszawa 2007, s. 111–121.

⁴² A. Barczak, T. Sidoruk, *Bezpieczeństwo systemów informatycznych*, Siedlce 2002, s. 13.

⁴³ J. Januszewicz, T. Lewandowski, *Bezpieczeństwo systemów informatycznych*, Wałbrzych 2009, s. 8–10.

Wykorzystywane w repozytoriach cyfrowych macierze dyskowe oraz biblioteki taśmowe posiadają wbudowane funkcje diagnostyczne, które na bieżąco dostarczają informacji na temat stanu technicznego wykorzystywanych nośników danych, i w związku z tym znacznie ułatwione są czynności konserwacyjne systemu, do których należy m. in. identyfikowanie urządzeń wykazujących objawy zużycia i wymiana ich na nowe.

W celu minimalizacji negatywnego wpływu warunków mikroklimatycznych panujących w pomieszczeniach, w których znajdują się nośniki danych, konieczne jest stosowanie urządzeń regulujących zarówno wilgotność, jak i temperaturę, a także dodatkowych rozwiązań pozwalających na szybkie i bezpieczne dla sprzętu opanowywanie ewentualnych pożarów. Ochrona przeciwpożarowa w pomieszczeniach zawierających sprzęt nieodporny na działanie wody, najczęściej realizowana jest poprzez zastosowanie zestawu czujników reagujących na zadymienie oraz podwyższenie temperatury, które uruchamiają układ wpompowujący do pomieszczenia obojętny chemicznie gaz, działający dwutorowo - rozprężając się z butli, w których jest przechowywany pod wysokim ciśnieniem obniża temperaturę w pomieszczeniu oraz poprzez wyparcie z pomieszczenia tlenu powoduje zatrzymanie procesów spalania⁴⁴.

Zastosowanie w praktyce powyższych zabezpieczeń nie eliminuje w stu procentach niebezpieczeństwa utraty danych, dlatego też równolegle stosowana jest odpowiednio opracowana strategia wykonywania kopii bezpieczeństwa przechowywanych danych. Poprzez kopię zapasową, powszechnie określaną zapożyczonym z języka angielskiego terminem *backup*, należy rozumieć – zgodnie z definicją zamieszczoną w *Encyklopedii komputerowej* Microsoftu – kopię dodatkową programu, dysku lub danych utworzoną w celu archiwizacji albo ochrony wartościowych plików przed utratą, na wypadek uszkodzenia lub zniszczenia bieżąco używanych wersji takich plików. Kopia zapasowa jest rodzajem „ubezpieczenia”⁴⁵.

W celu zapewnienia wysokiego poziomu bezpieczeństwa zgromadzonych danych zaleca się utrzymywanie trzech niezależnych kopii zapasowych, tj. kopii roboczej oraz jej drugiej i trzeciej kopii; zalecane jest także przechowywanie jednej z kopii w miejscu geograficznie oddalonym od repozytorium, co powinno pozwolić na jej przetrwanie nawet w przypadku całkowitego zniszczenia repozytorium (np. na skutek działań wojennych, tudzież klęsk żywiołowych). Wykonywanie kopii zapasowych może odbywać się na dwa sposoby. Pierwszy to cykliczne wykonywanie kopii wszystkich zgromadzonych w systemie danych – otrzymywana jest wówczas tzw. pełna kopia zapasowa. W przypadku dużych systemów, a takimi bez wątpienia są systemy archiwalne, proces

⁴⁴ A. Barczak, T. Sidoruk, *Bezpieczeństwo systemów informatycznych...*, op. cit., s. 17–28.

⁴⁵ Microsoft. *Encyklopedia komputerowa...*, op. cit., s. 45.

tworzenia pełnej kopii zapasowej stanowi w dużym stopniu obciążenie systemu informatycznego, jest także czasowo- i kosztochłonny ze względu na konieczność wykonania kopii całego zbioru danych. Z tego względu tworzenie pełnej kopii zapasowej nie może być wykonywane zbyt często, aby nie powodować przeciążenia systemu. Wadą tej strategii wykonywania kopii zapasowych jest ryzyko utraty danych zmodyfikowanych lub dodanych do systemu w okresie pomiędzy momentami wykonywania kopii. W celu minimalizacji tego ryzyka stosowany jest drugi ze sposobów, tj. strategia wykonywania tzw. kopii przyrostowych. Polega ona na wykonywaniu dodatkowych kopii zapasowych obejmujących jedynie dane zmodyfikowane lub dodane do systemu od momentu wykonania ostatniej kopii zapasowej. Zastosowanie tej strategii pozwala na tworzenie kopii przyrostowych w niewielkich odstępach czasu, ze względu na ich niewielką objętość w stosunku do pełnej kopii danych, co powoduje niewielkie obciążenie systemu. Metoda ta wymaga także okresowego tworzenia pełnych kopii danych, jednakże umożliwia wydłużenie okresów pomiędzy ich wykonywaniem, przy jednoczesnym zachowaniu wysokiego poziomu bezpieczeństwa zgromadzonych danych. Wykorzystywanie przyrostowych kopii zapasowych wiąże się jednak z bardziej pracochłonną procedurą odtwarzania danych w przypadku awarii, ponieważ w celu odzyskania pełnego stanu danych konieczne jest przywrócenie danych z ostatniej pełnej kopii zapasowej, a następnie odtwarzanie danych ze wszystkich kolejno utworzonych kopii przyrostowych⁴⁶.

Kolejnym zagadnieniem związanym z bezpieczeństwem danych zgromadzonych w repozytorium jest zarządzanie dostępem do obiektów poprzez system uprawnień poszczególnych użytkowników. System zabezpieczeń musi zapewniać jednoznaczną identyfikację i weryfikację użytkownika repozytorium, a także umożliwić dostęp do zgromadzonych danych w zakresie przewidzianym przez wcześniej zdefiniowane uprawnienia danego użytkownika. W przypadku użytkowników posiadających uprawnienia do modyfikacji zgromadzonych zbiorów powinien także zostać zapewniony odpowiedni poziom zabezpieczenia transmisji pomiędzy użytkownikiem, a systemem w celu zmniejszenia ryzyka nieautoryzowanej modyfikacji, a w skrajnych przypadkach usunięcia, danych. Ponadto każda operacja, której wynikiem jest modyfikacja obiektu w systemie, powinna być szczegółowo udokumentowana, wraz ze wskazaniem danych użytkownika dokonującego tej modyfikacji⁴⁷.

⁴⁶ W. Coy, *Perspektiven der Langzeitarchivierung...*, op. cit.

⁴⁷ J. Januszewicz, T. Lewandowski, *Bezpieczeństwo systemów...*, op. cit., s. 51-68.

Próba odczytu najstarszych elektronicznych zasobów polskich bibliotek – wnioski z eksperymentu

W celu ustalenia, w jakim stanie są najstarsze publikacje elektroniczne przechowywane w polskich bibliotekach postanowiono przeprowadzić eksperyment polegający na identyfikacji oraz próbie prezentacji treści najstarszych materiałów bibliotecznych opublikowanych na nośnikach, typu dyskietki oraz płyty CD-Rom. Na miejsce eksperymentu wybrano jedną z bibliotek uprawnionych do otrzymywania egzemplarza obowiązkowego opublikowanych dokumentów⁴⁸. Próba odczytu została przeprowadzona w czerwcu 2009 roku.

Na podstawie przeglądu katalogu komputerowego biblioteki stwierdzono, że identyfikacja najstarszych publikacji elektronicznych jest trudna, a w przypadku wielu tytułów niemożliwa. Podczas rozmowy z dyżurnym bibliotekarzem ustalono, że najstarsze publikacje elektroniczne zgromadzone i przechowywane w bibliotece pochodzą z 1994 roku i są zapisane na dyskietkach typu 5,25 oraz 3,5 cala. Zachowane dyskietki stanowią materiał uzupełniający do publikacji wydanych drukiem, a adnotację o nich w opisie katalogowym dokumentu zamieszczano sporadycznie. Nie było wówczas instrukcji opisu bibliograficznego tego typu materiałów bibliotecznych, zatem w zależności od decyzji katalogującego bibliotekarza adnotacja o elektronicznym dodatku do publikacji drukowanej była zamieszczana bądź też nie. Materiał uzupełniający w postaci dyskietki był oddzielany od książki i przechowywany osobno.

Na pytanie, czy możliwy jest dostęp do najstarszych zachowanych dyskietek dyżurny bibliotekarz odpowiedział twierdząco i zgodził się je udostępnić, prosząc o chwilę czasu. Po około pięciu minutach do czytelnicy dokumentów audiowizualnych wyposażonej w rozmaite sprzęty do odczytu i prezentacji multimedialnych zostały przyniesione dwa tekturowe podłużne opakowania; w jednym z nich znajdowało się około 100 dyskietek typu 5,25 cala, ułożonych chronologicznie, w drugim znajdowała się podobna liczba dyskietek typu 3,5 cala, także w chronologicznym układzie. Kolejne pytanie, skierowane do dyżurnego bibliotekarza dotyczyło dostępności sprzętu i oprogramowania, które umożliwią odczyt treści zapisanych na dyskietkach. W odpowiedzi bibliotekarz stwierdził, że w przypadku tych materiałów możliwy jest tylko ich ogląd. W bibliotece nie ma już ani jednego komputera ze stacją i oprogramowaniem, które czytają dyskietki 5,25 cala. W przypadku dyskietek 3,5-calowych są dostępne komputery z odpowiednią stacją dysków,

⁴⁸ Na podstawie Rozporządzenia Ministra Kultury i Sztuki z dnia 6 marca 1997 r. w sprawie wykazu bibliotek uprawnionych do otrzymywania egzemplarzy obowiązkowych poszczególnych rodzajów publikacji oraz zasad i trybu ich przekazywania. Dz. U. 1997, Nr 29, poz. 161.

ale problemem okazuje się brak oprogramowania. Kontynuując rozmowę bibliotekarz przyznał, że nie zachowano programów, które byłyby w stanie odczytać kod binarny i zaprezentować go na ekranie w postaci treści zrozumiałej dla użytkownika. Nie wykonywano także kopii zapasowych tych dokumentów; nie przenoszono treści z najstarszych dyskietek na nośniki nowszych generacji. Nie było polityki planowego, okresowego odczytu tychże dokumentów; tak więc ewentualne trudności odczytu i prezentacji ich treści mogły zostać stwierdzone jedynie w procesie udostępniania ich użytkownikom. Jest bardzo prawdopodobne, że publikacje, których nie zamawiali czytelnicy były odczytywane tylko jeden raz – w procesie opracowania publikacji drukowanej, do której zostały załączone jako materiał towarzyszący.

W bibliotece nie udało się również odnaleźć jakiegokolwiek formy dokumentacji omawianych zasobów. Brak charakterystyki najstarszych dokumentów skutkuje poważnymi trudnościami w procesach oceny wartości i przydatności zawartych w nich treści. Tymczasem decyzja o kosztownych zabiegach archiwizacyjnych, których celem miałyby być odtworzenie treści z najstarszych nośników danych cyfrowych powinna być poprzedzona staranną analizą przydatności tychże treści. Brak metadanych utrudnia również identyfikację środowiska programowego odczytu treści publikacji cyfrowych.

Z powyższego opisu wynika, że próba odczytu najstarszych polskich publikacji elektronicznych nie powiodła się. Prawdopodobnie bezpowrotnie utraciono możliwość odczytu i prezentacji treści najstarszych polskich dokumentów elektronicznych. Przyczyną takiej sytuacji był niedostateczny poziom świadomości pracowników biblioteki odnośnie do potrzeby okresowego odczytu treści zapisanych na nośnikach danych cyfrowych, stałego obserwowania zmian wywoływanych przez rozwój technologiczny oraz stosownej reakcji na zachodzące zmiany.

Podsumowanie

Gromadzenie i przechowywanie w magazynach bibliotecznych publikacji elektronicznych to za mało, aby przyszłym pokoleniom użytkowników zapewnić dostęp do ich treści. Instytucje biblioteczne powinny przystąpić do prac nad stworzeniem strategii długoterminowej archiwizacji zgromadzonych zasobów cyfrowych, w której zostaną zdefiniowane metody postępowania z materiałem cyfrowym.

Bibliografia

1. Adamczewski P., *Słownik informatyczny. Terminologia informatyczna w pigułce*, Gliwice 2005.
2. *An Audit Checklist for the Certification of Trusted Digital Repositories: Draft for public comment* [online], RLG. The Research Libraries Group, Mountain View, CA 2005 [dostęp: 11.02.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.worldcat.org/arcviewer/1/OCC/2007/08/08/0000070511/viewer/file2416.pdf>.
3. Barczak A., Sydoruk T., *Bezpieczeństwo systemów informatycznych*, Siedlce 2002.
4. Bilski T., *Pamięć. Nośniki i systemy przechowywania danych*, Warszawa 2008.
5. Borawski Z., *Zasady ochrony dziedzictwa dźwiękowego według IASA*, [w:] *Biblioteki cyfrowe. Projekty, realizacje, technologie*, pod red. J. Woźniak-Kasperek, J. Franke. Warszawa 2007.
6. Borghoff U.M. [et al.], *Langzeitarchivierung. Methoden zur Erhaltung digitaler Dokumente*, Heidelberg 2003.
7. Borghoff U.M., *Vergleich bestehender Archivierungssysteme* [online], Universität der Bundeswehr München. Fakultät für Informatik. „Nestor – Materialien” 2005, Nr 3 [dostęp: 21.01.2010], dostępny w World Wide Web: http://files.d-nb.de/nestor/materialien/nestor_mat_03.pdf.
8. Buczyński L., *Komputerowe nośniki informacji – technologie zapisu*, Warszawa 1999.
9. Cieślak D., *Ranking nośników* [online], „PC Word”, 25 maja 2002 [dostęp: 15.02.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.pcworld.pl/news/33999/Ranking.nosnikow.html>.
10. Coy W., *Perspektiven der Langzeitarchivierung multimedialer Objekte* [online], Humboldt Universität zu Berlin. Institut für Informatik. „Nestor Materialien” 5, 2006 [dostęp: 10.02.2010], dostępny w World Wide Web: http://files.d-nb.de/nestor/materialien/nestor_mat_05.pdf.
11. Czermiński J., *Cyfrowe środowisko współczesnej biblioteki*, Gdańsk 2002.
12. *Digitale Erhaltungsstrategien* [online], [w:] *Nestor Handbuch. Eine kleine Enzyklopädie der digitalen Langzeitarchivierung*, Hrsg. H. Neuroth, et. al., Version 1.5, Dezember 2008, Nestor, Göttingen 2008 [dostęp: 10.02.2010], dostępny w World Wide Web: http://nestor.sub.unigoettingen.de/handbuch/artikel/nestor_handbuch_artikel_348.pdf.
13. Freedman A., *Encyklopedia komputerów*, Gliwice 2004.
14. Funk S. E., *Emulation* [online], [w:] *Nestor Handbuch. Eine kleine Enzyklopädie der digitalen Langzeitarchivierung*, Hrsg. H. Neuroth, et. al., Version 1.5, Dezember 2008, Nestor, Göttingen 2008 [dostęp: 20.02.2010], dostępny w World Wide Web: http://nestor.sub.unigoettingen.de/handbuch/artikel/nestor_handbuch_artikel_344.pdf.
15. Funk, S. E., *Migration* [online], [w:] *Nestor Handbuch. Eine kleine Enzyklopädie der digitalen Langzeitarchivierung*, Hrsg. H. Neuroth, et. al., Version 1.5, Dezember 2008. Nestor, Göttingen 2008 [dostęp: 20.02.2010], dostępny w World Wide Web: http://nestor.sub.unigoettingen.de/handbuch/artikel/nestor_handbuch_artikel_344.pdf.

16. Fülle G., Ott T., *Langzeiterhaltung digitaler Publikationen. Archivierung elektronischer Zeitschriften (E-Journals)* [online], pagina GmbH, Tübingen. „Nestor Materialien” 4, 2006 [dostęp: 15.02.2010], dostępny w World Wide Web: http://files.d-nb.de/nestor/materialien/nestor_mat_04.pdf.
17. Grossmann, W., [et. al.] [współprac.], *Leksykon. Komputery, multimedia, Internet*, Warszawa 1997.
18. Huth K., *Computermuseum* [online], [w:] *Nestor Handbuch. Eine kleine Enzyklopädie der digitalen Langzeitarchivierung*, Hrsg. H. Neuroth, et. al., Version 2.0. Boizenburg, Verlag Werner Hülsbusch, 2009 [dostęp: 12.02.2010], dostępny w World Wide Web: http://nestor.sub.uni-goettingen.de/handbuch/artikel/nestor_handbuch_artikel_343.pdf.
19. IANA. *Internet Assigned Numbers Authority* [online], The Internet Assigned Numbers Authority, Marina del Rey, CA [b.d.] [dostęp: 20.12.2008], dostępny w World Wide Web: <http://www.iana.org/>.
20. *It's about Time. Research Challenges in Digital Archiving and Long Term Preservation. Final Report. Workshop on Research Challenges in Digital Archiving and Long-term Preservation*, April 12–13, 2002. Washington 2003.
21. Januszewicz J., Lewandowski T., *Bezpieczeństwo systemów informatycznych*, Wałbrzych 2009.
22. Januszko-Szakiel A., *Archiwizacja publikacji elektronicznych jako wyzwanie dla bibliotek – zarys problematyki*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2003, R. LIII, s. 215–225.
23. Januszko-Szakiel A., *Open Archival Information System – standard w zakresie archiwizacji publikacji elektronicznych*, „Przegląd Biblioteczny” 2005, nr 3 (73), s. 341–358.
24. Januszko-Szakiel A., *Wiarygodność archiwów cyfrowych*, „Przegląd Biblioteczny” 2009, nr 3 (77), s. 325.
25. *Kriterienkatalog vertrauenswürdige digitale Langzeitarchive. Version 1: Entwurf zur öffentlichen Kommentierung* [online], Frankfurt am Main, „Nestor – Materialien” 8, 2006 [dostęp: 16.02.2010], dostępny w World Wide Web: <http://edoc.hu-berlin.de/series/nestor-materialien/2006-8/PDF/8.pdf>.
26. Liegmann H., *Langzeitverfügbarkeit digitaler Publikationen*, [w:] *Bibliotheken – Portale zum Globalen Wissen. 91. Deutscher Bibliothekartag in Bielefeld*, Hrsg. M. Rützel-Banz. Frankfurt am Main 2001, S. 106–109.
27. *Microsoft. Encyklopedia komputerowa*, pod red. J. Woodcock, Warszawa 2002.
28. Muszyński J., *Krótki żywot wypalanych nośników CD* [online], Serwis Storagestandard.pl, Warszawa 2006 [dostęp: 14.03.2009], dostępny w World Wide Web: <http://www.storagestandard.pl/news/87440/Krotki.zywot.wypalanych.nosnikow.CD.html>.
29. Neuroth H., [et. al.] [hrsg.], *Nestor Handbuch: Eine kleine Enzyklopädie der digitalen Langzeitarchivierung*, Version 2.0 [online], Boizenburg, Verlag Werner Hülsbusch 2009 [dostęp: 15.02.2010], dostępny w World Wide Web: http://nestor.sub.uni-goettingen.de/handbuch/nestor-handbuch_20.pdf.
30. *Ochrona dziedzictwa cyfrowego: zalecenia*, oprac. National Library of Australia. Warszawa 2003.
31. *Preserving Digital Information. Report of the Task Force on Archiving of Digital Information: The Commission on Preservation and Access* [online], The Research Library Group, May 1996 [dostęp: 15.02.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.clir.org/pubs/reports/pub63watersgarrett.pdf>.

32. Rothenberg J., *An Experiment in Using Emulation to Preserve Digital Publications*, „Nedlib Report Series 1”, Hague 2000.
33. Smith A., Dlaczego przekształcać na postać cyfrową?, [w:] E. Rosowska (red.), *Archiwa w postaci cyfrowej. Materiały międzynarodowych warsztatów DELOS CEE*, Warszawa 2003, s. 104.

CZEŚĆ II

UŻYTKOWNIK

BIBLIOTEKI NAUKOWEJ –

OCZEKIWANIA I STOPIEŃ

SATYSFAKCJI Z USŁUG

BIBLIOTECZNYCH

Dagmara Bubel

doktor
Politechnika Częstochowska
Biblioteka Główna

E-odbiorca czy czytelnik? Zbiory biblioteczne a oczekiwania użytkowników bibliotek uczelni technicznych

Słowa kluczowe: użytkownicy bibliotek uczelni technicznych, rozwój technologii informacyjnych, oczekiwania e-użytkowników, zbiory biblioteczne

Abstrakt: artykuł jest próbą odpowiedzi na szereg pytań dotyczących użytkowników bibliotek uczelni technicznych oraz ich oczekiwań. Zaprezentowano rosnące wymagania współczesnych użytkowników pozostające z ścisłym związkiem z rozwojem technologii informacyjnych oraz postępem technicznym. Kompleksowe zaspokajanie oczekiwań zarówno e-użytkowników jak i tradycyjnych czytelników stanowi podstawowe zadanie każdej biblioteki. W tekście wskazano na istotne potrzeby i oczekiwania użytkowników bibliotek uczelni technicznych w kontekście wykorzystania zbiorów bibliotecznych.

Wstęp

Podstawowym czynnikiem, kształtującym bibliotekę zawsze byli i są jej użytkownicy, ich potrzeby, oczekiwania, aktywność oraz zmieniające się w związku z rozwojem technologicznym formy świadczenia usług. Tradycyjna działalność, której efektem było udostępnianie zbiorów, połączone z informacją o nich, stała się funkcją pomocniczą w stosunku do podstawowej działalności, jaką jest informacja naukowa. Zmiana funkcji biblioteki powstała w wyniku zmian potrzeb użytkowników. Presja użytkowników, nie mogących przedrzeć się przez gąszcz informacji, doprowadziła do sytuacji, w której biblioteki zaczęły przeobrażać się w centra informacyjne. Realizacja funkcji informacyjnej przy wykorzystaniu tradycyjnych źródeł informacji i tradycyjnymi metodami przestała już zaspokajać potrzeby wielu czytelników. Biblioteki stanęły wobec nowych zadań, których celem jest nie tylko usprawnienie dostępu do informacji, zawartych w gromadzonych zbiorach, ale

przede wszystkim zapewnienie dostępu do źródeł informacji i zorganizowanie sprawnego przepływu informacji.

Zmiany w bibliotekach a oczekiwania użytkowników

Wprowadzanie zmian w bibliotekach zawsze powinno odbywać się z uwzględnieniem oczekiwań użytkowników, które w przypadku bibliotek uczelni technicznych są bardzo zróżnicowane i uzależnione od wielu czynników, m.in. od dziedziny, kierunku zainteresowań, doświadczenia, stanowiska naukowego, wieku, wykształcenia, przynależności do określonej grupy społecznej, aktywności zawodowej i pełnionych funkcji. Znaczącą rolę odgrywa również tradycja i uświadomiona potrzeba korzystania z zasobów bibliotecznych, jak również stopień opanowania komunikacyjnych umiejętności w oparciu o nowoczesne źródła informacji oraz narzędzia elektroniczne.

Wymienione kategorie, poza ostatnią, określają użytkownika biblioteki tradycyjnej, gromadzącej głównie zbiory drukowane. Użytkownik współczesnej biblioteki akademickiej może poruszać się nie tylko w sferze usług typowo bibliotecznych (w części zautomatyzowanych), ale również w sferze usług typowo informacyjnych, stwarzających możliwość korzystania z zasobów biblioteki wirtualnej, a więc serwisów elektronicznych oferowanych przez bibliotekę i udogodnień typu serwery linkujące oraz z narzędzi ułatwiających zarządzanie zasobami biblioteki hybrydowej. Jeśli chcemy uznać użytkownika za równorzędnego partnera w nowoczesnym sposobie komunikowania się i zdobywania informacji, opartym głównie na technologiach informatycznych, należy sformułować warunki, jakie powinien on spełniać. Dzisiejsza biblioteka nadaje spore kompetencje swoim użytkownikom, dostrzegając potrzebę ich samodzielności. Współczesny użytkownik posiada zadowalające umiejętności w zakresie ogólnie pojętych technologii informacyjnych i wykazuje dużą aktywność w korzystaniu z Internetu. Często jednak szuka „na wycucie”, posługuje się popularnymi wyszukiwarkami i w związku z tym otrzymuje dużą ilość nierelevantnych odpowiedzi, po przysłowio- wym „jednym kliknięciu”.

Sprostanie oczekiwaniom grupy użytkowników, jaką stanowią pracownicy naukowcy, stawia przed bibliotekami zadania związane z koniecznością dynamicznego rozwoju informacji, jak również podnoszenia kwalifikacji kadry¹. Specyfika wymagań pracowników naukowych uczelni technicznych powiązana jest ściśle z przemysłem oraz innymi naukami, co stawia przed

¹ A.S. Kleczkowski, *Warsztat pracy naukowca a służba informacyjna w bibliotece szkoły wyższej*, Kraków 1967, s. 22.

biblioteką specjalne zadania. Zbiory bibliotek akademickich o profilu technicznym to fachowa literatura techniczna głównie naukowe czasopisma i książki, normy, patenty, wydawnictwa encyklopedyczno-słownikowe oraz bibliograficzno-abstraktowe bazy danych. Bibliotekarze, zajmujący się gromadzeniem zbiorów i zasobów, dbają, by miały one odpowiedni poziom naukowy oraz korespondowały z tematyką i profilem uczelni.

Pracownicy naukowcy oczekują bowiem wiedzy przydatnej do wykonywania powierzonych zadań, służącej rozwojowi nauki i dydaktyki, prowadzenia badań oraz kształcenia. Potrzebna jest im informacja szybka i konkretna, ze źródeł prezentujących najnowsze osiągnięcia wiedzy światowej. Za najważniejsze uznają ilość drukowanych wydawnictw ciągłych niezbędnych do pracy badawczej oraz efektywną witrynę biblioteki zapewniającą intuicyjny dostęp do poszukiwanej informacji. Łatwość nawigacyjna witryny bibliotecznej oraz dostęp do elektronicznych zasobów poza terenem biblioteki, jak również gotowość pracowników biblioteki do indywidualnej pomocy użytkownikom, stanowią przesłanki efektywnego zaspokojenia potrzeb informacyjnych tej grupy użytkowników.

W każdej bibliotece podstawową grupę użytkowników, obok pracowników naukowych, tworzą studenci i to właśnie oni wymuszają zmiany związane z modernizacją i automatyzacją bibliotek uczelni technicznych oraz procesów bibliotecznych i informacyjnych. Potrzeby tej grupy użytkowników oscylują wokół zgromadzenia potrzebnej literatury, w możliwie najszybszy i gwarantujący jej kompletność, sposób. Bardziej niż pracownicy doceniają oni wartość informacji katalogowej, chętnie korzystając z szeregu możliwości wyszukiwawczych, w jakie wyposażony jest elektroniczny katalog biblioteki i jakie stwarza Internet. Preferują elektroniczne serwisy z przyjaznymi interfejsami i możliwością równoczesnego przeszukiwania wielu źródeł w krótkim czasie. O ile pracownicy zainteresowani są głównie literaturą światową, specjalistycznymi publikacjami i doniesieniami z badań prowadzonych przez naukowców z całego świata, to potrzeby studentów są inne. Oni potrzebują podstawowych materiałów związanych z kierunkiem studiów, w wersji drukowanej i elektronicznej, często też poszukują literatury polskiej². Dużym zainteresowaniem studentów cieszy się biblioteka cyfrowa, która oprócz zbiorów archiwalnych udostępnia bieżące wydania skryptów, podręczników i książek polecanych przez wykładowców.

² I. Sójkowska, F. Podgórski, *Dokąd zmierza informacja? – Czyli co oferuje biblioteka, a czego oczekuje użytkownik. Stan obecny i rozwój informacji naukowej w bibliotekach uczelni technicznych*, [w:] *Biblioteki XXI wieku. Czy przetrwamy?*, II Konferencja Biblioteki Politechniki Łódzkiej 19–21.06.2006, Łódź 2006, s. 407–420.

Tradycyjna biblioteka czy e-usługi?

Potrzeba zaspokajania szybko rosnących potrzeb użytkowników coraz gwałtowniej wzrasta, co potwierdza niezwykle trafny wniosek Barbary Sosińskiej – Kalaty: *Jeśli polscy bibliotekarze tego wyzwania nie podejmą, zostanie ono podjęte przez inne grupy zawodowe, a to oznaczać może utratę dużej szansy*³. Czy szybko rozwijające się możliwości doskonalenia usług informacyjnych zagrażać mogą aktualnej pozycji bibliotek w zakresie zaspokajania potrzeb czytelników? Ochronę tradycyjnej biblioteki stanowią gusta i potrzeby wszystkich użytkowników, z których wielu przedkłada jednak dokument papierowy nad elektroniczny. Ich oczekiwania wyraża następująca opinia: szybka informacja tak, ale w formie dokumentu papierowego. Nie należy również zapominać, że biblioteki uczelni technicznych obsługują proces dydaktyczny, oparty nadal jeszcze o podręcznik drukowany.

W dobie otwartego oraz szybkiego i łatwego dostępu do zasobów bibliotek cyfrowych i usług elektronicznych ukształtował się nowy model oczekiwań czytelników w stosunku do bibliotek uczelni technicznych. Perspektywa szerokiej dystrybucji treści naukowych brzmi wprawdzie interesująco, ale jednocześnie nasuwa wiele kontrowersji: Jak zaspokoić rosnące potrzeby informacyjne czytelników? Jak poznać ich oczekiwania w stosunku do usług i kolekcji bibliotek uczelni technicznych? Czy biblioteki powinny zaspokoić wyłącznie potrzeby dydaktyczno-naukowe czytelników, czy także inne zainteresowania? Co się stanie, gdy użytkownicy zadowolą się wyłącznie elektronicznymi źródłami informacji?

Poszukując odpowiedzi na postawione pytania należy rozważyć nie tylko nowe rozwiązania wynikające z dalszego postępu technologii informacyjno-komunikacyjnych, ale także zachowanie i zadowolenie użytkowników towarzyszące procesowi wyszukiwania, przetwarzania i wykorzystania informacji. Dynamika przemian technologicznych, zmieniające się potrzeby informacyjne użytkowników oraz konkurencyjne inicjatywy przechwytyjące treści zawarte w bibliotecznych kolekcjach, zmobilizowały biblioteki do zwrócenia większej uwagi na ocenę ich efektywności. Jak podkreśla Mirosław Górny poprzez efektywność biblioteczną należy rozumieć zdolność do realizacji określonych celów, stopień zaspokojenia potrzeb użytkowników oraz jakość oferowanych usług⁴.

Wielu użytkowników wciąż jeszcze nie wie o możliwości dostępu do licznych baz danych kupionych przez biblioteki, a same biblioteki postrzegane były i są, wyłącznie jako wypożyczalnie materiałów drukowanych, miejsca

³ B. Sosińska-Kalata, *Bibliotekarze i pracownicy informacji w świetle potrzeb współczesności*, „Poradnik Bibliotekarza” 1995, nr 9, s. 1–4.

⁴ M. Górny, *Ocena efektywności udostępniania informacji w bibliotekach naukowych*, Poznań 1999, s. 33.

do studiowania udostępniające darmową informację oraz instytucje z przyjaźnie ustosunkowanymi pracownikami. Pomimo iż użytkownicy cały czas kojarzą bibliotekę z tradycyjnymi źródłami informacji, biblioteki i bibliotekarze powinni natomiast w pierwszej kolejności zadbać o odpowiednią witrynę biblioteki, która zapewniałaby użytkownikom samodzielne zlokalizowanie informacji oraz drukowanych i elektronicznych wydawnictw ciągłych potrzebnych do pracy badawczej i studiowania.

Użytkowniku, gdzie jesteś...?

Współcześni użytkownicy bibliotek uczelni technicznych oczekują wysokiej jakości usług zaspokajających ich rosnące potrzeby informacyjne. Aby sprostać tym oczekiwaniom biblioteki powinny dążyć do jak najlepszego rozpoznawania oczekiwań swoich użytkowników. Jednakże jak słusznie podkreśla Jan Sójka, usługodawca nie zawsze jest w stanie zaspokoić wszystkie potrzeby użytkowników, bo musi obok kryterium satysfakcji użytkowników nabytej usługi, pamiętać o kryterium efektywności organizacji, która taką usługę świadczy. Mogą jednak spełniać oczekiwania w określonym zakresie, prowadząc w ten sposób dialog z użytkownikiem⁵.

Każda biblioteka uzależnia swoje działania od potrzeb użytkowników. Struktura biblioteki oraz jej funkcje powinny być dostosowane do potrzeb użytkownika. Nie można jednak pominąć faktu, że potrzeby i oczekiwania użytkowników bibliotek uczelni technicznych mogą odbiegać od wyobrażeń władz uczelni, czy kadry kierowniczej biblioteki. Może należałoby uwzględnić to, czy przypadkiem biblioteka nie chce uszczęśliwiać swoich użytkowników na siłę, oferując im scentralizowany i w pełni zautomatyzowany system, podczas gdy oni być może woleliby podręczne księgozbiory z tradycyjnym dostępem i obsługą? Być może oczekiwania użytkowników koncentrują się tylko wokół właściwego dostępu do informacji i swobodnego jej przepływu?

Nowe technologie w bibliotece

Zastosowanie nowych technologii komputerowych spowodowało wśród użytkowników bibliotek technicznych wzrost zapotrzebowania na informację. Z tego względu biblioteki uczelni technicznych stanęły przed koniecznością

⁵ J. Sójka, *Profilaktyka w zarządzaniu biblioteką przez jakość*, [w:] *Wdrażanie nowoczesnych technik zarządzania w instytucjach non-profit*, Materiały z konferencji w Krakowie, 28–30.09.1998, Kraków 1998, s. 232–243.

zmiany zarówno organizacyjnej, technologicznej jak i konceptualnej. Czy postępujący w niezmiernie szybkim tempie rozwój technologii doprowadzić może do wyeliminowania książki jako nośnika informacji? Otóż, nie. Usuwa on jedynie barierę pomiędzy źródłem informacji a jej użytkownikiem.

Nowe technologie informatyczne zmieniły również sposób zachowania użytkowników bibliotek, czyli sposób, w jaki studenci oraz pracownicy naukowcy, uczą się, porozumiewają czy znajdują niezbędną do pracy informację. Z jednej strony biblioteki, dzięki nowej technologii, dysponują dodatkowym narzędziem pozyskiwania i udostępniania informacji, z drugiej zaś mają bardziej wymagających użytkowników, o zróżnicowanym poziomie znajomości korzystania z nowoczesnych urządzeń.

Obecnie w wielu przypadkach, użytkownik nie potrzebuje książki czy artykułu w całości, lecz jedynie ich mały fragment, zawierający niezbędną informację. Współczesne technologie umożliwiają zaspokajanie tego typu wymagań, zmuszają jednakże pracowników biblioteki do merytorycznej oceny informacji w zależności od potrzeb indywidualnych użytkowników, ukierunkowanych obecnie, w znacznie większym stopniu, na sposoby wyszukiwania informacji oraz uzyskiwania informacji aniżeli na otrzymanie książek na dany temat. W dotychczasowej pracy bibliotek, satysfakcja użytkownika, była do pewnego stopnia ignorowana, co wynikało z faktu, iż nie usługi informacyjne, lecz gromadzenie informacji, głównie w postaci publikacji drukowanych, było zasadniczą funkcją biblioteki.

Użytkownicy bibliotek uczelni technicznych w zasadniczej mierze zainteresowani są komputeryzacją, mając nadzieję, że to usprawni pracę biblioteki oraz umożliwi i ułatwi szybszy dostęp do zbiorów. Oczekiwania dotyczące usprawnienia pracy biblioteki dotyczą większych możliwości korzystania z księgozbioru, sprawniejszą organizację oraz szerszy dostęp do zbiorów.

Tradycja czy nowoczesność?

Odzwierciedleniem zasobów biblioteki jest, jak wiadomo, katalog biblioteczny. Obecnie, w większości bibliotek uczelni technicznych, katalogi tradycyjne funkcjonują równolegle z katalogami komputerowymi. Większość użytkowników to ci, którzy mieli już do czynienia z komputerem, przystępują oni do pracy z katalogiem komputerowym bez zahamowań i wykorzystując instrukcję obsługi programu, w sposób prawidłowy, bezproblemowo wyszukują interesującą ich literaturę. Wciąż jednak istnieje jeszcze grupa użytkowników o znikomej znajomości techniki pracy z komputerem. Brak doświadczenia w ich przypadku sprawia, że nie prowadzą oni poszukiwań zgodnie z określonymi zasadami, lecz wyszukują lekturę w sposób przypadkowy. Warto

również podkreślić, że istnieje wciąż jeszcze niewielka grupa użytkowników, korzystających wyłącznie z katalogu kartkowego. Katalog „przyjazny” czytelnikowi powinien obejmować wszystkie zgromadzone w bibliotece zbiory oraz stwarzać dobre warunki dostępności poszukiwanej literatury.

Rosnące wymagania współczesnych użytkowników bibliotek uczelni technicznych wskazują jednak na konieczność stworzenia zautomatyzowanych katalogów nie tylko w bibliotekach głównych, ale również w bibliotekach wydziałowych i instytutowych, co z kolei wiąże się z wprowadzeniem jednolitego systemu biblioteczno-informacyjnego dla wszystkich bibliotek uczelni oraz włączeniem lokalnych sieci komputerowych do systemu globalnego.

Uczelnia – biblioteka – użytkownik

Przemiany dokonujące się współcześnie w większości bibliotek uczelni technicznych, dotyczą nie tylko form oferowanych usług i zbiorów, ale wymagają także zmian struktur organizacyjnych i przestrzennych bibliotek, kooperacji, dzielenia się kolekcjami oraz ścisłej integracji misji bibliotek z usługami badawczymi i edukacyjnymi uczelni. Biblioteki od zarania traktowane były przez społeczeństwo jako skarbnice wiedzy, informacji i kultury, a ich wartość edukacyjna i kulturowa wynikała z treści zawartych w ich kolekcjach. Szybki rozwój modelu publikacji w trybie *open access* zapewnił wolny i szeroki dostęp do naukowych zasobów, które jeszcze kilka lat temu były całkowicie niedostępne dla szerokiego grona użytkowników.

Największą słabość bibliotek uczelni technicznych stanowi jednak niedostateczna ilość drukowanych i elektronicznych czasopism wspierających prace naukowo-badawcze i dydaktyczne z poszczególnych dyscyplin wiedzy oraz trudność w samodzielnym znalezieniu poszukiwanych źródeł informacji. Usprawnienie i uproszczenie nawigacyjne witryny biblioteki oraz zwiększenie ilości drukowanych i elektronicznych wydawnictw ciągłych powinny być priorytetowym zadaniem przewidzianym do natychmiastowej realizacji przez kierownictwo biblioteki. Użytkownicy biblioteki oczekują pomocy w odnalezieniu i ocenie potrzebnej wiedzy, informującej o osiągnięciach naukowych z zakresu dziedzin interesujących czytelników. Ponadto użytkownicy oczekują od biblioteki tworzenia efektywnych przewodników online, pomagających w samodzielnym korzystaniu z naukowych baz danych.

W dobie konkurencji w dostarczaniu danych, informacji i treści, biblioteki nie mogą pozwolić sobie na lekceważenie użytkowników. To właśnie użytkownicy zadecydują o przyszłej egzystencji bibliotek oraz o formach oferowanych usług i kolekcji, o zagospodarowaniu i przestrzennym wykorzystaniu bibliotek.

Zmieniające się technologie informacyjno-komunikacyjne wpływają na pracowników naukowych i studentów oraz pozostałych użytkowników biblioteki, kształtując ich indywidualną pracę naukową, nauczanie i dokształcanie, zwiększając zapotrzebowanie na informację naukową i źródła wiedzy. Internet i technologie cyfrowe zmieniły zasady tworzenia, dystrybucji i dostępu do informacji naukowej. Wpływ technologii na użytkowników bibliotek akademickich należy rozpatrywać w dwóch płaszczyznach. Po pierwsze technologie te usprawniły komunikację, styl uczenia, prowadzenie badań naukowych, sposób szukania i wykorzystania informacji naukowej oraz możliwości zawodowego i osobistego rozwoju. Z drugiej jednak strony zaawansowanie i wykorzystanie tych technologii wpłynęło w dużej mierze na wzrost ilości dostępnej informacji.

Edukacja w bibliotece czy... z biblioteką?

Trudno dziś wyobrazić sobie edukację – nie tylko tę prowadzoną metodą tradycyjną – bez wsparcia informacją pochodzącą ze światowych zasobów informacji naukowo-technicznej, bez zasobów wiedzy zgromadzonej w podręcznikach, skryptach i przede wszystkim w bazach danych. Zwłaszcza zdalna edukacja musi mieć wsparcie w elektronicznym dostępie do informacji. Biblioteki akademickie bardzo aktywnie reagują na zmieniające się potrzeby informacyjne swoich użytkowników, wykorzystując do ich realizacji najnowsze osiągnięcia technologiczne.

Biblioteka winna spełnić oczekiwania użytkowników w zakresie dostępu do form interaktywnych i multimedialnych. Z uwagi na zmieniającą się w ostatnich latach rolę i ekspansję edukacji, masowy rozwój technologii informacyjnej oraz pojawienie się nowych form komunikowania i dostępu do informacji, biblioteka uczelniana przestaje być kojarzona tylko z miejscem ograniczonym jedynie do czytania i wypożyczania książek, coraz częściej jest postrzegana jako centrum zasobów edukacyjnych, jako aktywna instytucja wspomagająca proces kształcenia.

Mimo niektórych prognoz przewidujących likwidację uczelnianych bibliotek, trafna wydaje się być opinia, według której *...biblioteka uczelniana podobnie jak każda inna biblioteka będzie instytucją wielosemiotyczną, pośrednicząc w różnych formach komunikacji i gromadząc rozmaite zasoby (książki, prasę, materiały elektroniczne) oraz gwarantując dostęp online*⁶.

⁶ Cytat za W. Pindlowa, O zjawisku globalizacji coraz bardziej widocznym w pracy bibliotek, [w:] *Biblioteki naukowe w kulturze i cywilizacji. Działania i codzienność*. Materiały konferencyjne, Poznań, 15–17.06.2005, t. 1, pod red. H. Ganińskiej, Biblioteka Główna Politechniki Poznańskiej, Poznań 2005, s. 44–51.

Dynamiczny rozwój nowych technologii wymusza zmiany również w kontekście wykorzystania zbiorów bibliotecznych. Biblioteki od zawsze gromadziły książki, czasopisma i inne druki i miały zawsze usługowy charakter w stosunku do czytelnika, który do niedawna w działaniach bibliotekarzy był ostatnim ogniwem ich działalności. Konieczność szybkiego dostępu do informacji w zmieniającym się świecie, wymusiła na bibliotekarzach inne usytuowanie czytelnika w hierarchii działań bibliotecznych w odniesieniu do maksymalnego wykorzystania zbiorów. Oczekiwania użytkownika i bibliotekarza w kwestii udostępniania nie zawsze są tożsame. Czytelnik przeważnie chce wypożyczyć książkę poza bibliotekę na określony czas. Umożliwia mu to korzystanie ze zbiorów w dogodnym dla niego czasie i miejscu. Bibliotekarze preferują raczej udostępnianie na miejscu. Gwarantuje ono lepszą ochronę zbiorów, poza tym intensyfikuje obieg zgromadzonych w bibliotece materiałów. Dlatego w czytelnich znajdują się pozycje najbardziej poszukiwane oraz przechowywane w jednym egzemplarzu.

Oczekiwania użytkowników dotyczą również kwestii wolnego dostępu do półek. Bibliotekarze z reguły nie lubią tej formy organizacji udostępniania. Twierdzą, że wymaga ono większej powierzchni, częstszego porządkowania zbiorów, jest powodem szybszego niszczenia książek i czasopism i oczywiście zwiększonej możliwości kradzieży. Czytelnicy jednak lubią sami wyszukiwać potrzebne im materiały, zwłaszcza wtedy, gdy ich poszukiwania nie są skonkretyzowane, a wolny dostęp przybliży do nich zbiory. Udostępnianie pośrednie z kolei eliminuje z obiegu część zbiorów, ponieważ użytkownicy nie zawsze potrafią dotrzeć do informacji o nich. Wolny dostęp umożliwia wykorzystanie większej części zbiorów. Pomimo iż ten rodzaj udostępniania wymaga stałej czujności bibliotekarza i ciągłego porządkowania zbiorów, zadowolenie czytelników i duże wykorzystanie zbiorów niwelują niedogodności wolnego dostępu.

Przyszłość biblioteki - przyszłością czytelnika...?

Nowoczesne technologie, wychodząc naprzeciw oczekiwaniom użytkowników, przyczyniły się do zmiany formy komunikowania się na płaszczyźnie bibliotekarz-czytelnik. Użytkownik indywidualny stał się bardziej anonimowy niż dotychczas. Jest to wynik rozwoju nowych kanałów informacyjnych poszerzających dotychczasowe formy kontaktu z odbiorcą. Bezpośredni kontakt z użytkownikiem coraz częściej ustępuje miejsca pośrednim sposobom komunikacji. Współczesny użytkownik przeważnie oczekuje jedynie wskazówki, aby dalej samodzielnie kontynuować poszukiwania. Taką informacyjną wskazówką są właściwie zredagowane materiały informacyjne w wersji

elektronicznej lub drukowanej, strona internetowa, informatory o bibliotece, ulotki reklamujące poszczególne rodzaje usług.

Proces kształtowania się nowoczesnego warsztatu informacyjnego jest odwzorowaniem przemian, które miały i nadal mają miejsce w większości polskich bibliotek akademickich. Wskazuje na rodzaje źródeł gromadzonych w bibliotekach technicznych, ich dynamiczny przyrost, a także wykorzystanie przez środowisko akademickie oraz czytelników spoza tego środowiska. Warsztat informacyjny biblioteki uczelnianej XXI wieku stanowią głównie zasoby elektroniczne. Drukowane zbiory własne są jedynie uzupełnieniem elektronicznych nośników wiedzy. Jednakże doceniać należy walory wszystkich źródeł informacji niezależnie od ich formy, determinującej określone zalety i wady.

Dziś użytkownicy większości bibliotek uczelni technicznych mogą korzystać ze źródeł elektronicznych na wszystkich komputerach podłączonych do sieci uczelnianej, co spowodowało dynamiczny wzrost wykorzystania źródeł elektronicznych. Wiele bibliotek uczelni technicznych w procesie udostępniania źródeł elektronicznych tworzy i udostępnia elektroniczne wersje materiałów dostępnych dotąd w tradycyjnej, drukowanej formie. Ma to na celu ochronę zbiorów drukowanych przed dalszym ich niszczeniem, co jest szczególnie istotne w przypadku materiałów cennych z punktu widzenia dziedzictwa kulturowego i historii rozwoju techniki. Digitalizacja umożliwiła udostępnianie materiałów (w szczególności skryptów uczelnianych, podręczników akademickich i zeszytów naukowych) większej liczbie użytkowników, co znajduje istotne zastosowanie zarówno w stacjonarnym procesie dydaktycznym, jak i w kształceniu na odległość.

Wraz ze wzrastającymi oczekiwaniami czytelników, rośnie zainteresowanie zbiorami drukowanymi udostępnianymi w bibliotece i ich elektroniczną postacią. Dostęp do zbiorów na miejscu, do tych przeznaczonych do wypożyczenia, już nie wystarcza. Zmieniają się również wymagania związane ze sposobem korzystania ze zbiorów. Użytkownicy oczekują dostępu do informacji, rzeczowej i tekstowej za pośrednictwem elektronicznych mediów, ponieważ obecne potrzeby użytkowników ukierunkowane są na sieciową możliwość korzystania z zasobów. Wykorzystanie źródeł internetowych jedynie w sieci lokalnej powoli przestaje zaspokajać potrzeby czytelników.

Użytkownicy wyrażają zainteresowanie dostępem do wiedzy spoza uczelni w dowolnym miejscu i czasie. Studenci korzystają z podstawowych zbiorów biblioteki, a więc skryptów, podręczników, czasopism, zbiorów specjalnych, dlatego doceniają wartość informacji katalogowej. Od bibliotekarza oczekują konkretnej wskazówki, gdzie znajdą poszukiwane materiały, po to by je wypożyczyć, zrobić ksero lub zapisać na nośnik elektroniczny, o ile jest to możliwe. Dla większości z nich – (osób, które wiedzą czego poszuku-

ją i jak to zrobić) podstawową informacją jest elektroniczny katalog biblioteki wyposażony w szereg możliwości wyszukiwawczych. Dzięki tej usłudze studenci coraz częściej korzystają z informacji za pośrednictwem Internetu, wirtualnie odwiedzając bibliotekę uczelni. Oczekiwanym uzupełnieniem informacji katalogowej, czy bibliograficznej staje się informacja rzeczowa i tekstowa dostępna za pośrednictwem Internetu i kierująca do pełnych tekstów skryptów, czy czasopism zwłaszcza w języku polskim. Zapytania studentów często dotyczą możliwości korzystania z baz danych indeksujących piśmiennictwo w języku ojczystym i umożliwiających wgląd do abstraktów lub pełnych tekstów.

Biblioteki uczelni technicznych pozyskują i udostępniają zasoby zgodnie z oczekiwaniami odbiorców. W ciągu ostatnich lat agendy informacyjne przeszły ogromną przemianę. Można by zaryzykować, iż obecnie dostępne źródła informacji wpłynęły na decentralizację usług informacyjnych, a przynajmniej na formy ich świadczenia. Codzienna, mozolna praca sztabu menedżerów informacji pozostaje niewidoczna dla użytkownika, a jej efekty odzwierciedla poziom satysfakcji użytkowników⁷ oraz statystyki wykorzystania zasobów.

Książka czy plik?

Użytkownicy bibliotek uczelni technicznych mają wiele możliwości korzystania ze zbiorów bibliotecznych: mogą korzystać z czytelni lub wypożyczać materiały drukowane oraz korzystać z e-kolekcji. W kręgu zainteresowań użytkowników uczelni technicznych, znajdują się publikacje zawierające najnowszą wiedzę, informacje dotyczące najnowszych badań i odkryć naukowych. Dedykowana tej grupie informacja w postaci publikacji naukowej powinna być wiarygodna, recenzowana, wyczerpująca, aktualna i najnowsza. Publikacja drukowana nie zawsze jest w stanie spełnić te kryteria, np.: ze względu na czas procesu wydawniczego czy ograniczony dostęp ze względu na liczbę egzemplarzy. Między innymi z tych powodów tak intensywnie rozwija się publikowanie elektroniczne. Pojawienie się e-książki nie oznacza zastąpienia czy wyeliminowania książki tradycyjnej, przeciwnie e-książki pozwalają na alternatywny wybór czytania zwolennikom technologii informacyjnych, komputerów czy Internetu. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, iż

⁷ Więcej informacji dotyczących wyników badania poziomu satysfakcji czytelników zawarto w referacie: B. Feret, I. Gajda, I. Sójkowska, *Łódzka fabryka informacji naukowej. Badanie satysfakcji i oczekiwań użytkowników Biblioteki Głównej Politechniki Łódzkiej* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB 2003, nr 7 [dostęp: 12.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/matkonf/torun/feret.php>.

zbiory bibliotek cyfrowych i repozytoriów są coraz bardziej doceniane przez pracowników i studentów. Biblioteka cyfrowa jest bardzo ważnym ogniwem w procesie kształcenia na odległość. Przyczyniając się do wspierania procesu dydaktycznego jest odpowiedzią na wciąż rosnące wymagania użytkowników w zakresie nieograniczonej dostępności do zbiorów biblioteki.

E-kolekcje mogą jednak zarówno zachęcać jak i zniechęcać użytkowników. Elektroniczna forma, wielość i różnorodność funkcji, odmienne interfejsy platform niekorzystnie wpływają na przyzwyczajonych do kartkowania podręczników tradycyjistów. Pewne jest jednak to, że studiowanie, praca naukowa i badawcza opierać się będą na hybrydowych kolekcjach zbiorów naukowych, których dostarczanie jest wpisane w misję współczesnej naukowej biblioteki technicznej. Na tle współistnienia tradycyjnych i nowoczesnych źródeł informacji w działalności bibliotek uczelni technicznych zauważalne stają się zmiany preferencji użytkowników oraz konsekwencje tego procesu. Wzrost zainteresowania źródłami elektronicznymi ze strony użytkowników rodzi konieczność świadczenia nowych usług informacyjno-bibliotecznych.

Większość bibliotek uczelni technicznych osiągnęła obecnie etap rozwoju biblioteki hybrydowej, łączącej w sobie dwa światy: rzeczywisty, utworzony przez fizycznie istniejącą instytucję, z wirtualnym, obejmującym cyfrową przestrzeń informacyjną⁸.

Obecnie, gdy rangę biblioteki ocenia się coraz częściej stopniem satysfakcji użytkownika, działania organizacyjne biblioteki muszą być skierowane na odbiorcę usług. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom użytkowników, biblioteki powinny stale poszerzać swą ofertę elektronicznych źródeł informacji. Rodzi to z kolei konieczność świadczenia nowych usług informacyjno-bibliotecznych, a także przygotowania użytkowników do wykorzystania możliwości, jakie daje nowa technologia informacyjna. Wymagania współczesnego użytkownika biblioteki rosną, pozostając w ścisłym związku z rozwojem technologii informacyjnych i postępem technicznym. Nadążanie za nimi oraz kompleksowa współpraca z użytkownikiem jest podstawowym zadaniem każdej nowoczesnej biblioteki.

Biblioteki dzięki zastosowaniu nowych technologii poszerzają swoje usługi, powiększając zasoby o e-kolekcje, ułatwiają efektywne ich wykorzystanie, zdobywając coraz większe uznanie użytkowników, którzy nabierają większego doświadczenia w posługiwaniu się wyszukiwarkami internetowymi i w korzystaniu z e-zasobów. Przeciętny użytkownik posiada podstawowe umiejętności wyszukiwania informacji i oczekuje jedynie wskazówek usprawniających jego działania.

⁸ G. Piotrowicz, *Bibliotekarz a użytkownik-klient we współczesnej bibliotece uczelnianej* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB 2003, nr 7 [dostęp: 10.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/matkon/torun/piotrowicz.php>.

Biblioteka jest instytucją usługową, której celem jest jak najlepsze zaspokajanie potrzeb użytkowników i której działania powinny być nastawione na dostosowywanie gromadzonych zbiorów oraz oferowanych usług do rzeczywistych i potencjalnych oczekiwań odbiorców. Główne zadanie nowoczesnej biblioteki to zapewnienie użytkownikom łatwego dostępu do zbiorów, tradycyjnych i elektronicznych, oraz dostosowanie świadczonych usług do jego potrzeb, a także do nowych możliwości technologicznych.

Czy tylko dostęp do informacji...?

Nie ulega wątpliwości, że misją współczesnej biblioteki jest wychodzenie naprzeciw zainteresowaniom i potrzebom informacyjnym użytkowników, którym należy poświęcać coraz więcej uwagi. W związku z tym profesjonalny pracownik biblioteki musi poświęcić użytkownikowi tyle czasu, aby rozpoznać z nim jego potrzeby uświadomione i być może wygenerować kolejne, a następnie wszystkie zaspokoić⁹.

Należy zaznaczyć jednak, że sama możliwość dostępu do informacji nie jest wystarczająca dla użytkownika; niezbędna jest ocena jej wartości, a następnie dokonanie wyboru informacji najbardziej odpowiadającej potrzebom w danym momencie.

Współpraca z użytkownikiem, którego oczekiwania ciągle zmieniają się, zrozumienie i nadążanie za jego potrzebami, jest ważnym i wymagającym wysokich kwalifikacji zadaniem biblioteki. Biblioteki prenumerują głównie przetestowane i wyselekcjonowane książki, czasopisma i bazy online. Korzystając z coraz szerszej oferty wydawców, sukcesywnie poszerzają wachlarz oferowanych e-źródeł tak, aby zaspokoić oczekiwania jak największej liczby użytkowników.

Równocześnie ogólnodostępne narzędzia, serwisy internetowe i nowe podejście do udostępniania zasobów (google, biblioteki cyfrowe, repozytoria, open access) zasadniczo wpłynęły na postawy i zachowania użytkowników bibliotek. Zwiększenie udziału zbiorów elektronicznych w zasobach bibliotek i rozwój elektronicznych usług informacyjnych implikuje wiele zjawisk, związanych z zachowaniami użytkowników, ich potrzebami i oczekiwaniami.

Biblioteka, jako miejsce pracy studentów i kadry naukowo-dydaktycznej, zgodnie z oczekiwaniami czytelników, powinna być też miejscem wymiany myśli oraz miejscem spotkań integrujących całą społeczność akademicką. Powinna zapewniać warunki i materiały wspierające kadre w realizacji pro-

⁹ J. Wojciechowski, *Bibliotekarstwo: zawód czy zatrudnienie*, [w:] *Zawód bibliotekarza dziś i jutro*, V Forum SBP, Warszawa 2003.

gramów studiów, realizować szkolenie użytkowników w zakresie korzystania z usług bibliotecznych a zwłaszcza posługiwania się elektronicznymi źródłami, tworzyć środowisko sprzyjające nauce i uwzględniające wielość stylów uczenia się zarówno indywidualnego, grupowego, synchronicznego i asynchronicznego, zapewnić materiały do pracy badawczej i dostęp do informacji.

Podsumowanie

Współczesny użytkownik biblioteki przestał być biernym odbiorcą informacji, a stał się aktywnym uczestnikiem procesu informacyjnego. Zmiana jego postawy jest wynikiem działań biblioteki, która coraz częściej stosuje metody angażowania go w proces tworzenia jakości swoich usług, wychodząc z założenia, że jakość każdej usługi to efekt współpracy dwu stron, w tym przypadku biblioteki i użytkownika. Duże znaczenie przypisują bibliotekarze rozpoznawaniu coraz większych oczekiwań użytkowników, często korzystając z wyspecjalizowanych narzędzi do pomiaru usług bibliotecznych, ocenianych przez samych odbiorców¹⁰. Przy ocenie przydatności biblioteki w uczelni technicznej znaczącą wagę przywiązywać należy do opinii jej użytkowników, jako że o ich potrzebach powinni przede wszystkim pamiętać służący im bibliotekarze. Powinni więc podnosić jakość, trafność i atrakcyjność usług, rozszerzać oferty, dbać o wygodę użytkowników, sprawną i nowoczesną obsługę. Wraz z oczekiwaniami rosną wymagania odnośnie do sposobu korzystania z biblioteki – ukierunkowane na pośrednictwo elektronicznych mediów, w optymalnym czasie, z każdego miejsca. Wszystkie te zjawiska zmierzają do utrwalenia nowej wizji i roli współczesnej biblioteki, która przekraczając bariery komunikacyjne staje się wartościowym adresem w przestrzeni cyfrowej.

¹⁰ M.A. Jankowska, *Wymagania informacyjne użytkowników bibliotek akademickich w XXI wieku: Li-bQUAL+TM jako narzędzie pomiaru jakości usług bibliotecznych* [online], E-LIS [dostęp: 14.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://eprints.rclis.org/archive/00008696/01/jankowska>.

Bibliografia

1. Feret B., Gajda I., Sójkowska I., *Łódzka fabryka informacji naukowej. Badanie satysfakcji i oczekiwań użytkowników Biblioteki Głównej Politechniki Łódzkiej* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB 2003, nr 7 [dostęp: 12.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/matkonf/torun/feret.php>.
2. Górny M., *Ocena efektywności udostępniania informacji w bibliotekach naukowych*, Poznań 1999, s. 33.
3. Jankowska M.A., *Wymagania informacyjne użytkowników bibliotek akademickich w XXI wieku. LibQUAL+TM jako narzędzie pomiaru jakości usług bibliotecznych* [online], E-LIS [dostęp: 14.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://eprints.rclis.org/archive/00008696/01/jankowska>.
4. Kleczkowski A.S., *Warsztat pracy naukowca a służba informacyjna w bibliotece szkoły wyższej*, Kraków 1967, s. 22.
5. Pindłowa W., *O zjawisku globalizacji coraz bardziej widocznym w pracy bibliotek*, [w:] *Biblioteki naukowe w kulturze i cywilizacji. Działania i codzienność*. Materiały konferencyjne, Poznań, 15–17.06.2005, t. 1, pod red. H. Ganińskiej, Biblioteka Główna Politechniki Poznańskiej, Poznań 2005, s. 44–51.
6. Piotrowicz G., *Bibliotekarz a użytkownik – klient we współczesnej bibliotece uczelnianej* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB 2003, nr 7 [dostęp: 10.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/matkon/torun/piotrowicz.php>.
7. Sosińska-Kalata B., *Bibliotekarze i pracownicy informacji w świetle potrzeb współczesności*, „Poradnik Bibliotekarza” 1995, nr 9, s. 1–4.
8. Sójka J., *Profilaktyka w zarządzaniu biblioteką przez jakość*, [w:] *Wdrażanie nowoczesnych technik zarządzania w instytucjach non-profit*, Materiały z konferencji w Krakowie, 28–30.09.1998, Kraków 1998, s. 232–243.
9. Sójkowska I., Podgórski F., *Dokąd zmierza informacja? – Czyli co oferuje biblioteka, a czego oczekuje użytkownik. Stan obecny i rozwój informacji naukowej w bibliotekach uczelni technicznych*, [w:] *Biblioteki XXI wieku. Czy przetrwamy?* II Konferencja Biblioteki Politechniki Łódzkiej 19–21.06.2006, Łódź 2006, s. 407–420.
10. Wojciechowski J., *Bibliotekarstwo. Zawód czy zatrudnienie*, [w:] *Zawód bibliotekarza dziś i jutro*, V Forum SBP, Warszawa 2003.

Aleksandra Sidło

magister
Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu
Biblioteka

Książka vs nowe technologie. Uzupełnienie, współistnienie czy konkurencja?

Słowa kluczowe: bibliosocjologia, czytelnictwo studentów, Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu, wybory czytelnicze

Abstrakt: społeczny odbiór książki w dobie nowych technologii stał się punktem wyjścia do badań przeprowadzonych wśród studentów Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu. Wyniki pozwoliły odpowiedzieć na pytanie czy wobec rosnącej roli opracowań naukowych, udostępnianych w formie elektronicznej, pozycja książki w świadomości studentów staje się zagrożona oraz czy z punktu widzenia biblioteki akademickiej możliwe jest wzajemne uzupełnianie się tradycji i nowoczesności. Czytelnicy Biblioteki Wyższej Szkoły Humanitas, posiadający coraz większy zasób wiedzy, umiejętności oraz przyzwyczajeni do korzystania na co dzień z nowych technologii, stawiają bibliotece coraz większe wymagania. Badania ankietowe posłużyły zatem nie tylko sprawdzeniu przydatności i stopnia wykorzystywania nowych technologii, ale przede wszystkim ukazały poziom zadowolenia użytkowników, zarówno z tradycyjnych jak i nowoczesnych usług informacyjnych, oferowanych całej społeczności akademickiej.

Wstęp

Książka powinna mieć ważne miejsce w każdym społeczeństwie. Od czasów antycznych do współczesności wpływa na pozycję człowieka w strukturze społecznej (...). Książka jest ponadto ważną cechą kultury. Dlatego pełni istotną rolę w życiu społecznym. Była i jest wartością dla ludzi ceniących jej walory i umiejących je wykorzystać. Stanowi element oceny kultury człowieka¹.

Zmienność otaczającej nas rzeczywistości, zderzenie kultury tradycyjnej, przekazywanej w rodzinie z kulturą masową, wolny rynek książki, bogata oferta różnych dóbr, konsumpcyjny model życia – to część czynników, które wpływają na czytelnictwo społeczeństwa

¹ B. Tworek, Socjologia książki, [w:] *Wprowadzenie do socjologii kultury*, pod red. M. Filipiaka, Lublin 2009, s. 265.

i utrudniają wykształcenie nawyków czytelniczych u dzieci – a w rezultacie u dorosłych. W czasach współczesnych, w których dominują zdobycze techniki m.in. komputery i telewizory, zaś Internet oferuje znacznie łatwiejszy dostęp do informacji, człowiekowi zaczyna brakować czasu na wiele aspektów codziennego życia w tym również na czytanie. Nie zawsze tak było. Przez wiele stuleci to właśnie książki stanowiły skarbnice wiedzy, zapełniały ludziom ich wolny czas albo stanowiły dla nich rozrywkę.

A jak jest teraz? Czy studenci, rozdarci pomiędzy uczelnią, domem a życiem towarzyskim potrafią docenić wartość czytania książek? Czy tempo życia jest tak duże, że nie mogą pozwolić sobie na taką rozrywkę i czytają wyłącznie książki będące obowiązkową literaturą zalecaną przez wykładowców? Czy w dobie nowych technologii książki są nadal potrzebne czy są tylko przżytykiem, a cała uwaga młodych ludzi zwrócona jest na technikę?

To właśnie określenie preferencji czytelniczych studentów Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu (nie pod kątem rzeczowym lecz pod kątem społecznego odbioru opracowań naukowych w wersji papierowej oraz elektronicznej) było celem badań, których wyniki zostały przedstawione i omówione w poniższych rozdziałach

Bibliosocjologia

Najtrafniej zjawisko społecznej funkcji i odbioru książki opisuje subdyscyplina socjologii zwana bibliosocjologią czyli socjologią książki. Powstanie jej niejako wymusiła społeczno-gospodarcza zmiana sytuacji książki. Bibliosocjologia obejmuje badanie grup ludzkich, dla których więzią społeczną jest stosunek do książki oraz miejsce książki w społeczeństwie. Zawierają się w niej następujące poddyscypliny: socjologia pisarstwa (produkcja książki), socjologia edytorstwa i dystrybucji (biblioteki i księgarnie – czyli socjologiczny obieg książki), socjologia czytelnictwa (czytelnik jako konsument). Wg J. Muszkowskiego socjologia książki jest działem socjologii ogólnej poświęconym badaniom grup ludzkich, dla których więzią społeczną jest stosunek do książki².

Zjawisko wykształcenia się oraz rozwoju bibliosocjologii doskonale opisuje w swoich pracach³ Beata Tworek z UMCS w Lublinie. Na potrzeby niniejszego artykułu zostało ono jedynie zaakcentowane, aby wyjaśnić sens i celowość podejmowania określonych procedur badawczych opisujących preferencje oraz rzeczywiste uczestnictwo studentów w pisemnej postaci komunikacji społecznej.

² J. Muszkowski, Wstęp do socjologii książki, „*Studia o Książce*” 1972, t. 3, s. 89.

³ Bibliografia prac dr Beaty Tworek zamieszczona jest na końcu artykułu.

Charakterystyka badań ankietowych

W badaniach ankietowych udział wzięło 100 respondentów – studentów wyłącznie studiów licencjackich w Wyższej Szkole Humanitas w Sosnowcu. Taki dobór próby badawczej nie był przypadkowy. Studenci studiów magisterskich, mając za sobą pisanie i obronę pracy licencjackiej zupełnie inaczej postrzegają bibliotekę i jej zbiory. Nieprzypadkowo również badaną grupę stanowili wyłącznie studenci studiów dziennych. Miało to związek z pytaniem o platformę e-learningową, z którą obowiązkowo mają zapoznać się studenci tego trybu. Studenci niestacjonarni takiego obowiązku nie mają, ale nic nie stoi na przeszkodzie aby także taki kurs odbyli.

W grupie respondentów znalazło się 65% kobiet i 35% mężczyzn.

Rok studiów:

I rok – 48%

II rok – 26%

III rok – 26%

Kierunki studiów:

Pedagogika – 35% badanych

Dziennikarstwo i komunikacja społeczna – 26%

Administracja – 22%

Zarządzanie i marketing – 7%

Filologia angielska – 7%

Politologia – 2%

Europeistyka – 2%

Dwa ostatnie kierunki zostały jedynie zaakcentowane w poniższym omówieniu, gdyż tak mały udział procentowy uniemożliwia uzyskanie miarodajnych wyników.

Ankieta została zbudowana z pytań zamkniętych, półotwartych i otwartych. Pytania otwarte zostały opisane za pomocą analizy treści, zaś pozostałe wyniki opracowano w sposób ilościowy i jakościowy. Badania zostały przeprowadzone na terenie Wyższej Szkoły Humanitas w okresie od maja do czerwca 2010 r.

Zastosowanie i ocena nowych technologii w bibliotece WSH

W bloku tematycznym ankiety, dotyczącym stosowania nowych technologii informacyjnych w Bibliotece WSH, do których należą (oprócz katalogu biblioteki): bazy danych i e-booki, zawarto następujące pytania:

- czy respondenci chętnie korzystają z komputerowych baz danych oraz e-booków?
- co o nich sądzą?
- co stanowi najpoważniejszą barierę w korzystaniu z nich?

Odpowiedzi uzyskane na pytanie o korzystanie z baz danych początkowo nie napawają optymizmem. W grupie deklarującej zupełny brak użytkowania zasobów jakichkolwiek baz danych znajduje się 62% studentów (61,8% kobiet i 48,8% mężczyzn), 58,8% studentów I roku, 67,8% studentów II roku i 43,3% studentów III roku. Są to studenci kierunków: pedagogika (68,6%), dziennikarstwo (60,7%), administracja (40%) i filologia angielska (50%)

Dokładniejsza analiza wyników badania wskazuje, że:

1. 21% studentów (17,6% kobiet i 21,9% mężczyzn) korzysta z zasobów Śląskiej Biblioteki Cyfrowej. Są to studenci wszystkich roczników (13,7% z roku I, 17,8% z roku II i aż 30% z roku III) z różnych kierunków (pedagogika 14,3%, dziennikarstwo 25%, administracja 20%, filologia angielska 12,5%)
2. 14% respondentów (10,3% kobiet i 17,1% mężczyzn), w tym najwięcej studentów III roku (20%) oraz kierunku administracja (32%) deklaruje wykorzystanie bazy LEX Polonica Maxima
3. 6% badanych deklaruje korzystanie z baz danych Proquest i EBSCO.

Uzyskane wyniki stanowią doskonały punkt wyjścia do podejmowania działań w zakresie promocji i popularyzacji baz danych w środowisku akademickim.

W pytaniu półotwartym, grupa badawcza miała również okazję wypowiedzieć się, dlaczego wybiera taką a nie inną formę uzyskania informacji. Odpowiedzi udzieliło 56% respondentów uzasadniając swój wybór, natomiast 42% zaznaczyło samą odpowiedź bez uzasadnienia. 2% badanych nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie.

Najwięcej – aż 68% badanych preferuje tradycyjną formę książki⁴.

W tym miejscu warto skupić się na dwóch następujących wypowiedziach dotyczących korzystania z e-booków i komputerowych baz danych.

Wyniki dotyczące wykorzystania e-booków wskazują, że korzysta z nich 14% respondentów (10,7% kobiet i 20% mężczyzn), najchętniej studentów I roku (20,8%) po równo z każdego kierunku: pedagogika (11,4%), dziennikarstwo (15,4%), administracja (13,6%) i anglistyka (14,3%). Argumentacja respondentów jest następująca⁵: *bo są fajne, ponieważ łatwiej znaleźć interesujący nas fragment, mogłabym w każdej chwili jakkolwiek książkę*

⁴ Owo zestawienie procentowe zostało szczegółowo omówione w następnym paragrafie.

⁵ Wszystkie odpowiedzi na pytania otwarte oraz półotwarte zostały w niniejszym opracowaniu przytoczone dosłownie za respondentami, z zachowaniem oryginalnej stylistyki. Natomiast odpowiedzi zbieżne zagadnieniowo zostały sprowadzone do jednej kategorii badawczej.

przeczytać, jest bardzo wygodny, szybszy, łatwiejszy dostęp, oszczędność czasu, łatwość.

Z komputerowych baz danych najchętniej korzysta 16% respondentów (12,3% kobiet i aż 22,8% mężczyzn). Najchętniej zasoby bazodanowe użytkują studenci II roku (23,1%) po równo z kierunków: pedagogika (14,3%), dziennikarstwo (19,2%), administracja (18,2%), filologia angielska (14,3%) oraz zarządzanie i marketing (14,3%). Ich motywacja w tym zakresie jest następująca: *można bez wychodzenia z domu zapoznać się z treścią (spisem treści) danej książki – 2 odpowiedzi, można kopiować, komputery są mi bliższe, jest to wygodniejsze, bo mam dostęp do Internetu, a w miejscowości gdzie mieszkam nie ma dostępu do książek akademickich, nie trzeba oddać książki w ściśle określonym czasie, ponieważ są łatwiejsze – 2 odpowiedzi.*

Wprowadzając nowe technologie w bibliotekach należy liczyć się z tym, iż mogą wyzwać u (szczególnie nowych) użytkowników naturalny opór przed korzystaniem z nich. Dlatego w badaniach zamieszczono pytanie o najpoważniejszą barierę w korzystaniu z nowych (przecież ułatwiających pracę w wyszukiwaniu informacji) technologii.

Okazało się, że najpoważniejszą barierę wg badanych stanowiła nieznanomość nowych technologii (44% badanych – 52,3% kobiet i 28,6% mężczyzn). Drugą wymienianą przeszkodą była nieznanomość języka angielskiego, (27% badanych – 20% kobiet i 40% mężczyzn), trzecią stanowiło skomplikowane korzystanie z baz (18% badanych – 18,5% kobiet i 17,1% mężczyzn). Najczęściej na nieznanomość baz wskazywali studenci I roku (50%), a także studenci III roku (53,8%); najczęściej studenci z kierunków: administracja (50%), filologia angielska (57,1%) oraz zarządzanie i marketing (aż 85,7%). Na barierę psychiczną powołuje się zaledwie 8% badanych.

Spoteczny odbiór książki

W toku badań starano się ustalić, jaka jest najistotniejsza funkcja książki według studentów WSH?

Najwięcej, aż 57% badanych (60% kobiet i 51,4% mężczyzn) uważa, że książka pełni przede wszystkim rolę „pomocnika” podczas studiów (informacyjna funkcja książki). Studenci wszystkich lat zgodni są w tej ocenie: rocznik I – 52% badanych, rocznik II – 50% badanych, rocznik III – aż 73,1% badanych.

Jeśli chodzi o kierunek studiów - wyniki również są do siebie zbliżone:

Pedagogika – 54,3%

Administracja – 72,7%

Filologia angielska – 57,1%

Zarządzanie i marketing – 85,7%

Wyjątkiem jest dziennikarstwo, gdzie rozbieżności procentowe na poszczególne odpowiedzi jest bardziej zróżnicowane, choć również widoczna jest przewaga wyboru tej właśnie odpowiedzi (34,6%).

Książkę jako formę rozrywki i relaksu wybrało kolejno 14% (13,8% kobiet i 14,3% mężczyzn) oraz 16% (12,3% kobiet i 22,8% mężczyzn) respondentów, najwięcej zaś studentów filologii angielskiej - 28%. Może być to związane z faktem czytania oprócz literatury naukowej (pełniącej funkcję informacyjną) również beletrystycznej i popularno-naukowej w języku angielskim i traktowanie tego jako formy rozrywki. Odpowiedź na to pytanie jest pośrednio związana z drugim zagadnieniem jakim jest preferowana forma korzystania ze zbiorów. Wcześniej pytanie to było omówione połowicznie bez jednego punktu, dotyczącego preferencji użytkowników w zakresie korzystania z tradycyjnej formy książki.

Zgodnie z uzyskanymi wynikami - 68% respondentów (73,8% kobiet i 57,1% mężczyzn) wybrało formę tradycyjną książki: 62,5% studentów I roku, 69,2% studentów II roku, 76,9% studentów III roku; 74,3% studentów pedagogiki, 61,5% studentów dziennikarstwa, 68,2% studentów administracji, 57,1% studentów filologii angielskiej, 85,7% studentów zarządzania i marketingu.

Ponieważ było to pytanie półotwarte większość (choć minimalna), dokładnie 56% respondentów, uzasadniła swój wybór w następujący sposób⁶: *kwestia przyzwyczajenia* – 8 odpowiedzi, *wygoda korzystania* – 6 odpowiedzi, *lubię mieć książkę przed sobą (dotyk)* – 4 odpowiedzi, *korzystanie z książek jest możliwe w dowolnym miejscu i czasie np. autobus* – 3 odpowiedzi, *ponieważ lubię czytać książki* – 2 odpowiedzi, *przywykłem, wolę treści w standardowej formie, jeżeli coś jest dobre to po co to zmieniać, nie lubię czytać książek przy pomocy komputera, ponieważ dostarczają informacje w jasny sposób, ponieważ jest najbardziej jasna [forma książki], nic nie zastąpi książki, ponieważ z książką pracuje mi się najlepiej, mogę z niej robić notatki, [książka] jest to tradycyjna forma, mało skomplikowana, zrozumiała dla wszystkich, czytanie książek z komputera bardziej męczy oczy, jest coś [w książkach] namacalnego, łatwiej się przyswajają, są tam pewne i sprawdzone informacje, bardziej pobudzają wyobraźnię, zbyt długie czytanie z monitora męczy i utrudnia koncentrację, jest bardziej przyjazna, jest najbardziej przejrzysta, bo tak* – pojedyncze odpowiedzi.

Kolejne pytanie ankiety służyło pokazaniu, jakie jest nastawienie respondentów do książki. Na pytanie: *czy wyobrażasz sobie bibliotekę bez książek?*, zawarte w kwestionariuszu ankiety odpowiedziało prawie połowa ba-

⁶ Wszystkie odpowiedzi na pytania otwarte oraz półotwarte zostały w niniejszym raporcie przytoczone dosłownie za respondentami z zachowaniem oryginalnej stylistyki. Natomiast odpowiedzi zbieżne zagadnieniowo zostały sprowadzone do jednej kategorii badawczej.

danych (47%), definiując swój pogląd. Tylko 7% respondentów (4,6% kobiet i 11,4% mężczyzn) wyobraża sobie bibliotekę bez książek argumentując: *wolę komputery, [wolę] książki do czytania przez Internet, tak [wyobrażam sobie], e-book, e-learning, e-library, katalogi internetowe* – pojedyncze odpowiedzi. Ale aż 91% respondentów (93,8% kobiet i 85,7% mężczyzn) nie jest w stanie sobie tego wyobrazić. Ich poglądy są następujące⁷: *biblioteka to budynek z książkami* – 6 odpowiedzi, *lubię książki* – 4 odpowiedzi, *ponieważ biblioteka, jak sama nazwa wskazuje, musi posiadać fizycznie księgozbiór* – 2 odpowiedzi, *książki są istotne w bibliotece, nie wyobrażam sobie biblioteki bez książek, ponieważ książki są źródłem wiedzy, dostarczają istotnych informacji, ponieważ książki są pomocne np. na studiach, komputer nie zastąpi uczucia trzymania książki w rękach, jaki sens ma biblioteka bez książek? Nie jest już biblioteką lecz „budynek”, który zupełnie traci swoją wartość, książka jest nieodzownym elementem w moim życiu, nie wyobrażam sobie by jej zabrakło, bo lubię czytać, lepiej orientuję się w treści książki, gdy mogę przewracać strony, elektroniczna forma literatury w ogóle do mnie nie przemawia, z książką pracuje się najlepiej i moim zdaniem książki powinny znajdować się w bibliotece, biblioteka to przede wszystkim miejsce, gdzie powinny być tylko i wyłącznie książki w tradycyjnej formie, biblioteka bez książek jest jak ciało bez ducha, wtedy nie byłaby to klasyczna biblioteka, bo czasem dobrze jest samemu coś przeczytać, ponieważ trudno jest sobie wyobrazić bibliotekę bez książek, myślę, że lepiej jest jak mamy coś w dłoni, bardziej jest to kwestia przyzwyczajenia, od książek nie bolą oczy w przeciwieństwie do ekranów komputera, z książką lepiej się pracuje, nie psujemy sobie wzroku, gdyż ja w pracy mam non-stop kontakt z komputerem, uwielbiam czytać książki, mam ich w domu bardzo dużo, klasyczna książka jest dużo wygodniejsza od elektronicznych odpowiedników, nie wyobrażam sobie korzystania tylko z książek w wersji elektronicznej, jednak taka wersja książki powinna być, wygoda, dla mnie książka w tradycyjnej formie jest najlepsza, bo to jak kawa bez pianki, klasyczna forma książki ułatwia mi przyswajanie treści* – pojedyncze odpowiedzi.

Podsumowanie

Analiza wyników badań oraz porównanie i skorelowanie danych pozwoliło uzyskać szerszą perspektywę badawczą niezbędną do zobrazowania preferencji czytelniczych studentów Wyższej Szkoły Humanitas w wymia-

⁷ Wszystkie odpowiedzi na pytania otwarte oraz półotwarte zostały w niniejszym raporcie przytoczone dosłownie za respondentami z zachowaniem oryginalnej stylistyki. Natomiast odpowiedzi zbieżne zagadnieniowo zostały sprowadzone do jednej kategorii badawczej.

rze społeczno-kulturowym. Dzięki problematyce ankiety uzyskane wyniki mogą stać się przydatne dla innych dyscyplin zajmujących się kulturą i społeczeństwem np. wspomnianej już bibliosocjologii oraz mogą stanowić bodziec do podobnej analizy czytelnictwa w innych bibliotekach akademickich.

Cel badawczy pracy zakładał ukazanie preferencji czytelniczych studentów Wyższej Szkoły Humanitas. Studenci są specyficzną grupą społeczną, a książka jest naturalnym elementem życia społecznego, głęboko wpisanym w środowisko akademickie. Z przeprowadzonych badań ankietowych wyłania się obraz młodego człowieka preferującego czytanie książek tradycyjnych (gdzie oprócz osobistych potrzeb czytelniczych istnieją także potrzeby zawodowe zmuszające niejako do korzystania z najnowszych informacji), ale także otwartego na możliwości jakie niesie ze sobą nowoczesna technologia. Stara zasada - człowiek boi się nieznanego (zahaczająca czasami nawet o neofobię) ma również przełożenie na korzystanie z nowych technologii w bibliotece akademickiej. Można pokusić się o postawienie hipotezy, iż będzie to tendencja malejąca i w rezultacie komputerowe bazy danych, e-booki oraz zbiory tradycyjne będą koegzystować bez większych problemów.

Współcześnie młodzi ludzie mają do dyspozycji wiele różnych sposobów kształcenia się i spędzania czasu wolnego. Mogą oglądać telewizję lub używać komputera w wybrany przez siebie sposób. Dlatego książka musi walczyć o swoje miejsce w kulturze⁸. Pozostaje mieć nadzieję, iż tendencja podążania bibliotek, powoli acz konsekwentnie, w stronę nowych technologii będzie trwała, a mimo to książka jako wytwór kultury nie odejdzie nigdy w zapomnienie.

Bibliografia

1. Dunin J., *Pismo zmienia świat. Czytanie. Lektura. Czytelnictwo*, Warszawa-Łódź 1998.
2. Furtyk J., *Miejsce książki w życiu dzieci i młodzieży*, „Poradnik Bibliotekarza” 1996, nr 4, s. 5-9.
3. Głombiowski K., *Książka w procesie komunikacji społecznej*, Wrocław 1980.
4. Migoń K., *Z dziejów nauki o książce*, Wrocław, 1979.
5. *Nastolatki i kultura w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych*, pod red. A. Przećławskiej, L. Rowickiego. Warszawa 2000.
6. Schlender G., *Zainteresowania czytelnicze młodzieży (badania ankietowe)*, „Poradnik Bibliotekarza” 1997, nr 4, s. 6-8.

⁸ B. Tworek, *Socjologia książki...*, *op. cit.*, s. 265.

7. Tworek B., *Socjologia książki jako subdyscyplina socjologii*, „Annales UMCS, Sectio I Philosophio-Sociologio”, Lublin 1999, s.145–151.
8. Tworek B., *Socjologia bibliotek*, „Annales UMCS, Sectio I Philosophio-Sociologio”, Lublin 2001, s. 57–61.
9. Tworek B., Socjologia książki, [w:] *Wprowadzenie do socjologii kultury*, pod red. M. Filipiaka, Lublin 2009.
10. Wojciechowski J., *Czytelnictwo*, Kraków 1999.

Justyna Buczyńska-Łaba

magister
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa
Biblioteka

Oczekiwania a satysfakcja użytkowników korzystających z zasobów bibliotecznych sieci bibliotek Uniwersytetu Pedagogicznego w świetle badań ankietowych

Słowa kluczowe: biblioteka, Uniwersytet Pedagogiczny, ankieta, badanie jakości usług, oczekiwania czytelników

Abstrakt: ciągłe podwyższanie jakości usług bibliotecznych to droga do zaspokajania wymagań współczesnych czytelników. W artykule zaprezentowano wyniki badania ankietowego przeprowadzonego w czerwcu 2010 roku na grupie 200 osób ze środowiska Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Przeanalizowano wykorzystanie zbiorów bibliotecznych sieci bibliotek UP i oczekiwania klientów. Ankietowani wskazali stopień zadowolenia ze świadczonych usług bibliotecznych, ocenili czy tradycyjna książka i tradycyjna biblioteka mogą współistnieć obok bibliotek elektronicznych. Sformułowane wnioski sugerują kierunek działań zmierzających do podwyższenia efektywności pracy bibliotek UP i kształtujących ich przyszły model.

Wstęp

Coraz częściej można spotkać się z poglądem, że w dobie nowych technologii, szeroko pojętej cyfryzacji życia, podstawowe procesy biblioteczne tj. gromadzenie, opracowanie, udostępnianie i archiwizacja odchodzą na dalszy plan. Biblioteki jako źródło wiedzy, informacji i kultury ewoluują w kierunku nowoczesnych rozwiązań; tradycyjna postać książki przetwarzana jest na postać elektroniczną, co wzbogaca zbiory biblioteczne, dając możliwość wyboru formy książki czytelnikowi. Czy to oznacza, że obecny bibliotekarz nie kupuje, nie opracowuje i nie udostępnia prezencyjnie dobranych i z trudem pozyskanych nowości książkowych? Czy jego rola ma się ograniczać tylko do postaci przewodnika po cyfrowych zasobach, gdzie bez kompute-

ra nie może on myśleć i udzielać informacji? Czy obecny czytelnik pragnie wyłącznie wirtualnej biblioteki i elektronicznych źródeł wiedzy? Jaki on jest, co go zadowala a czego oczekuje od naszych instytucji? Czy sieć biblioteczna Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie zmierza do zaspokajania oczekiwań współczesnego klienta? Celem badania ankietowego było więc poznanie preferencji i potrzeb współczesnego czytelnika, co pozwoli właściwie ukierunkować rozwój bibliotek Uczelni.

Opis badania

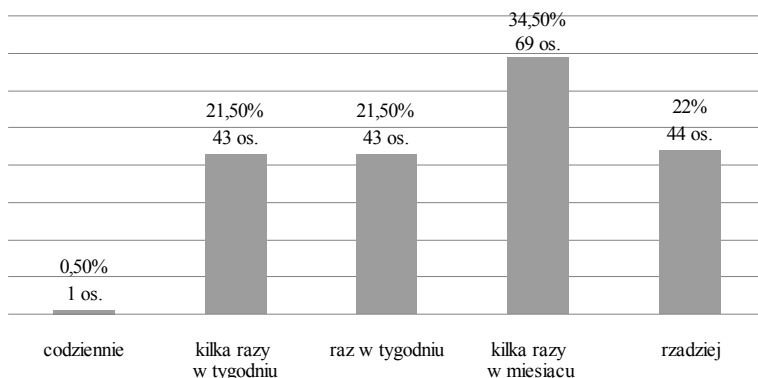
Studenci i pracownicy uczelni wypełnili kwestionariusz ankiety anonimowej, w której zastosowano 14 pytań zamkniętych (ankietowany dokonywał wyboru i zaznaczał właściwą odpowiedź) i 1 pytanie otwarte. Ankieta składała się z trzech części¹.

Pierwsza część dotyczyła częstotliwości korzystania z usług bibliotek UP w ogóle. W badaniach brało udział 200 osób z czego większość to studenci 77% (154 os.), ponadto – pracownicy naukowci 15% (30 os.) i administracja Uczelni 7% (14 os.). Badanie ankietowe nie objęło uczniów, innych było 1% (2 os.). Zdecydowanie większą grupę użytkowników sieci bibliotecznej UP, analogicznie jak w przypadku pozostałych uczelni pedagogicznych w Polsce, stanowiły kobiety 75,5% (151 os.), mężczyzn było 24,5% (49 os.). Przeważały osoby w wieku od 20–30 lat 57,5% (115 os. z czego 106 os. to studenci). Część ankiet została wypełniona przez pracowników naukowych wraz ze studentami dziennymi na zajęciach dydaktycznych, część przez czytelników w czytelniach, a pozostałe ankiety przez pracowników administracji uczelni.

Na pytanie *jak często korzysta Pani/Pan z sieci bibliotecznej* – najwięcej odpowiedzi zaznaczono: *kilka razy w miesiącu* a obszarami bibliotecznymi najczęściej odwiedzanymi była wypożyczalnia i czytelnia.

¹ *Jakość usług bibliotecznych w społeczeństwie informacyjnym*, pod red. J. Kamińskiej, B. Żołędowskiej-Król, Warszawa 2009, s. 80.

Jak często korzysta Pani/Pan z sieci bibliotecznej UP?

Wykres 1. Częstotliwość korzystania z Bibliotek Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie

Źródło: Opracowanie na podstawie badań własnych.

Najczęściej biblioteki odwiedzają pracownicy naukowcy, bo aż kilka razy w tygodniu (40%). Kolejne pytanie miało pokazać, z których oddziałów bibliotecznych klienci korzystają najczęściej.

Jak często korzysta Pani/Pan z wymienionych oddziałów biblioteki?

Tabela 1. Częstotliwość odwiedzin w poszczególnych oddziałach bibliotecznych Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie

	kilka razy w tygodniu	raz w tygodniu	raz w miesiącu	rzadziej	nie korzystam
Wypożyczalnia	9% (18 os.)	28% (56 os.)	30% (60 os.)	23% (46 os.)	10% (20 os.)
Czytelnia	7,5% (15 os.)	18,5% (37 os.)	27% (54 os.)	29% (58 os.)	18% (36 os.)
Mediateka	4% (8 os.)	10% (20 os.)	12% (24 os.)	30% (60 os.)	44% (88 os.)

Wypożyczalnia międzybiblioteczna	5,5% (11 os.)	7,5% (15 os.)	7,5% (15 os.)	17,5% (35 os.)	62% (124 os.)
Biblioteka Cyfrowa	12% (24 os.)	4,5% (9 os.)	8% (16 os.)	22% (44 os.)	53,5% (107 os.)
Bazy danych dostępne na CD-ROM	7,5% (15 os.)	4% (8 os.)	7,5% (14 os.)	13% (26 os.)	68,5% (137 os.)
pomoc Bibliotekarza	7,5% (15 os.)	21,5% (43 os.)	29,5% (59 os.)	22% (44 os.)	19,5% (39 os.)

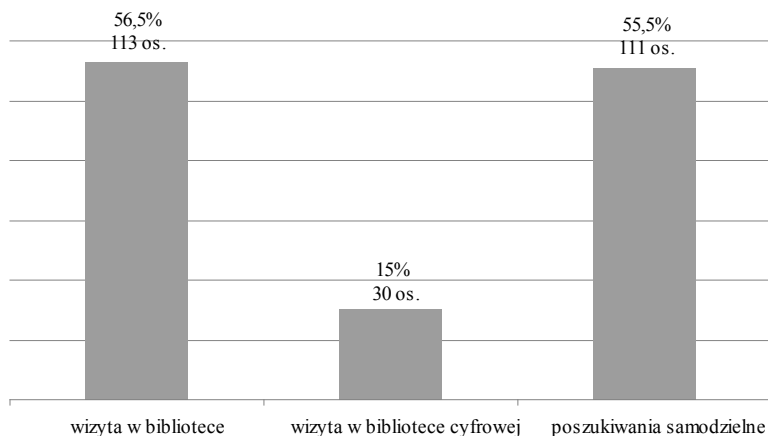
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Według ankietowanych oddziałem najczęściej odwiedzanym jest wypożyczalnia.

Studenci do 20 lat (31,8%), pracownicy naukowo-dydaktyczni (33,3%) i inni (50%) z wypożyczalni korzystają średnio jeden raz w miesiącu. Administracja i studenci od 20-30 lat - rzadziej niż raz w miesiącu. Czytelnię - niecałe 30% ogółu ankietowanych - odwiedza jeden raz w miesiącu lub rzadziej. Niewielkim zainteresowaniem użytkowników cieszy się wypożyczalnia międzybiblioteczna i mediateka pomimo, iż w mediatece oraz w czytelniach użytkownik ma dostęp do zakupionych międzynarodowych baz danych oraz możliwość penetrowania wielu źródeł bibliotecznych jednocześnie. Z Biblioteki Cyfrowej i baz danych dostępnych na CD większość ankietowanych nie korzysta. Tu nasuwa się wniosek - więcej zbiorów digitalizować i reklamować usługi elektroniczne, tak aby czytelnika „wciągać” w coraz bogatszą ofertę źródeł wiedzy niedrukowanej. Cieszy fakt, iż wysiłek bibliotekarzy jest dostrzegany przez klientów bibliotek. Średnio raz w miesiącu czytelnicy korzystają z ich pomocy. Są to w większości studenci do 30 lat i pracownicy naukowo-dydaktyczni. Nasuwa się zatem wniosek, że zautomatyzowane systemy biblioteczne zmieniające w praktyce proces udostępniania zbiorów, nie wykluczają tradycyjnego wypożyczania książek i korzystania z czytelni.

W pytaniu: *w jaki sposób poszukuje Pani/Pan potrzebnej informacji do swojej pracy?*, ankietowani zaznaczali najczęściej *wizytę w bibliotece* (56,5%) i *szukam samodzielnie* (55,5%). Tylko 15% ogółu osób korzysta z biblioteki cyfrowej. Świadczy to o tym, że większość poszukuje potrzebnej informacji w różnych miejscach i źródłach wiedzy.

W jaki sposób poszukuje Pani/Pan potrzebnej informacji do swojej pracy?

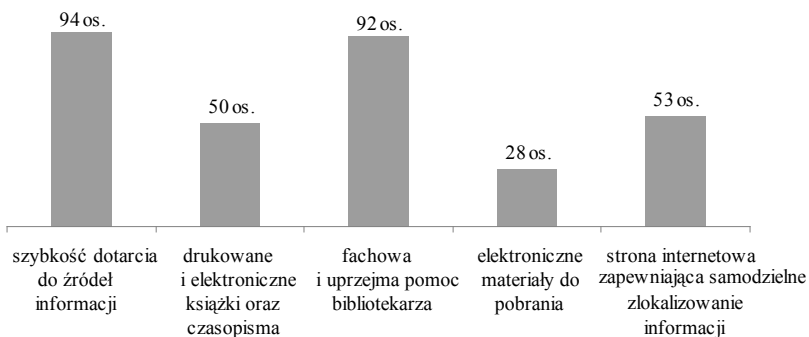

Wykres 2. Źródła pozyskiwania informacji przez ankietowanych

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Odpowiedzi na kolejne pytanie wskazały, co jest najistotniejszym elementem dla współczesnego czytelnika w bibliotece. Według obliczeń szybkość dotarcia do źródeł informacji (47%) oraz fachowa i uprzejma pomoc bibliotekarza (46%) jest najwyższej oceniana. Ankietowani zaznaczyli po kilka odpowiedzi. Wykres zobrazuje priorytety respondentów.

Najistotniejszym elementem dla mnie jest:

Wykres 3. Hierarchia ważności rodzajów działalności Bibliotek według ankietowanych

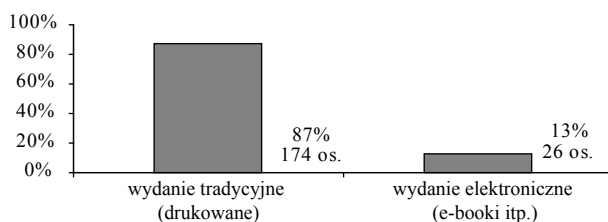
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Fachowa i uprzejma pomoc bibliotekarza w znalezieniu odpowiednich źródeł informacji jest najistotniejsza dla studentów do 20 lat (59%) i dla administracji (50%). Pracownicy naukowo-dydaktyczni i starsi studenci najwyżej cenią szybkość dotarcia do informacji.

Druga część ankiety przedstawia stosunek czytelników do książki.

Czy czytelnictwo w dobie Internetu przeżywa kryzys?, czy tradycyjna książka i tradycyjna biblioteka mogą współistnieć obok bibliotek internetowych i wydawnictw elektronicznych? Na pytanie: *czy wolisz czytać książkę tradycyjną czy wydanie elektroniczne?*² zaskakująca większość respondentów opowiedziała się za wydaniem tradycyjnym. Wykres kołowy doskonale obrazuje stosunek ogółu ankietowanych do formy wydania.

Czy wolisz czytać książkę tradycyjną czy wydanie elektroniczne?

Wykres 4. Książka tradycyjna a wydanie elektroniczne – wybór ankietowanych

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Uzasadnienia wyboru były różne: *lubię trzymać książki w dłoniach a nie lubię czytać z monitorów czy innych nośników, ze względu na wadę wzroku; wybieram w zależności od typu książki. Książki naukowe wolę w wydaniu tradycyjnym; tylko czytanie tradycyjne oddaje klimat; wolę czytać tradycyjną książkę ponieważ jestem tradycjonalistką; tradycyjna książka jest łatwiej dostępna, wydanie elektroniczne wymaga użycia specjalnego sprzętu; książka elektroniczna nie posiada duszy; wolę czytać tradycyjną książkę, ponieważ lepiej czyta mi się z papieru niż z ekranu. Przy książce chcę odpocząć od wszelkiej elektroniki; lubię zapach książek; zdecydowanie wolę czytać tradycyjną książkę gdyż o wiele łatwiej przyswajam zawarte w niej informacje, cenię sobie w niej mobilność, możliwość czytania nawet w sytuacji braku dostępu do komputera i innych urządzeń.*

² K. Wanik, *Podwyższenie standardu usług w bibliotece wydziałowej poprzez ankietowanie czytelników* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB, 2003, nr 4 [dostęp: 14.06.2010], dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/2003/44/ankieta.php>.

Klienci współcześni dostrzegają różnicę między wydaniem, widzą zalety i wady każdej z nich, np.: *czytać wolę książkę tradycyjną, ponieważ tak mi się szybciej czyta. Jednak gdy wyszukuję konkretnej informacji to wolę wersję elektroniczną (przydatny skrót CTRL+F szukaj); wolę tradycyjną, gdyż mogę czytać w każdym miejscu lecz elektroniczna jest fajna przy pisaniu prac, gdyż można szybko wyszukać informację; jeśli dotrę do elektronicznej książki to i tak najważniejsze rozdziały drukuję i wtedy czytam, ale lubię e-booki bo mają szybką nawigację po tekście.*

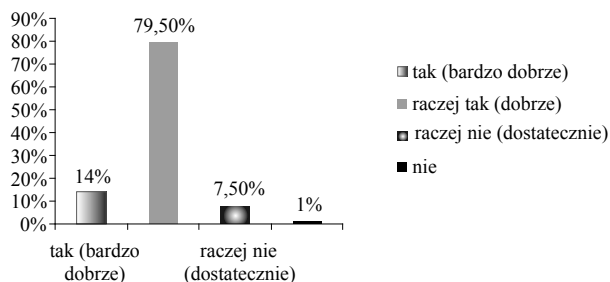
13% ankietowanych wybiera nowoczesne wydania książki, głównie przez oszczędność czasu oraz szybkie przeszukiwanie tekstu. Zwolennicy e-booków podkreślają: *łatwość transportu, dostępność, w łatwy sposób można zarchiwizować sobie kolekcję ulubionych książek; wolę wydanie elektroniczne ze względu na ekologię; wolę e-booki ze względu na bezproblemowe przechowywanie plików; wolę książkę elektroniczną bo jest odzwierciedleniem książki tradycyjnej, a nie muszę zamawiać, czekać na nią; szybciej docieram do informacji.*

Wśród respondentów byli też zwolennicy obu wersji książki: *czytam oba wydania, ważne aby dotrzeć do informacji jak najszybciej i efektywnie.* I czy nie mają racji?

Trzecia część ankiety dotyczyła oceny dostępu do poszukiwanej informacji i obsługi informacyjnej jak również satysfakcji z aktualnych warunków i usług sieci bibliotecznej.

Na pytanie: *czy księgozbiory bibliotek UP są zgodne z Pani/Pana oczekiwaniami?* ankietowani ocenili *dobrze* trafność zakupu materiałów naukowo-dydaktycznych do ich potrzeb (79,5%).

Czy księgozbiory bibliotek UP są zgodne z Pani/Pana oczekiwaniami?

Wykres 5. Ocena doboru materiałów bibliotecznych do potrzeb użytkownika

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych

W pytaniu 11 ankietowani ocenili dostęp do zasobów bibliotecznych. W skali od 1 do 5 punktów najwyżej oceniano *dogodne godziny otwarcia bibliotek*. Wysoką punktacją uzyskały też *łatwość obsługi katalogów*, *estetyka materiałów informacyjnych i reklamowych bibliotek* oraz *kompetencja i profesjonalizm pracowników bibliotek*. Słabiej oceniono dostęp do nowoczesnego sprzętu. Potwierdza to potrzebę zakupu nowoczesnych komputerów z odpowiednim oprogramowaniem i dostępem do Internetu. Kwestia ta wydaje się szczególnie istotna w dalszej perspektywie rozwoju bibliotek instytucyjnych. Szczegółowe dane przedstawia tabela 2.

Jak ocenia Pani/Pan dostęp do zbiorów bibliotecznych?

Tabela 2. Ocena dostępu do materiałów bibliotecznych w bibliotekach UP w Krakowie (skala od 1 do 5, gdzie 1 – oznacza najniższą wartość a 5 – najwyższą)

	1 punkt (naj- niższa war- tość)	2 punkty (słabo)	3 punkty (dostat.)	4 punkty (do- brze)	5 punk- tów (b.do- brze)
dogodne godziny otwarcia Bibliotek	2,5% (5 os.)	3,5% (7 os.)	14,5% (29 os.)	43% (86 os.)	37,5% (75 os.)
łatwość obsługi katalogów	3% (6 os.)	3,5% (7 os.)	24% (48 os.)	39,5% (79 os.)	30% (60 os.)
dostęp do nowoczesnego sprzętu	3,5% (7 os.)	29% (58 os.)	49% (98 os.)	11% (22 os.)	7,5% (15 os.)
atrakcyjny wystrój i wyposażenie otoczenia bibliotek	4,5% (9 os.)	14% (28 os.)	23,5% (47 os.)	41,5% (82 os.)	17% (34 os.)
estetyka materiałów informacyjnych i reklamowych bibliotek	3,5% (7 os.)	8,5% (17 os.)	37% (74 os.)	39,5% (79 os.)	11,5% (23 os.)
kompetencja i profesjonalizm pracowników bibliotek	1,5% (3 os.)	3,5% (7 os.)	13% (26 os.)	42,5% (85 os.)	39,5% (79 os.)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

O ocenę obsługi informacyjnej w bibliotekach poproszono ankietowanych w pytaniu 12. Sytuację obrazuje tabela 3.

Jak ocenia Pani/Pan obsługę informacyjną w bibliotekach?

Tabela 3. Ocena obsługi informacyjnej w bibliotekach UP (skala od 1 do 5, gdzie 1 – oznacza najniższą wartość a 5 – najwyższą)

	1 punkt (najniższa wartość)	2 punkty (słabo)	3 punkty (dostat.)	4 punkty (dobrze)	5 punktów (b.dobrze)
profesjonalizm udzielanych informacji przez bibliotekarza	1,5% (3 os.)	2% (4 os.)	3,5% (7 os.)	46% (92 os.)	37% (74 os.)
czytelność i przydatność stron internetowych bibliotek	1,5% (3 os.)	2,5% (5 os.)	28% (56 os.)	44,5% (89 os.)	23,5% (47 os.)
czytelność i przydatność katalogu komputerowego	1,5% (3 os.)	3,5% (7 os.)	24,5% (49 os.)	41,5% (83 os.)	29% (58 os.)
czytelność i przydatność katalogu kartkowego	3,5% (7 os.)	12% (24 os.)	30% (60 os.)	36,5% (73 os.)	16,5% (33 os.)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Stopień satysfakcji ze świadczonych usług informacyjnych wypadł zadowalająco. Wszystkie elementy służące uzyskaniu informacji oceniono *dobrze*. Wśród nich najwięcej osób zaznaczyło *profesjonalizm udzielanych informacji przez bibliotekarza* oraz *czytelność i przydatność stron internetowych bibliotek*. Tutaj ankietowani mogli dopisać jakich informacji dodatkowych oczekują od stron prywatnych. Dzięki nim można trafnie planować przyszłe działania w celu uzyskania maksymalnej satysfakcji klientów. Zaproponowano m.in.: *skanowanie okładek nowości wydawniczych; umieszczenie translatora języka niemieckiego i angielskiego na stronach bibliotek; umieszczania przypomnień o dacie zwrotu książki, np. na adres e-mail; rezerwacji książek wypożyczonych; adresów księgarń; nowości wydawniczych*.

W pytaniu kolejnym poproszono jeszcze raz o ocenę elementów składowych jakości usług bibliotecznej.

Proszę zaznaczyć liczbę punktów przy obszarach zgodnie z tym, jak każdy z nich jest dla Państwa ważny.

Tabela 4. Ocena ważności obszarów bibliecznych według ankietowanych (skala od 1 do 5, gdzie 1 – oznacza najniższą wartość a 5 – najwyższą)

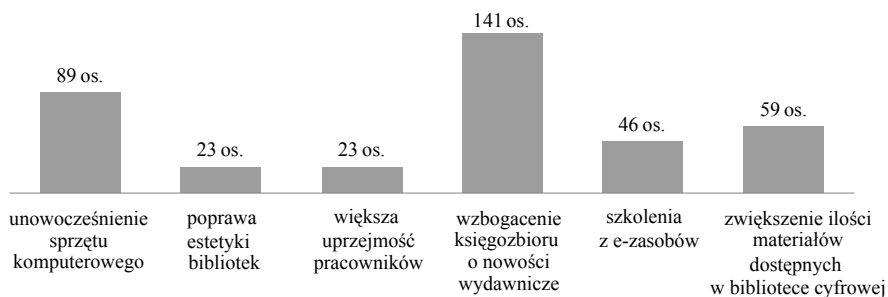
	1 punkt (najniższa wartość)	2 punkty (słabo)	3 punkty (dostat.)	4 punkty (dobrze)	5 punktów (b.dobrze)
warunki techniczne i funkcjonalność pomieszczeń	2% (4 os.)	5% (10 os.)	30,5% (61 os.)	42,5% (85 os.)	19% (38 os.)
umiejętność przygotowania i świadczenia przez biblioteki niezawodnych usług	0,5% (1 os.)	1,5% (3 os.)	20,5% (41 os.)	30,5% (61 os.)	46,5% (93 os.)
dostarczenie odpowiednich do potrzeb zasobów (drukowanych i elektronicznych)	1% (2 os.)	2,5% (5 os.)	16,5% (33 os.)	23% (46 os.)	56,5% (113 os.)
wiedza personelu i umiejętność wzbudzania zaufania	2,5% (5 os.)	3,5% (7 os.)	13,5% (27 os.)	37,5% (75 os.)	43% (86 os.)
zdigitalizowane zbiory i dostępne w formie pliku do pobrania	4% (8 os.)	9,5% (19 os.)	28,5% (57 os.)	33% (66 os.)	23,5% (47 os.)

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Większość obszarów bibliecznych wpływających na działalność usługową oceniona została bardzo dobrze. Są to: *dostarczenie odpowiednich do potrzeb zasobów (drukowanych i elektronicznych), umiejętności przygotowania i świadczenia przez biblioteki niezawodnych usług oraz wiedza personelu i umiejętności wzbudzania zaufania*. Mniej punktów otrzymały *warunki techniczne i funkcjonalność pomieszczeń*.

Aby podnieść jakość pracy bibliotek w Uniwersytecie Pedagogicznym w kolejnym pytaniu poproszono o przedstawienie oczekiwań wobec całej sieci bibliotecznej Uczelni (wykres 6).

Czego dotyczą Pani/Pana oczekiwania wobec bibliotek UP?

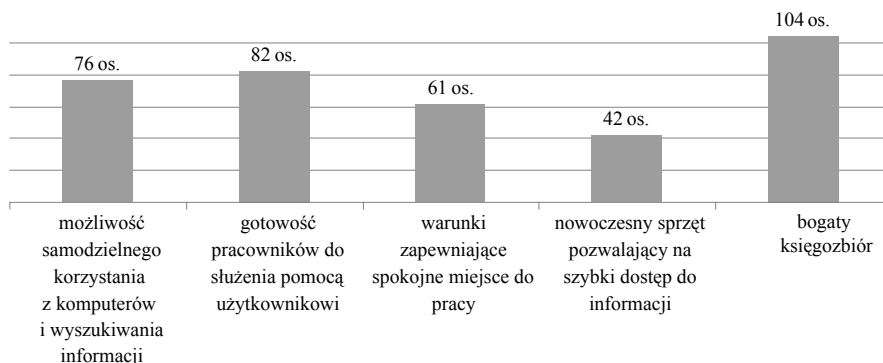
Wykres 6. Oczekiwania użytkowników wobec bibliotek UP

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Zdecydowana większość użytkowników chce wzbogacenia księgozbioru o nowości wydawnicze (70,5%). Inni oczekują unowocześnienia sprzętu komputerowego (44,5%) i zwiększenia ilości materiałów dostępnych w Bibliotece Cyfrowej (29,5%).

Na koniec zapytano:

Co sprawia Pani/Panu największą satysfakcję?

Wykres 7. Czynniki najbardziej satysfakcjonujące czytelników

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Okazało się, że największe zadowolenie daje użytkownikom bogaty księgozbiór i gotowość pracowników do służenia pomocą użytkownikowi. Większość studentów podkreśliła satysfakcję z możliwości samodzielnego wyszukiwania potrzebnych pozycji w katalogach komputerowych i sieci online.

Podsumowanie

Wyniki otrzymane przy pomocy kwestionariusza ankiety określiły stopień jakości usług świadczonych przez biblioteki Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, mocne i słabe strony ich pracy. Ankietowani zasugerowali działania zmierzające do maksymalnego zadowolenia klientów. Wzbogacenie księgozbioru o nowości wydawnicze, wieloegzemplarzowość podręczników akademickich, unowocześnienie sprzętu komputerowego, zwiększenie ilości zdigitalizowanych zbiorów udostępnianych w Bibliotece Cyfrowej – to główne oczekiwania ankietowanych. Przy dobrze dobranej literaturze, spory problem sprawia zbyt mała liczba najpotrzebniejszych tytułów. Zwiększa to ilość kserowanych książek. Celem innowacji bibliotecznych jest optymalizacja sprawności i szybkości obsługi klienta. Stąd duży procent ankietowanych za istotny element uznał szybkość dotarcia do źródeł informacji. Wyraźnie najmocniejszą stroną bibliotek UP jest umiejętność świadczenia niezawodnych usług, dostarczenie odpowiednich do potrzeb materiałów, profesjonalizm udzielanych informacji, fachowa wiedza personelu i indywidualne podejście do użytkownika. Dzięki pytaniom otwartym można określić oczekiwania współczesnego czytelnika, który chciałby m.in.: przesyłania wiadomości o terminie zwrotu książki, rezerwacji i informacji o nowościach. Wbrew powszechnym sądom, książka tradycyjna ciągle figuruje na pierwszym miejscu, przed książką elektroniczną. Ankietowani świadomie wybierają formę książki. Wiedzą, które egzemplarze czytać elektronicznie, nawigując po tekście i znajdując sprawnie informacje, a które czytać z zamiatowania, dla relaksu, „do poduszki”. Współczesna biblioteka daje możliwość wyboru spośród różnych rodzajów źródeł wiedzy. Bardzo dogodne godziny otwarcia bibliotek, dobry dostęp do źródeł bibliotecznych, bardzo dobra obsługa informacyjna, zapewniają współistnienie i współpracę tradycyjnej sieci bibliotecznej Uniwersytetu Pedagogicznego z bibliotekami wirtualnymi. Bibliotekarz oprócz nawigacji po zbiorach nie może zapomnieć o fachowej i indywidualnej pomocy użytkownikowi gdyż ciągle on tego oczekuje. Istnieją nadal osoby, wymagające od bibliotekarza pomocy lub wręcz wyręczenia w poszukiwaniu potrzebnych im informacji naukowych. Z obserwacji wynika, że studenci zaoczeni, którzy nie przeszli szkolenia bibliotecznego nie radzą sobie z zamawianiem materiałów bibliotecznych elektronicznie. Bibliotekarz zapewnia odpowiednią jakość usług, organizuje warunki sprzyjające nauce, szkoli w przeszukiwaniu informacji. Bez

wykwalifikowanego bibliotekarza, pracownika informacji czy brokera użytkownik otrzyma tylko zamówione źródło wiedzy bez dodatkowych wskazówek czy przygotowanych zestawień bibliograficznych. W Bibliotece Cyfrowej klient nie znajdzie porad bibliotekarza wynikających z lat doświadczeń, odczytania w nowościach i znajomości księgozbioru. Praca w bibliotece powinna być nastawiona na pożytek klienta, który dzięki temu ponawia transakcje i staje się klientem stałym. Zasada funkcjonowania aktywnego oraz nastawienie się na środowisko użytkowników jest podstawowym elementem marketingu bibliotecznego, w którym zyskiem jest zadowolenie odbiorcy³. Wspieranie procesu edukacyjnego poprzez zapewnienie niezbędnych materiałów aktualnych i kompletnych to podstawowa misja biblioteki uczelnianej. Użytkownicy najwyżej cenią podstawową rolę biblioteki czyli zapewnienie bogatego księgozbioru, szybką możliwość dotarcia do informacji i samodzielnego korzystania z komputerów oraz fachową pomoc bibliotekarza⁴. Mniejszą wagę przywiązują do wystroju wnętrza. Każda biblioteka uczelniana zobowiązana jest do wspomagania realizacji zadań naukowo-badawczych pracowników i studentów uczelni. Wynika to z ustawy o szkolnictwie wyższym, a także ze statutów uczelni. Jest więc jednostką naukową, a jej zakres działania wynika z profilu uczelni, jej wielkości, zadań badawczych i dydaktycznych⁵. Polityka gromadzenia zbiorów, konsultacje z pracownikami dydaktycznymi, studentami i walka o nowości wydawnicze została doceniona przez respondentów. Dla bibliotekarzy ważna jest jakość i kompletność księgozbioru, a jakość – to zadowolenie użytkowników (według *Polskiej Normy – ISO 11620 : 2006 Informacja i dokumentacja. Wskaźniki funkcjonalności bibliotek*), skupienie na nich uwagi, to zaspokajanie ich aktualnych i przyszłych potrzeb⁶. Tworzenie nowych specjalności, nowych kierunków wymaga reorganizacji i poszerzenia księgozbioru.

Środowisko uczelniane ciągle pragnie zdobywania nowej wiedzy, czy to w formie tradycyjnej czy elektronicznej. Umiejętne połączenie tradycji i nowości technicznych oraz ciągle doskonalenie wiedzy bibliotekarzy daje wysoką jakość i satysfakcję klientów. Czy wskutek cyfryzacji zbiorów i istnienia społeczeństwa informacyjnego zmienia się gruntownie model bibliotek? Według ankietowanych nowe technologie udoskonalają jakość usług bibliotecznych ale ich nie zastępują. Nadal duża liczba czytelników korzysta z tradycyjnej biblioteki i tradycyjnej książki, nadal ważny jest fachowy bibliotekarz, który wprowadza klienta w świat nieograniczonej wiedzy a stałego bywalca doskonalili w korzystaniu z nowych możliwości wyszukiwawczych. A wszystko to dla czytelnika – bo jego zadowolenie to satysfakcja bibliotekarza.

³ J. Wojciechowski, *Marketing w bibliotece*, Warszawa 1993, s. 157.

⁴ E.B. Zybert, *Jakość w działalności bibliotek. Oceny – Pomiary – Narzędzia*, Warszawa 2007, s. 51.

⁵ *Działalność naukowa i informacyjna bibliotek uczelnianych. Teoria i praktyka*, pod red. M. Czyżewskiej, Białystok 2005.

⁶ E. Głowacka, *Studium zastosowania kompleksowego zarządzania jakością TQM*, Toruń 2000, s. 16.

Bibliografia

1. *Działalność naukowa i informacyjna bibliotek uczelnianych. Teoria i praktyka*, pod red. M. Czyżewskiej, Białystok 2005.
2. Głowacka E., *Studium zastosowania kompleksowego zarządzania jakością TQM*, Toruń 2000.
3. *Jakość usług bibliotecznych w społeczeństwie informacyjnym*, pod red. J. Kamińskiej, B. Żołędowskiej-Król, Warszawa 2009.
4. Wanik K., *Podwyższanie standardu usług w bibliotece wydziałowej poprzez ankietowanie czytelników* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB, 2003, nr 4. [dostęp: 14.06.2010], dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/2003/44/ankieta.php>.
5. Wojciechowski J., *Marketing w bibliotece*, Warszawa 1993.
6. Zybert E.B., *Jakość w działalności bibliotek. Oceny – Pomiary – Narzędzia*, Warszawa 2007.

Renata Patela

magister
Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Biblioteka

Wykorzystanie źródeł tradycyjnych i elektronicznych w Bibliotece Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Słowa kluczowe: badanie użytkowników, biblioteka, Biblioteka Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, statystyka biblioteczna, źródła drukowane, źródła elektroniczne

Abstrakt: w artykule omówiono wykorzystanie źródeł drukowanych i elektronicznych w Bibliotece Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego na podstawie statystyk bibliotecznych oraz ankiety przeprowadzonej wśród użytkowników Biblioteki. Przeprowadzona analiza danych pozwala stwierdzić, że oba rodzaje źródeł cieszą się rosnącym zainteresowaniem użytkowników. Jednakże większość z nich nadal preferuje źródła drukowane.

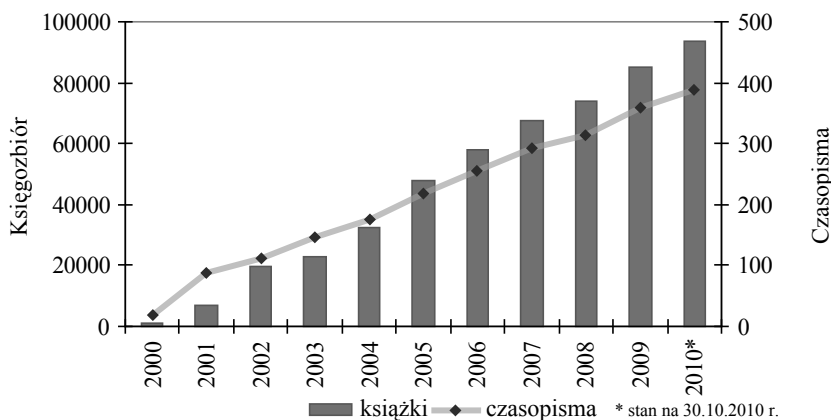
Wstęp

Od wielu lat w bibliotekach współistnieją ze sobą tradycyjne i nowoczesne źródła informacji. Oferta elektronicznych książek, czasopism i innych dokumentów jest stale wzbogacana i coraz więcej bibliotek zapewnia swoim użytkownikom do nich dostęp. Również Biblioteka Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego od kilku lat oferuje użytkownikom możliwość korzystania z wydawnictw elektronicznych. Jak nowoczesne i tradycyjne źródła informacji wykorzystywane są przez użytkowników Biblioteki Krakowskiej Akademii? Z jakich dokumentów wolą korzystać: drukowanych czy może elektronicznych? Co skłania ich do wyboru wydawnictwa w takiej, a nie innej formie? W niniejszym artykule podjęto próbę odpowiedzi na powyższe pytania.

Zasoby Biblioteki Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Biblioteka Krakowskiej Akademii została powołana do życia wraz z powstaniem uczelni w 2000 roku. Początkowo mieściła się w dwóch niewielkich pomieszczeniach i zatrudniała jednego pracownika. W 2002 roku została przeniesiona do pomieszczenia, w którym wydzielono Wypożyczalnię oraz Czytelnię ze stanowiskami komputerowymi. W roku 2004 Biblioteka po raz kolejny zmieniła lokalizację. Od tego czasu mieściła się w nowo powstałym budynku kampusu Krakowskiej Akademii (Budynek „A”). Do dyspozycji użytkowników zostały oddane trzy pomieszczenia – Czytelnia, Wypożyczalnia oraz Katalog. Intensywny rozwój i szybki przyrost zbiorów sprawiły, że warunki lokalowe Biblioteki zaczęły być niewystarczające. Aby Biblioteka mogła się dalej rozwijać w roku 2008 oddano do jej dyspozycji połowę piętra w nowo wybudowanym budynku kampusu (Budynek „C”). Obecnie¹ użytkownicy mogą korzystać z Czytelni Czasopism, Czytelni Głównej, Oddziału Informacji Naukowej oraz Wypożyczalni ze stanowiskami katalogowymi. Do ich dyspozycji pozostają również cztery dwuosobowe Pokoje Pracy Indywidualnej oraz Pokój Pracy Grupowej. Obecnie w Bibliotece zatrudnione są 23 osoby.

Przez 11 lat istnienia Biblioteki nastąpiło wiele zmian, nie tylko lokalowych i kadrowych, ale przede wszystkim tych dotyczących udostępniania zbiorów bibliotecznych użytkownikom.

Wykres 1. Przyrost zbiorów Biblioteki w latach 2000–2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyk bibliotecznych.

¹ Użyte w artykule określenia czasu, np. „obecnie”, odnoszą się do stanu obowiązującego na dzień 30 września 2010 r.

Na wykresie 1 zilustrowano dynamikę przyrostu zbiorów Biblioteki w kolejnych latach jej funkcjonowania. W roku 2000 zgromadzono 1237 wolumenów, obecnie księgozbiór zawiera ich prawie 93 500. Największy przyrost zbiorów miał miejsce w roku 2001 i wyniósł 473,1% (tabela 1). W ostatnich latach wskaźnik dynamiki przyrostu księgozbioru utrzymuje się na poziomie 10–20% procent w stosunku do roku poprzedniego.

W przypadku czasopism zaczynało od 19 tytułów, obecnie przeniebrowanych jest 387 tytułów. Tempo przyrostu nowych tytułów czasopism nie jest tak duże jak w przypadku księgozbioru. Z wykresu można odczytać, że największy wzrost liczby czasopism, podobnie jak w przypadku księgozbioru, zanotowano w roku 2001. W ciągu ostatnich pięciu lat wskaźnik dynamiki przyrostu nowych tytułów czasopism, w stosunku do roku poprzedzającego kształtował się średnio na poziomie kilkunastu procent.

Tabela 1. Przyrost zbiorów Biblioteki w latach 2000–2010

rok	księgozbiór		czasopisma	
	liczba	wsk. dyn. (%)	liczba	wsk. dyn. (%)
2000	1237	100,0	19	100,0
2001	7089	573,1	88	463,2
2002	19691	277,8	111	126,1
2003	23103	117,3	147	132,4
2004	32573	141,0	176	119,7
2005	47724	146,5	219	124,4
2006	58106	127,8	255	116,4
2007	67656	116,4	292	114,5
2008	73966	109,3	314	107,5
2009	85305	115,3	360	114,6
2010*	93409	109,5	387	107,5

* stan na 30.10.2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyk bibliotecznych.

Jak już wspomniano, Biblioteka kilkakrotnie zmieniała swoją lokalizację, jednakże dopiero w roku 2008 warunki lokalowe pozwoliły na wydzielenie odrębnych czytelni – Czytelni Czasopism, Czytelni Głównej i Oddziału Informacji Naukowej. Wcześniej użytkownicy z książek, czasopism i stanowisk komputerowych korzystali w jednym pomieszczeniu.

Ze względu na fakt, że wyodrębnione czytelnie dopiero przez jeden pełny rok kalendarzowy funkcjonowały oddzielnie – nie ma możliwości porównania ich wyników.

Dlatego, na potrzeby artykułu, postanowiono, zsumować dane statystyczne i zaprezentować je łącznie. Dane przedstawiono w tabeli 2. Tylko dwa razy zanotowano spadek liczby odwiedzających, przy czym – w jednym przypadku był on znikomy i wyniósł 0,01%. Największy przyrost odwiedzin miał miejsce w roku 2009. Niewątpliwym wpływem na ten wynik miała przeprowadzka Biblioteki do nowego, bardziej przestronnego, nowoczesnego i przyjaźniejszego użytkownikom miejsca, a także wyodrębnienie osobnych czytelni. W poprzednich latach, kiedy funkcjonowała jedna Czytelnia, użytkownicy wpisywali się do zeszytu odwiedzin tylko raz, niezależnie od tego, czy korzystali tylko z książek, czy np. z książek i czasopism. Teraz, jeżeli ktoś chce skorzystać i z książek i z czasopism, to jego wizyta zostanie odnotowana w dwóch odrębnych zeszytach.

Tabela 2. Liczba odwiedzin i wykorzystanie materiałów w Czytelniach w latach 2001–2010

rok	Czytelnia Główna, Czytelnia Czasopism, OIN				
	odwiedziny		wykorzystane materiały		
	liczba	wsk. dyn. (%)	liczba	wsk. dyn. (%)	na 1 użytk.
2001	977	100,0	b.d.	–	–
2002	1742	178,3	b.d.	–	–
2003	10076	578,4	b.d.	–	–
2004	10062	99,9	b.d.	–	–
2005	14112	140,3	b.d.	–	–
2006	11470	81,3	20369	100,0	1,8
2007	13082	114,1	42043	206,4	3,2
2008	15182	116,1	52050	123,8	3,4
2009	37291	245,6	74568	143,3	2,0
2010*	29844	80,0	64294	86,2	2,2

* stan na 30.10.2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyk bibliotecznych.

Z roku na rok natomiast rośnie liczba wykorzystanych materiałów. Największy wzrost zanotowano w roku 2007 i był on ponad dwukrotny w sto-

sunku do roku poprzedniego. Jednak to w kolejnym, 2008 roku, zanotowano jak na razie największy wskaźnik wykorzystania zbiorów przypadających na jednego użytkownika. Rekordowemu pod względem liczby odwiedzin 2009 roku nie towarzyszył aż tak spektakularny wzrost wykorzystania materiałów i w związku z tym wskaźnik ich wykorzystania na 1 użytkownika spadł. Jednakże na podstawie posiadanych niepełnych danych z 2010 roku można wysunąć wniosek, że tendencja ta nie utrzyma się.

Od roku 2005 w Bibliotece do obsługi wypożyczeń zaczęto wykorzystywać system biblioteczny PATRON. O ile w stosunku do roku poprzedniego liczba użytkowników w kolejnych latach, z wyjątkiem roku 2006, wzrastała, o tyle liczba użytkowników posiadających ważne konto miała raczej tendencję spadkową (tabela 3). Najwięcej osób odwiedziło Wypożyczalnię w roku 2009. Również w tym roku zanotowano największą liczbę wypożyczeń. Jednak najwyższy wskaźnik dynamiki wypożyczeń w stosunku do roku poprzedniego przypadł na rok 2006 i wyniósł 44,3%. Z roku na rok zwiększa się liczba wypożyczonych woluminów przypadających na jednego użytkownika z ważnym kontem. Jedną z przyczyn tego trendu jest najprawdopodobniej zwiększenie liczby jednorazowo wypożyczanych materiałów. W roku 2005 użytkownicy mogli wypożyczyć maksymalnie dwa dzieła, w 2006 – trzy, a od roku 2009 – pięć.

Tabela 3. Liczba odwiedzin i wykorzystanie materiałów w Wypożyczalni w latach 2005–2010

rok	użytkownicy				odwiedziny		wypożyczenia		
	ogółem	wsk. dyn. (%)	z ważnym kontem	wsk. dyn. (%)	liczba	wsk. dyn. (%)	liczba	wsk. dyn (%)	na 1 użytkownika z ważnym kontem
2005	7378	100,0	3588	100,0	17409	100,0	12479	100,0	3,5
2006	7295	98,9	3355	93,5	24301	139,6	18001	144,3	5,7
2007	8146	111,7	2980	88,8	23976	98,7	20001	111,1	6,7
2008	9477	116,3	3752	125,9	28393	118,4	24330	121,6	6,5
2009	9518	100,4	3419	91,1	33928	119,5	31157	128,1	9,1
2010*	8816		2634		28759		26844		

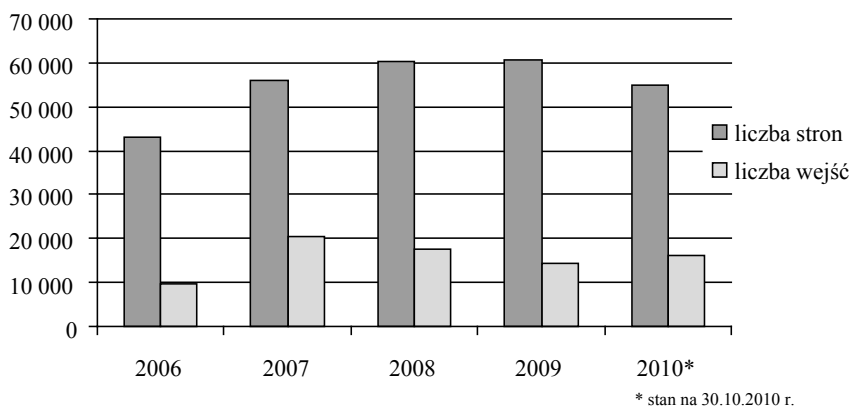
* stan na 30.10.2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyk bibliotecznych.

Na podstawie przeprowadzonej analizy danych statystycznych można wysunąć wniosek, że wydawnictwa drukowane cieszą się dużym zainteresowaniem użytkowników i są przez nich coraz lepiej wykorzystywane.

W odniesieniu do wydawnictw elektronicznych – pierwszą elektroniczną bazą danych, do której uzyskali dostęp użytkownicy, była baza LEX OMEGA i pozostaje ona niezmiennie w ofercie Biblioteki. Od roku 2006 Biblioteka prenumeruje bazę EMIS firmy ISI Emerging Markets. Przeprowadzce Biblioteki do obecnego lokum towarzyszył zakup dostępu do serwisów tematycznych firmy Wolters Kluwer (Prawo Budowlane, Serwis Ochrony Środowiska i Serwis Oświatowy) oraz podstawowego pakietu baz danych firmy EBSCO Publishing. Ze względu na małe zainteresowanie użytkowników zrezygnowano z dalszej subskrypcji trzech wyżej wymienionych serwisów tematycznych. Na początku roku 2010 w ofercie baz danych Biblioteki Krakowskiej Akademii znalazły się dwie cenne bazy z zakresu nauk psychologicznych – PscyARTICLES i PscyINFO, prenumerowane za pośrednictwem firmy EBSCO Publishing. Ofertę wzbogaciły ponadto trzy bazy dostępne na podstawie ogólnokrajowych licencji finansowanych przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego – ScienceDirect, SpringerLink i Web of Knowledge. Od kwietnia 2010 użytkownicy mają do dyspozycji kolekcję e-booków Law, International Relations and Public Policy firmy ebrary.

Niestety dane dotyczące wykorzystania wymienionych baz nie są kompletne. Biblioteka nie dysponuje statystykami dotyczącymi bazy LEX OMEGA. Jedynie na podstawie obserwacji prowadzonych przez personel można stwierdzić, że baza ta jest bardzo często wykorzystywana zarówno przez pracowników, jak i studentów. Znacznie lepiej przedstawia się dostępność do danych statystycznych dotyczących bazy EMIS. Stopień wykorzystania bazy EMIS przedstawiono na wykresie 2.

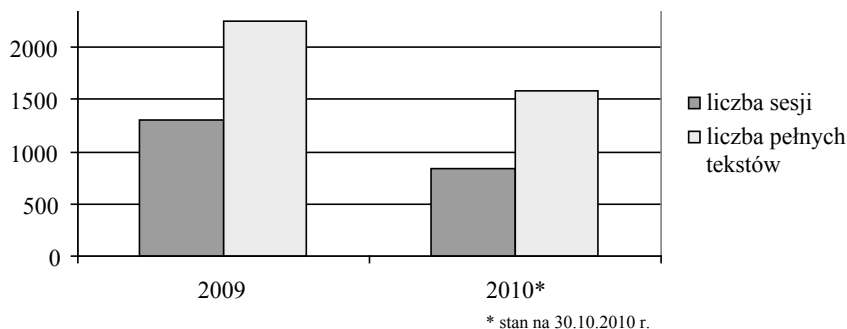

Wykres 2. Statystyka wykorzystania bazy EMIS

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Biblioteki Głównej dostępnych na stronie WWW Biblioteki Głównej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie [online], UEK Kraków [dostęp: 1.10.2010] <http://kangur.uek.krakow.pl/biblioteka/konsorcjum>.

Na wykresie można zaobserwować stały wzrost liczby odwiedzonych stron przez użytkowników. W roku 2008 i 2009 zanotowano natomiast spadek liczby wejść. Wynika to po części z faktu, że w Czytelni zlokalizowanej wcześniej w Budynku „A” na wszystkich komputerach jako strona startowa przeglądarki Internet Explorer ustawiona była strona główna EMIS i każdy użytkownik korzystający z Internetu łączył się najpierw z nią. Od roku akademickiego 2008/2009 dla każdej z baz (EMIS, EBSCO) utworzono osobny skrót umieszczony na pulpitych wszystkich komputerów bibliotecznych. Ikona Internet Explorer natomiast odsyła do strony domowej Krakowskiej Akademii. Wobec tych danych, cenniejszy jest wzrost liczby odwiedzanych stron w bazie, bo świadczy to o większej penetracji jej zawartości przez użytkowników.

Wobec niewielu informacji na temat wykorzystania zasobów elektronicznych w artykule postanowiono zaprezentować również dane dotyczące bazy EBSCO, chociaż obejmują one tylko 2 ostatnie lata (wykres 3). Trudno je porównywać, gdyż dane za 2010 rok obejmują tylko 9 miesięcy. Do tego w lipcu zaobserwowano, że do statystyk nie wliczana jest znaczna część otwieranych dokumentów pełnotekstowych. Podjęte zostały działania mające na celu rozwiązanie tego problemu.

Wykres 3. Statystyki wykorzystania bazy EBSCO

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z panelu administracyjnego baz EBSCO.

Analiza wyników badania ankietowego

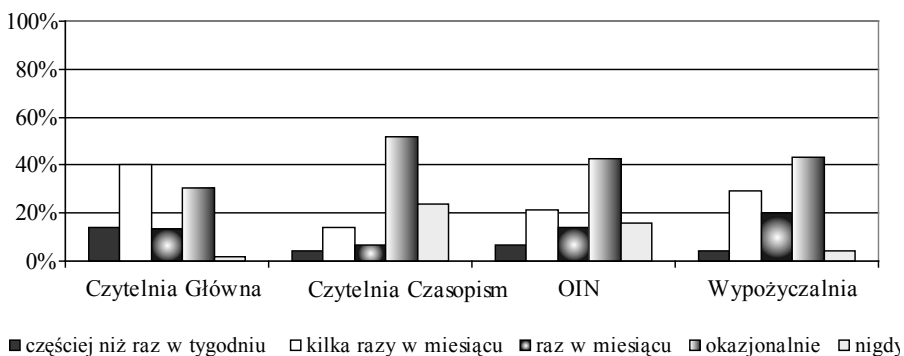
Badane zostało przeprowadzone w dniach od 1 do 30 czerwca 2010 roku. Jego zasadniczym celem było poznanie preferencji użytkowników Biblioteki odnośnie do korzystania z wydawnictw drukowanych i elektronicznych. Ankietowani mogli wypełniać kwestionariusz w formie drukowanej (dostępny w każdej agencji Biblioteki), jak również w formie elektronicznej (dostępny na stronie internetowej Biblioteki). Ankieta była anonimowa i składała się z 5 pytań zasadniczych i metryczki. W badaniu wzięły udział 152 osoby. Z powodu nieściśności merytorycznych jedna ankieta nie została dopuszczona do analizy. Większość respondentów wypełniła kwestionariusz w formie elektronicznej – 93 osoby, natomiast 58 – w formie drukowanej. Zdecydowaną większość badanych stanowili studenci – 115 osób (tabela 4). Ankiety wypełniło też 31 pracowników oraz 5 doktorantów.

Tabela 4. Studenci wg roku i trybu studiów

rok tryb	1	2	3	4	5	bo	ogółem
niestacjonarne	8	10	8	3	3	1	33
stacjonarne	5	9	26	9	24	1	74
bo	1	1	-	-	1	5	8
ogółem	14	20	34	12	28	7	115

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań własnych.

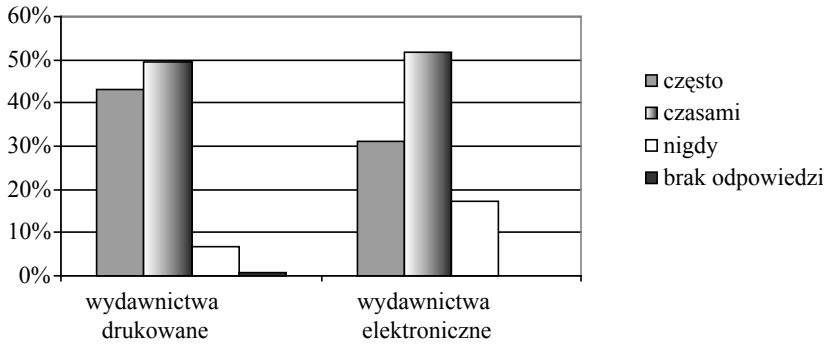
W pierwszym pytaniu użytkownicy mieli wskazać, jak często korzystają z poszczególnych agend Biblioteki. Z uzyskanych odpowiedzi (wykres 4) wynika, że użytkownicy najczęściej korzystają z Czytelni Głównej, następnie Wypożyczalni, OIN-u, a najrzadziej – z Czytelni Czasopism. Ponad 50% z nich odwiedza Czytelnię Główną częściej niż raz w tygodniu (13,91%) lub kilka razy w miesiącu (40,40%). Z Czytelni Czasopism, Wypożyczalni i OIN-u respondenci najczęściej korzystają okazjonalnie – odpowiednio 51,66%, 43,05% i 42,38%. Nigdy nie odwiedza Czytelni Czasopism 23,84% ankietowanych, OIN-u – 15,89%, Wypożyczalni – 3,97% a Czytelni Głównej – 1,99%.

Wykres 4. Częstotliwość odwiedzin poszczególnych agend Biblioteki

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań własnych.

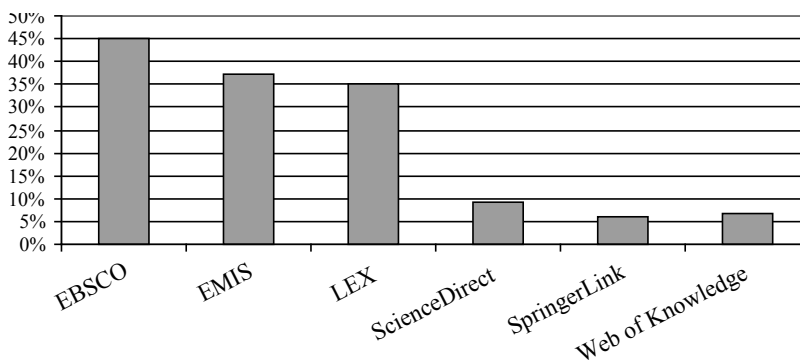
W kolejnym pytaniu ankietowani poproszeni zostali o określenie częstotliwości korzystania ze zbiorów w wersji drukowanej i elektronicznej. Najwięcej respondentów odpowiedziało, że zarówno z wydawnictw drukowanych (49,67%), jak i elektronicznych (51,66%) korzysta czasami (wykres 5). Często z dokumentów drukowanych korzysta 43,05% badanych, a nigdy – 6,62%. W przypadku dokumentów elektronicznych jest to odpowiednio – 31,13% oraz 17,22%. W jednej ankiecie w przypadku wydawnictw drukowanych nie zaznaczono żadnej odpowiedzi.

Wykres 5. Częstość korzystania z danego typu wydawnictwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań własnych.

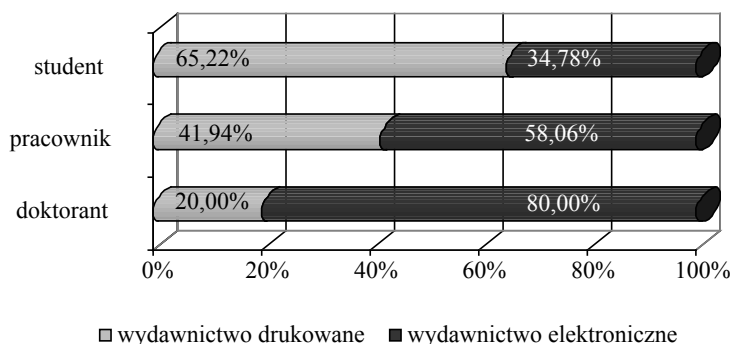
W następnym pytaniu, ankietowani zostali poproszeni o wskazanie tych baz danych dostępnych w Bibliotece, z których korzystają. Z uzyskanych odpowiedzi, wynika, że największym zainteresowaniem cieszy się baza EBSCO – 45,03%, następnie baza EMIS – 37,09% oraz baza LEX – 35,10% (wykres 6). Kolejne bazy (ScienceDirect, SpringerLink i Web of Knowledge) pozostają daleko w tyle. Aczkolwiek trzeba tu wziąć pod uwagę, że zostały one udostępnione użytkownikom dopiero z początkiem bieżącego roku, więc mogły jeszcze nie zapisać się w ich świadomości. Natomiast 17,22% badanych nie korzysta z żadnej z baz.

Wykres 6. Wykorzystanie baz danych

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań własnych.

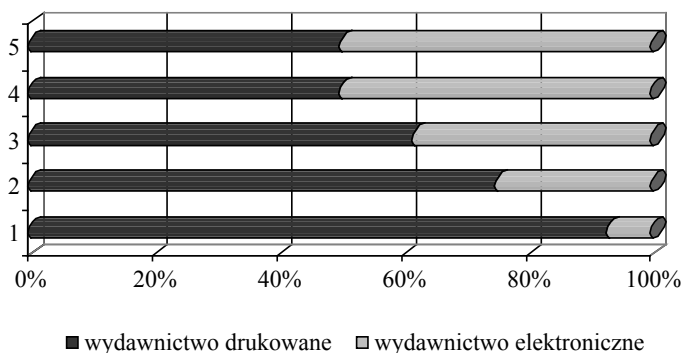
W kolejnym pytaniu respondentów poproszono o wskazanie, które wydawnictwo by wybrali, gdyby mieli możliwość skorzystania zarówno z wersji elektronicznej, jak i drukowanej dokumentu oraz o uzasadnienie swojego wyboru. Większość ankieterowanych (57,62%) wybrałaby wydawnictwo drukowane.

Wykres 7. Wybór rodzaju wydawnictwa wg kategorii użytkowników

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań własnych.

Wobec popularyzowanych od wielu lat przekonań, że koniec słowa drukowanego jest bliski, zaskakującym może wydać się fakt, że wśród studentów większą popularnością cieszą się wydawnictwa drukowane – aż 65,22% z nich wskazało właśnie tę opcję (wykres 7). Często prognozowano, że młode pokolenie, dla którego komórka, komputer i Internet będą podstawowymi narzędziami poszukiwania informacji, będzie coraz rzadziej sięgać po informację zawartą w książkach czy czasopismach drukowanych. Wyniki ankiety zdają się – przynajmniej na razie – przeczyć tym poglądom.

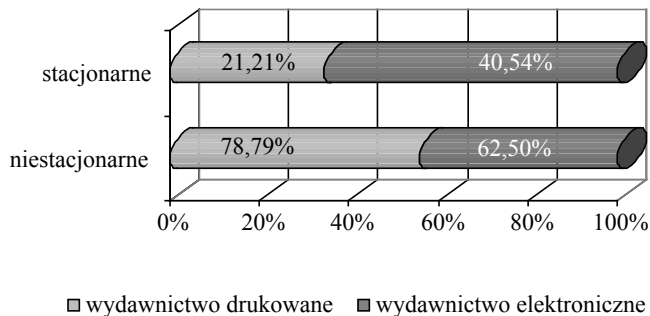

Wykres 8. Wybór rodzaju wydawnictwa a rok studiów

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań własnych.

Wydawnictwa drukowane cieszą się popularnością zwłaszcza wśród studentów 1, 2 i 3 roku studiów (wykres 8). Wśród studentów starszych lat odpowiedzi rozłożyły się równomiernie. Na wykresie można zauważyć tendencję wzrostową – wraz z „przechodzeniem” na kolejne lata studiów zwiększa się procent studentów wybierających wydawnictwo elektroniczne. Być może jest to spowodowane faktem, iż pisząc różnego rodzaju prace, zwłaszcza licencjackie i magisterskie, studenci dostrzegają możliwości, które oferują pełnotekstowe bazy danych. Inną przyczyną może być niska świadomość studentów zwłaszcza pierwszych lat studiów, na temat baz danych dostępnych w Bibliotece i ich przydatności w procesie edukacji. Być może informacje o nich przekazywane na obowiązkowych szkoleniach bibliotecznych oraz zamieszczone na stronie bibliotecznej, a także ulotki rozmieszczone na terenie Biblioteki nie zapewniają wystarczającej promocji tych zasobów i należy pomyśleć o wykorzystaniu do tego celu innych kanałów informacyjnych.

Biorąc pod uwagę tryb studiów analiza otrzymanych wyników wskazuje, że zarówno studenci studiów stacjonarnych, jak i niestacjonarnych częściej wybierali wydawnictwo drukowane (wykres 9). Aczkolwiek odsetek tych drugich był zdecydowanie wyższy. Prawdopodobnie jest to związane z faktem, iż studenci niestacjonarni będąc na uczelni raz na dwa tygodnie, nie mają zbyt wiele czasu na korzystanie z biblioteki i najbardziej interesuje ich to, co mogą wypożyczyć do domu, czyli książki w tradycyjnej formie.

Wykres 9. Wybór rodzaju wydawnictwa a tryb studiów

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań własnych.

Wśród pracowników większą popularnością cieszyły się wydawnictwo elektroniczne (wykres 7). Spośród badanych doktorantów 4 na 5 wybrałyby wydawnictwo elektroniczne. Te grupy respondentów najczęściej są już bardzo dobrze zorientowane w tematyce, którą się zajmują i zainteresowane są jak najszybszym dotarciem do nowych publikacji. A taką możliwość dają

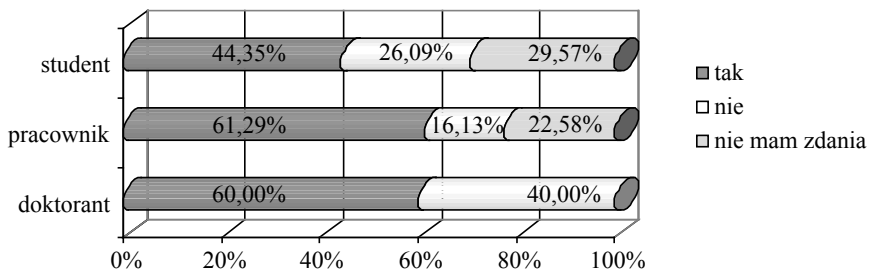
im właśnie publikacje elektroniczne, w wielu przypadkach codziennie aktualizowane.

W tym pytaniu respondenci zostali również poproszeni o uzasadnienie swojego wyboru. Nie zrobiło tego 21 badanych, spośród których 15 wskazało na wydawnictwo drukowane, a 6 – na wydawnictwo elektroniczne. Dla 17 ankietowanych, którzy wybrali wydawnictwo drukowane największą jego zaletą jest to, że „mniej męczy oczy podczas czytania”. Po 7 badanych wskazało na przyzwyczajenie i łatwość zapamiętywania informacji (np. przez podkreślanie), kolejnych 6 – na możliwość korzystania w dowolnym miejscu i czasie (np. podczas podróży), a 5 – wygodę korzystania. Dwóch ankietowanych uzasadniając swój wybór kierowało się objętością publikacji: *wydawnictwo drukowane jeśli bardziej obszernie – jeśli mniej to wersję elektroniczną; zależy od objętości – książki tylko w formie drukowanej*. Jedna z ankietowanych uzasadniając swój wybór napisała: *jestem tradycjonalistką; kolejna lubię książki materialnie i jestem staroświecka*, a inna: *książka drukowana ma duszę*. Pozostałe odpowiedzi, to np.: *wolę kontakt z papierem; lubię mieć tekst fizycznie w ręce, ale dostrzegam także zalety wydawnictw elektronicznych; lubię zapach książki; ponieważ książka ma swój niepowtarzalny klimat; mimo, że wydawnictwa elektroniczne mają wiele plusów, osobiście bardziej lubię wydawnictwa drukowane*.

Z kolei wśród osób wybierających wydawnictwo elektroniczne najwięcej, bo 19 wskazało na mobilność dokumentów elektronicznych (możliwość przesyłania, kopiowania, zapisywania oraz pracy na tekście). Dla 16 ankietowanych ważna jest wygoda korzystania, np.: *wygodniejsze, bo mogę pracować w domu i nie trzeba nosić*, a dla 10 – łatwość dostępu. Z kolei 8 badanych wskazało na oszczędność czasu, np.: *możliwość pracy w dowolnym momencie i w domu. Skopiowanie zajmuje mniej czasu niż kserowanie (...)*. Dla 5 osób główną zaletą wydawnictw elektronicznych jest to, że: *nie zabierają miejsca*, a dla 4 – to, że: *nie trzeba ich nosić*. Na ekologiczny aspekt dokumentów elektronicznych zwróciło uwagę 3 respondentów: *bo mogę korzystać w domu lub zapisać sobie na pendriva i nie muszę nosić kserówek. I to jest ekologiczne*. Dwóch ankietowanych wybrałoby co prawda wydawnictwo elektroniczne, ale dostrzega także zalety wydawnictw drukowanych: *nie jest dla mnie problemem czytanie z monitora, szybko można skopiować potrzebny fragment tekstu. Zaletą wersji elektronicznej jest także możliwość szybkiego wyszukania słów kluczowych. Jednakże jeśli chodzi o całościowe opracowanie to zawsze książka będzie miała wyższość; zdecydowanie łatwiej i szybciej korzystać można z czasopism dostępnych on-line. Wyszukiwarki umożliwiają znalezienie jednocześnie wielu artykułów na wybrany temat – to skraca pracę. Tym niemniej książki zdecydowanie bardziej wolę w wersji drukowanej, tradycyjnej. Przy długim czytaniu na komputerze człowiek jest bardziej zmęczony, znużony*,

itd. Spośród pozostałych odpowiedzi warte przywołania są m.in.: materiały elektroniczne są łatwiejsze w archiwizowaniu i tworzeniu baz wiedzy wykorzystywanej w procesie edukacyjnym. Materiały elektroniczne są szybciej dostępne niż te drukowane. Ponadto już zaopatrzyłem się w czytnik publikacji elektronicznych, więc trzeba go efektywnie wykorzystywać; umożliwia łatwe poszukiwanie w sieci dokumentów powiązanych (...); znacznie ułatwiają pracę naukową swoją dostępnością. Są ekonomiczniejsze z punktu widzenia czasu, papieru i miejsca; w dzisiejszych czasach bardziej popularna jest elektronika. Łatwiej się z niej korzysta, nie trzeba nosić.

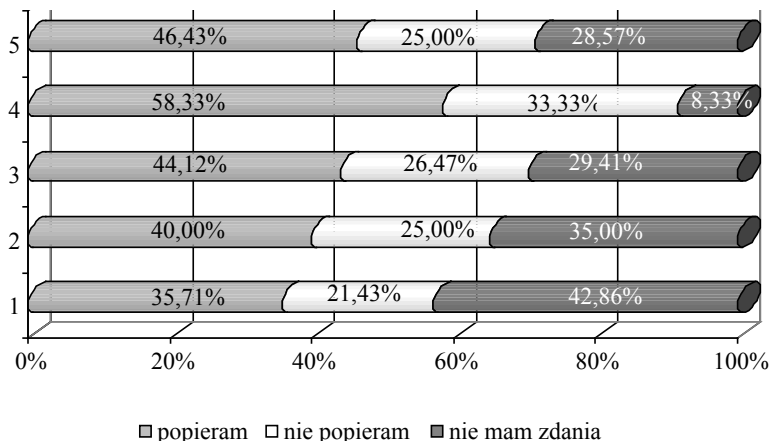
W ostatnim pytaniu respondenci zostali poproszeni o wypowiedź na temat zastępowania w bibliotekach wydawnictw drukowanych przez wydawnictwa elektroniczne. Większość badanych (48,34%) uznała, że jest to słuszny kierunek, przeciwnego zdania jest 24,50% osób, a 27,15% nie ma na ten temat zdania. Najwięcej zwolenników przemiany te mają wśród pracowników (wykres 10). Spośród doktorantów biorących udział w ankiecie 3 wybrało odpowiedź „tak”, a pozostałych 2 – „nie”. Również większość studentów jest przychylna takim zmianom. Aczkolwiek trzeba zwrócić uwagę na dość duży odsetek osób niezdecydowanych zarówno wśród studentów, jak i pracowników.

Wykres 10. Czy zastępowanie wydawnictw drukowanych przez wydawnictwa elektroniczne jest słusznym kierunkiem?

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań własnych.

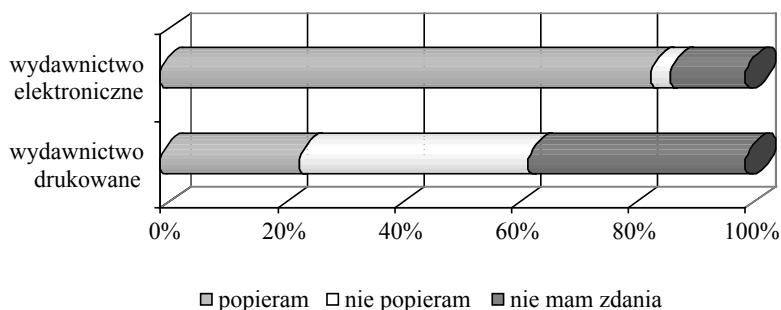
Analizując uzyskane wyniki w odniesieniu do roku studiów, należy zauważyć, że jedynie wśród studentów 1 roku większość badanych „nie ma zdania” w stosunku do zadanego pytania (wykres 11). W przypadku studentów pozostałych lat większość uważa zastępowanie wydawnictw drukowanych przez wydawnictwa elektroniczne za słuszny kierunek. Prawdopodobnie jest to spowodowane tym, że studenci z lat starszych mają lepsze rozeznanie w ofercie wydawnictw elektronicznych dostępnych w Bibliotece i doceniają ich zalety.

Wykres 11. Nastawienie do zastępowania wydawnictw drukowanych przez wydawnictwa elektroniczne a rok studiów

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań własnych.

Ciekawie przedstawia się zestawienie wyników odnoszących się do tego pytania z poprzednim, dotyczącym wyboru między wydawnictwem drukowanym a elektronicznym. Zilustrowano je na wykresie 12. Otóż o ile respondenci wybierający wydawnictwo elektroniczne zdecydowanie popierają zastępowanie wydawnictw drukowanych elektronicznymi, o tyle zwolennicy tych drugich są bardzo podzieleni w tej kwestii. Dla użytkowników, którzy obecnie wolą korzystać z wydawnictw elektronicznych tego typu zmiany są korzystne i dlatego będą je popierać. Dziwić może stosunkowo mały procent zwolenników wydawnictw drukowanych sprzeciwiających się temu procesowi. Być może wynika to z przekonania o nieuchronności takich zmian, albo z obawy (pomimo, że ankieta była anonimowa) przed posądzeniem o zacofanie. Przyczyną tego stanu rzeczy może być też fakt, że część osób wybiera wydawnictwo drukowane, bo jest im znane, są do niego przyzwyczajeni, ale znają też wartość wydawnictw elektronicznych i jeżeli zajdzie taka potrzeba będą z nich korzystać.

Wykres 12. Nastawienie do zastępowania wydawnictw drukowanych przez wydawnictwa elektroniczne a preferencje w wyborze typu dokumentu

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań własnych.

Podsumowanie

Poddane analizie statystyki biblioteczne oraz wyniki ankiety pozwalają stwierdzić, że zarówno źródła drukowane, jak i elektroniczne cieszą się rosnącym zainteresowaniem wśród użytkowników Biblioteki. Co prawda, zwłaszcza wśród studentów, wydawnictwa drukowane cieszą się większym powodzeniem, ale wydaje się, że z czasem ta sytuacja będzie ulegać zmianie, zwłaszcza wobec rosnących oczekiwań odnośnie do jak najłatwiejszego i najszybszego dostępu do informacji. Biblioteka Krakowskiej Akademii będzie jak dotąd starać się sprostać ciągle rosnącym wymaganiom użytkowników i dostosowywać swoją ofertę do ich potrzeb.

Bibliografia

1. Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Poznań 2001.
2. Jankowska M.A., *Wymagania informacyjne użytkowników bibliotek akademickich w XXI wieku: LibQUAL+TM jako narzędzie pomiaru jakości usług bibliotecznych* [online], [w:] *Biblioteki XXI wieku. Czy przetrwamy? II Konferencja Biblioteki Politechniki Łódzkiej*, Łódź 2006 [dostęp: 15.12.2010], dostępny w World Wide Web: http://ebib.oss.wroc.pl/pub/Biblioteki_XXI_wieku_Czy_przetrwamy_2006.pdf.
3. *Jakość usług bibliotecznych w społeczeństwie informacyjnym*, pod red. J. Kamińskiej, B. Żołędowskiej-Król, Warszawa 2009.
4. Januszewska A., *Tradycyjne i elektroniczne źródła w działalności informacyjnej, z doświadczeń Biblioteki Głównej Uniwersytetu Gdańskiego*, [w:] *Tradycja i no-*

- woczesność bibliotek akademickich, Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Rzeszów–Czarna, 1–3 czerwca 2005 r., oprac. E. Bieniasz, K. Serwatko, B. Jaskowska, Rzeszów 2005, s. 242–247.
5. Kaniuczak B., Kruczek M., *Wpływ nowoczesnych technologii na podniesienie standardu usług biblioteki (na podstawie badań przeprowadzonych w Bibliotece Głównej Politechniki Rzeszowskiej)*, [w:] *Tradycja i nowoczesność bibliotek akademickich*, Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Rzeszów–Czarna, 1–3 czerwca 2005 r., oprac. E. Bieniasz, K. Serwatko, B. Jaskowska, Rzeszów, 2005, s. 221–228.
 6. Kościelska E., Żurowska A., *Wykorzystanie i udostępnianie elektronicznych baz danych w bibliotekach niepaństwowych szkół wyższych*, [w:] *Przestrzeń informacyjna biblioteki akademickiej – tradycja i nowoczesność*, pod red. B. Antczak-Sabali, M. Kowalskiej, L. Tkaczyk, Toruń 2009, s. 69–78.
 7. Krupa Z., *Biblioteka Uniwersytetu Rzeszowskiego w opinii jej użytkowników. Tradycja i nowoczesność bibliotek akademickich*, [w:] *Tradycja i nowoczesność bibliotek akademickich*, Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Rzeszów–Czarna, 1–3 czerwca 2005 r., oprac. E. Bieniasz, K. Serwatko, B. Jaskowska, Rzeszów, 2005, s. 242–247.
 8. Maciejewska Ł., Urbańczyk B., *Czego oczekują użytkownicy biblioteki akademickiej w dobie informacji elektronicznej?* [online], [w:] *Biblioteka – klucz do sukcesu użytkowników*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 2008. [dostęp: 15.12.2010], dostępny w World Wide Web: <http://skryba.inib.uj.edu.pl/wydawnictwa/e05/maciejewskaurbanczyk-n.pdf>
 9. Sujkowska I., Podgórski F., *Dokąd zmierza informacja? – czyli co oferuje biblioteka, a czego oczekuje użytkownik. Stan obecny i rozwój informacji naukowej w bibliotekach uczelni technicznych* [online], [w:] *Biblioteki XXI wieku. Czy przetrwamy? II Konferencja Biblioteki Politechniki Łódzkiej, Łódź 19–21 czerwca 2006 r.* [dostęp: 15.12.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/biblio21/poster_ref11.pdf.
 10. Spaleniak A., Szerksznis Ż., *Badania potrzeb użytkowników Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu* [online], *Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB*, 2008, nr 2(93) [dostęp: 15.12.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/2008/93/a.php?spaleniak>.

Urszula Anna Wojtasik

magister
Politechnika Wrocławska
Biblioteka Główna i Ośrodek Informacji Naukowo-Technicznej

Satysfakcja użytkownika z korzystania z komercyjnych serwisów zagranicznych książek elektronicznych

Słowa kluczowe: biblioteka akademicka, książka elektroniczna, satysfakcja użytkownika

Abstrakt: Biblioteka Główna Politechniki Wrocławskiej oferuje użytkownikom komercyjne serwisy książek elektronicznych od 2004 roku. Celem artykułu jest próba oceny poziomu satysfakcji użytkowników Politechniki Wrocławskiej z dostępu do zasobów książek elektronicznych. Do oceny wykorzystano statystyki użytkowania poszczególnych serwisów. Zaprezentowano opinie użytkowników wyrażane w trakcie bezpośrednich rozmów z bibliotekarzem. Wzięto pod uwagę również uwagi czytelników na temat e-książek wyrażone w ankiecie przeprowadzonej w 2009 roku. Dodatkowo podjęto próbę porównania wypożyczeń książek elektronicznych z wypożyczeniami książek tradycyjnych. Użytkownicy cenią sobie szybki dostęp do e-książek, oczekują jednak od biblioteki szerszej i bardziej trafionej w zainteresowania oferty.

Wstęp

Biblioteka Główna Politechniki Wrocławskiej (BG) zakupiła pierwsze komercyjne serwisy książek elektronicznych w listopadzie 2004 roku. Były to zagraniczne kolekcje, pierwszą było *Safari*, później kupowano dostęp do kolejnych baz. Po upływie czterech lat, od stycznia 2008, biblioteka zakupiła dostęp do pierwszego polskiego komercyjnego serwisu e-książek *Korpo.ibuk*.

W trakcie użytkowania platform e-książek wyłaniały się różne pytania na temat satysfakcji użytkowników z korzystania z proponowanej przez BG oferty. W tym celu obserwowano statystyki wykorzystania baz oraz poznawano opinie użytkowników w bezpośrednich wypowiedziach. Dodatkowo, w 2009 roku BG przeprowadziła ankietę¹ na temat oczekiwań użytkowników zagranicznych książek elektronicznych.

¹U.A. Wojtasik, Oczekiwanie użytkowników zagranicznych książek elektronicznych, [w:] *Z problemów bibliotek naukowych Wrocławia. 8, II Wrocławskie Spotkania Bibliotekarzy Polonijnych*, pod red. H. Szarskiego, D. Dudziak, 2010 [online], Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa. [dostęp: 3.09.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=4051&dirids=1>.

Zostaną przedstawione różne aspekty badania satysfakcji użytkowników zagranicznych serwisów e-książek w BG. Prawdopodobnie w nie tak odległej przyszłości, gdy doświadczenie z polską książką elektroniczną stanie się większe, w ocenie satysfakcji użytkowników nie będzie stosować się podziału na serwisy polskie i zagraniczne, po prostu będą to książki elektroniczne.

Obserwowanie statystyk

Obserwowanie statystyk wykorzystania serwisów e-książek przez użytkowników stanowi jedną z podstawowych, ale nie jedyną formę oceny satysfakcji czytelników z proponowanej przez BG oferty. Olbrzymia różnorodność oferowanych serwisów e-książek, zarówno pod względem tematycznym, jak również modeli licencji utrudnia przeprowadzanie analiz porównawczych, do których należy podchodzić z dużą ostrożnością.

Obecnie BG na swojej witrynie² udostępnia następujące zagraniczne komercyjne serwisy e-książek:

- *Knovel* od stycznia 2006
- *Safari Books Online* od listopada 2004 (z roczną przerwą w dostępie w 2009)
- *MyLibrary* od stycznia 2008
- *Kirk-Othmer Encyclopedia of Chemical Technology* (od października 2008)

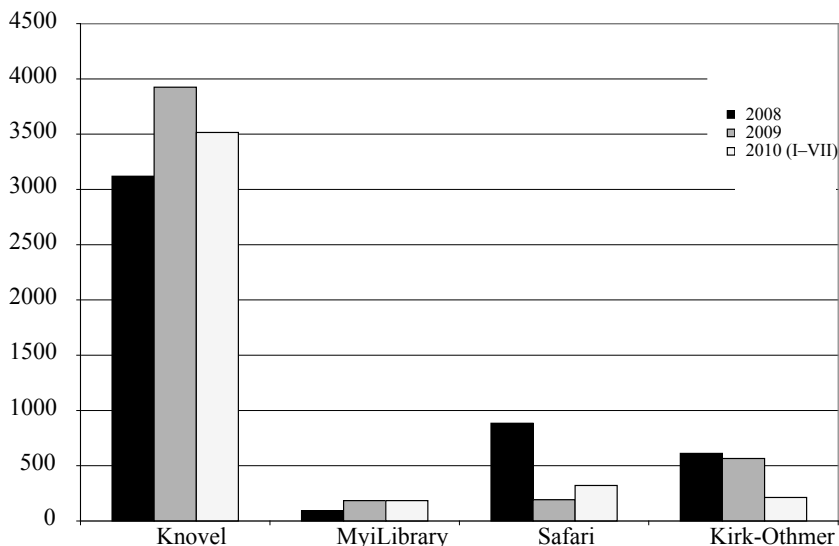
Należy podkreślić, że każda z tych baz różni się zawartością oraz modelem dostępu. Ważne jest, że ze wszystkich serwisów czytelnicy mogą korzystać z komputerów domowych poprzez system zdalnego dostępu *Proxy*.

Baza *Knovel* jest kolekcją książek technicznych z wielu dziedzin. Biblioteka podpisuje licencję na dziedziny, nie na tytuły. Obecnie zawiera ona prawie 2,5 tys. pełnotekstowych książek. BG podpisała umowę w 2009 roku na korzystanie z dzieł w 22 dziedzinach zawartych w bazie *Knovel* na trzy lata w ramach ogólnopolskiego konsorcjum³ bibliotek. Baza książek informatycznych i biznesowych *Safari* to bardzo wysoko ceniony przez użytkowników system licencji. Polega on na tym, że kupuje się dostęp do punktów, jeden punkt to jedna pełnotekstowa książka (obecnie wykupiono 100). Licencję podpisuje się na rok. *Safari* można porównać do wielkiej elektronicznej wypożyczalni książek, ponieważ czytelnicy wybierają dla siebie pozycję spośród

² *Biblioteka Główna i Ośrodek Informacji Naukowo-Technicznej* [online], Politechnika Wrocławska [dostęp: 3.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.biblioteka.pwr.wroc.pl>.

³ *Zakres i zasady udostępniania zasobów licencyjnych Wirtualnej Biblioteki Nauki w roku 2012. Informator dla instytucji akademickich i naukowych* [online], ICM Interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego i Komputerowego, [dostęp: 19.10.2010], dostępny w World Wide Web: <http://vls.icm.edu.pl/zasady/index.html#knovel>.

oferowanych ponad 12 tys. propozycji przedstawionych w wersji skróconej. *MyiLibrary* to platforma, która obecnie oferuje użytkownikom Politechniki Wrocławskiej 184 pełnotekstowe książki z różnych dziedzin kupione przez BG na własność. *Kirk-Othmer Encyclopedia of Chemical Technology* to specjalistyczna encyklopedia zawierająca artykuły z dziedziny chemii, prenumerowana przez BG raz na rok.

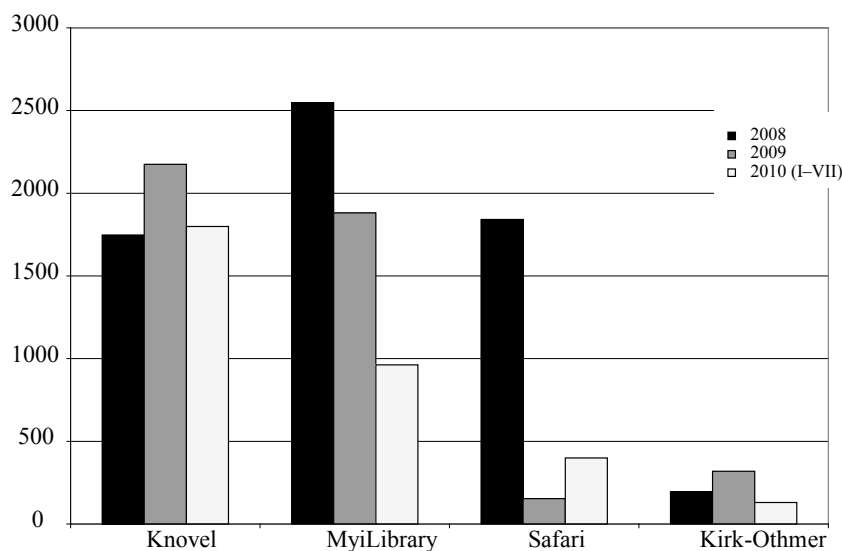
Wykres 1. Liczba przeglądanych tytułów w poszczególnych bazach

Źródło: opracowanie własne.

Na wykresie 1 podano liczbę przeglądanych tytułów e-książek w poszczególnych bazach w kolejnych latach. Czytelnicy najbardziej zainteresowani są tytułami w bazie *Knovel*. Jest to zrozumiałe, ponieważ wielodziedzinowy *Knovel* jest skierowany do najszerszego grona potencjalnych odbiorców oraz zawiera najwięcej, w porównaniu z innymi bazami e-książek, dzieł pełnotekstowych. W 2009 roku użytkownicy zaglądali w nim do 3925 tytułów, a od stycznia do lipca 2010 roku aż do 3516 książek. Po to, by przybliżyć jeszcze bardziej czytelnikowi ofertę e-książek BG umieściła od początku 2010 roku wszystkie tytuły zawarte w bazach *Knovel*, *MyiLibrary* oraz encyklopedię *Kirk-Othmer* w zintegrowanym katalogu bibliotecznym *Aleph*. Zatem czytelnik, który szuka w katalogu książki na interesujący go temat np. z dziedziny chemii, może znaleźć pełnotekstowe dzieło w formie elektronicznej dostępne natychmiast na ekranie osobistego komputera. Możliwe, że ta wyraźnie większa „oglądalność” bazy *Knovel* w ciągu siedmiu miesięcy 2010 roku jest wynikiem

obecności e-książek w katalogu *Aleph*. Na wykresie 1 widać także wejścia do tytułów w bazie *Safari* (193) w 2009 roku, mimo przerwy w dostępie do serwisu. Jest to wynik przeprowadzonych testów w listopadzie/grudniu 2009 roku po to, by rozważyć ponownie możliwość zakupu dostępu w 2010 roku. Wyniki testów oraz opinie użytkowników wyrażające niezadowolenie z braku bazy *Safari* skłoniły BG do odnowienia licencji w 2010 roku.

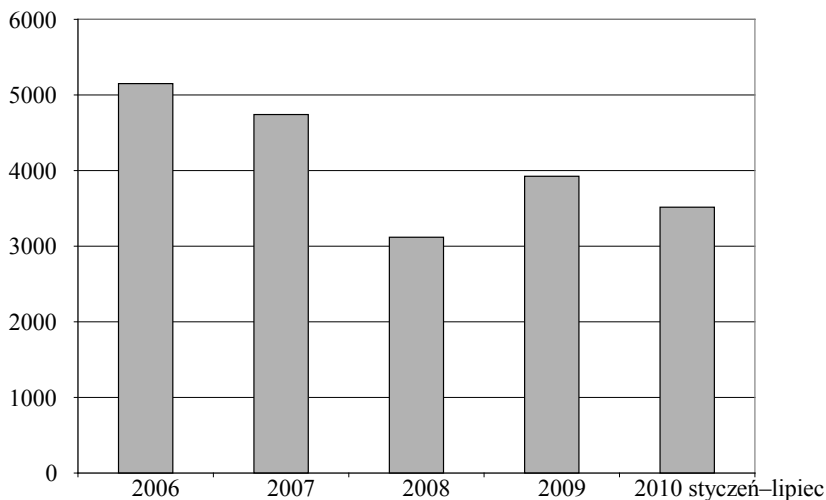
Statystyka liczby oglądanych tytułów e-książek także może być pomocna w porównaniach z kolekcjami książek drukowanych, o czym będzie mowa w dalszej części opracowania. Interesującej wiedzy na temat wykorzystania e-tytułów przez czytelników dostarcza analiza sesji w poszczególnych kolekcjach. Na wykresie 2 widać największą liczbę sesji (2546) zainteresowanych kolekcją *MyLibrary* w 2008 roku. Jest to pierwszy rok uruchomienia serwisu liczącego w 2008 roku 93 pełnotekstowe książki. Być może czytelnicy bardziej zainteresowali się kolekcją *MyLibrary*, ponieważ była ona w tym roku nowa.

Wykres 2. Liczba sesji w poszczególnych bazach

Źródło: opracowanie własne.

Tendencję tę obrazuje też statystyka bazy *Knovel* na wykresie 3. Największą „oglądalność” tytułów obserwuje się w pierwszych dwóch latach subskrypcji, w kolejnych latach zainteresowanie nieco spada.

Wykres 3. Liczba przeglądanych tytułów w bazie Knovel

Źródło: opracowanie własne.

Książka elektroniczna a książka drukowana

Dorota Buzdygan z Politechniki Krakowskiej zastanawia się⁴, czy właściwe jest nadal zamawianie e-książek w kontekście niewysokich statystyk ich wykorzystania. Autorka zauważa jednak także małe wykorzystanie zagranicznych książek drukowanych zakupionych do zbiorów Biblioteki Politechniki Krakowskiej w 2008 roku i stwierdza, że statystyki wejść (czy wypożyczeń) nie powinny być jedynym wyznacznikiem zakupu nowych dzieł. Biblioteka Główna Politechniki Wrocławskiej zakupiła do sieci bibliotek w okresie od 2007 do 2010 roku razem 3731 zagranicznych książek drukowanych (tab.1). W samej tylko bazie *Knovel* w jednym roku użytkownicy obejrzeli porównywalną liczbę – 3925 tytułów. Oczywiście jest to badanie tylko ilościowe, bo należy pamiętać, że książki drukowane do zakupu wybiera się pieczołowicie tytuł po tytule⁵, a elektroniczne przeważnie kupuje się w pakietach.

⁴ D. Buzdygan, *Książki elektroniczne w ofercie biblioteki akademickiej uczelni technicznej – promocja a wykorzystanie. II Wrocławskie Spotkania Bibliotekarzy Polonijnych, Wrocław, 18–19 czerwca 2009* [online], Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, K[omisja] W[ydawnictw] E[lektronicznych], 2009. [dostęp: 3.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/mat20/buzdygan.php>.

⁵ U. Wojtasik, *Tradycja i nowoczesność w gromadzeniu książek zagranicznych na przykładzie Biblioteki Głównej Politechniki Wrocławskiej. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej Rzeszów – Czarna, 1–3 czerwca 2005* [online], Biblioteka Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. [dostęp: 3.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://bur.univ.rzeszow.pl/relacja/ref/wojtasik.pdf>.

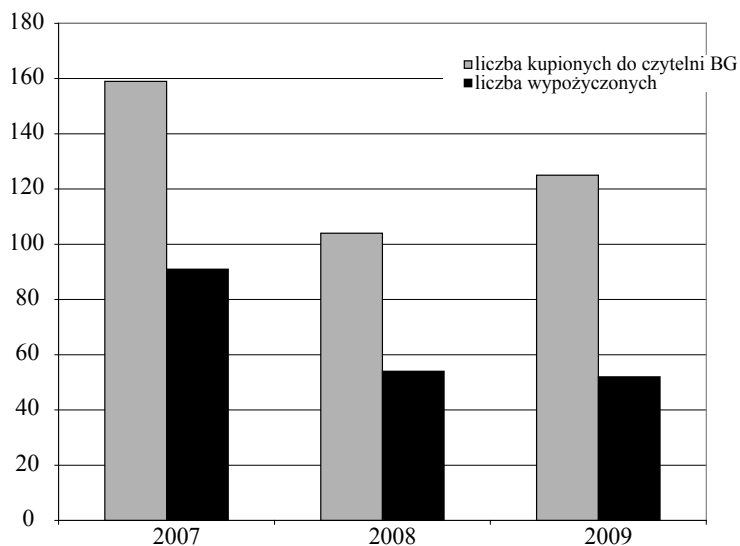
Tabela 1. Liczba kupionych zagranicznych książek drukowanych do sieci bibliotek Politechniki Wrocławskiej

Rok	Liczba książek
2007	823
2008	965
2009	1034
2010 (I-VII)	909
Razem	3731

Źródło: opracowanie własne.

Po kilku latach doświadczeń z e-książką nie sposób nie porównać liczby wypożyczanych dzieł tradycyjnie i nowoczesnie, choćby z czystej ciekawości.

Wykres 4 obrazuje porównanie liczby kupionych i wypożyczonych zagranicznych książek drukowanych do czytelni BG w kolejnych trzech pełnych latach. Widać, że czytelnicy nie pożyczają każdej kupionej drukowanej pozycji, podobnie jak nie zaglądają do każdej elektronicznej książki zawartej w pakiecie, na który biblioteka podpisała umowę.

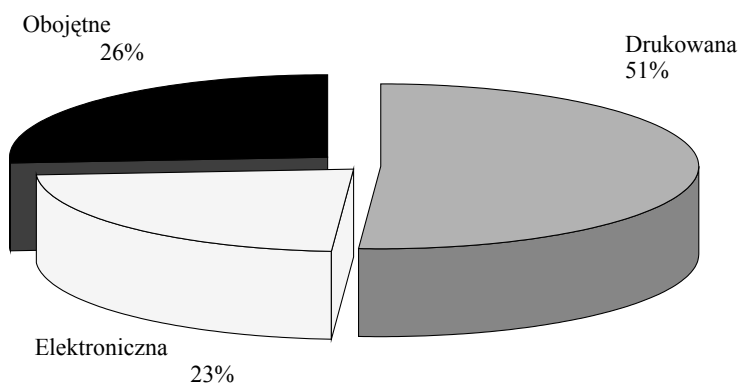

Wykres 4. Liczba kupionych do czytelni BG i wypożyczonych książek zagranicznych

Źródło: opracowanie własne.

Opinie użytkowników

Najciekawsze dla bibliotekarza w ocenie poziomu satysfakcji użytkowników z korzystania z komercyjnych zagranicznych serwisów książek elektronicznych są opinie samych użytkowników. Na ten temat ostatnio BG przeprowadziła ankietę, która została szeroko omówiona w osobnym opracowaniu⁶. W tym miejscu warto jednak wspomnieć o najważniejszych aspektach oceny e-kolekcji przez czytelników. Okazuje się, że dla klientów biblioteki nie jest najważniejsza forma książki, drukowana, czy elektroniczna, bowiem połowa z nich opowiada się za drukowaną, a połowa dzieli się na tych, którzy wolą czytać elektroniczną i tych, którym forma jest obojętna (wykres 5).

Wykres 5. Czy czytelnicy preferują książkę drukowaną, czy elektroniczną?

Źródło: U.A. Wojtasik, *Oczekiwania użytkowników...*, op. cit.

Według bezpośrednich wypowiedzi użytkowników najważniejszy walor książki drukowanej dla odbiorcy wynika z łatwości czytania wersji papierowych. Natomiast w książkach elektronicznych czytelnicy najbardziej cenią sobie szybki i łatwy dostęp w każdej chwili, czyli właściwie największą atrakcją samego Internetu, który umożliwia natychmiastowy dostęp do informacji na osobistym komputerze. Odbiorca ceni sobie wszelkie narzędzia wyszukiwawcze, w które wyposażone są platformy e-książek. Narzędzia te powodują szybkie docieranie do interesujących treści. Obecnie mało jeszcze ludzi lubi czytać na ekranie, ponieważ korzystanie z ekranu jest męczące, dlatego ważne jest, żeby można było potrzebne treści skopiować i wydrukować. Licencje podpisane na wszystkie zagraniczne serwisy e-książek dostęp-

⁶ U.A. Wojtasik, *Oczekiwania użytkowników...*, op. cit.

ne na stronie www BG zezwalają na kopiowanie i drukowanie fragmentów książek (np. rozdziałów, sekcji itp.).

Użytkownicy, oprócz niewygodny czytania na ekranie, najczęściej krytykują zawartość serwisów. Twierdzą oni, że za mało jest dostępnych treści w interesujących ich dziedzinach. Czytelnicy korzystający z BG Politechniki Wrocławskiej nie są w tej opinii odosobnieni. Grześkowiak⁷ przedstawia raport JISC Collections (2006) na temat badania wykorzystania e-książek na brytyjskich uczelniach. Z raportu wynika, że chociaż wydawcy publikują coraz więcej książek elektronicznych, wciąż nie są to prace najbardziej pożądane przez uczelnie wyższe. W bezpośrednich rozmowach czytelnicy skarżą się także na zbyt długi okres oczekiwania na dostęp do zamawianych pozycji elektronicznych. Długi czas oczekiwania jest rezultatem procedur, które wynikają z jednej strony z Ustawy o Zamówieniach Publicznych, z drugiej zaś podyktowane są koniecznością zabezpieczenia w umowach podpisywanych ze sprzedawcami i wydawcami interesów uczelni, która kupuje dostęp do książek posiadawionych nie na swoich serwerach. Także różnorakie i skomplikowane modele licencji oferowane przez wydawców i dostawców znacząco wpływają na wydłużenie czasu przeznaczonego na dopełnienie koniecznych formalności i w rezultacie uzyskania dostępu do wybranych przez użytkowników pozycji. Ważne jednak jest, że na pytanie, czy chciałbyś w przyszłości korzystać z książek elektronicznych, prawie wszyscy czytelnicy zarówno w ankiecie⁸, jak i w bezpośrednich wypowiedziach odpowiadają, że zdecydowanie tak.

Podsumowanie

Deklaracja czytelników, którzy chcą w przyszłości korzystać z e-książek nie pozostawia wątpliwości, że ta nowa forma usługi powinna zadomowić się w polskich bibliotekach na dobre, podobnie jak to się już stało z czasopiśmami elektronicznymi wiele lat temu. Statystyki wykorzystania serwisów e-książek nie są gorsze od tych drukowanych, jednak jak na tak nowoczesną formę usługi wciąż pozostają niesatysfakcjonujące.

Użytkownicy oczekują od biblioteki, a w konsekwencji od wydawców i sprzedawców książek elektronicznych bardziej trafionej i szerszej oferty. Chcieliby też szybciej uzyskiwać dostęp do zamawianych przez siebie pozy-

⁷ J. Grześkowiak, *Badanie wykorzystania e-booków na brytyjskich uczelniach – opis projektu realizowanego przez JISC Collections. II Wrocławskie Spotkania Bibliotekarzy Polonijnych*, Wrocław, 18–19 czerwca 2009 [online], Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, K[omisja] W[ydawnictw] E[lektronicznych], 2009. [dostęp: 20.09.2009], dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/mat20/grzeskowiak.php>.

⁸ U. A. Wojtasik, *Oczekiwania użytkowników...*, *op. cit.*

cji. Należy mieć nadzieję, że wydawcy będą oferować na rynku e-książek coraz bardziej pożądane przez biblioteki dzieła, a w nie tak odległej przyszłości procedury i licencje zostaną rozsądnie uproszczone.

Bibliografia

1. *Biblioteka Główna i Ośrodek Informacji Naukowo-Technicznej* [online], Politechnika Wroclawska, [dostęp: 3.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.biblioteka.pwr.wroc.pl>.
2. Buzdygan D., *Książki elektroniczne w ofercie biblioteki akademickiej uczelni technicznej – promocja a wykorzystanie. II Wroclawskie Spotkania Bibliotekarzy Polonijnych*, Wrocław, 18–19 czerwca 2009. [online], Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, K[omisja] W[ydawnictw] E[lektronicznych], 2009. [dostęp: 3.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/mat20/buzdygan.php>.
3. Grześkowiak J., *Badanie wykorzystania e-booków na brytyjskich uczelniach – opis projektu realizowanego przez JISC Collections. II Wroclawskie Spotkania Bibliotekarzy Polonijnych*, Wrocław, 18–19 czerwca 2009 [online], Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, K[omisja] W[ydawnictw] E[lektronicznych], 2009 [dostęp: 20.09.2009], dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/mat20/grzeskowiak.php>.
4. Wojtasik U.A., *Oczekiwania użytkowników zagranicznych książek elektronicznych, [w:] Z problemów bibliotek naukowych Wrocławia. 8, II Wroclawskie Spotkania Bibliotekarzy Polonijnych*, pod red. H. Szarskiego, D. Dudziak, 2010 [online], Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa [dostęp: 3.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=4051&dirids=1>.
5. Wojtasik U.A., *Tradycja i nowoczesność w gromadzeniu książek zagranicznych na przykładzie Biblioteki Głównej Politechniki Wroclawskiej. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej. Rzeszów–Czarna, 1–3 czerwca 2005*, [online], Biblioteka Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005 [dostęp: 3.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://bur.univ.rzeszow.pl/relacja/ref/wojtasik.pdf>.
6. *Zakres i zasady udostępniania zasobów licencyjnych Wirtualnej Biblioteki Nauki w roku 2012. Informator dla instytucji akademickich i naukowych* [online], ICM Interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego i Komputerowego [dostęp: 19.10.2010], dostępny w World Wide Web: <http://vls.icm.edu.pl/zasady/index.html#knoel>.

Katarzyna Stachnik

magister
Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Biblioteka

Treści naukowe w formie drukowanej i cyfrowej. Przegląd preferencji nadawców i odbiorców komunikatów naukowych

Słowa kluczowe: publikowanie elektroniczne, komunikacja naukowa, media drukowane, media elektroniczne

Abstrakt: w artykule omówiono wyniki i przedstawiono wnioski z przeprowadzonego badania ankietowego, którego celem było poznanie nastawienia użytkowników publikacji naukowych, głównie pracowników naukowo-dydaktycznych, wobec formy użytkowanych komunikatów. Podjęto próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie: jak kształtują się preferencje użytkowników po około piętnastu latach obecności w bibliotekach mediów elektronicznych obok tradycyjnych.

Wstęp

Od wielu lat biblioteki naukowe w Polsce gromadzą, przechowują i udostępniają publikacje naukowe, zarówno w wersji analogowej, jak i elektronicznej. W ostatnich latach coraz więcej publikacji naukowych ukazuje się wyłącznie w formie elektronicznej. Trend ten prawdopodobnie będzie się nasilał. Wiąże się to m.in. z rozwojem bibliotek i repozytoriów cyfrowych, które gromadzą i udostępniają publikacje naukowe. Obecność publikacji elektronicznych w sieci przyczynia się do zwiększania i ułatwiania dostępu do nich. Czy jednak w ślad za tym idzie również popularność użytkowania tych publikacji?

Pojęcie komunikacji naukowej zmieniało się w ciągu dziejów. Od starożytności i średniowiecza, kiedy dominowały przekazy ustne i zapisy na najstarszych nośnikach, do współczesności, w której kształt procesów utrwalania i rozpowszechniania treści naukowych dyktuje stały rozwój technologiczny.

Publikowanie elektroniczne oraz rozwój cyfrowych mediów przenośnych i Internetu wprowadziły nową jakość nadawania i odbioru komunikatów naukowych, a zarazem wywołały rozmaite wypowiedzi

i prognozy o rzekomym schyłku ery Gutenberga, zaniku papierowego społeczeństwa, niepewnej przyszłości bibliotek, malejącej roli wydawnictw.

Biblioteka przyszłości (elektroniczna, wirtualna) winna stanowić strefę kontrolowaną w przyszłej cyberprzestrzeni (środowisku informacyjnym), w której wszystko wolno robić, mówić, zmieniać i wyszukiwać. Jako system „kontrolowany” biblioteka zapewni lepszą jakość informacyjną. Może nawet biblioteki naukowe przejmą od wydawców odpowiedzialność za publikacje naukowe znajdujące się w bibliotecznych zbiorach. W każdym razie przewidywania F. W. Lancastera, że w wyniku rewolucji elektronicznej nastąpi „dematerializacja” biblioteki tradycyjnej na rzecz wirtualnej, zaś około 2000 r. dojdzie do zaniku bibliotek tradycyjnych, nie sprawdzają się. Podobnie ma się sprawa z prognozą o powstaniu społeczeństwa „bezpapierowego”¹.

Cytowany fragment pochodzi z książki opublikowanej w 2002 roku i jest jednym z wielu przykładów, w których negatywnie weryfikują się wizje i tezy o eliminacji papieru i form drukowanych z bibliotek i obiegu informacji naukowej.

W niniejszym artykule podjęto próbę zastanowienia się, jak po ponad dziesięciu latach współistnienia mediów drukowanych i elektronicznych kształtują się preferencje użytkowników bibliotek; w jakiej formie chętniej czytają i publikują oni własne opracowania oraz czym ich wybór jest podyktowany.

Zmiany w obiegu informacji naukowej

...Należy stworzyć otwartą kulturę naukową, w której wszystkie możliwe informacje są przenoszone z umysłów badaczy i laboratoriów do sieci [...]. Trzeba przenieść wszystko: dane, opinie naukowe, pytania, idee, wiedzę codzienną, modele pracy badawczej i wszystko inne. Informacja niedostępna w sieci nie będzie przydatna...

Michael Nielsen, *The Future of Science*²

Zgodnie z cytowaną wypowiedzią M. Nielsena, efektywna komunikacja naukowa jest jednym z podstawowych warunków budowania nauki. Wyniki działalności naukowej i badawczej w postaci artykułów, monografii, rozpraw, referatów, raportów, sprawozdań, recenzji itp. powinny być publi-

¹ J. Ratajewski, *Wprowadzenie do bibliotekoznawstwa*, Warszawa 2002, s. 18.

² M. Nielsen, *The Future of Science* [online], Nielsen Michael, *The Future of Science* 2008 [dostęp: 12.07.2010], dostępny w World Wide Web: <http://michaelnielsen.org/blog/?p=448>.

kowe, czyli ogłaszane drukiem lub w wersji elektronicznej i włączane do obiegu informacji naukowej.

Opublikowanie w wersji elektronicznej i udostępnienie w sieci efektów prac naukowo-badawczych może przynieść ich autorom oraz instytucjom, w których te prace są prowadzone, wymierne korzyści; może to stanowić podstawę większej liczby cytowań autorów i promocji danej instytucji, przyczynić się do sprawnej wymiany informacji i wiedzy, do rozwoju idei e-science oraz e-education, czyli wprowadzenia nowej jakości w procesach nauki i edukacji. Efektywne wykorzystywanie Internetu zmienia oblicze współczesnej nauki i edukacji, daje szansę dla naukowców i nauczycieli, którzy powinni być kompetentnymi użytkownikami, a także współtwórcami sieci³.

Ogromny rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnej wymusił zmiany w procesach produkcji i dystrybucji komunikatów naukowych. Na świecie coraz więcej pracowników nauki publikuje w formie elektronicznej udostępniając swoje prace za darmo⁴. Zjawisko to jest związane z pojęciem otwartej nauki i wolnym dostępem do niej. Badania naukowe są najczęściej finansowane z pieniędzy publicznych, więc logiczne powinno być, że wyniki takich badań powinny być dostępne bez dodatkowych opłat⁵. Kroki mające to zapewnić podjął rząd USA. W 2007 roku George Bush podpisał ustawę nakazującą publikowanie wyników badań finansowanych przez Narodowy Instytut Zdrowia, a w 2009 roku potwierdził ją Barack Obama. Stowarzyszenie The Alliance for Taxpayer Access⁶ opiera swoją działalność na czterech podstawowych zasadach:

- amerykańscy podatnicy mają prawo do dostępu przez Internet do recenzowanych artykułów powstałych na podstawie badań finansowanych przez rząd USA
- dostęp do tych prac jest kluczowym składnikiem narodowej inwestycji w naukę
- informacje te mają być efektywnie dystrybuowane przez Internet, co ma stymulować kolejne odkrycia i wspomagać przekładanie wiedzy na korzyści społeczne
- większy dostęp do tych informacji i ich wymiana przez naukowców, a także zwykłych obywateli, zapewni zwrot kosztów poniesionych przez społeczeństwo⁷.

³ S. Cisek, R. Sapa, *Komunikacja naukowa w Internecie – mity i rzeczywistość*, [online], E-LIS [dostęp: 20.07.2010], dostępny w World Wide Web: http://eprints.rclis.org/archive/00009035/01/cisek_sapa_2006.pdf.

⁴ M. Nahotko, *Cyfrowa nauka – cyfrowe publikacje – cyfrowe biblioteki*, „Przegląd Biblioteczny” 2007, z. 1, s. 12.

⁵ J. Hofmokl [et al.], *Przewodnik po otwartej nauce*, Warszawa 2009, s. 12.

⁶ *The Alliance for Taxpayer Access* [online], The Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition (SPARC) 2010 [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.taxpayeraccess.org/>.

⁷ J. Hofmokl [et al.], *Przewodnik...*, *op. cit.*

„Siódmy program ramowy” w zakresie badań i rozwoju technologicznego (7PR) jest głównym instrumentem Unii Europejskiej w zakresie finansowania badań w Europie. 7PR obejmujący lata 2007–2013 stanowi wynik wieloletnich konsultacji ze społecznością naukową, instytucjami kształtowania polityki i ośrodkami badawczymi oraz innymi zainteresowanymi podmiotami. Od ich rozpoczęcia w 1984 r., programy ramowe odegrały wiodącą rolę w badaniach multidyscyplinarnych oraz działaniach na rzecz współpracy w Europie i poza jej granicami. 7PR kontynuuje tę działalność i jest jednocześnie obszerniejszy i bardziej wszechstronny niż wcześniejsze programy ramowe. Program „Współpraca”, trzon 7PR i jednocześnie największa jego część, sprzyja wspólnym badaniom w Europie i innych państwach partnerskich w kilku kluczowych obszarach tematycznych. Tymi obszarami są: zdrowie, żywność, rolnictwo i rybołówstwo oraz biotechnologia, technologie informacyjne i komunikacyjne, nanonauki, nanotechnologie, materiały i nowe technologie produkcyjne, energia, środowisko (w tym zmiany klimatyczne), transport (w tym aeronautyka), nauki społeczno-ekonomiczne i humanistyczne, przestrzeń kosmiczna i bezpieczeństwo. Program „Możliwości” opracowano w taki sposób, aby wzmocnić i zoptymalizować zasoby wiedzy potrzebne Europie do osiągnięcia wysokiego stopnia rozwoju gospodarki opartej na wiedzy. Rozwijając możliwości badawcze i innowacyjne oraz europejską konkurencyjność, program ten stymuluje europejski potencjał badawczy i zasoby wiedzy. Program „Możliwości” obejmuje sześć określonych obszarów wiedzy: infrastrukturę naukowo-badawczą, regiony wiedzy, potencjał badawczy, naukę w społeczeństwie i działania w zakresie współpracy międzynarodowej⁸.

W Polsce postulat wprowadzenia idei Open Access zawierała „Strategia rozwoju społeczeństwa informacyjnego do roku 2013”⁹. Kolejna inicjatywa została podjęta przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach obszaru badawczego „Społeczeństwo w warunkach bezpiecznego, przyspieszonego i zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego” temat: „Interdyscyplinarny system interaktywnej informacji naukowej i naukowo-technicznej”. Efektem realizacji powyższego programu ma być internetowa ogólnodostępna prezentacja efektów pracy. Celem zaś integracja środowiska naukowego ze środowiskiem nauczycielskim¹⁰.

⁸ *Siódmy Program Ramowy (7PR) w zakresie badań i rozwoju technologicznego – 2008 r.* [online], European Commission: CORDIS 2010 [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: http://cordis.europa.eu/fp7/home_en.html.

⁹ *Strategia rozwoju społeczeństwa informacyjnego do roku 2013* [online], Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji 2008 [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.mswia.gov.pl/portal/szs/>.

¹⁰ *Krajowy Program Badań Naukowych i Prac Rozwojowych MNIŚZW* [online], Biuletyn Informacji Publicznej 2010 [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.bip.nauka.gov.pl/_gALLERY/54/32/5432/Krajowy_Program_Badan_Naukowych_i_Prac_Rozwojowych.pdf.

Rozwój idei Open Access z pewnością przyczyniłby się do usprawnienia pracy polskiej społeczności naukowej. Wymaga to jednak wielu zmian organizacyjnych w procesach publikowania naukowego, a także, co wynika z przeprowadzonego badania pilotażowego, w mentalności i przyzwyczajeniach uczestników komunikacji naukowej.

Preferencje użytkowników drukowanej i elektronicznej formy informacji naukowej – komunikat z badań pilotażowych

W celu wstępnego poznania preferencji użytkowników względem formy drukowanej bądź elektronicznej odbioru i nadawania komunikatów naukowych, postanowiono przeprowadzić badanie pilotażowe wśród osób, które z racji wykonywanego zawodu uczestniczą w komunikacji naukowej.

Badania pilotażowe przeprowadza się wtedy, gdy niewiele wiadomo o zjawiskach i mechanizmach charakteryzujących daną zbiorowość. Przeprowadzenie takiego badania pozwoli je doprecyzować, co zapewni jego większą wiarygodność, ponieważ główną funkcją zwiadu badawczego jest zdobycie wstępnej wiedzy o zbiorowości, która ma dostarczyć założeń do dalszych pytań¹¹. Taka też była motywacja do podjęcia badań omawianych w dalszej części tekstu.

Omawiane badanie zostało przeprowadzone na przełomie maja i czerwca 2010 roku. W badaniu wzięło udział 28 pracowników naukowo-dydaktycznych krakowskich uczelni wyższych (Akademii Górniczo-Hutniczej, Uniwersytetu Ekonomicznego oraz Krakowskiej Akademii AFM) odwiedzających Bibliotekę Krakowskiej Akademii. Grupa badawcza składała się z 15 kobiet oraz 13 mężczyzn. 19 respondentów mieściło się w przedziale wiekowym od 25 do 40 lat, 7 respondentów zaliczało się do przedziału od 41 do 60 lat, dwóch respondentów miało powyżej 61 lat. Zdecydowana większość badanych to pracownicy naukowo-dydaktyczni z dyscyplin technicznych i ekonomicznych; 6 respondentów zajmuje się naukami prawnymi i humanistycznymi.

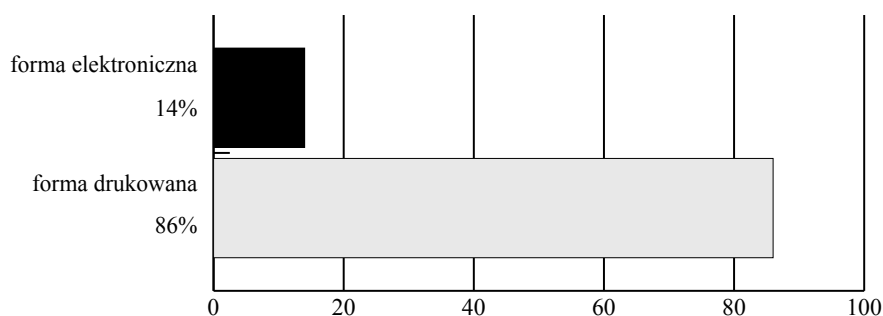
Narzędziem, jakim posłużono się w badaniu była ankieta zawierająca 4 pytania zamknięte z możliwością uzasadnienia wyboru, uzupełnienia odpowiedzi.

Pomimo że próba badawcza nie była liczna, wyniki badania postanowiono przedstawić w ujęciu procentowym.

Pierwsze skierowane do respondentów pytanie brzmiało następująco: *w jakiej formie (drukowanej na papierze czy elektronicznej na ekranie komputera) chętniej czyta Pani/Pan publikacje naukowe?* Respondenci mogli dokonać wyboru pomiędzy formą drukowaną a formą elektroniczną.

¹¹ S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2007, s. 59.

Na wykresie 1 przedstawiono udział procentowy udzielonych odpowiedzi.

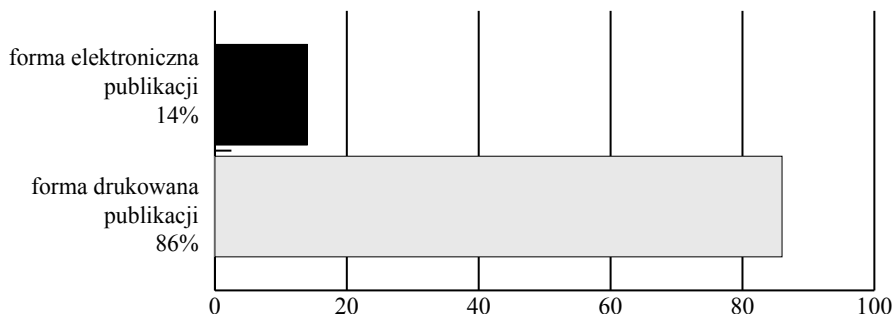
Wykres 1. Ujęcie procentowe preferencji respondentów odnośnie do formy odczytu publikacji naukowych

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

W pytaniu pierwszym poproszono badaną grupę również o uzasadnienie swojego wyboru. Zgodnie z uzyskanymi wynikami, zdecydowanie mniej osób preferuje elektroniczną formę odbioru publikacji naukowych. Argumenty, które skłaniają ich do pracy z publikacją elektroniczną to: *łatwość przeszukiwania zasobów, łatwiejsze wyszukiwanie danych, szybszy dostęp, dostęp w dowolnym terminie, większa dostępność*. Natomiast wybór formy drukowanej odpowiadający uzasadniali następująco: *książkę drukowaną łatwiej wszędzie ze sobą zabrać i czytać bez używania dodatkowego sprzętu, tekst w formie drukowanej wydaje się być bardziej przejrzysty i łatwiejszy w percepcji, mniejsze zmęczenie wzroku, publikacje naukowe często są w formacie PDF, co uniemożliwia zaznaczanie interesujących fragmentów, wpisywanie własnych uwag, zawsze drukuję interesujące materiały, przyzwyczajenie, wygoda, większa dostępność*.

Wnioskując na podstawie przedstawionych wyników i cytowanych argumentów: forma elektroniczna odczytu publikacji naukowych jest wciąż mało popularna w porównaniu z formą drukowaną. Nie odnotowano ani wpływu płci, ani rodzaju uprawianej dyscypliny na taki stan rzeczy. Należy jedynie zwrócić uwagę na to, że grupę respondentów, którzy preferują formę elektroniczną stanowią tylko osoby w przedziale wiekowym od 25 do 40 lat. Można zatem wyprowadzić ostrożny wniosek, wymagający niewątpliwie potwierdzenia na szerszej grupie badawczej, że wiek ma wpływ na omawiane preferencje.

Drugie pytanie skierowane do respondentów miało na celu poznanie, w jakiej formie respondenci chętniej publikują własne opracowania naukowe i jakimi kryteriami kierują się przy wyborze formy publikacji.

Wykres 2. Ujęcie procentowe preferencji respondentów odnośnie do formy opublikowania własnych opracowań

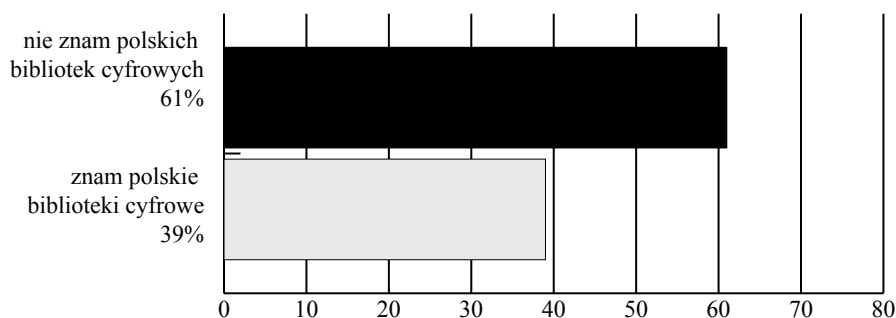
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Podobnie jak w przypadku pytania pierwszego, tak i tym razem zdecydowana większość respondentów (86%) preferuje tradycyjną, drukowaną formę publikowania własnego dorobku. Tylko 14% badanych wskazuje formę elektroniczną, przy czym połowa z nich wymienia równocześnie formę drukowaną i elektroniczną, motywując, że: *w publikacjach naukowych potrzebna jest zarówno stałość tekstu, którą gwarantuje druk, jak i łatwość i szybkość dokonywania zmian, co z kolei jest możliwe w przypadku formy elektronicznej*. Preferujący publikowanie elektroniczne dostrzegają głównie łatwość i szybkość dostępu do najnowszych wyników prac naukowych i badawczych.

Na podstawie zgromadzonych wypowiedzi respondentów można utworzyć grupy kryteriów, które decydują o tym, dlaczego forma drukowana zdecydowanie dominuje nad formą elektroniczną w procesie publikowania dorobku naukowego. Są to: prestiż druku, przyznawanie punktów za dorobek publikacyjny udokumentowany na papierze, obawa przed nadużyciami i niewłaściwym użytkowaniem publikacji w wersji elektronicznej, brak zapewnienia przez władze uczelni warunków i możliwości publikowania elektronicznego dla pracowników uczelni. Być może, w związku z wynikami badania, warte szerszej debaty byłyby kwestie tworzenia w bibliotekach uczelnianych cyfrowych repozytoriów dorobku pracowników uczelni oraz kwestie zmian dotychczasowych regulacji w zakresie punktowania dorobku. Warto zastanowić się nad sposobem oceniania dorobku naukowego. Efekty pracy naukowców są głównie oceniane na podstawie publikacji, co bardzo często sprawia, że dzielą oni wyniki swoich prac na kilka tekstów, dzięki czemu mogą wykazać się pozornie większą liczbą badań. Często spotykana jest sytuacja, że uczeni starają się publikować w czasopiśmie o najwyższym wskaźniku IF, co wydłuża czas

oczekiwania na publikację. W momencie opublikowania często prace takie mają już wartość historyczną¹². Mnożenie tekstów jest także wynikiem wymagań, jakie są stawiane przed kandydatami na pracowników naukowych, którzy muszą wykazać się dorobkiem naukowym, na który składa się określona liczba publikacji recenzowanych¹³. Część naukowców popierających ideę Open Access uważa, że głównym zadaniem np. czasopism elektronicznych jest dbanie o jakość tekstów, czyli zapewnienie odpowiedniej organizacji procesu recenzowania tekstów. Według nich autor jest jednocześnie czytelnikiem tekstów swoich kolegów, czyli jest także ich recenzentem. Wynika z tego, że proces recenzowania publikacji elektronicznych powinien mieć miejsce po ich opublikowaniu, a nie przed, jak dzieje się w przypadku publikacji tradycyjnych. Sytuacja taka sprawia, że autorzy mogą szybko publikować swoje teksty i jednocześnie mają zapewniony szybki dostęp do tekstów swoich kolegów-naukowców. Dzięki temu obieg myśli naukowej ulega przyspieszeniu, opiniowanie publikacji staje się łatwiejsze, a to z kolei powinno wpłynąć na podniesienie poziomu tekstów naukowych¹⁴.

Kolejne, trzecie pytanie ankietowe dotyczyło znajomości wśród respondentów polskich bibliotek cyfrowych i możliwości publikowania w nich własnych opracowań naukowych. Wyniki badania przedstawiono na wykresie 3.

Wykres 3. Popularność polskich bibliotek cyfrowych w środowisku pracowników naukowo-dydaktycznych

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

¹² M. Nahotko, *Komunikacja naukowa w środowisku cyfrowym: globalna biblioteka cyfrowa w informacyjnej infrastrukturze nauki*, Warszawa 2010, s. 37.

¹³ D. Shulenburger, *Komunikacja naukowa nie jest odpadem toksycznym: otrzymane lekcje* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB 2004, nr 6(57) [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/2004/57/shulenburger.php>.

¹⁴ M. Nahotko, *Cyfrowa nauka – cyfrowe publikacje – cyfrowe biblioteki*, „Przegląd Biblioteczny” 2007, z. 1, s. 16–17.

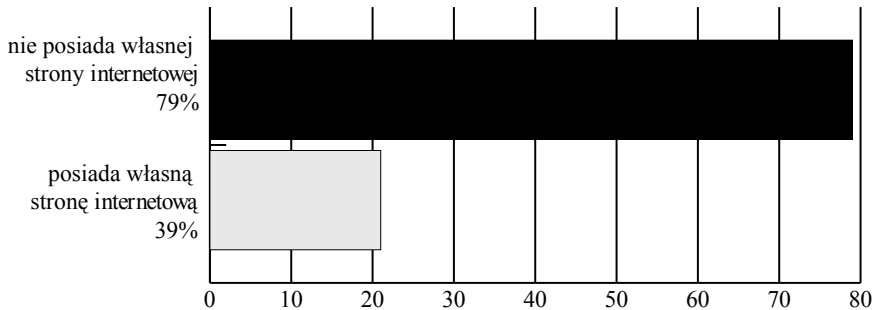
Badani deklarujący znajomość polskich bibliotek cyfrowych wymieniają najczęściej Akademię Bibliotekę Cyfrową, Śląską Bibliotekę Cyfrową, Polską Bibliotekę Internetową oraz Cyfrową Bibliotekę Narodową Polonę. Dwóch respondentów z tej grupy odsyła do dLibry oraz Federacji Bibliotek Cyfrowych, co może świadczyć o ich dobrej orientacji w temacie. Niestety żaden z respondentów deklarujących znajomość polskich bibliotek cyfrowych nie udziela odpowiedzi na pytanie dodatkowe, dotyczące możliwości publikowania w tychże bibliotekach opracowań własnych. Tymczasem warto zauważyć i rozpocząć akcję popularyzowania np. Repozytorium Zespołu Bibliotek Cyfrowych Poznańskiego Centrum Superkomputerowo-Sieciowego (w skrócie Repozytorium Zespołu Bibliotek Cyfrowych PCSS). Jest to typowy przykład sprawnie funkcjonującego repozytorium cyfrowych zasobów, który z powodzeniem sprawdziłby się w każdej akademickiej bibliotece i byłby wsparciem dla procesów wydawniczych uczelni.

Na podstawie badania można również wnioskować, że znajomość polskich bibliotek cyfrowych i ich zasobów, pomimo dziesięcioletniego rozwoju, jest w środowisku pracowników naukowych i dydaktycznych niezwiązanych z bibliotekoznawstwem i informacją naukową wciąż niezadowalająca.

Polskie biblioteki cyfrowe nie powinny być tworzone tylko z myślą o ochronie zagrożonych zasobów, ale służyć ogółowi społeczeństwa i wychodzić naprzeciw potrzebom informacyjnym różnych środowisk. Biblioteka cyfrowa jest czymś w rodzaju centrum wiedzy, gdzie funkcjonuje system zarządzany przez profesjonalistów, których doświadczenie ułatwia dostęp do informacji, i którzy są pośrednikami zapewniającymi dostęp do zróżnicowanych źródeł cyfrowych. Wiedza, którą „bibliotekarz cyfrowy” przynosi do tego środowiska informacyjnego, nadaje sens wielu zbiorom i zasobom zarówno cyfrowym, jak i tradycyjnym (w przypadku biblioteki hybrydowej), umożliwia dostęp do sieci, identyfikuje efektywne cenowo strategie wyszukiwawcze i wspomaga użytkownika w tworzeniu i publikowaniu nowych informacji¹⁵.

Celem ostatniego, czwartego pytania omawianej ankiety było orientacyjne rozpoznanie, czy wśród pracowników nauki są osoby, które posiadają własne strony internetowe i udostępniają na nich swoje opracowania. Wynik badania przedstawiono na wykresie 4.

¹⁵ M. Nahotko, *Bibliotekarze cyfrowi w środowisku cyfrowej nauki, biblioteki i cyfrowej komunikacji* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB 2006, nr 10(80) [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/2006/80/a.php?nahotko>.

Wykres 4. Popularność tworzenia stron internetowych i publikowania na nich własnych opracowań

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Wynik badania jest podstawą wstępnego wniosku, że pomysł tworzenia prywatnych witryn internetowych, na których można publikować własne opracowania jest w badanym środowisku mało popularny, podczas, gdy w innych krajach powszechną formą komunikacji naukowej stają się np.: blogi naukowe¹⁶.

Prawdopodobnie stan taki można wiązać z wynikami uzyskanymi na podstawie pytania drugiego omawianej ankiety. Wciąż istotniejsza jest forma publikacji, prestiż wydawnictwa i ewentualne punkty za dorobek publikacyjny, aniżeli równe szanse dostępu do wyników prac naukowych i badawczych dla wszystkich użytkowników, nawet tych z ośrodków małych, w których dostępność określonych wydawnictw jest niezadowolająca, a nawet żadna.

Przełomowym wydarzeniem w polskiej nauce w roku 2010 było uruchomienie przez MNiSW Wirtualnej Biblioteki Nauki, umożliwiającej wszystkim pracownikom nauki, doktorantom i studentom bezpłatny dostęp do najbardziej prestiżowych i wartościowych publikacji naukowych¹⁷. Jak stwierdziła minister nauki i szkolnictwa wyższego Barbara Kudrycka celem Biblioteki Wirtualnej Nauki jest wyrównanie szans w dostępie do źródeł naukowych uczonym z wszystkich ośrodków badawczych w kraju. Resort pokrył koszty zakupu licencji krajowych i udostępnił jednostkom naukowym bazy danych takie jak: Web of Knowledge, Springer, EBSCO Publishing, ScienceDirect, Journal Citation Reports i CPCI. "Nieodzowna jest wiedza o najnowszych odkryciach i ostatnich wynikach badań - gdziekolwiek na świecie ich dokonano.

¹⁶ J. Hofmokl [et al.], *Przewodnik...*, *op. cit.*, s. 62.

¹⁷ *Wirtualna Biblioteka Nauki* [online], ICM Interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego i Komputerowego [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: <http://wbn.edu.pl>.

Zacieranie granic państwowych i kontynentalnych w nauce, nieskrępowany przepływ informacji o najnowszych zdobyczach wiedzy, a nade wszystko włączenie polskich badaczy w ten światowy obieg informacji, to warunek coraz wyższej jakości polskich badań" - stwierdziła minister nauki¹⁸. O popularności takiej formy udostępniania publikacji naukowych świadczy choćby widoczna w WBN statystyka wykorzystania czasopism Elsevier z bazy ScienceDirect: w 2010 roku 346 instytucji naukowych z całej Polski pobrało z niej w sumie 2 162 203 artykułów¹⁹.

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonego badania pilotażowego oraz kilku indywidualnych rozmów z pracownikami naukowo-dydaktycznymi Krakowskiej Akademii okazało się, że potrzebna jest naukowa debata na temat zmian w systemie publikowania dorobku naukowego i zastanowienie się, czy stara filozofia Copyright, w której wszystkie prawa są zastrzeżone, nie powinna zostać zastąpiona przez ideę Creative Commons, w której swobodnie można dzielić się swoją twórczością z innymi. Pożądana jest dyskusja na temat modelu finansowania publikowania elektronicznego oraz zmian prawnych i mentalnościowych.

Należy dostrzec ponadto profity płynące z publikowania elektronicznego, np. zwiększenie dostępności publikacji, a co za tym idzie większą liczbę cytowań. Konieczne są zmiany w akademickim systemie ocen, ponieważ stary tradycyjny system nie jest dostosowany do potrzeb otwartej nauki.

Przed bibliotekarzami stoi ogromne zadanie przekonania środowiska naukowego do celowości takich działań. Należałoby przekonać władze uczelni, wydawców i samych autorów, że zmiana modelu publikowania – może na początku na hybrydowy – unowocześni naukę i usprawni komunikację naukową, pokaże także możliwe korzyści finansowe. Dowiedziono bowiem, że dobre książki wydane w formie elektronicznej nadal dobrze sprzedają się w formie drukowanej, ponieważ większość osób chce je mieć na półce w formie tradycyjnej.

¹⁸ *Uruchomiono Wirtualną Bibliotekę Nauki* [online], Serwis Nauka w Polsce – PAP SA 2010 [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.naukawpolsce.pap.pl/palio/html.run?_Instance=cms_naukapl.pap.pl&_PageID=1&s=szablon.depesza&dz=szablon.depesza&dep=370071&data=&lang=PL&_Checksum=1249063219.

¹⁹ *Statystyki baz danych w WBN* [online], ICM Interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego i Komputerowego [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: <http://vls.icm.edu.pl/statystyki/>.

Bibliografia

1. Cisek S., Sapa R., *Komunikacja naukowa w Internecie – mity i rzeczywistość* [online], E-LIS. E-prints in Library and Information Science [dostęp: 20.07.2010], dostępny w World Wide Web: http://eprints.rclis.org/archive/00009035/01/cisek_sapa_2006.pdf.
2. Hofmokl J. [et al.], *Przewodnik po otwartej nauce*, Warszawa 2009.
3. *Krajowy Program Badań Naukowych i Prac Rozwojowych MNiSzW* [online], Biuletyn Informacji Publicznej 2010 [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.bip.nauka.gov.pl/_gALLERY/54/32/5432/Krajowy_Program_Badan_Naukowych_i_Prac_Rozwojowych.pdf.
4. Nahotko M., *Bibliotekarze cyfrowi w środowisku cyfrowej nauki, biblioteki i cyfrowej komunikacji* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB 2006, nr 10 [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/2006/80/a.php?nahotko>.
5. Nahotko M., *Cyfrowa nauka – cyfrowe publikacje – cyfrowe biblioteki*, „Przegląd Biblioteczny” 2007, z. 1, s. 7–28.
6. Nahotko M., *Komunikacja naukowa w środowisku cyfrowym: globalna biblioteka cyfrowa w informatycznej infrastrukturze nauki*, Warszawa 2010.
7. Nielsen M., *The Future of Science*, [online], Nielsen Michael, The Future of Science 2008 [dostęp: 12.07.2010], dostępny w World Wide Web: <http://michaelnielsen.org/blog/?p=448>.
8. Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2007.
9. Ratajowski J., *Wprowadzenie do bibliotekoznawstwa, czyli wiedza o bibliotece w różnych dawkach*, Warszawa 2002.
10. Shulenburg D., *Komunikacja naukowa nie jest odpadem toksycznym: otrzymane lekcje* [online], Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy EBIB 2004, nr 6 [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: <http://ebib.oss.wroc.pl/2004/57/shulenburg.php>.
11. *Siódmy Program Ramowy (7PR) w zakresie badań i rozwoju technologicznego – 2008 r.* [online], European Commission: CORDIS 2010 [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: http://cordis.europa.eu/fp7/home_en.html.
12. *Statystyki baz danych w WBN* [online], ICM Interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego i Komputerowego [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: <http://vls.icm.edu.pl/statystyki/>.
13. *Strategia rozwoju społeczeństwa informacyjnego do roku 2013* [online], Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji 2008 [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.mswia.gov.pl/portal/szs/>.
14. *The Alliance for Taxpayer Access* [online], The Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition (SPARC) 2010 [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.taxpayeraccess.org/>.
15. *Uruchomiono Wirtualną Bibliotekę Nauki* [online], Serwis Nauka w Polsce – PAP SA 2010 [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.naukawpolsce.pap.pl/palio/html.run?_Instance=cms_naukapl.pap.pl&_PageID=1&s=szablon.depesza&dz=szablon.depesza&dep=370071&data=&lang=PL&_Checksum=1249063219.
16. *Wirtualna Biblioteka Nauki* [online], ICM Interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego i Komputerowego, Uniwersytet Warszawski 2010 [dostęp: 10.07.2010], dostępny w World Wide Web: <http://wbn.edu.pl>.

Marek Szepski

doktor inżynier
Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Studium Informatyki

Polskie biblioteki cyfrowe z punktu widzenia internauty

Słowa kluczowe: biblioteki cyfrowe, cyfryzacja zbiorów bibliotecznych, użytkownicy bibliotek

Abstrakt: celem pracy jest zdiagnozowanie problemów, wskazanie barier powodujących niezaspokojenie oczekiwań wobec bibliotek cyfrowych oraz zaproponowanie kierunków poszukiwania rozwiązań. Porównano księgarnie i biblioteki internetowe, szukając różnic, które mogą być warunkiem osiągnięcia sukcesu.

Biblioteki skoncentrowane są na cyfryzacji zbiorów, nie zwracając przy tym uwagi na ich funkcjonalność. Propozycja zmiany na biblioteki internetowe powinna zaowocować koncentracją na zaspokajaniu potrzeb czytelników, przy wykorzystaniu możliwości oferowanych przez Internet.

Wstęp

Kilka lat temu zaczęły powstawać pierwsze biblioteki cyfrowe tworzone przez szkoły wyższe, często wiodące w różnych dziedzinach nauki. Rozbudzało to nadzieje naukowców, że kłopoty z dotarciem do aktualnych publikacji dobiegną końca. Niestety, po latach nadal można mieć jedynie nadzieję i borykać się z tymi samymi kłopotami. Temat jest nadal aktualny, zaangażowało się nawet ministerstwo finansując Wirtualną Bibliotekę Nauki. Na stronie WBN przytoczono słowa minister Barbary Kudryckiej, że „*Wirtualna Biblioteka Nauki to prawdziwy przełom dla naszej nauki oraz ogromna szansa dla polskich uczonych i studentów*”¹.

Oczekiwania wobec bibliotek cyfrowych mogą być bardzo różnorodne. Studenci oczekują, że zniknie problem, polegający na tym, że kilkusetosobowa grupa studencka chce zapoznać się z wiedzą zawartą w skrypcie lub książce, których jedynie kilka egzemplarzy znajduje się w bibliotece. Mogą także oczekiwać, że problem odległości

¹ *Wirtualna Biblioteka Nauki* [online], ICM Interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego i Komputerowego [dostęp: 1.09.2012], dostępny w World Wide Web: <http://www.wbn.edu.pl>.

od biblioteki – a pamiętajmy, że większość studentów to studenci zaoczeni – i ograniczony czas ich otwarcia, przestanie mieć znaczenie.

Naukowcy mogą uzyskać dostęp do publikacji niskonakładowych (materiały konferencyjne, wydawnictwa uczelniane, raporty badawcze) ogromnej liczby wydawnictw oraz materiałów uzupełniających i danych źródłowych, które nie znalazły się w publikacji. Z drugiej strony naukowcy, udostępniając własne publikacje w sieci „rozsiewają” swoją wiedzę i osiągnięcia po szerokim świecie. Promocja osiągnięć nauki, uczelni, ośrodka badawczego lub danego naukowca jest nadal niewykorzystaną szansą stworzoną przez rozwój Internetu.

Artykuł ma na celu wskazanie barier powodujących brak zaspokojenia oczekiwań w stosunku do bibliotek cyfrowych i zaproponowanie kierunków poszukiwania rozwiązań zdiagnozowanych problemów.

Metoda

W świecie „papierowym” istnieje duże podobieństwo między bibliotekami i księgarniami. Te same tomy stają na podobnych regałach, które znajdują się w odpowiednich pomieszczeniach, do których przychodzą czytelnicy. Czy i gdzie znajduje się książka mówi nam taki sam komputer. Na końcu, aby wyjść z książką trzeba złożyć swój podpis, w bibliotece na karcie wypożyczenia, a w księgarni na wydruku z terminala karty kredytowej. Drobną różnicą dotyczy jedynie pieniędzy, książka w bibliotece jest zdecydowanie tańsza, a w dodatku ktoś za nas płaci, finansując działalność biblioteki.

Przenosząc porównania na poziom Internetu widać od razu różnice. Księgarnie internetowe od lat mają się świetnie. Obecnie ogromne emocje i duże pieniądze towarzyszą przejmowaniu księgarni Merlin przez EMPIK. Dlatego w artykule przeanalizowano, czym różnią się księgarnie i biblioteki internetowe i co może być warunkiem osiągnięcia sukcesu.

Pytania, na które będą poszukiwane odpowiedzi to:

1. Co można znaleźć w bibliotekach cyfrowych oraz czego tam nie ma?
2. Czym różni się wyszukiwanie informacji w bibliotekach cyfrowych i w Internecie?
3. Jakie są różnice w sposobie opisu książki i jakie nowe możliwości oferuje Internet?

Najważniejsze witryny internetowe, które będą służyły do porównywania to:

- wyszukiwarka Google: www.google.pl, najpopularniejsza z wyszukiwarek, powstało nawet nowe słowo: wygooglować
- strona Federacji Bibliotek Cyfrowych: www.fbc.pionier.net.pl
- strona biblioteki Krakowskiej Akademii: www.ka.edu.pl

- Akademska Biblioteka Cyfrowa, ABC: www.abc.krakow.pl, tworzona od 1998 roku przez AGH, prowadzona obecnie przez ACK Cyfronet, od 2008 roku połączona z biblioteką Uniwersytetu Ekonomicznego
- księgarnia i wydawnictwo Helion: www.helion.pl, największe w Polsce wydawnictwo książek informatycznych; strona zawiera wiele elementów, które rozbudowują informacje o książkach
- inne strony (np. uczelni wyższych: agh.edu.pl i sgh.edu.pl).

Wnioski będą pochodzić z kilku testów, wynikających z problemów i wątpliwości, które pojawiły się w czasie poszukiwania informacji w Internecie. Interpretacja wyników oparta będzie na standardach funkcjonujących w Internecie i opisanych w wielu pracach. Jedną z książek dotyczących funkcjonalności stron www nosi tytuł „Nie każ mi myśleć”². Mimo że tytuł może wydawać się nieco przewrotny, zawiera on ważną zasadę, która głosi, że poruszanie się po Internecie musi być intuicyjne, zrozumiałe dla każdego, bez zgadywania i domyslenia się znaczenia użytych pojęć. Wiele szczegółowych zasad określających poprawność budowania stron internetowych zawarty jest w publikacjach Jakoba Nielsena i jego współpracowników³. Książka o funkcjonalności stron www posłuży nam jako podstawa jednego z testów.

Rezultaty

Odpowiedź na pytanie, czy daną pozycję można znaleźć w Internecie trzeba zacząć od przeglądu zawartości bibliotek cyfrowych. Warto przeanalizować zasoby Akademickiej Biblioteki Cyfrowej. Zawiera ona ponad 8 tysięcy pozycji. Pozornie wydaje się, że jest to spora liczba, ale jeśli uzmysłowimy sobie, że AGH jest organizatorem wielu konferencji, w 2009 roku było ich prawie 40, a każda oznacza kilkadziesiąt lub kilkaset referatów, to umieszczenie w bibliotece tylko tych referatów powinno dać kilka tysięcy pozycji rocznie.

Test 1: Automaty komórkowe

Bardziej szczegółową analizę zawartości biblioteki oprzemy na konkretnym hasle, którym będą „automaty komórkowe”. Jednocześnie warto zwrócić uwagę jak wygląda opcja wyszukiwania zamieszczona na stronie. Automaty komórkowe są intensywnie badane w AGH, dlatego interesujące jest porównanie tego, co uzyskamy na stronie Bibliotek ABC i na stronach pracowników AGH. Rezultaty poszukiwań przedstawiają zrzuty ekranu.

² S. Krug, *Nie każ mi myśleć*, Gliwice 2006.

³ Na przykład: J. Nielsen, M. Tahir, *Funkcjonalność stron www. 50 wityn bez tajemnic*, Gliwice 2006.

Start Indeksy Prezentacje złożone Prezentacje zaawansowane Schowek: 0 poz. Zachowaj sesję Pomoc Zakończ sesję

ABC-KRAKÓW posiadawiona jest na serwerze ACK CYFRONET AGH

Sortuj wg: Brak [v] Sortuj

Rosnąco Malejąco

Szukales - ABC-KRAKOW - Wszędzie: automaty komórkowe ORAZ : KOL*

Rekordy 1 do 8 z 8

Zachowaj Zaznacz 1-8 Wyczyść wszystko

Autor Wąs, Jarosław.

Tytuł Algorytmy modelowania inteligentnych zachowań w zagadnieniach dynamiki pieszych z zastosowaniem niehomogenicznych automatów komórkowych [Dokument elektroniczny] : rozprawa doktorska / Jarosław Wąs ; promotor. Ewa Dudek-Dyduch ; Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica w Krakowie. Wydział Elektrotechniki, Automatyki, Informatyki i Elektroniki. Katedra Automatyki.

Adres wyd. Kraków : Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica, 2006.

Dostęp full9768.pdf

Dostęp Streszcz. w jęz. pol. i ang.: summ9768.pdf

Prawa Biblioteka Główna AGH

Statystyka
(stan na dzień 15.10.2010)
liczba wydawnictw : **4125**
liczba dokumentów: **8393**
Więcej...

Wyszukiwanie w kolekcjach
Terminy wyszukiwawcze:
[input type="text"/>
Wszędzie [v]
 wszystkie
TEKSTY WSPÓŁCZESNE (OD 1946 ROKU):
 uczelniane czasopisma naukowe

Rysunek 1. Efekt wyszukiwania na stronie biblioteki ABC

Źródło: Akademyka Biblioteka Cyfrowa [online], ACK Cyfronet AGH [dostęp: 1.10.2010] <http://vtls.cyf-kr.edu.pl/cgi-bin/abc-k/chameleon>.

Wyszukiwarka AGH

AKADEMIA GÓRNICZO-HUTNICZA
IM. STANISŁAWA STASZICA W KRAKOWIE
WYSZUKIWARKA STRON W OBSZARZE DOMENY AGH.EDU.PL

Poczta FAQ WiFi Forum AGH Kamery na AGH Mapa strony

Wyniki 1 - 10 dla hasła **automaty komórkowe**. (Znalezione w 0.29 sek.)

Automaty komórkowe
Książka Krzysztofa Kulakowskiego powstała jako zapis cyklu wykładów na temat **automatów komórkowych** prowadzonych przez autora na Wydziale Fizyki i Techniki ...
www.fj.agh.edu.pl/~kulakowski/ac/

[PDF] **Automaty komórkowe**
Format pliku: PDF/Adobe Acrobat
K Malarz - [Cytowane przez 2](#) - [Powiazane artykuly](#)
Automaty komórkowe v. 2.7182818284590452353. Krzysztof Malarz. Niniejsze opracowanie "Notatek do wykładu z **automatów komórkowych**" jest prywatną wła- ...
www.zis.agh.edu.pl/ak/ca.pdf

Automaty komórkowe
Adrian Wiecheć : **Automaty komórkowe**. Prezentacja została stworzona w ramach seminarium Metod Obliczeniowych Fizyki w roku akademickim 1998/99. ...
www.fj.agh.edu.pl/~mof-proj/Prezentacje/ca/

Google™
Twoja wyszukiwarka

Rysunek 2. Efekt wyszukiwania na stronie AGH

Źródło: Akademia Górniczo-Hutnicza [online], ACK Cyfronet AGH [dostęp: 1.10.2010] <http://agh.edu.pl/>.

Efekty poszukiwań są diametralnie różne. Strona biblioteki ABC znajduje 8 pozycji (strona Federacji nie jest interesująca, zawiera 9 pozycji, oprócz tych z biblioteki ABC tylko jedną publikację z innej biblioteki), ale o wiele ciekawsze i zupełnie inne rezultaty uzyskuje się przeszukując strony pracowników AGH. Są tam, między innymi, dwie ważne, fundamentalne dla automatów komórkowych książki (pełne teksty) profesorów AGH. Rezultaty otrzymane z biblioteki ABC są więc niewiarygodne. Ktoś, kto poszukuje informacji bibliograficznej na dany temat może spodziewać się, że wszystkie ważne publikacje pracowników AGH na dany temat znajdują się w ABC, a tak niestety nie jest.

Na problem różnych efektów wyszukiwania można spojrzeć z innej strony i zadać pytanie, dlaczego Google nie widzi zasobów bibliotecznych. Katalog biblioteczny jest bazą danych, dostępną poprzez aplikację bazodanową. Nie ma istotnych przeszkód, aby taka aplikacja wygenerowała strony www, które mogą być indeksowane przez wyszukiwarki internetowe. Księgarnia internetowa, do której nie byłoby drogi z wyszukiwarki przestałaby natychmiast istnieć i nawet byśmy o tym nie wiedzieli. Pewnym rozwiązaniem jest połączenie wszystkich bibliotek w jednym miejscu w postaci Federacji Bibliotek Cyfrowych. Pozwala to ograniczyć szukanie do jednego miejsca, ale jest to sprzeczne z przyzwyczajeniem, że wszystko można wygooglować.

Test 2: Konferencje 09

AGH każdego roku organizuje wiele konferencji. Dostęp do materiałów konferencyjnych dla osób, które nie były uczestnikami danej konferencji jest trudny, materiały są drukowane w niewielkiej liczbie egzemplarzy, zwykle nie są sprzedawane, znajdują się w bardzo nielicznych bibliotekach. Biblioteki cyfrowe wydają się tu naturalnym sposobem udostępniania osiągnięć konferencji. Nasuwa się pytanie o dostęp do materiałów konferencyjnych w bibliotece ABC.

Start	Indeksy	Poszukiwane złożone	Poszukiwane zaawansowane	Schowek: 0 poz.	Zachowaj sesję	Pomoc	Zakończ sesję
ABC-KRAKÓW posiadawiona jest na serwerze ACK CYFRONET AGH		<p>pierwszy rekord poprzedni rekord następny rekord ostatni rekord karta rekord MARC</p> <hr/> <p>Rekord 1 z 1</p> <p>Szukales - ABC-KRAKOW - Wszędzie: 09 ORAZ : KOL02 ORAZ : KOL*</p> <p>Autor Hauke, Krzysztof.</p> <p>Tytuł Zarządzanie wiedzą w procesie tworzenia wykładów online [Dokument elektroniczny] / Krzysztof Hauke.</p> <p>Rodzaj dokumentu Dane tekstowe (plik pdf).</p> <p>Dostęp (pełny tekst) edukacja.pdf</p> <p>Dostęp edukacja.pdf</p> <p>Prawa Biblioteka Główna Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie</p> <p>Uwagi Tyt. z nagł.</p> <p>Uwagi Bibliogr.</p> <p>Uwagi Streszcz. ang.</p> <p>Tytuł całości, zob. Rozwój e-edukacji w ekonomicznym szkolnictwie wyższym [Dokument elektroniczny] - Warszawa : Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych, 2007. - [9 s.] --xx001040937</p> <p style="text-align: center;"><input type="button" value="Zachowaj"/></p> <hr/>					
<p>Statystyka (stan na dzień 15.10.2010)</p> <p>liczba wydawnictw : 4125 liczba dokumentów: 8393 Więcej...</p>							
<p>Wyszukiwanie w kolekcjach</p> <p>Terminy wyszukiwawcze:</p> <input type="text"/> <p>Wszędzie <input type="button" value="v"/></p> <p>☒ wszystkie</p> <p>TEKSTY WSPÓLCZESNE (OD 1946 ROKU):</p> <p>☐ uczelniane czasopisma naukowe</p> <p>☐ materiały konferencyjne</p> <p>☐ multimedialne katalogi wystaw</p>							

Rysunek 3. Rezultaty poszukiwania materiałów konferencyjnych na stronie ABC

Źródło: *Akademicka Biblioteka Cyfrowa* [online], ACK Cyfronet AGH [dostęp: 1.10.2010] <http://vtls.cyf-kr.edu.pl/cgi-bin/abc-k/chameleon>.

Rezultaty są zaskakująco skromne. Można było spodziewać się kilkudziesięciu tomów materiałów i długiej listy tekstów referatów.

Test 3: Czasopisma internetowe: „e-mentor”, „u Frycza”

Kolejnym rodzajem publikacji dostępnym w Internecie są czasopisma, zwłaszcza te, które równoległe do swojej wersji drukowanej mają też postać cyfrową. Jednym z nich jest e-mentor, wydawany przez SGH, poświęcony nauczaniu na odległość. Związek między e-edukacją a bibliotekami cyfrowymi jest wręcz symbiotyczny, możemy się więc spodziewać, że znajdziemy to czasopismo w katalogu FBC. Niestety wynik poszukiwań na stronie FBC jest negatywny. Pewien sukces można odnieść szukając na stronie biblioteki SGH.

Katalog Biblioteki

Zaloguj | Koniec sesji | Moje konto | Ustawienia | Bazy | Komentarze | Pomoc
 Strona główna Biblioteki | Przeglądaj | Wyszukaj | Lista wyników | Poprzednie wyszukiwania | Moja e-pošta

Wybrane rekordy: Wybrany widok | Zapisz/wydaj | Utwórz zestaw | Dodaj do mojej e-połki | Zapisz na serwerze | Filtr
 Cały zestaw: Zaznacz wszystko | Odrzuć | Waga słów | Zawęż | Zapytaj SDI

Wyniki dla - wszystkie= e-mentor; sortowanie wg roku, potem autora
 Opcje sortowania: +tuł-u,po+tuł-u,po+autora, potem r+autora, potem r+roku, potem aut+roku, potem aut+autora, potem l+roku, potem tyt+syn., potem ro
 Opcje formatowania: * 951 * 952 * 953 * Widok skrócony-tabela
 Rekordy 1 - 1 z 1 (maksymalna ilość wyświetlonych i sortowanych rekordów to 9999)

Skocz do tekstu Skocz do #

Poprzedz. strona Nast. strona

#	Hasło główne	Tytuł	Rok wyd.	Zasób	Dostęp On-line
1	☐ Szkoła Główna Handlowa (Warszawa).	E-mentor : dwumiesięcznik wydawany przez Szkołę Główną Handlową w Warszawie : wersja druk	2003	Biblioteka Główna 167.0	

Poprzedz. strona Nast. strona

Możesz korygować swoje wyszukiwanie:
 WRD = (e-mentor)
 Wybierz bazę:
 Baza SGH

Rysunek 4. „E-mentor” w katalogu biblioteki SGH

Źródło: Biblioteka SGH [online], Szkoła Główna Handlowa [dostęp: 10.10.2010] <http://www.sgh.waw.pl/ogolnouczelniane/biblioteka/katalog/aleph>.

W katalogu biblioteki SGH „e-mentor” faktycznie jest, ale brakuje informacji, że do czasopisma jest dostęp internetowy, mimo, że wszystkie jego numery można przeczytać online.

Inna jest sytuacja z czasopismem „u Frycza” wydawanym przez Krakowską Akademię. Tu także na stronie FBC nie uzyskamy żadnej informacji, ale katalog biblioteki KA okazuje się bardziej precyzyjny.

« Powrót » . [Nowości](#) . [Proste](#) . [Złożone](#) . [Zestawienia](#) . [Konto](#) . [Pomoc](#)

Karta Katalogowa [[MARC 21](#)] :

U FRYCZA | **CB - 255**

U Frycza : biuletyn Krakowskiej Szkoły Wyższej imienia Andrzeja Frycza Modrzewskiego. - Kraków : Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, 2000-. - 30 cm. - Niereg. - W nr. 2 (2001) : brak podtytułu. - Od nr. 4 (2002) podtyt.: wieści z Krakowskiej Szkoły Wyższej im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego. - W 2003 r. błędna numeracja, zamiast nr. 4 powinien być nr 5. - Od nr. 1 (2009) podtyt.: wieści z Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego. - Wersja online : <http://www.ka.edu.pl/onas/magazyn-u-frycza>

Czasopisma akademickie polskie ; Studenci - kultura - czasopisma

Rysunek 5. Czasopismo „u Frycza” w katalogu biblioteki KA

Źródło: Katalog Biblioteki Krakowskiej Akademii [online], Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego [dostęp: 10.10.2010] <http://katalog.ka.edu.pl/patron.php>.

Link do wersji online jest miłą niespodzianką. Zwróćmy jednak uwagę jak różny jest opis znalezionej czasopiśmie w obu bibliotekach.

Odpowiedź na pytanie, dlaczego zawartość bibliotek cyfrowych jest tak ograniczona, nie jest łatwa, ale może być kluczem do przyszłego ich rozwoju. Kilka spostrzeżeń może być przesłanką do stawiania hipotez. Na stronie biblioteki ABC można przeczytać informację o powstaniu biblioteki cyfrowej Uniwersytetu Ekonomicznego. *„Biblioteka UEK rozpoczęła prace nad digitalizacją swoich zbiorów w 2002 roku od najcenniejszych zbiorów – rękopisów, starodruków i ekonomicznego piśmiennictwa z XIX wieku. Zasadniczym motywem była chęć pokazania tych dzieł, dotychczas znanych właściwie tylko bibliotekarzom, pracownikom i studentom Uczelni, a jednocześnie ich ochrona przed zniszczeniem, które nie ominęło podobnych zbiorów innych polskich bibliotek”*⁴. Widać, że oczekiwanie, że biblioteki cyfrowe będą elementem rozwoju nauki rozmijają się z koncepcjami twórców biblioteki.

W grudniu 2009 roku w Poznaniu odbyła się konferencja „Polskie Biblioteki Cyfrowe 2009”⁵. Mimo że organizatorzy i uczestnicy są czynnie zaangażowani w rozwój bibliotek cyfrowych, próżno szukać tekstów wystąpień w sieci⁶. Zamieszczone są jedynie streszczenia. Trudno organizatorów innych konferencji krytykować, że ich materiałów także nie ma w sieci. Sytuacja kogoś kto chciałby umieścić swoje publikacje w bibliotece cyfrowej też nie jest łatwa. Na stronie biblioteki ABC nie ma takiej opcji.

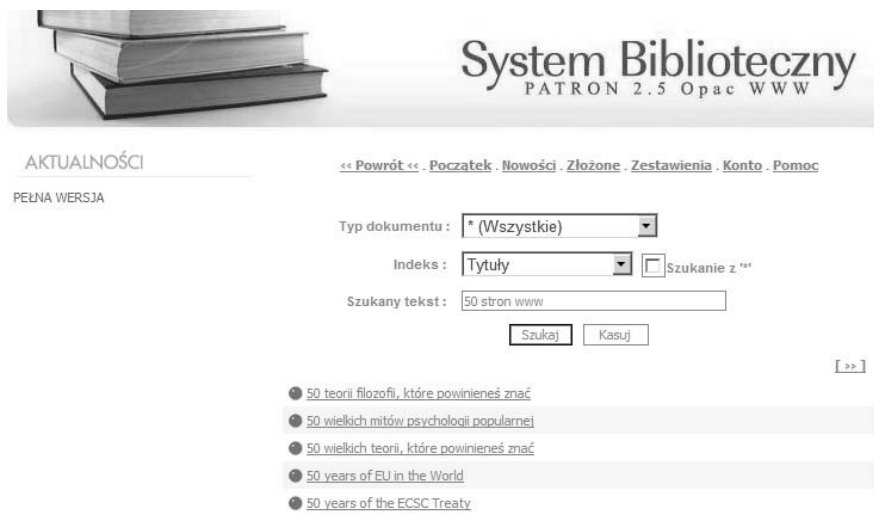
Test 4: 50 stron www

Wyszukiwanie publikacji w katalogach bibliotecznych jest trudne, a rezultaty często okazują się dziwne. Poszukajmy książki, o której wiadomo, że jest w bibliotece. Jako przykład posłuży wspomniana wyżej książka Nielse-
na. Poszukamy wpisując tę samą frazę w katalogu biblioteki KA i na stronie wydawnictwa Helion. Rezultaty wyglądają odmiennie.

⁴ Patrz: strona biblioteki ABC [online], Biblioteka Główna Akademii Górniczo-Hutniczej [dostęp: 1.10.2010]. <http://vtls.cyf-kr.edu.pl/cgi-bin/abc-k/chameleon>

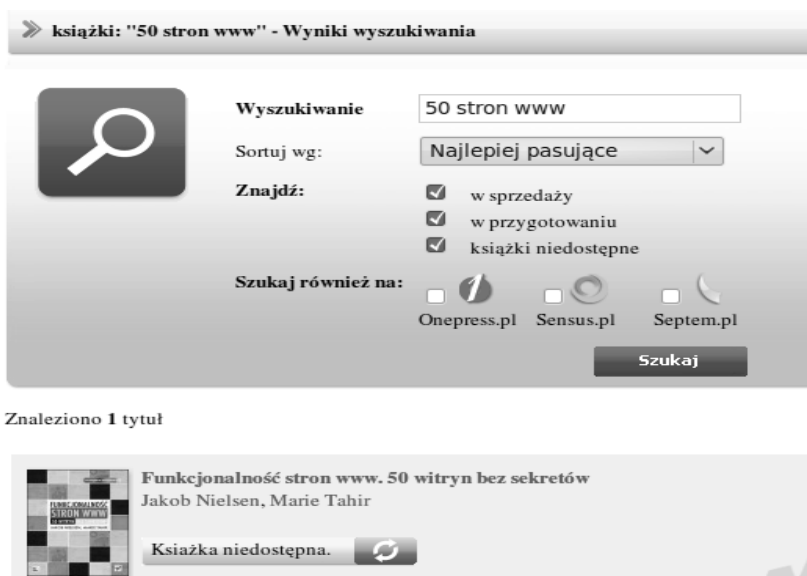
⁵ Konferencja Polskie Biblioteki Cyfrowe [online], Zespół Bibliotek Cyfrowych PCSS [dostęp: 10.10.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.man.poznan.pl/PBC/2009>.

⁶ Na podstawie stanu wiedzy z października 2010 r.

Rysunek 6. Lista pozycji katalogu nie jest tym czego szukamy

Źródło: *Katalog Biblioteki Krakowskiej Akademii* [online], Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego [dostęp: 10.10.2010] <http://katalog.ka.edu.pl/patron.php>.

Rysunek 7. Na stronie wydawnictwa wyszukiwanie daje spodziewany wynik

Źródło: *Wydawnictwo Helion* [online], Helion [dostęp: 10.10.2010] <http://helion.pl>.

Rezultaty są znamienne. Katalog biblioteki zwraca listę pozycji, które nie mają nic wspólnego z szukanym tytułem, natomiast strona wydawnictwa jest precyzyjna i znajduje dokładnie szukaną pozycję.

Test 5: Szukam

Problem z wyszukiwaniem w katalogach bibliotecznych jest poważniejszy niż tylko złe rezultaty wyszukiwania. Przyjrzyjmy się dokładniej stronie FBC.

Rysunek 8. Wyszukiwanie na stronie FBC

Źródło: Federacja Bibliotek Cyfrowych [online], Poznańskie Centrum Superkomputerowo-Sieciowe [dostęp: 10.10.2010] <http://fbc.pionier.net.pl>.

Pierwsze wrażenie jest odpychające – nie rozumiem, czego ode mnie chcą! Przypomnijmy tytuł książki: Nie każ mi myśleć. Lista wątpliwości i pytań jest długa:

- co to jest opis publikacji?
- czy jak nic nie wybiorę to coś znajdę?
- czy twórca to to samo co autor?
- czym różni się temat od słów kluczowych?
- opis to chyba nie to samo co opis publikacji?

- czy współtwórca nie jest twórcą?
- jakie są typy zasobu?
- co to jest format?

Wyszukiwanie na stronie ABC wygląda oczywiście zupełnie inaczej, ale lista pytań też może być długa:

- czym różni się wszędzie od wszystko?
- co mam zaznaczyć, aby znaleźć to czego szukam?
- skoro komputer sam podpowiada, żeby szukać wszystko i wszędzie to po co są inne opcje?
- gdzie jest przycisk szukania, dlaczego nie tam gdzie okienko do wpisanania frazy?

ABC-KRAKÓW posiadownia jest na serwerze ACK CYFRONET AGH

Statystyka
(stan na dzień 13.09.2010)
liczba wydawnictw : 3829
liczba dokumentów: 8051
Więcej...

Wyszukiwanie w kolekcjach

Terminy wyszukiwawcze:

Wszędzie

wszystkie

TEKSTY WSPÓŁCZESNE (OD 1946 ROKU):

- uczelniarne czasopisma naukowe
- materiały konferencyjne
- multimedialne katalogi wystaw
- rozprawy doktorskie
- skrypty uczelniarne
- monografie i raporty naukowe
- opisy patentowe

TEKSTY DO 1945 ROKU:

- czasopisma
- druki XIX i XX-wieczne
- rękopisy i starodruki

Szukaj

Witamy w Akademickiej Bibliotece Cyfrowej-KRAKÓW!

ABC-KRAKÓW udostępnia w sieci Internet elektroniczne wersje materiałów bibliotecznych wspomagających proces dydaktyczny oraz badania naukowe, prowadzone w jednostkach badawczych Krakowa. Długi nurt dokumentów to pozycje stanowiące zasób dziedzictwa kulturowego, a więc wybrane zabytki piśmiennictwa, znajdujące się w bibliotekach krakowskich, uczestniczących w przedsięwzięciu.

Obecnie ABC-Kraków budowana jest siłami Biblioteki Głównej Akademii Górniczo-Hutniczej i Biblioteki Głównej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Przewiduje się włączenie do projektu kolejnych bibliotek Krakowskiego Zespołu Bibliotecznego.

ABC-Kraków do obsługi dokumentów cyfrowych wykorzystuje możliwości systemu bibliotecznego VTLs/Virtua.

Wszystkie materiały udostępniamy zgodnie z *Ustawą o prawie autorskim i prawach pokrewnych*. W niektórych przypadkach wprowadziliśmy ograniczenia w dostępie do tekstów wynikające z rygorów licencji.

Teksty zamieszczone w ABC-KRAKÓW mogą być wykorzystane **jedynie do celów edukacyjnych i naukowo-badawczych**, z wykluczeniem jakiegokolwiek działalności komercyjnej.

Zgoda autorów na publikowanie ich dzieł dotyczy wyłącznie Akademickiej Biblioteki Cyfrowej-KRAKÓW. Pobieranie umieszczonych w ABC-KRAKÓW tekstów do innych bibliotek cyfrowych jest niezgodne z prawem.

Historia projektu

Od 1.03.2008 ABC-KRAKÓW należy do Federacji Bibliotek Cyfrowych

Opisy dokumetów z ABC-KRAKÓW znajdują się w katalogu HiNT (Historia, Nauka, Technika)

ABC-KRAKÓW dostępne w serwisie EUROPEANA! Więcej...>

Wykaz dokumentów elektronicznych w poszczególnych kolekcjach

TEKSTY WSPÓŁCZESNE (OD 1946 ROKU):

- **uczelniarne czasopisma naukowe**
 - > lista tytułów czasopism
 - > artykuły w czasopiśmie
- **materiały konferencyjne:**
 - > materiały konferencyjne - całość
 - > referaty w materiałach konferencyjnych
- multimedialne katalogi wystaw
- rozprawy doktorskie

Rysunek 9. Wyszukiwanie na stronie ABC

Źródło: *Akademia Biblioteka Cyfrowa* [online], ACK Cyfronet AGH [dostęp: 1.10.2010] <http://vts.cyf-kr.edu.pl/cgi-bin/abc-k/chameleon>.

Problem z rezultatami wyszukiwania jest oczywisty. Naturalne w Internecie jest wyszukiwanie hipertekstowe. Wpisanie przybliżone tytułu książki powinno dać poprawne rezultaty, jak na stronie wydawnictwa Helion. Wszystkie zalecenia dotyczące wyszukiwania na stronach www jednoznacznie mówią,

że wszystkie dodatkowe opcje wyboru są błędem i ich wprowadzenie musi być poważnie uzasadnione i oczywiście nie tylko dla autora, ale i dla czytelnika. Standard w Internecie wyznaczony jest przez wyszukiwarkę Google.

Test 6: Jak opisać książkę

Jesteśmy przyzwyczajeni do określonego sposobu opisu książki, który wywodzi się z papierowych katalogów alfabetycznych i tematycznych i został wprost przeniesiony do katalogów komputerowych. Taki opis znajdziemy na stronie biblioteki KA i przywoływanej już książki Nielsena.

Krakowska Akademia
im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

System Biblioteczny
PATRON 2.5 Opac WWW

AKTUALNOŚCI

PEŁNA WERSJA

[« Powrót »](#) [Nowości](#) [Proste](#) [Złożone](#) [Zestawienia](#) [Konto](#) [Pomoc](#)

 Karta Katalogowa [**MARC 21**] :

NIELSEN, Jakob (1957-) |

Funkcjonalność stron WWW : 50 wtrzyn bez sekretów / Jakob Nielsen i Marie Tahir ; [tł. Sławomir Dzieniszewski]
Głowice : Wydawnictwo HELION, cop. 2006. - XI, [1], 419 s. : il. kolor. ; 24 cm
Tyt. oryg. : Homepage usability : 50 websites deconstructed. - Na s. tyt. i okł. : Książka w kolorze. - Indeks
ISBN 83-246-0126-0

Strony WWW - podręcznik

Rysunek 10. Klasyczny opis książki w katalogu biblioteki KA

Źródło: *Biblioteka Krakowskiej Akademii* [online], Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego [dostęp: 10.10.2010] <http://katalog.ka.edu.pl/patron.php>.

Porównanie tego opisu z opisem książki na stronie wydawnictwa Helion pokazuje istotne różnice i nowe możliwości, które daje Internet.

Wydaje się niemal naturalne, że szukając książki mamy do dyspozycji jej spis treści i ogólny opis. Rozbudowanie informacji to między innymi opublikowane recenzje, opinie czytelników, errata lub suplement. W Internecie można też zamieścić treści, które nie znajdują się w książce jak np. dodatkowe dane, kolorowe zdjęcia i wykresy, animacje lub filmy, programy komputerowe ilustrujące opisywane tematy. Można też zamieścić inne pozycje związane z autorem lub tematem.

Funkcjonalność stron www. 50 witryn bez sekretów

Autorzy: Jakob Nielsen, Marie Tahir

Data wydania: 03/2006

Stron: 420

Powiadom mnie gdy
książka będzie dostępna
w druku na żądanie

Książka niedostępna

» Szczegóły:

- Tytuł oryginału: Homepage Usability: 50 Websites Deconstructed
- Tłumaczenie: Sławomir Dzieniszewski
- ISBN: 83-246-0126-0
- Format: B5
- Oprawa: miękka
- Numer z katalogu: 3147
- Książka w kolorze

» Informacje dodatkowe:

- Spis treści
- Pobierz przykładowy rozdział w PDF
- Opinie czytelników (liczba ocen: 2)
★★★★☆
- Oceń książkę
- Zgłoś erratę
- Poinformuj znajomego o książce
- Recenzje prasowe
- Wydrukuj: opis, spis treści

Rysunek 11. Opis książki na stronie wydawnictwa

Źródło: Wydawnictwo Helion [online], Helion [dostęp: 10.10.2010] <http://helion.pl>.

Definicje są ważne

Oczekiwania użytkowników rozmiągają się z efektami działań twórców bibliotek cyfrowych. Jednym z powodów takiej sytuacji może być inne rozumienie tych samych pojęć, w tym przypadku pojęcia biblioteka. Dlatego za Wikipedią przytoczmy hasło biblioteka:

Biblioteka (od greckiego βιβλιοθήκη bibliotheke; βιβλιον biblion –książka) – instytucja społeczna, która gromadzi, przechowuje i udostępnia materiały biblioteczne oraz informuje o materiałach bibliotecznych (swoich i obcych). W innym znaczeniu jest to też nazwa samego budynku, pomieszczenia lub mebla zawierającego zbiory biblioteczne.

Materiały biblioteczne to zbiór książek oraz innych materiałów źródłowych. Klasyczne zbiory biblioteczne są mocno związane z nośnikami fizycznymi. Materiały dostępne w postaci cyfrowej są gromadzone i udostępniane w tzw. bibliotekach cyfrowych.

Dwa spostrzeżenia są natychmiastowe. Po pierwsze biblioteki mają gromadzić i przechowywać. Po drugie pojęcie biblioteki jest bardzo obciążone historycznie, co zrozumiałe z punktu widzenia tysięcy lat ich istnienia. Powstanie społeczeństwa informacyjnego spowodowało powstanie pojęcia biblioteka cyfrowa, ale nie zmieniło samej biblioteki. Obecnie pojęciem kluczowym jest informacja i wokół niej powinny koncentrować się działania. Zmiany cywilizacyjne powinny spowodować zweryfikowanie rozumienia pojęcia biblioteka. Patrząc z perspektywy informacji na bibliotekę, jawi się ona jako centrum informacji, miejsce, w którym uzyskam źródłową i pełną informację w określonym zakresie. Zupełnie nieistotny jest przy tym nośnik tej informacji, a znaczenia nabiera łatwość i szybkość jej uzyskania oraz integralność gromadzonych danych.

Podsumowanie

Przed powstającymi bibliotekami cyfrowymi postawiono zadanie tworzenia cyfrowej postaci zbiorów. Powoduje to koncentrowanie się na cyfryzacji, a nie na funkcjonalności. Pierwszym i najważniejszym zadaniem jest więc przededefiniowanie celu i zastąpienie określenia *biblioteki cyfrowe* na *biblioteki internetowe* i skoncentrowanie się na możliwościach oferowanych przez Internet oraz potrzebach jego użytkowników. Tworzenie bibliotek cyfrowych trzeba poddać procesowi reengineeringu i odpowiedzieć na pytanie, co i w jaki sposób, będzie udostępniane przez Internet, skąd będą się brały zasoby bibliotek internetowych i jak będą one powiązane z tradycyjnymi bibliotekami. Dostęp do zawartości biblioteki musi być możliwy poprzez wyszukiwarki internetowe. Wszelkie przymiotniki dodane do biblioteki staną się wtedy zbędne.

Trzeba też przeanalizować formy działania wydawnictw, zwłaszcza wydawnictw uczelnianych. Czy skrypty pisane dla studentów muszą mieć w ogóle postać papierową? Przecież koncepcje e-edukacji zakładają, że cały proces studiowania odbywa się w sieci. Jedną z barier rozwoju studiów na odległość jest brak odpowiednich zasobów bibliotek internetowych. Jest to o tyle trudne, że wymaga zmiany przyzwyczajzeń, przełamania strachu przed nowym, docenienia autorów wydawnictw wyłącznie sieciowych.

Na koniec trzeba zadać pytanie czy biblioteki cyfrowe jako samodzielne byty są w ogóle potrzebne. Każde wydawnictwo, każda większa księgarnia sprzedaje książki przez Internet. Dlaczego z bibliotekami miałyby być inaczej? Dlaczego nie potraktować wersji cyfrowej dokumentu tak jak kolejnego egzemplarza w katalogu komputerowym biblioteki, a numer katalogowy w tym przypadku byłby linkiem do pliku zawierającego wersję cyfrową tego

dokumentu. Przecież biblioteki przechowują nie tylko papier, ale także nagrania, filmy, dyski CD itp. Skoro można było zastąpić papierowe katalogi ich wersjami komputerowymi, to po wyposażeniu w odpowiednie środki techniczne wersje cyfrowe mogłyby być jedynie nową postacią tego, co jest w bibliotekach magazynowane. Znamienne, że hasło biblioteka w Wikipedii jawnie różnicuje biblioteki na mające zbiory klasyczne i cyfrowe. Jest to opis obecnej sytuacji, ale jednocześnie utrwała przyjęte koncepcje.

Bibliografia

1. *Akademicka Biblioteka Cyfrowa* [online], ACK Cyfronet AGH [dostęp: 1.10.2010], dostępny w World Wide Web: <http://vtls.cyf-kr.edu.pl/cgi-bin/abc-k/chameleon>.
2. Krug, S., *Nie każ mi myśleć*, Gliwice 2006.
3. Nielsen, J., Tahir, M., *Funkcjonalność stron www. 50 witryn bez tajemnic*, Gliwice 2006.
4. *Konferencja Polskie Biblioteki Cyfrowe* [online], Zespół Bibliotek Cyfrowych PCSS [dostęp: 10.10.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.man.poznan.pl/PBC/2009>.
5. *Wirtualna Biblioteka Nauki* [online], ICM Interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego i Komputerowego [dostęp: 1.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.wbn.edu.pl>.

Marzanna Baś

magister
Biblioteka Jagiellońska

Tradycyjne i nowe formy organizacji kształcenia w Bibliotece Jagiellońskiej

Słowa kluczowe: szkolenie użytkowników bibliotek, edukacja informacyjna, e-learning, Biblioteka Jagiellońska, strony WWW bibliotek, organizacja kształcenia w bibliotece akademickiej

Abstrakt: w artykule przedstawiono tradycyjne formy organizacji kształcenia w Bibliotece Jagiellońskiej, obejmujące: lekcje biblioteczne, wycieczki, wykłady, praktyki, staże, wystawy, a także nowoczesne formy kształcenia, typu: kurs e-learningowy i wewnętrzny serwis społecznościowy jakim jest "Vademecum Katalogowania". Zwrócono także uwagę na kluczową rolę strony WWW Biblioteki w koordynowaniu przedsięwzięć dydaktycznych oraz podkreślono znaczenie współpracy między poszczególnymi Oddziałami Biblioteki oraz między Biblioteką a Uczelnią, w celu tworzenia spójnego, nowoczesnego systemu edukacyjnego.

Wstęp

W ostatnich latach rośnie zrozumienie dla wagi edukacyjnej funkcji bibliotek akademickich. Zadania edukacyjne są podkreślane przy formułowaniu misji biblioteki, a także coraz wyraźniejsza jest obecność dydaktyki na internetowych stronach bibliotek. Celem artykułu jest pokazanie, jak potrzeby społeczeństwa informacyjnego wpłynęły na formę organizacji kształcenia w bibliotece akademickiej na przykładzie Biblioteki Jagiellońskiej. Opisano również, w jaki sposób korespondują ze sobą tradycyjne formy kształcenia umiejętności informacyjnych z formami nowymi, wykorzystującymi współczesne technologie, i w jaki sposób wpływa to na kształtowanie się współpracy między poszczególnymi oddziałami Biblioteki oraz między Biblioteką a Uczelnią.

Działalność edukacyjna bibliotek akademickich

Biblioteki akademickie coraz częściej podejmują różne działania edukacyjne. Wynika to z ich statutowych bądź regulaminowych zadań.

Działalność edukacyjna w bibliotekach akademickich przebiega dwutorowo. Po pierwsze, biblioteki wspierają procesy dydaktyczne macierzystych uczelni przez zapewnienie dostępu zarówno do swoich zbiorów jak i w coraz większym stopniu do istniejących w sieci internetowej zasobów elektronicznych. Współpracują z pracownikami poszczególnych wydziałów w doborze materiałów dydaktycznych, tworzeniu repozytoriów tematycznych czy wspólnym planowaniu zakupów potrzebnych baz danych, kierunkowych czasopism elektronicznych itd. Po drugie, aby wyjść naprzeciw wymaganiom tworzącego się na naszych oczach społeczeństwa informacyjnego, dodatkowo podejmują samodzielną aktywność edukacyjną. Pracownicy bibliotek dostrzegają, że potrzebne są szkolenia podwyższające umiejętności informacyjne (information literacy), tak ważne w celu pozyskiwania, przyswajania i wykorzystywania informacji. Szkolenia muszą uwzględniać zarówno źródła tradycyjne, jak i źródła nowoczesne dostępne w technologii cyfrowej. Biblioteka akademicka służy swojej uczelni, ale też sama jest „uniwersytetem”¹, tj. miejscem, w którym wszyscy pracownicy uczelni, studenci i ludzie spoza struktur uniwersyteckich mogą zdobywać wiedzę i umiejętności. Budowanie biblioteki naukowej przyjaznej dla profesora i dla studenta, dla emeryta i dla licealisty, dla wszystkich obywateli tak, aby każdy czuł się tutaj pełnoprawnym użytkownikiem, jest zadaniem wynikającym z powszechnego prawa do kształcenia.

Strony internetowe bibliotek akademickich

W celu realizacji zadań edukacyjnych, biblioteki akademickie sięgnęły po narzędzie, jakim jest Internet. Początkowym założeniem przy budowaniu internetowej strony biblioteki było utworzenie witryny wykorzystującej Internet do dostarczenia informacji o bibliotece, jej zasobach i usługach, z których skorzystać można było przychodząc do realnej biblioteki. Bardzo szybko zakres wymagań stawianych przed stroną internetową bibliotek, poszerzył się o nowe zadania. Obecnie strona internetowa biblioteki akademickiej pełni funkcje: informacyjną, usługową, promocyjną oraz w coraz większym stopniu edukacyjną.

Kilka lat temu, Remigiusz Sapa przeprowadził metodą banchmarkingu badania serwisów WWW bibliotek akademickich, porównał on strony WWW polskich i amerykańskich bibliotek akademickich i mógł stwierdzić, że *polskie biblioteki akademickie nie przywiązują wagi do działań z zakresu*

¹ E.B. Zybert, *Edukacyjne funkcje bibliotek w świetle rozważań na forum międzynarodowym* [online], „Elektroniczna Biblioteka Pedagogiczna, SBP” [dostęp: 02.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://e-pedagogiczna.edu.pl/upload/file/dokumenty/jarocin7.pdf>

*edukacji użytkownika w środowisku internetowym – w obszarze tym zanotowano najwyższe natężenie ocen 0 w grupie serwisów polskich*². Okazało się, że kilka lat jest okresem, w którym w dziedzinie edukacji internetowej prowadzonej przez biblioteki nastąpiły ogromne zmiany. Obecnie na większości stron polskich bibliotek akademickich mamy dostęp zarówno do informacji o działalności edukacyjnej prowadzonej przez biblioteki „w realnej” rzeczywistości, jak i bezpośrednio do różnych treści edukacyjnych prezentowanych online, przy czym wykorzystywane są różne formy dydaktyczne. Dzięki temu często poprzez stronę internetową biblioteki, mamy wgląd w całość jej działalności edukacyjnej.

Sposoby organizacji kształcenia wykorzystujące zdalne nauczanie są zróżnicowane:

- ze względu na rodzaj dostępu dla użytkowników – na: dostęp lokalny, dostęp na adres IP, dostęp zdalny dla wybranych użytkowników, dostęp zdalny dla wszystkich użytkowników, dostęp płatny lub wolny od opłat itd.
- ze względu na adresatów - na skierowane do wszystkich użytkowników lub specjalnych grup: studentów, pracowników uczelni, osób spoza struktur uczelni, pracowników biblioteki, użytkowników początkujących lub zaawansowanych
- ze względu na różne cele towarzyszące szkoleniu – na szkolenia w celach czysto edukacyjnych lub szkolenia w celach edukacyjno-promocyjnych.

Wśród metod prezentowania treści edukacyjnych na stronach WWW bibliotek, możemy wyróżnić: informacje, instrukcje, lekcje, kursy. Informacje, instrukcje lub treści o charakterze informacyjno-instruktażowym to najczęściej:

- materiały informacyjno-instruktażowe dotyczące użytkownika, niekiedy również współtworzenia, systemu biblioteczno-informacyjnego
- materiały informacyjno-instruktażowe dotyczące różnych usług świadczonych przez bibliotekę dla różnych grup użytkowników
- informacje o organizowanych w bibliotece lekcjach bibliotecznych, szkoleniach, wycieczkach po bibliotece, wykładach, wystawach, konferencjach
- materiały informacyjne dotyczące praw i obowiązków użytkownika, są to głównie regulaminy bibliotek lub wyciągi z tych regulaminów
- materiały informacyjno-instruktażowe dotyczące kształcenia umiejętności poruszania się w środowisku Internetu
- materiały informacyjno-instruktażowe dotyczące korzystania z elektronicznych baz danych

² R. Sapa, *Benchmarking w doskonaleniu serwisów WWW bibliotek akademickich*, Kraków 2005, s. 76.

- materiały informacyjno-instruktażowe dotyczące posługiwania się informacją, tworzenia bibliografii, pisania prac naukowych
- materiały informacyjno-bibliograficzne z konkretnych dziedzin, nawiązujące do dyscyplin reprezentowanych na danej uczelni
- materiały informacyjne dotyczące innych dziedzin nauki oraz ogólnie kultury i społeczeństwa.

Lekcje i kursy online dostępne na stronach bibliotek dotyczą zazwyczaj tych samych treści, które zawierają elektroniczne lub tradycyjne (drukowane) materiały instruktażowe, ale zastosowanie Internetu daje nowe możliwości aktywnej współpracy z użytkownikiem, a czasem także sprawdzenia jego postępów. Najczęściej mają formę:

- artykułów dostępnych online
- e-learningu
- korespondencji e-mailowej
- telekonferencji
- wykładów online
- wirtualnych wycieczek po bibliotece
- wirtualnych wystaw.

Strona www Biblioteki Jagiellońskiej

Biblioteka Jagiellońska według regulaminu jako biblioteka główna Uniwersytetu Jagiellońskiego pełni zadania usługowe, naukowe i dydaktyczne. Obok gromadzenia, opracowywania i przechowywania materiałów bibliotecznych, wśród podstawowych zadań wymienione są też: obsługa użytkowników, prowadzenie działalności edukacyjnej, popularyzatorskiej i instrukcyjno-metodycznej³. W wypełnianiu tych zadań ważną rolę spełnia strona WWW Biblioteki. Na stronie głównej BJ i na jej licznych podstronach znajdziemy⁴:

- informacje o tradycyjnych formach kształcenia prowadzonych przez BJ (wykłady, wystawy, spotkania, wycieczki po bibliotece)
- liczne instrukcje i poradniki podane w formie elektronicznej dotyczące korzystania z BJ, a w szczególności z katalogów BJ
- szkolenia online.

³ Regulamin Biblioteki Jagiellońskiej [online], Biblioteka Jagiellońska [dostęp: 02.09.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.bj.uj.edu.pl/zas/Reg_BJ.pdf.

⁴ Strona WWW Biblioteki Jagiellońskiej [online], Biblioteka Jagiellońska [dostęp: 02.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.bj.uj.edu.pl/>

Informacje

Najważniejsze informacje dotyczące działalności edukacyjnej BJ są zamieszczone na stronie głównej Biblioteki w dziale: Dydaktyka. Są to linki do Poradnika „Biblioteka Jagiellońska dla początkujących” i Serwisu „Vademecum Katalogowania” oraz odsyłacz do informacji o cyklu wykładów Ars Quaerendi. Drugą grupę stanowią informacje (dostępne już na kolejnych podstronach), dotyczące funkcjonowania biblioteki i różnych usług świadczonych przez bibliotekę, dla różnych grup użytkowników w tym informacje o organizowanych szkoleniach, wycieczkach, wystawach czy spotkaniach w BJ.

Ars Quaerendi jest to cykl wykładów prowadzonych w Bibliotece Jagiellońskiej od marca 2005 roku, poświęconych narzędziom i strategiom wyszukiwania w Internecie informacji, głównie bibliograficznej, dla potrzeb naukowych i własnych zainteresowań. Wykłady powtarzane są co miesiąc, od października do maja, stale w tym samym dniu tygodnia, obecnie - w każdą środę. Wykłady mają charakter otwarty, adresowane są do wszystkich zainteresowanych (nie tylko czytelników BJ). Odbývają się w sali konferencyjnej BJ, wejście od ul. Oleandry 3, parter. W roku 2009 odbyły się 54 wykłady, w których uczestniczyło 522 zarejestrowanych osób. Tematyka cyklu stopniowo poszerza się i obecnie obejmuje on 7 następujących wykładów:

1. *Katalogi Biblioteki Jagiellońskiej dostępne w Internecie* – w wykładzie ukazane jest, jak wyszukiwać i zamawiać potrzebne pozycje w Komputerowym Katalogu Zbiorów Bibliotek UJ, jak sprawdzać własne konto czytelnicze w tym katalogu, a także jak wyszukiwać i zamawiać potrzebne książki wydane do 1949 roku.
2. *Wyszukiwanie tematyczne w Komputerowym Katalogu Zbiorów Bibliotek UJ* – w wykładzie ukazane jest jak najskuteczniej szukać w Komputerowym Katalogu Zbiorów Bibliotek UJ publikacji na określony temat, jakie są ogólne zasady wyszukiwania, jak szukać publikacji z poszczególnych dziedzin: filozofii, religii, filologii, historii, geografii i turystyki.
3. *Bibliograficzne bazy danych Biblioteki Narodowej, dostępne w Internecie* – w wykładzie ukazane jest jak wyszukiwać polskie publikacje (książki od 1973 roku, artykuły z czasopism polskich od 1996 roku) oraz jak sprawdzić, czy i gdzie w Polsce jest konkretna książka lub czasopismo zagraniczne.
4. *Zasoby regionalne, edukacyjne i dziedzictwa narodowego w bibliotekach cyfrowych* – w wykładzie ukazane jest, jakie są zasady funkcjonowania i wyszukiwania zasobów cyfrowych w wybranych polskich bibliotekach cyfrowych, m.in. Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej, CBN Polona, Federacji Bibliotek Cyfrowych.

5. *Polskie bibliografie i informatory w Internecie* – w wykładzie ukazane jest jak wyszukiwać informacje w polskich specjalistycznych bazach danych i informatorach w Internecie.
6. *Zagraniczne bibliograficzne bazy danych online, dostępne w UJ* – w wykładzie ukazane jest jak szukać zagranicznej literatury w zagranicznych bazach danych online, jak korzystać z pełnych tekstów artykułów z czasopism zagranicznych.
7. *Strategie wyszukiwania* – w wykładzie ukazane jest jak zacząć poszukiwania literatury na dany temat, jak szukać informacji krok po kroku, jak wykorzystać do tego narzędzia, omówione podczas wykładów 1–7.

W zależności od zapotrzebowania, istnieje możliwość rozszerzenia tematycznego wykładów.

Funkcjonowanie wykładów *Ars Quaerendi* jest przykładem współpracy pracowników z różnych oddziałów biblioteki. Stroną organizacyjną zajmują się pracownicy Oddziału Informacji Naukowej i Katalogów BJ i oni prowadzą większość wykładów, ale wykładowcami są również pracownicy innych oddziałów. Pracownicy z Oddziału Opracowania Przedmiotowego Zbiorów Nowych prowadzą wykłady na temat języka haseł przedmiotowych KABA, pracownicy z Oddziału Wydawnictw Rzadkich i Dokumentów Życia Społecznego – wykłady na temat wyszukiwania informacji w Internecie, pracownicy z Oddziału Udostępniania Zbiorów – wykłady o zagranicznych bibliograficznych bazach danych dostępnych online.

Poradniki i instrukcje

Następną grupę materiałów dydaktycznych dostępnych na stronie WWW BJ, stanowią poradniki i instrukcje dotyczące korzystania z różnych czytelników i katalogów BJ oraz sposobów zamawiania książek. Podane są one zwykle jako dołączone do odpowiedniej podstrony pliki w formacie pdf.

Na stronie Katalogu Komputerowego Zbiorów Bibliotek UJ zamieszczone są ikonki odsyłające do tych informacji i instrukcji. Są to:

- pomoc [?], gdzie znajdują się wszystkie wskazówki potrzebne dla użytkownika katalogu systemu bibliotecznego VIRTUA, a dodatkowo sporządzony przez Bibliotekarzy Oddziału Opracowania Przedmiotowego (OOPZN) poradnik omawiający korzystanie z języka haseł przedmiotowych KABA oraz z tradycyjnych (kartkowych) katalogów rzeczowych BJ
- informacje o Komputerowym Katalogu Zbiorów Bibliotek UJ [K]
- informacje o zbiorach BJ

- regulamin BJ [§]
- godziny udostępniania
- formularz zamówienia egzemplarza z katalogów kartkowych BJ [F]
- adres do korespondencji w sprawach dotyczących katalogu [@].

Podobnie na stronie Katalogu Podstawowego BJ mamy informacje dotyczące:

- historii katalogu
- zasad ułożenia kart
- instrukcji korzystania z Katalogu Podstawowego BJ.

Informacje te są szczególnie ważne dla czytelników chcących skorzystać z dzieł wydanych przed 1945 rokiem, ponieważ ponad dwustuletnia historia Katalogu Podstawowego BJ wymaga osobnego wprowadzenia, aby można było efektywnie skorzystać z zawartych w nim danych.

Szkolenia online

Kolejną grupę materiałów dydaktycznych dostępnych ze strony WWW BJ stanowią interaktywne poradniki elektroniczne: Poradnik „Biblioteka Jagiellońska dla początkujących” i serwis „Vademecum Katalogowania”.

Poradnik „Biblioteka Jagiellońska dla początkujących” jest to kurs e-learningowy wykorzystujący w pełni możliwości technologii cyfrowej. Poradnik ma pomóc w korzystaniu z Biblioteki Jagiellońskiej - dostarczyć niezbędną wiedzę ogólną o funkcjonowaniu Biblioteki, a także wiedzy szczegółowej dotyczącej zapisów do Biblioteki, szukania w katalogach, zamawiania wyszukanych pozycji, zasad korzystania z czytelni itp. Uzupełnieniem tekstu są liczne zdjęcia, mapki, zrzuty ekranowe oraz krótki film. W poradniku zamieszczono także ciekawostki dotyczące przeszłości Biblioteki.

Poradnik jest przeznaczony dla osób, które nigdy jeszcze nie korzystały z Biblioteki Jagiellońskiej, ale także stali czytelnicy mogą tu znaleźć pożyteczne i ciekawe informacje. Poradnik powstał w wyniku współpracy pracowników Centrum Zdalnego Nauczania UJ i Biblioteki Jagiellońskiej. Jest zamieszczony na prowadzonych przez Centrum Zdalnego Nauczania UJ dwóch uniwersyteckich platformach e-nauczania, są to:

- PEGAZ – platforma udostępniana dla studentów UJ, powstała dla potrzeb dydaktycznych Uniwersytetu. Umożliwia ona prowadzenie zajęć zdalnych, prezentację materiałów dydaktycznych (takich jak strony WWW, prezentacje i filmy edukacyjne) oraz komunikację pomiędzy wykładowcami i studentami (za pośrednictwem forów dyskusyjnych i czatów)

- SMOK – platforma Jagiellońskiego Kampusu Wirtualnego, przeznaczona przede wszystkim do udostępniania kursów otwartych, dostępnych nieodpłatnie dla wszystkich internatów.

Wersja poradnika na platformie PEGAZ pomyślana jest jako e-learningowy kurs przysposobienia bibliotecznego, dlatego w wersji tej istnieje możliwość logowania się na osobiste konto, wysyłania e-maili, wykonania quizów sprawdzających, wypełnienia ankiety ewaluacyjnej, sporządzenia raportów wykorzystania kursu. Wersja SMOK, otwarta dla wszystkich użytkowników, jest przeznaczona głównie do prezentacji materiału dydaktycznego. Platforma PEGAZ została uruchomiona 19 października 2009 r. a platforma SMOK – 4 lutego 2010. Do połowy września 2010 roku na obu platformach zarejestrowało się 1858 osób.

Poradnik „Biblioteka Jagiellońska dla początkujących” jest udanym przykładem współpracy między Biblioteką Jagiellońską a inną jednostką UJ tj. Centrum Zdalnego Nauczania UJ, oraz między poszczególnymi oddziałami BJ. Główną pracę wykonali pracownicy Oddziału Informacji Naukowej i Katalogów wraz z pracownikami Oddziału Komputeryzacji, ale pomocą merytoryczną, dotyczącą szczegółowych zagadnień, służyli pracownicy pozostałych oddziałów.

Serwis „Vademecum Katalogowania” to kompendium wiedzy potrzebnej do katalogowania różnego typu dokumentów, w ramach programu współkatalogowania w Narodowym Uniwersalnym Katalogu Centralnym NUKat. Stworzony został na potrzeby bibliotekarzy – pracowników oddziałów opracowania zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej, bibliotek wydziałowych i instytutowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Udostępniany jest wąskiemu gronu specjalistów (dostęp ograniczony hasłem) posiadających wiedzę z zakresu katalogowania oraz uprawnienia do współkatalogowania w NUKat. Informacje zawarte w serwisie mają ułatwić pracę osobom wprowadzającym dane bibliograficzne oraz hasła opisu bibliograficznego w formacie MARC21 w systemie VTLS/Virtua. W jednym miejscu, do którego bibliotekarze mają łatwy dostęp, zostały zgromadzone materiały niezbędne do ich codziennej pracy, dotyczące:

- przepisów katalogowania
- pracy w systemie bibliotecznym VTLS/Virtua i możliwości oprogramowania
- zasad współkatalogowania

a ponadto:

- bieżące informacje i ustalenia
- szczegółowe instrukcje
- wykaz przydatnych w pracy stron WWW
- wykaz kontaktów do osób katalogujących
- inne.

Dokumenty zostały odpowiednio dobrane pod względem aktualności oraz użyteczności, uporządkowane (grupy tematyczne) i opracowane. Za pośrednictwem serwisu, katalogerzy mogą również zadawać pytania, zgłaszać swoje uwagi dotyczące funkcjonowania oprogramowania bibliotecznego Virtua oraz informować bibliotekarza systemowego o błędach zauważonych w bazie UJ.

Z analizy strony WWW Biblioteki Jagiellońskiej wynika, że organizacja szkolenia w Bibliotece Jagiellońskiej łączy w sobie formy tradycyjne i nowoczesne. Zmienia się również stosunek do adresatów szkolenia, gdyż zmienia się pojęcie użytkownika biblioteki. Użytkownik dzisiaj to nie tylko bierny odbiorca informacji. Obecnie w odpowiedzi na pytania użytkownika, często nie wystarczy tylko podanie konkretnego faktu czy źródła informacji, ale bibliotekarz musi pełnić rolę nauczyciela i przewodnika wskazującego na sposoby, jak do potrzebnej informacji dotrzeć i jak z niej skorzystać. Bibliotekarz musi zaangażować się w proces kształcenia użytkownika na tyle, aby wypracować u niego postawę samodzielności. Dbałość o podnoszenie poziomu zdolności informacyjnych jest ważna dla każdego rodzaju użytkownika.

Organizacja kształcenia w Bibliotece Jagiellońskiej

W Bibliotece Jagiellońskiej szkolenia skierowane są do użytkowników zewnętrznych i wewnętrznych. W obu przypadkach szkolący może skorzystać ze zorganizowanych lub wolnych form szkolenia.

Dla użytkowników zewnętrznych przewidziano zorganizowane formy szkolenia w postaci lekcji, wycieczek, pokazów.

W roku 2009 dla 79 grup krajowych i dla 21 grup zagranicznych oraz dla 3 osób indywidualnie na specjalne zamówienie, przeprowadzono łącznie 80 lekcji biblioteczných, wycieczek lub pokazów, co dało 1084 uczestników, w tym 892 osób z Polski i 192 osoby spoza granic Polski. Lekcje biblioteczne przeprowadzono w większości dla studentów UJ, ale zdarzały się także dla studentów innych uczelni np.: studentów Papieskiej Akademii Teologicznej, Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Akademii Pedagogicznej w Krakowie, czy Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie. W BJ w zależności od zgłoszonych przez uczestników szkolenia potrzeb, przeprowadza się dwa rodzaje lekcji biblioteczných:

- dla początkujących użytkowników – są to zajęcia o charakterze informacyjnym, mające na celu zapoznanie czytelników z funkcjonowaniem biblioteki, jej strukturą, usługami, zakresem zbiorów, czytelniami i ich księgozbioremami podręcznymi a także z regulaminem biblioteki i prawami czytelnika

- dla zaawansowanych użytkowników – są to zajęcia mające charakter pokazów połączonych z ćwiczeniami, odbywających się na zamówiony temat np.: korzystanie z drukowanych i elektronicznych źródeł informacji, zasady sporządzania bibliografii załącznikowej, itp.

Wycieczki po biblioteki są organizowane dla różnorodnych grup. Są to najczęściej studenci z innych uczelni, pracownicy innych bibliotek, goście zagraniczni, a także uczniowie szkół średnich i inni. Wśród wycieczek zagranicznych w 2009 roku byli studenci z USA, goście z Czech, Izraela, Niemiec, Szwecji. Dla większości wycieczek zagranicznych oprowadzanie po bibliotece połączone jest z pokazem wybranych obiektów ze zbiorów specjalnych lub zwiedzaniem Kliniki Papieru, gdzie demonstrowane są nowoczesne metody odkwaszania papieru.

Kolejne formy kształcenia organizowane w BJ to staże, praktyki, szkolenia. Biblioteka przyjmuje na staże pracowników innych bibliotek polskich i zagranicznych oraz studentów bibliotekoznawstwa na praktyki zawodowe. W roku 2009 przyjęto na staż 7 pracowników innych bibliotek, a na praktyki 14 studentów. Byli to głównie studenci z Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ⁵. Stażyści i praktykanci przechodzą szkolenia w kolejnych oddziałach biblioteki, poznając w ten sposób różne aspekty pracy bibliotekarza.

Biblioteka Jagiellońska organizuje także tzw. szkolenie szkolącego, czyli szkolenie dla osób, które następnie prześlą zdobytą wiedzę i umiejętności dalszym osobom. Tak odbywają się np. szkolenia w zakresie katalogowania formalnego i przedmiotowego przeprowadzane odpowiednio przez pracowników Oddziału Opracowania Wydawnictw Ciągłych, Nowych i pracowników Oddziału Opracowania Przedmiotowego Zbiorów Nowych na rzecz pracowników bibliotek instytutowych UJ.

Użytkownik zewnętrzny – wolne formy szkolenia

Każdy użytkownik zewnętrzny może skorzystać z wolnej oferty edukacyjnej BJ. Informacje nt. oferty zamieszczone są na stronie głównej BJ. Poza omówionymi wyżej formami należy również podkreślić edukacyjną wartość licznych wystaw organizowanych w BJ, najczęściej związanych tematycznie z aktualnymi wydarzeniami kulturalnymi, rocznicami itd.

Tematy wystaw organizowanych w 2009 roku to:

- Stanisław Pigoń. Warsztat edytora i historyka literatury

⁵ Sprawozdanie roczne Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego za rok 2009, złożone na posiedzeniu Senatu UJ 30 czerwca 2010 roku.

- Projekty scenariuszy wystaw (Prace semestralne studentów Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UJ w roku akad. 2008/2009)
- Architektura zabytkowa w malarstwie Zbigniewa Szczepanka oraz Zygmunta Vogla, Napoleona Ordy i Macieja Stęczyńskiego
- Wystawa wystaw z lat 1982-2008 w Bibliotece Jagiellońskiej
- Neopogaństwo w Polsce
- Beethoven: natura i kultura
- Droga ku wolności
- 75-lecie urodzin Tadeusza Z. Bednarskiego
- Z dziejów najstarszego wydziału Wszechnicy Jagiellońskiej
- 10 lat programu translatorskiego POLAND
- Moda eska w XIX i na początku XX wieku
- Bitwa o Arnhem
- Lettera – Kraków 2009 – znak i litera
- Pokaz skarbów dla uczestników Kongresu Kultury Polskiej
- Wyszliśmy z NZS. Działalność kulturalna NZS w latach osiemdziesiątych
- Nie zapomnijcie naszej śmierci, nie dajcie jej zmarnować. Sonderaktion Krakau w kulturze pamięci Uniwersytetu Jagiellońskiego
- Juliusz Słowacki w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej.

Interesującą propozycją BJ w dziedzinie edukacji kulturalnej są też cykle spotkań w ramach Salonu Literackiego „Jagiellonka”. Spotkania dotyczą promocji nowych, ciekawych książek, są też okazją do poznania twórców, w ramach spotkań autorskich. W pierwszym półroczu 2010 r. odbyły się następujące spotkania:

- Promocja książki *„Krakowskim szlakiem Fryderyka Pautscha”* autorstwa Zofii Bednarskiej i Tadeusza Z. Bednarskiego
- Promocja książki *„Mistrz Teofil Ociepka”* autorstwa Seweryna A. Wiśtockiego
- Naszyjnik królowej a sprawa polska, czyli skąd się wziął Chopin. Promocja książki Piotra Mysłakowskiego i Andrzeja Sikorskiego *Fryderyk Chopin. Korzenie*
- Promocja albumu *Banderia Prutenorum*.

Istotną rolę w wolnej ofercie edukacyjnej Biblioteki pełnią liczne drukowane materiały dydaktyczne dostępne we wszystkich oddziałach Biblioteki. Zawierają one podstawowe informacje o bibliotece, jej zasobach oraz o sposobach ich wyszukiwania i udostępniania. Są to np.: *Biblioteka Jagiellońska – Informator*, *Podręczna instrukcja korzystania z Komputerowego katalogu zbiorów bibliotek UJ*, *Wyszukiwanie przedmiotowe w Komputerowym katalogu zbiorów bibliotek UJ według języka haseł przedmiotowych KABA*. Są to

materiały kompatybilne z poradnikami i instrukcjami dostępnymi w formie elektronicznej na stronie WWW Biblioteki.

Użytkownik wewnętrzny

Szkolenia wewnętrzne dla indywidualnych pracowników BJ, mają na celu wprowadzenie pracownika w organizację całej biblioteki, przez poznanie zadań wykonywanych w poszczególnych oddziałach i zrozumienie zasad współpracy pomiędzy oddziałami. Odbycie szkolenia wewnętrznego w BJ jest jednym z warunków awansu zawodowego na starszego bibliotekarza. W roku 2009 szkolenie wewnętrzne odbyło 7 pracowników BJ.

Drugą konieczną dla awansu formą szkolenia zawodowego jest odbycie miesięcznego stażu w innej bibliotece naukowej. W 2009 roku staże takie odbyło 4 pracowników BJ. Były to staże w następujących bibliotekach: Biblioteka AGH, Biblioteka Główna Akademii Sztuk Pięknych, Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie oraz Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego.

Nowością w szkoleniach wewnętrznych prowadzonych w BJ są szkolenia prowadzone dla dobranej według określonych kryteriów grupy bibliotekarzy, np. w 2008 roku odbyło się szkolenie opracowywania przedmiotowego w języku haseł przedmiotowych KABA przeprowadzone przez pracowników Oddziału Opracowania Przedmiotowego Zbiorów Nowych dla pracowników zbiorów specjalnych. W październiku 2010 roku rozpoczął się nowy dwudniowy program warsztatów szkoleniowych, specjalnie dla bibliotekarzy UJ pracujących w Zintegrowanym Systemie Bibliotecznym VTLS/Virtua. Dzień pierwszy szkolenia obejmuje dwa zagadnienia:

- zintegrowany System Biblioteczny VTLS/Virtua – jest to przedstawienie pojęć: OPAC, katalog, klient Virtua
- wprowadzenie do katalogowania.

Dzień drugi obejmuje kolejne dwa zagadnienia i są to:

- opis bibliograficzny – zagadnienia podstawowe
- Zintegrowany System Biblioteczny VTLS/Virtua – tryb pracy, ćwiczenia praktyczne, a w tym: organizacja pracy w NUKAT oraz przydatne funkcje systemu.

W szkoleniu wewnętrznym poza przekazywaniem informacji i zajęciami praktycznymi prowadzonymi przez szkolącego bibliotekarza, wykorzystuje się również wolne formy szkolenia takie jak: udział bibliotekarzy w wykładach AQ, korzystanie z elektronicznego serwisu „Vademecum Katalogowania”, uczestnictwo w wystawach organizowanych przez Oddział Organizacji Wystaw, czy udział w pokazach organizowanych przez poszczególne oddziały biblioteki np. Klinikę Papieru, Oddziały Zbiorów Specjalnych.

Istotnym elementem podnoszenia kwalifikacji, szczególnie dla pracowników Oddziału Informacji Naukowej i Katalogów, jest uczestnictwo w prezentacjach, szkoleniach i spotkaniach informacyjnych dotyczących elektronicznych baz danych, np. w sierpniu 2010 r. odbyło się szkolenie online w formie telekonferencji, dotyczące zasobów na platformie Web of Knowledge. Ważnym sposobem na podnoszenie kwalifikacji jest udział bibliotekarzy w konferencjach na tematy zawodowe, w różnych kursach doskonalących, studiach podyplomowych itd. Ten typ szkolenia zależy w dużej mierze od osobistego zaangażowania i chęci pracownika, niemniej stworzenie odpowiedniej, wspierającej ambicje pracowników atmosfery, przyczynia się do rozwijania w bibliotece kultury uczenia się, zgodnej z założeniem, że biblioteka to instytucja nauczająca i ucząca się.

Ogólny schemat organizacji kształcenia w Bibliotece Jagiellońskiej

Użytkownik zewnętrzny		Użytkownik wewnętrzny
zorganizowane formy szkolenia	wolne formy szkolenia	zorganizowane i wolne formy szkolenia
<ul style="list-style-type: none"> • lekcje biblioteczne • wycieczki po bibliotece • staże • praktyki • wykłady AQ • pokazy zbiorów specjalnych • wystawy • Salon Literacki „Jagiellonka” 	<ul style="list-style-type: none"> • indywidualne informacje i porady (ustne i elektroniczne) • Biblioteka Jagiellońska dla początkujących (e-learning) • wykłady AQ • pokazy zbiorów specjalnych • wystawy • Salon Literacki „Jagiellonka” 	<ul style="list-style-type: none"> • szkolenia wewnętrzne (indywidualne) • warsztaty szkoleniowe (grupowe) NOWOŚĆ • staże w innych bibliotekach • Vademecum katalogowania (online) • wykłady AQ • pokazy zbiorów specjalnych • wystawy • Salon Literacki „Jagiellonka”

Podsumowanie

Przedstawiając formy organizacji kształcenia użytkowników w Bibliotece Jagiellońskiej wskazano, że nowoczesne technologie nie wypierają tradycyjnych form szkoleń lecz je uzupełniają. Omawiając tradycyjne i nowe formy organizacji kształcenia, zwrócono szczególną uwagę na rolę strony WWW Biblioteki. Strona internetowa Biblioteki Jagiellońskiej jest miejscem gdzie łączą się tradycyjne i nowe formy edukacji bibliotecznej. Dostarcza ona po pierwsze informacji o możliwościach skorzystania z tradycyjnych form szkolenia tj. udziału w lekcjach bibliotecznych, wycieczkach, wykładach, praktykach, wystawach oraz daje dostęp do nowoczesnych form kształcenia takich jak kursy e-learningowe, czy wewnętrzny serwis społecznościowy jakim jest „Vademecum Katalogowania”.

Strona WWW biblioteki akademickiej jest pomocą umożliwiającą realizację tradycyjnych i nowych zadań biblioteki. Staje się ona pomostem między biblioteką a uniwersytetem, a także pełni bardziej uniwersalną funkcję łącznika między światem nauki a całym społeczeństwem.

Przy omawianiu nowoczesnych form kształcenia, podkreślono, że do ich przygotowania potrzebna była współpraca między poszczególnymi oddziałami Biblioteki a także pomiędzy Biblioteką a odpowiednimi jednostkami Uczelni.

Dobrze zaprojektowana i zorganizowana edukacja użytkowników stanowi obecnie najważniejszą część działalności biblioteki akademickiej. Biblioteki te mają za zadanie kształtować umiejętność sięgania do odpowiednich źródeł informacji, następnie dawać przygotowanie do efektywnego i etycznego posługiwania się zdobytą informacją. Mają jednocześnie podnosić umiejętności uczenia się i promować uczestnictwo w kształceniu ustawicznym. W ten sposób biblioteki akademickie mogą istotnie przyczynić się do tworzenia społeczeństwa informacyjnego.

Bibliografia

1. Bułat B., *Współpraca Biblioteki Jagiellońskiej ze środowiskiem naukowym i studentami Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie* „Biblioteki w procesie dydaktycznym i badaniach naukowych”, III Konferencja Biblioteki Politechniki Łódzkiej, 25–27 czerwca 2008, materiały konferencyjne, Łódź 2008, s. 335–351.
2. *Pedagogika biblioteczna w społeczeństwie informacyjnym*, pod red. M. Majewskiej i M. Walczaka, Warszawa 2006.
3. Prokop-Kacprzak A., *Ars Quaerendi, czyli sztuka wyszukiwania informacji bez tajemnic*, [w:] *Zarządzanie informacją w nauce*, pod red. D. Pietruch-Reizes, Katowice 2008, (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach; nr 2620) s. 188–195,

- także: [online], Śląska Biblioteka Cyfrowa [dostęp: 02.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.sbc.org.pl/dlibra/doccontent?id=16624&dirids=1>
4. Regulamin Biblioteki Jagiellońskiej [online], Biblioteka Jagiellońska [dostęp: 02.09.2010], dostępny w World Wide Web: http://www.bj.uj.edu.pl/zas/Reg_BJ.pdf
 5. Sapa R., *Benchmarking w doskonaleniu serwisów WWW bibliotek akademickich*, Kraków 2005.
 6. Sprawozdania roczne kierowników oddziałów BJ za 2009 [online], Biblioteka Jagiellońska [dostęp: 02.09.2010], dostępny w World Wide Web: http://mixer.bj.uj.edu.pl/tel/inf_2009sprawozdania.htm.
 7. Strona WWW Biblioteki Jagiellońskiej [online], Biblioteka Jagiellońska [dostęp: 02.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://www.bj.uj.edu.pl/>
 8. Zybert E.B., *Edukacyjne funkcje bibliotek w świetle rozważań na forum międzynarodowym* [online], „Elektroniczna Biblioteka Pedagogiczna, SBP” [dostęp: 02.09.2010], dostępny w World Wide Web: <http://e-pedagogiczna.edu.pl/upload/file/dokumenty/jarocin7.pdf>.

Anna Chadaj¹, Danuta Turecka²

¹ magister

AGH Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie
Biblioteka Główna

² magister

AGH Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie
Biblioteka Główna

Efektywność szkoleń z zakresu źródeł informacji w opinii studentów AGH. Komunikat z badań

Słowa kluczowe: szkolenie studentów, źródła informacji, Akademia Górniczo-Hutnicza

Abstrakt: biblioteki akademickie organizują dostęp do wybranych elektronicznych zasobów, a także prowadzą szkolenia dla użytkowników w tym zakresie. W maju 2010 roku przeprowadzono badania wybranych grup studentów Akademii Górniczo-Hutniczej uczestniczących w zajęciach z zakresu metodyki poszukiwań bibliograficznych. Celem badania było poznanie opinii studentów na temat stopnia przydatności, w przygotowaniu pracy magisterskiej, zagadnień omawianych podczas szkoleń i nabytych praktycznych umiejętności. W komunikacie omówiono wyniki badań, które stały się podstawą do zmian dotyczących m.in. czasu trwania i obligatoryjności szkoleń.

Wstęp

Jednym z głównych zadań współczesnej biblioteki szkoły wyższej jest zapewnienie społeczności akademickiej macierzystej uczelni dostępu do materiałów naukowo-dydaktycznych niezbędnych do realizacji programu studiów i badań naukowych. Standardem stało się udostępnianie zasobów w formie elektronicznej, m. in. bibliograficzno-abstraktowych baz danych, kolekcji pełnotekstowych czasopism elektronicznych, e-publikacji (książek, norm, opisów patentowych, map), z których użytkownicy mogą korzystać na miejscu w bibliotece lub zdalnie, np. z komputerów domowych. Wraz z lawinowym wzrostem informacji zaczęły pojawiać się problemy z jej selekcją, doбором odpowiednich źródeł i właściwym ich wykorzystaniem. Zagadnienie umiejętnego korzystania z zasobów elektronicznych staje się więc coraz bardziej istotne, szczególnie dla użytkowników informacji tech-

nicznej, która szybko się dezaktualizuje. Ważne jest więc posiadanie podstawowych umiejętności pozwalających na:

- właściwe rozpoznanie własnych potrzeb informacyjnych
- przyjęcie odpowiedniej strategii prowadzenia poszukiwań (m.in. wybór źródeł, przygotowanie słów kluczowych i ich synonimów, konstrukcja zapytania informacyjnego)
- ocenę relewantności otrzymanych wyników
- wyselekcjonowanie potrzebnej informacji
- wykorzystanie wyszukanych informacji zgodnie z zasadami ochrony prawa autorskiego.

Z obserwacji, prowadzonych podczas codziennej pracy w bibliotece, wynika, że nie wszyscy użytkownicy posiadają wymienione wyżej umiejętności. Duża liczba istniejących w sieci różnorodnych źródeł elektronicznych, powszechność popularnych i darmowych wyszukiwarek sprawiają, że w wyniku przeszukania Internetu użytkownik otrzymuje bardzo dużo informacji, ale nie zawsze potrafi je właściwie ocenić i wybrać te najbardziej wartościowe. Wiele danych umieszczonych na stronach internetowych to tzw. szum informacyjny, czyli informacje niedokładne, nieaktualne, niewiarygodne, a przez to nieprzydatne. Zwraca na to uwagę H. Hollender: *... tekst pobrany z Internetu może być zniekształcony lub nie wskazywać źródła, a zatem nie nadawać się do zacytowania. Może też przynosić kontekst zupełnie nieodpowiedni do celu, dla jakiego przeprowadziliśmy wyszukiwanie. Certyfikatem jakości jest dopiero zlokalizowanie tekstu w obrębie serwisu, do jakiego mamy zaufanie*¹.

Korzystając z zasobów elektronicznych oferowanych przez biblioteki użytkownik ma pewność, że otrzymane informacje pochodzą ze źródeł o sprawdzonej, wysokiej jakości.

Zasoby elektroniczne Biblioteki Głównej AGH

Biblioteka Główna AGH aktualnie oferuje społeczności akademickiej dostęp do ponad 30 baz danych (bibliograficzno-abstraktowych i faktograficznych) oraz kilku kolekcji pełnotekstowych czasopism i książek elektronicznych. Zasoby te w zdecydowanej większości udostępniane są z serwerów wydawców w sieci uczelnianej. Bazy, mające licencję jednoinstaniskową udostępniane są w oddziałach: Informacji Naukowej (3 bazy) i Zbiorów Specjalnych (6 baz). Od 2007 roku pracownikom i doktorantom AGH umożliwia się korzystanie z e-zasobów z komputerów zlokalizowanych również poza siecią uczelnianą

¹ H. Hollender, *Na matematyka*, „Poradnik Bibliotekarza” 2008, nr 12, s. 18.

(np. z komputerów domowych) za pośrednictwem narzędzia HAN (Hidden Automatic Navigator).

Dodatkowym źródłem informacji są bazy bibliograficzne i biobibliograficzne tworzone przez pracowników Biblioteki oraz zasoby Akademickiej Biblioteki Cyfrowej – Kraków (<http://abc.krakow.pl>). Główny zbiór biblioteki cyfrowej stanowią pełne teksty publikacji współczesnych (wydane po 1946 roku) Biblioteki Głównej AGH i Biblioteki Głównej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, na które składają się: skrypty uczelniane, wybrane prace naukowe (głównie monografie), referaty z materiałów konferencyjnych, artykuły z czasopism uczelnianych, rozprawy doktorskie, opisy patentów AGH.

Informacje o posiadanych zasobach elektronicznych znajdują się na stronie internetowej Biblioteki (<http://www.bg.agh.edu.pl>). Źródła elektroniczne prezentowane są w układzie alfabetycznym i dziedzinowym. Dziedziny odpowiadają zakresom tematycznym studiów prowadzonych przez Uczelnię i obejmują bazy licencjonowane i w wolnym dostępie, kolekcje pełnotekstowych czasopism elektronicznych i książek oraz bezpłatne serwisy internetowe o sprawdzonej jakości. Jako przykład źródeł informacji z konkretnej dziedziny w Aneksie nr 2 przedstawiono źródła z zakresu metalurgii proponowane dla wydziałów: Inżynierii Metali i Informatyki Przemysłowej, Metali Nieżelaznych oraz Odlewnictwa.

Badanie znajomości e-źródeł wśród studentów w 2009 roku

W oparciu o źródła przedstawione w poprzedniej części referatu w okresie od 1 do 31 marca 2009 roku w Bibliotece Głównej AGH przeprowadzono badanie ankietowe wśród studentów, którzy wypełnili kwestionariusz ankiety umieszczony na stronie internetowej Biblioteki i katalogu online. Poprzez badania chciano ustalić poziom wiedzy o podstawowych źródłach elektronicznych udostępnianych w sieci uczelnianej, ich przydatność, a także najczęstsze problemy, z którymi spotykają się respondenci. Wyniki badań (obejmujące również pracowników uczelni) omówiono w artykule pt. „Wiedza na temat elektronicznych źródeł informacji i efektywność ich wykorzystania na podstawie badań ankietowych” opublikowanym w zeszycie 1–2/2009 czasopisma *Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej*². Wnioski płynące z badań pozwoliły zaplanować i przeprowadzić działania mające na celu bardziej efektywną promocję elektronicznych źródeł informacji.

² A. Chadaj, D. Turecka, *Wiedza na temat elektronicznych źródeł informacji i efektywność ich wykorzystania na podstawie badań ankietowych*, „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej” 2009, t. 17, nr 1–2, s. 19–25.

Szkolenia z zakresu metodyki poszukiwań bibliograficznych

Zajęcia z zakresu informacji naukowej i metodyki poszukiwań bibliograficznych dla studentów mają w AGH wieloletnią tradycję. Już w roku akademickim 1961/62, z inicjatywy kierownika Katedry i Zakładu Technologii Szkła prof. Pawła Schleifera, pracownicy Biblioteki prowadzili szkolenia dla Wydziału Ceramicznego w ramach seminarium magisterskiego profesora, w wymiarze 5 godzin. „W latach 70. Dziekan Wydziału Elektrotechniki Górniczej i Hutniczej wprowadził na I roku studiów w pierwszym semestrze obowiązkowe zajęcia z zakresu informacji naukowej w wymiarze 60 godzin. Miały one przygotować studentów do bardziej samodzielnego studiowania i znajomości źródeł, w których można było znaleźć literaturę przedmiotu. Doświadczenia jednak spowodowały, że Oddział Informacji Biblioteki Głównej zaproponował ograniczenie liczby godzin do 30, później ograniczono je do 6 (2 godziny wykładu i 4 godziny ćwiczeń). Objęto natomiast tymi zajęciami więcej wydziałów”³. W latach 80. prowadzono obowiązkowe zajęcia z informacji naukowej dla studentów IV i V roku na wydziałach: Elektrotechniki, Automatyki i Elektroniki, Górniczym, Metalurgicznym, fakultatywnie na Wydziale Inżynierii Materiałowej i Ceramiki oraz dla niektórych specjalności na Wydziale Metali Nieżelaznych. Spadek zainteresowania szkoleniami nastąpił w latach 90. W zajęciach uczestniczyli wówczas studenci z czterech, a następnie trzech wydziałów na 13 istniejących w Uczelni w tym okresie⁴.

Obecnie ze szkoleń korzystają studenci studiów stacjonarnych z 6 wydziałów (na 15 istniejących na Uczelni⁵). Aby zainteresować potencjalnych użytkowników tą formą kształcenia corocznie (od wielu lat) do dziekanów wszystkich wydziałów kieruje się oferty bezpłatnego przeprowadzenia takich szkoleń.

Zajęcia odbywają się w Czytelni Oddziału Informacji Naukowej w grupach średnio 15-osobowych i trwają na ogół 3 godziny lekcyjne. Wykładowcami są pracownicy Oddziału oraz bibliotekarze dyplomowani zatrudnieni w innych oddziałach Biblioteki.

Zajęcia organizowane są dla grup studentów III, IV lub V roku (w zależności od preferencji wydziału) oraz doktorantów i obejmują:

- przegląd źródeł informacji dobranych pod kątem programów studiów realizowanych na danym wydziale

³ Informacje uzyskane od prof. Wandy Pindlowej, która w owym czasie brała udział w pracach nad opracowaniem programu zajęć i prowadziła je na Wydziale Elektrotechniki.

⁴ M. Czujowa, *Dydaktyka w Bibliotece Głównej Akademii Górniczo-Hutniczej. Szkolenie studentów jako użytkowników informacji*, [w:] *Z zagadnień bibliotekoznawstwa i informacji naukowej w szkole wyższej*, pod red. M. Świerczyńskiej, Kraków 1990, s. 15–29.

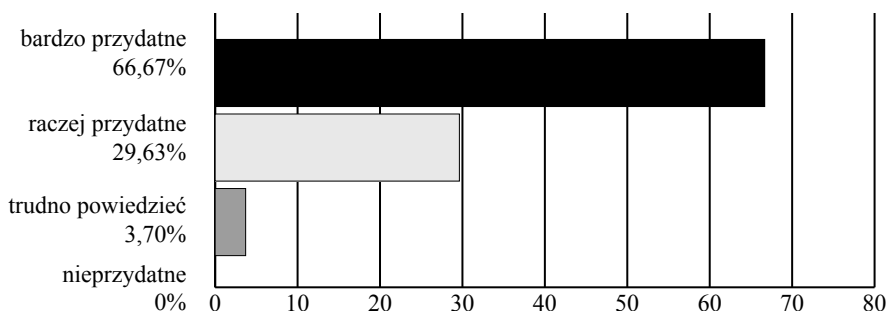
⁵ Wykaz wydziałów zamieszczono w Aneksie nr 1, na s. 273.

- kształcenie umiejętności korzystania ze wskazanych źródeł (prezentacja + ćwiczenia praktyczne)
- wyszukiwanie literatury do prac licencjackich, magisterskich i doktorskich
- sporządzanie opisów bibliograficznych wyszukanej literatury zgodnie z obowiązującymi normami (ćwiczenia praktyczne)
- omówienie zasad cytowania fragmentów wykorzystanych publikacji zgodnie z zasadami prawa autorskiego.

Badania ankietowe wśród studentów odbywających szkolenia

W maju 2010 roku przeprowadzono badania ankietowe, mające na celu poznanie opinii studentów odnośnie do efektywności zajęć i dostosowania prezentowanych treści do ich potrzeb. Badaniem objęto cztery losowo wybrane grupy studentów z V roku studiów stacjonarnych (łącznie 54 osoby) z Wydziału Inżynierii Metali i Informatyki Przemysłowej, uczestniczących w szkoleniu z zakresu metodyki poszukiwań bibliograficznych. Kwestionariusz ankiety zawierał osiem pytań.

Na pytanie „Proszę ocenić ogólną przydatność informacji podanych podczas szkolenia” większość respondentów wybrało odpowiedź „bardzo przydatne” lub „raczej przydatne”. Szczegółowe dane przedstawiono na wykresie 1.

Wykres 1. Dane nt. przydatności informacji podanych podczas szkolenia w opinii studentów

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Kolejne pytania miały na celu ocenę umiejętności informacyjnych nabytych podczas szkolenia w opinii studentów. Odpowiedzi respondentów przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Dane nt. oceny nabytych umiejętności w opinii studentów

Treść pytania	Odpowiedzi studentów (w procentach)		
	tak	raczej tak	nie
Czy potrafi Pan/Pani sporządzić opis bibliograficzny artykułu ze wskazanego czasopisma?	44	56	-
Czy potrafi Pan/Pani sporządzić opis bibliograficzny publikacji wyszukanej w bazie danych?	48	52	-
Czy potrafi Pan/Pani wskazać przydatne dla Pana/Pani kierunku studiów elektroniczne źródła informacji (bazy danych, czasopisma elektroniczne, serwisy tematyczne)?	54	46	-
Czy potrafi Pan/Pani znaleźć w elektronicznych źródłach informacji publikacje związane z tematem pracy magisterskiej?	46	54	-
Czy potrafi Pan/Pani ograniczyć liczbę otrzymanych wyników wyszukiwania w przypadku gdy jest ich bardzo dużo?	52	48	-
Czy potrafi Pan/Pani odnaleźć w bazie METADEX publikacje w języku polskim?	37	56	7

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Respondenci mogli również zamieszczać swoje uwagi i sugestie dotyczące prowadzonych szkoleń. Wśród wniosków pojawił się postulat wydłużenia czasu trwania zajęć o 1 do 2 godzin; studenci chcieliby także otrzymywać wykazy źródeł elektronicznych prezentowanych podczas szkolenia wraz z krótkim opisem.

Podsumowanie

Badania pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków:

- studenci wysoko oceniają przydatność wiedzy zdobytej podczas szkolenia
- umiejętności nabyte podczas zajęć ułatwiają wybór odpowiednich e-źródeł z danej dziedziny, wyszukiwanie informacji w zasobach elektronicznych, poprawne cytowanie fragmentów publikacji i sporządzanie wykazów literatury
- niektórzy użytkownicy nie radzą sobie z ograniczeniem zbioru wyników do literatury w języku polskim. Można na tej podstawie wnioskować, że budowanie szczegółowych zapytań wyszukiwawczych (zawężanie zbioru wyników do języka, autora, lat publikacji, afiliacji itp.) również sprawia trudności. Być może zmiana organizacji zajęć pozwoliłaby w pewnej mierze rozwiązać ten problem. Obecnie zajęcia składają się z dwóch części. Wykłady odbywają się w czytelni Oddziału Informacji Naukowej, a ćwiczenia w pracowni Oddziału z ograniczoną liczbą komputerów dla użytkowników (ze względu na brak miejsca). Szkolenie byłoby niewątpliwie bardziej efektywne, gdyby odbywało się w dużej sali wyposażonej w odpowiednią liczbę stanowisk komputerowych, gdzie użytkownicy jednocześnie z osobą prowadzącą szkolenie wykonywaliby ćwiczenia praktyczne, natomiast prowadzący mógłby na bieżąco dostosowywać zajęcia do konkretnych potrzeb użytkowników i stanu ich wiedzy. Przeplatanie fragmentów wykładu prezentacją e-źródeł i jednoczesnym wykonywaniem ćwiczeń pozwoliłoby na efektywniejsze wykorzystanie czasu oraz ułatwiło uczestnikom przyswojenie wiadomości teoretycznych i nabycie umiejętności praktycznych
- propozycja studentów dotycząca zwiększenia wymiaru czasu przeznaczonego na zajęcia (zgodna z wcześniejszymi sugestiami pracowników Biblioteki prowadzących szkolenia) została uwzględniona w pismach skierowanych do władz wydziałów w bieżącym roku akademickim (2010/2011); zasugerowano, aby w harmonogramie zajęć na szkolenie z zakresu metodyki poszukiwań bibliograficznych przeznaczono 4 godziny lekcyjne
- odpowiedzi studentów potwierdzają opinię prowadzących szkolenia, że zajęcia powinny być obowiązkowe (z wpisem do indeksu)
- należy przygotować ulotki z wykazem źródeł dziedzinowych prezentowanych na zajęciach dla grup studentów z poszczególnych wydziałów.

Omówione badania dostarczyły cennych informacji pozwalających na dokonanie modyfikacji w zakresie prowadzonych szkoleń i promocji źródeł informacji. Planuje się przeprowadzenie kolejnych badań wśród studentów celem sprawdzenia efektów wprowadzonych zmian i dalszego udoskonalania prowadzonych zajęć.

Bibliografia

1. Chadaj A., Turecka D., *Wiedza na temat elektronicznych źródeł informacji i efektywność ich wykorzystania na podstawie badań ankietowych*, „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej” 2009, t. 17, nr 1–2, s. 19–25.
2. Czujowa M., Dydaktyka w Bibliotece Głównej Akademii Górniczo-Hutniczej. Szkolenie studentów jako użytkowników informacji, [w:] *Z zagadnień bibliotekoznawstwa i informacji naukowej w szkole wyższej*, pod red. M. Świerczyńskiej, Kraków 1990, s. 15–29.
3. Frączek R., Informacja i szkolenie użytkowników informacji elektronicznej w dobie społeczeństwa informacyjnego, [w:] *Użytkownicy informacji elektronicznej*, pod red. M. Kocójowej, Kraków 2000, s. 112–116.
4. Hollender H., *Na matematyka*, „Poradnik Bibliotekarza” 2008, nr 12, s. 18.

Aneks nr 1

*Wykaz wydziałów Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie
(stan na początek roku akademickiego 2010/2011)*

- Wydział Górnictwa i Geoinżynierii
- Wydział Inżynierii Metali i Informatyki Przemysłowej
- Wydział Elektrotechniki, Automatyki, Informatyki i Elektroniki
- Wydział Inżynierii Mechanicznej i Robotyki
- Wydział Geologii, Geofizyki i Ochrony Środowiska
- Wydział Geodezji Górniczej i Inżynierii Środowiska
- Wydział Inżynierii Materiałowej i Ceramiki
- Wydział Odlewnictwa
- Wydział Metali Nieżelaznych
- Wydział Wiertnictwa, Nafty i Gazu
- Wydział Zarządzania
- Wydział Energetyki i Paliw
- Wydział Fizyki i Informatyki Stosowanej
- Wydział Matematyki Stosowanej
- Wydział Humanistyczny
- Międzywydziałowa Szkoła Inżynierii Biomedycznej

Aneks nr 2

Elektroniczne źródła informacji z dziedziny metalurgii w ofercie BG AGH

Metalurgia

źródła podstawowe

Aluminium Industry Abstracts	
BazTech	
Ceramic Abstracts	
Copper Technical Reference Library	
Corrosion Abstracts	
Engineered Materials Abstracts	
Materials Business File	
Metadex	
Metale nieżelazne	

pełnotekstowe czasopisma elektroniczne

- lista dostępnych tytułów
- lista dostępnych serwisów e-czasopism

źródła uzupełniające

BASPAW	
Knovel	
Science Direct (Elsevier)	
Springer	
SYMPOnet	
Wielojęzyczny internetowy słownik metalurgiczny	
Web of Science	

dane dotyczące własności materiałów

Binary Alloy Phase Diagrams	
Knovel	
Mat Web	
MEMS	
PGM Database	

objaśnienia do tabeli:

- - baza polskojęzyczna
- - informacja o bazie
- - baza dostępna w sieci uczelnianej AGH
- - baza o ograniczonym dostępie
- - baza ogólnodostępna
- - baza pełnotekstowa
- - baza bibliograficzno-abstraktowa